"Doktora Tezi

Dr. Cemal Gökçe

KAFKASYA

ve

Osmanlı İmparatorluğu'nun

KAFKASYA SİYASETİ

KAFKASYA ve Osmanlı İmparatorluğu'nun KAFKASYA SİYASETİ Dr. Cemal Gökçe 1979

Dr. CEMAL GÖKÇE

KAFKASYA

ve

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KAFKASYA SİYASETİ

— İKİ HARİTALI —

— DOKTORA TEZİ —

Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1

HAS - KUTULMUŞ MATBAASI
Himaye-i Etfal Sokak, Dr. Orhan Bey İşhanı 6/22
İSTANBUL — 1979

OKUYUCULARA

Yeni bir kuruluş olan **Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı**'nın temel amaçları arasında, çeşitli kültür etkinliklerin yanında kitap yayımı da vardır. Bu nedenle KAFKASYA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KAFKASYA SİYASETİ adlı bilimsel yapıtı okuyuculara bir hizmet olarak sunmaktadır.

Söz konusu yapıtın değeri ve önemi çok büyüktür. Ülkemizde Kafkasya'ya ilişkin bir çok yapıt vardır. Fakat, pek azının dışında, bunların bilimsel bir değeri yoktur. Yayımlanan bu yapıt ise İ. Ü. Edebiyat Fakültesi sonçağ kürsüsünde 1970 yılında kabul edilen bir doktora tezidir. Resmî olarak **1774 - 1829 Tarihleri Arasında Osmanlı İMPARATORLUĞU'NUN KAFKASYA SİYASETİ (Türkçe Kaynaklara Göre)** adını taşır. Bu alanda ülkemizdeki en ciddî çalışmalar arasında yerini alacak olan ilk akademik ürün sayılabilir.

Kafkasya, Osmanlı - Kafkas, Rus - Kafkas, İran - Kafkas, Kırım - Kafkas, Osmanlı - Rus siyasal ilintiler diliminde bir kilit durumundadır. Hattâ Rus - Kafkas münasebetlerini irdeleyen Rus bilimsel yapıtlarının yayımlanmaları bize göre daha da önceki tarihleri taşır. Örneğin: A. E. Kuşeva, Politika Russkogo Gosudarstva na Severnom Kavkaze, İstoriçeskiye Zepiski, Kn. 34 (1950); N. A. Smirnov, Rossiya; Turtsiya v XVI - XVII vv. Vol I. Moskova 1946; N. A. Smirnov, Muridizm na Kavkaze, Moskova 1963; N. A. Smirnov, XVI. - XIX. Asırlarda Rusya'nın Kafkasya Siyaseti, Moskova 1958 (Bu yapıt Türkçeye çevrilmektedir,) bu tür çalışmaların küçük bir örneğidir.

N. A. Smirnov'un Rus - Kafkas siyasal münasebetleri Rusya lehinde irdelenirken, yayımlanan bu yapıt da Osmanlı - Rusya siyasal ilintileri çerçevesinde Türklerin Kafkasya tezini yansıtmaktadır.

Doğal olarak Kafkasya kavimleri bu iki imparatorlukça hep kendi taraflarına eğilim için çekiştirilmekte, politik ve siyasal çıkarlar doğrultusunda Kafkasyalılar arena şövalyeleri durumuna düşmektedir. Cemal Gökçe ile Smirnov'un bu akademik çalışmaları Osmanlı - Rus ve Rus - Osmanlı askerî devinimi çağlarını bu kez, birer bilim adamı

sıfatıyla, sosyo - ekonomik ve sosyo - politik yönden karşı karşıya getirmektedir. Bilimsel araştırmalarda bu da çok doğal bir olgudur. Ancak eksik olan Kafkasya - Rusya ve Kafkasya - Osmanlı münasebetleridir. Her iki yapıt da böyle bir araştırma için, gerçekten ilginç birer belge olarak beklemektedir.

Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından yayımlanan KAFKASYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KAFKASYA SİYASETİ ülkemizde bu alandaki en ciddî çalışmalar arasında sayılacak bir üründür. Temel kaynakları da Osmanlı Türk Arşiv belgeleridir. Türkiye'de, Kafkasya hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinin kişisel düşüncelere ve duygulara göre yönlendirildiği göz önüne alınırsa bu yapıt, Osmanlı Devleti'nin Doğu siyasasının Kafkasya hattındaki içyüzünü somut kanıtlarla gün ışığına çıkarır. Ciddî çalışmalarda ve eleştirilerde doğru yönü saptayabilmek için Cemal Gökçe'nin tezi temel kaynaklar arasında önemle anılmaya değer.

Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı bilimsel değeri olan bu yapıtı ilk faaliyeti arasında okuyucularına sunarken, daha sonraki çalışmaları içerisinde yine beğeneceğinizi umduğu yapıtları da inceleme safhasındadır.

Tarık Cemal KUTLU

ÖNSÖZ

İnceleme konumuzu teşkil eden Kafkasya, Anadolu'da kurularak Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılan bir imparatorluğun yıllar boyunca doğu sınırları içerisinde yer almıştır. Büyük imparatorluklar kuran milletler siyasî bakımdan bilhassa sınırlarını sağlam temellere dayamak temayülündedirler. Bu sebepten dolayı, Osmanlı devlet adamları, İmparatorluğun kuzeydoğu sınırını tabiî bir engele dayamak lüzumunu hissetmişlerdir. Ancak Kafkasya siyasî ve içtimaî bakımdan diğer sınır devirlerine nazaran özel bir durum arzeder. Osmanlı Devleti; Kafkasya'yı ilk devirlerde doğrudan doğruya merkezden idare etmediğinden bu bölge sakinlerinin içtimaî durumuna uzun zaman nüfûz edemedi. Nitekim imparatorluğun kuvvetli zamanlarında bir gelir kaynağı olmaktan ziyade, askerî bakımdan dikkati çeken Kafkasya'nın bu kendisine has içtimaî durumuna önem verilmedi veya ona, her türlü gerçeklerden uzak yıkılmaz bir kale hayaliyle bakıldı. Ne zaman ki, sınırları hayli genişlemiş olan bu kudretli imparatorluğun toprakları içerisinde ve dışında onu yıpratıcı ve çökertici olaylar alabildiğine çoğaldı; o zaman, içinde devlet ve millet sevgisi mevcut idareciler son bir çare olarak; önemli stratejik noktalara dikkatlerini teksif etmek zorunluğunu duydular. İşte tez konumuz olan 1774 - 1829 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti, İmparatorluğunun böyle kritik bir devresine inhisar eder.

İzahına çalıştığımız bu konunun önceden doğrudan doğruya hiç incelenmemiş olması, aynı zamanda Kafkasya'nın bir çok devletlerin siyasî emellerine hedef oluşu karşılaşacağımız güçlükleri daha evvelden haber vermekteydi. Bu görüş altında üç ana nokta çalışmalarımıza temel teşkil etmiştir. Şöyleki; ilkönce, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya nüfûz etmesinden evvel bu bölgedeki siyasî durumu belirttikten sonra, devletin hangi şartlar altında Kafkasya ile ilgi kurduğunu açıklamaya çalıştık. İkinci olarak, devletin buradaki en yüksek hakimiyet devresinin izahını yaptık. Ve son olarak da Kafkasya'daki

toprakların hangi sebeplerle kaybedildiğini ele alıp inceledik. Bu esas dahilinde önce Kafkasya'nın coğrafî ve etnik durumunu izaha çalışarak mezkûr bölgenin fizikî bakımından tanıtılmasını gaye edindik. Ancak Kafkasya'nın yerli halkından olan Lezgiler, Çerkesler, Çeçenler ve Gürcüler hakkında ciddî bir çalışma mahsulü olan Türkçe eserlere tesadüf edemiyoruz. Bu sebepten adı geçen milletlerin etnik yapısını araştırırken Batı kaynaklarını esas almak zorunluğunu duyduk. Bilhassa Arthur Byhan'ın La Civilisation Caucasienne isimli eseri bu konuda bize yardımcı olanların başında gelir.

Tarihî olayların tetkikine, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya nüfûz etmeden evvel bu bölgeye yapılan akınlara temas edilerek, Kafkasya'nın içtimaî bünyesinde vukua gelen değişiklikler gözden geçirilerek ve bilhassa Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya nüfûz edişinin sebepleri üzerinde durularak başlandı. Böylece hareket noktalarımızdan biri olan Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgilenmeye ve bu bölgeyi siyasî nüfuzu altına almaya zorlayan sebepleri belirttikten sonra konuya geçilmiştir. Bu bölümde Kafkasya'daki Çerkesler, Lezgiler, Çeçenler ve oraya bilahere yerleşen Türk unsurlarıyla Osmanlı idaresinin kurduğu siyasî ilişkileri ele aldık. Kafkasya çoğunlukla bu unsurlarla meskûndu ve bunlar kuzey ve doğudan Rusya'nın, güney, doğudan İran'ın batı ve yine güneyden Osmanlı Devleti'nin baskısı altında olmakla beraber, özel surette kendi beyleri ve özdenleri tarafından adeta muhtar bir şekilde idare edilmekteydiler ve çok defa bu üç devletten bazen birinin, bazen diğerinin hakimiyetini tanımışlardır. Durum bu merkezde iken 1578 tarihindeki müdahale hariç 1780 tarihine kadar daha ziyade diplomatik taraftan Kafkasya'daki adı geçen toplulukları kendine bağlı sayan Osmanlı Devleti, Kırım'ı kaybedince buranın mülhakatından sayılan Kuzey Kafkasya'yı merkezden idare etmek zorunda kaldı ve bu maksatla Soğucak ve bilahere Anapa'yı idarî bakımdan ele alarak buraya önemli bir şahsiyet olan Ferah Ali Paşa'yı muhafız ve aynı zamanda vali olarak tayin etti. 1780 tarihine Soğucak valiliğine getirilen Ferah Ali Paşa'nın çalışmaları ile ilk defa Çerkesler ve Lezgiler'le yakından ilgi kurulduğu gibi bunların Devlet-i Aliyye'nin teb'asından oldukları gerçek bir şekilde ortaya atıldı. Ancak şurasını da belirtmeden geçemiyeceğiz; Çerkesler'le Lezgiler'in Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları yanında Dağistan ve Gürcistan halkının durumu bambaşka bir mahiyet arzeder. Bunun için de 1774 - 1812 tarihleri arasındaki devreyi, Osmanlı Çerkesistan, Osmanlı - Gürcistan münasebetleri diye kısımlara ayırarak her bölgenin

durumunu ayrı ayrı açıklamaya mecbur kaldık. Bununla beraber 1787 - 1792 Osmanlı - Rus harbinde Kafkasya'daki harp harekâtı ile, 1806 - 1812 yılları arasındaki Osmanlı - Rus harbinde Doğu harekâtını hususi olarak ele aldığımız gibi, bu harpler esnasında Devlet-i Aliyye ile Kafkas kavimleri arasındaki işbirliğinin müsbet ve menfî taraflarını açıklamaya çalıştık.

Takriben 1812 tarihinden itibaren durum değişir. Osmanlı Devleti bu tarihte Rusya ile imzaladığı Bükreş Anlaşması ile her ne kadar Kuzeydoğu Kafkasya'da belirli bir toprak kaybına uğradıysa da, bu bölgeye sonradan tayin ettiği valilerin, Ferah Ali Paşa gibi müsbet hareket etmemeleri ve bilhassa Çerkesler, Lezgiler ve Dağistan halkı ile olan münasebetlerinde pasif davranmaları yüzünden, adı geçen toplulukların devlete karşı olan güven ve bağlılıklarının zayıflamasına sebep oldular. Bunun yanı sıra, Rusya'nın önce Dağistan'ın doğu kısımlarına (Derbent, Bakü taraflarına), sonradan hristiyanlığı kabul etmiş olan Gürcülerle meskûn Gürcistan'a yerleşmesiyle Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki üstün durumu zayıfladı. Böylece 1812 - 1829 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da hukukî bakımdan zayıfladığı devre başlamıştır. Bir bakıma, Devlet-i Aliyye 1812 - 1829 yılları arasında tekrar Kafkasya'da durumunu kuvvetlendirmeye gayret gösterirse de 1828 - 1829 Osmanlı - Rus harbinde Rusya esasen devletin bu bölgedeki sarsılmış olan hakimiyetine son vererek Kafkasya'nın büyük bir kısmını topraklarına ilhak etti.

Yukarıdaki esaslar dahilinde incelemelerimizi yürütürken, birinci derecede kaynağımızı arşiv vesikaları teşkil etti. Bilhassa hatt-ı humayunlardan, Cevdet Askeriye tasnifi ile Cevdet hariciye tasnifinden yeteri kadar faydalandık. Bu tasniflerdeki mevcut vesikalarda olaylar yalnız anlatılmakla geçilmemiş zaman zaman Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki siyasetine işaret edildiği gibi geniş surette Abazalar, Çerkesler, Lezgiler, Çeçenler, Gürcüler ve Dağistan'la Azerbaycan'ın halkı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bakımdan vesikalardan faydalanırken bazılarını aynen almakta mahzur görmedik. Hattı hümayunlara nazaran daha ziyade o bölgedeki kumandanlara yazılan askerî emirleri ihtiva eden mühimme defterlerinden ikinci derecede faydalanıldı. Bizim için elde edilmesi güç olan Dağistan'ın özel idare tarzına ait bilgiyi bir yazma eser olan Mehmet Efendi'nin risalei Ehli Dağistan ve Ahval-i Mülük-ü sairesinden faydalanmakla bir boşluğu kapadığımızı zannediyoruz. Ferah Ali Paşa ile ondan sonra Soğucak ve Anapa vali-

liğine tayin edilmiş olan Bican - Oğlu Ali Paşa ve Mustafa Paşa zamanlarında bunların yanında kâtiplik vazifesi gören Mehmet Haşim Efendi'nin bu üç Paşanın o bölgedeki çalışmaları yanında Kafkasya'daki Çerkesler ve Abazalar'ın yaşayışlarına dair yazdığı Ahval-i Anapa ve Çerkes isimli yazma eserinden çalışmalarımız esnasında çok faydalanılmıştır. Bunların dışında devrimize ait vakanüvis tarihlerinden bilhassa Ahmet Cavid'in yazma bir eseri olan (Vakayı Ahmet Cavid) başta gelmek üzere sırasıyla Vasıf Efendi'nin yazma iki ciltlik tarihi Esat Efendi'nin kendi ismiyle anılan eseri, Mehmet Edip Efendi'nin tarihi ile Hayrullah Nuri Efendi'nin yazma eserleri, Cevdet Paşa'nın oniki ciltlik eseri ve yine Şanizade'nin dört ciltlik tarihi faydalandığımız başlıca kaynaklardır. Ancak yukarıda zikredilen vakanivüslerin eserleri Başbakanlık Arşivinde konumuzla ilgili sekiz yüzü aşkın vesikaya nazaran genel mahiyette bilgileri ihtiva etmelerinden dolayı ikinci derecede bir öneme haizdir Ayrıca bibliyografyada gösterilen eserlerden de yerine göre yararlanılmıştır.

Konunun hazırlanmasında azamî gayreti göstermiş bulunuyoruz Bununla beraber, belirtildiği gibi, Kafkasya'nın etnik ve siyasî bakımdan çok karışık olması noksanlarımızı görmemize engel olabilir. Bu noktay-ı nazardan eksiklerimizin mazur görülmesi dileğimizdir.

Tez çalışmalarımın idaresiyle yakından ilgilenerek gerekli irşad ve direktiflerde bulunan muhterem hocalarım Prof. Dr. Cemal İ. Tukin'e ve Prof. Dr. Ahmet Cevat Eren'e teşekkürü borç bilirim.

Yine Başbakanlık Arşivindeki çalışmalarım esnasında gerekli kolaylıklar ve yardımı sağlayan Başbakanlık Arşivi Genel Müdürü Mithat Sertoğlu'na Genel Müdür Muavini Ziya Eşrefoğlu'na ve diğer ilgililere bu vesile ile minnettarlığımı arz etmek isterim.

Dr. CEMAL GÖKÇE

İÇİNDEKİLER

Sayfa

A) — COĞRAFİ VE ETNİK DURUM . . . . . 3 - 9

B) — KAFKASYA'NIN 1774'DEN EVVELKİ TARİHİNE TOPLU BAKIŞ

I — 1578 TARİHİNDEN EVVEL KAFKASYA'DA SİYASÎ DURUM . . 10 - 19

a) Kafkasya'da yapılan ilk akınlar ve Rusya'nın bu devredeki vaziyeti.

b) Kazan hanlığının kuruluşu ve Rusya ile mücadele

c) Rusya'nın Kazan Hanlığını zayıflatarak Kazan bölgesine yerleşmesi

II — MÜSLÜMANLIĞIN KAFKASYA'YA YAYILIŞI VE TÜRKLERİN BU BÖLGEYE YERLEŞMELERİ . . . . . 19 - 23

III — OSMANLI DEVLETİNİN KAFKASYA'YA İLK MÜDAHALESİ; İRAN'LA MÜCADELE VE KAFKASYA'NIN FETHİ . . . . . 23 - 30

IV — RUSYA'NIN DAĞİSTAN, KIRIM VE KABARTAYLARDAKİ FÂALİYETLERİ , ... 30 - 33

V — İRAN'IN KAFKASYA'DAKİ FÜTUHATI . . . . . 33 - 34

I. BÖLÜM:

Kırım'ın elden çıkmasından sonra Osmanlı Devleti'nin 1774 - 1787 tarihleri arasında Kafkas milletleri arasındaki faaliyetleri.

I — Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması . . . . . 35 - 38

II — Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hakimiyeti esnasında, buradaki kavimlerle münasebeti . . . . . 39 - 72

a) Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'daki Faaliyetleri . . . . . 39 - 72

1 — Kırım'la Çerkesistan arasındaki siyasî bağ 40

2 — Kırım'ın müstakil olması üzerine, Rus - Kafkas milletleri arasındaki ilk mücadeleler . . . . . 41 - 42

3 — Çerkeslerin Osmanlılardan yardım istemeleri . . . . . 42 - 44

4 — Ferah Ali Paşa'nın Soğucak ve Anapa muhafızlığına tayini 45

5 — Çerkesler . . . . . 45 - 50

6 — Ferah Ali Paşa'nın Soğucak'taki faaliyetleri . . . . . 51 - 63

7 — Kırım'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Kafkas kabilelerinin tutumları ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki çalışmaları 63 - 72

Sayfa

b) **Gürcüler ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki Hukukî Durumu** 72 - 39

1 — 1774 tarihinden evvel Gürcistan - Osmanlı sınırındaki olaylar 72 - 75

2 — Gürcistan'ın Rusya'ya sığınması ve Gürcistan - Rus andlaşması 75 - 82

3 — Rus ve Gürcülere karşı Dağistan ve Azerbaycan halkının uyarılması . . . . . 82 - 87

4 — İran Şahı Ağa Mehmet Han'ın Gürcistan'a taarruzu ve bunun üzerine Rusya'nın müdahalesi . . . . . 87 - 88

c) **Dağistan Bölgesi ve Osmanlı Devleti'nin Bu Bölgedeki Faaliyetleri** 90

1 — Dağistan hakkında genel bilgi . . . . . 90 - 93

2 — Dağistan beylerinin Osmanlı Devleti'yle münasebetleri . . . 93 - 102

3 — Nadir Şah'ın ölümünden sonra Dağistan ve Azerbaycan hanlıkları . . . . . 102 - 105

4 — 1774 tarihinden itibaren Osmanlı - Dağistan münasebetleri ve Dağistan'daki Rus harekâtı . . . . . 105 - 117

III — KAFKAS MİLLETLERİNİN RUSLARA KARŞI YAPTIKLARI, İSTİKLÂL MÜCADELELERİ VE BU DURUM KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİNİN TUTUMU 117

1 — İmam Mansur . . . . . 117 - 120

2 — Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur hakkında yeniden bilgi toplaması . . . . . 120 - 121

3 — Ruslarla İmam Mansur'un mücadelesi . . . . . 121 - 123

IV — Bu devrede Kafkasya'daki ilk Osmanlı valilerinin faaliyetleri . . 124 - 136

II. BÖLÜM:

1787 - 1806 yılları arasınsa Kafkasya'da cereyan eden siyasî olaylar 137

1 — 1787 - 1792 Osmanlı - Rus harbinde Kafkasya . . . . . 137 - 171

2 — Yaş Anlaşmasından sonra Kafkasya'daki siyasî durum . . . 171

3 — Dağistan kurtuluş savaşları ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset . . . . . 189 - 197

1806 - 1829 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki durumu . . . . . 198 - 246

1 — 1806 - 1812 Osmanlı Rus harbinde Kafkasya'da gelişen olaylar 198 - 207

2 — Bükreş andlaşmasından sonra Kafkasya'da durum . . . . 207 - 224

3 — 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Harbi ve Rusların Kafkasya'ya yerleşmeleri . . . . . 224 - 246

NETİCE: . . . . . 247 - 253

BİBLİYOGRAFYA

I — BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

1 — Mühimme Defterleri (Def. nu. 185 - 233).
2 — Hattı Hümayunlar.
3 — Cevdet Hariciye Tasnifi.
4 — Cevdet Askeriye Tasnifi.
5 — Cevdet Dahiliye Tasnifi [1]
6 — Tahrir Defterleri (Def. nu. 16).

B — TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ

II — YAZMA ESERLERİ :

Ahmet Cavit, Vakayi Name-i Ahmet Cavit, yz. Topkapı Sarayı Küt. Nu. H. 1343.

Ahmet Cevdet, Tezakir, (II Tezkere) yz. Belediye Kütüphanesi, (Muallim Cevdet kitapları, Cevdet Paşa'nın evrakı) Nu. 3.

Ali Bey, (Bedruddinzade, Mir-i Liva, Karslı) İran ve Kafkasya'ya ait Casus Raporları, Üniversite Kütüphanesi, T. Yz. Nu. 478.

Envari, Tarihi, yz. Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik kısmı, Nu. 1557/253.

Esat Efendi, Tarih-i Esat Efendi, Üniversite Kütüphanesi. T. Yz. Nu. 157.

Hayrullah Nuri Efendi, Tarih-i Nuri (Men Vakayi Devleti Aliyye), Üniversite Kütüphanesi, T. Yz. Nu. 5996, 6000, 6001.

Mehmet Haşim Efendi, Ahval-i Anapa ve Çerkes, Yz. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Nu. H. 1564.

Mehmet Efendi, Risale-i Ehli Dağistan ve Ahval-i Mülk-ü saire, Yz. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 3905.

Mehmet Edip, Tarih-i Edib, Üniversite Kütüphanesi, T. Yz. Nu. 3220, 3679.

Vakayı Name-i Tiflis, (1136 - 1137 tarihlerinde Tiflis Valisi Recep Paşa'nın Gürcülerle Savaşı), Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Kısmı, T. Yz. Nu. 2435.

---

1) Hattı Hümayunlarla diğer tasniflere ait vesika numaraları dip notlarında gösterilmiştir.

III — MATBU ESERLER :

Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devleti Osmaniye, İstanbul, 1315 - 1318, C. I - II.

Ahmet Cevdet (Paşa), Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1309 Osmaniye Tabı, C. I - XII.

Ahmet Cevdet (Paşa), Kırım ve Kafkas Tarihçesi, İstanbul, 1307.

Ahmet Cevdet (Paşa), Tezakir, II Tezkere (Yayınlayan: Baysun Cavid) Ankara, 1953, C. I.

Ahmet Cevdet, Devlet-i Aliyye Rusya muharebesi (1828 - 29) İst. 1926.

Ahmet Muhtar (Paşa), 1244 - 1245 (1828 - 1829) Türkiye Rusya Seferi ve Edirne andlaşması, Ankara 1928.

Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1327 - 1329, C. I - IV.

Akçura Yusuf, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda) İst. 1940.

Akçura Yusuf, Türk - Germen ve İslâvların Münasebat-ı Tarihiyeleri, İstanbul, 1330.

Allen W.E.D. Paul Murateff, 1828 - 1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki harplerin Tarihi, (Eserlerin üzerinde tercüme edenin ismi yoktur) Ankara, 1966.

Asım Efendi, Tarih-i Asım Efendi, İstanbul, Geride-i Havadis Matbaası, C. I - II.

Banarlı Mehmet Hasan, Azerbaycan - Bakü 1921.

Battal, A. Kazan Türkleri, İstanbul, (Basıldığı tarih yazılmamıştır.)

Berkok İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958.

Blanch Lesley, Les Sabren Du Paradis, Paris 1861.

Bresset M., Histoire de la Georgie, Petersburg 1849 - 1858.

Byhan Arthur, La Civilisation Caucasienne, Paris 1936.

Caferoğlu Ahmet, Azerbaycan, İstanbul 1940.

Chautre, Recherche Antropologique Dans la Caucase, Paris et Lyon 1886 - 87

Driault Edeuart, La Qestien D'orient, Paris 1909.

Erkin Celâl, Türk - Rus Harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul 1940.

Erim Nihat, Devletler Arası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri, Ankara 1953.

Erel Şerafettin, Dağistan ve Dağistanlılar, İstanbul 1961.

Eren, Ahmet Cevat, Selim III.'ün Biyografisi, İstanbul, 1964.

Erckert, Der Kaukasus und seine Völker, Leipzig 1888.

Funk V. V. et Nazarevski, B. Histoire des Remanov, Paris 1930.

Gerianov, S. Osmanlı Devleti Rusya Siyaseti (Ali Reşat ve Macar İskender Ter.), İstanbul 1331.

Göçerli Feridun Bey, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri, Bakü 1926.

Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi (Mehmet Ata Ter.) İstanbul 1329 - 1332, C. I - IV - VI.

İlter Aziz Semih, Kafkas Cephesi, Ankara 1934.

Jan K. Lagutt, Lutte Pour Le Caucase, Version Française. De Genie Tchernesvitev (Eserin üzerinde basıldığı yer ve tarih yoktur).

Jan K. Lagutt, Kafkas Mücadelesi (Ter. Fazıl Güneş), stanbul 1945.

Kâtip Çelebi, Cihannüma, İstanbul 1145.

Kafkas Ötesinin Harp Sahnesi (Genelkurmay X. Şubesince tercüme edilmiştir. İstanbul. 1947.

Khakhanof, Histoire de la Georgie, Paris 1900.

Kırzıoğlu M. Fahrettin, Kars Tarihi İstanbul 1953, C. I.

Kosok Pşimaho, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Savaşı Tarihinden Yapraklar, İst. 1960.

Klapreth M. Julet, Voyage au Ment Caucase et en Georgie, Paris 1823, Tem. I - II.

Kurat Aktes Nimet, Rusya Tarihi, Ankara 1948.

Kütükoğlu Bekir, Osmanlı İran Siyasî Münasebetleri, İstanbul 1962.

Lacoste Raymond, La Russie Sovietique et la Question D'Orient, Paris 1945.

Lamouche, Kolonel, (Çeviren, Galip Kemali Söylemezoğlu) Türkiye Tarihi (Başlangıçtan Bugüne Kadar) İstanbul, 1942 (Kapakta 1943) C. I - II.

Lûtfi Efendi, Tarih-i Lûtfi, İstanbul 1290, C. I.

Martens, Recuteil de Traitél, A Cottingue, 1831, Vol. VIII.

Metçunatuko İzzet, Kafkas Tarihi, İstanbul 1912.

Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1311, C. I - III.

Mehmet Sadık, Vakay-ı Hamidiye, İstanbul 1289.

Mirza Hasan, Asar-ı Dağistan, Petersburg 1944/45.

Milyotin, 1839 Tarihinde Kafkasya'da yapılan harp harekâtı (Rusçadan çeviren Şevket), İstanbul 1931.

Mitchell Mairın, Histoire Maritime de la Russie, Paris 1952.

Mustafa Nuri, Netayücü'l Vukuat, İstanbul 1327, C. IV.

Nazmi, Kafkasya ve Türkistan, İstanbul 1334.

Noradounghian G. Recueil D'actes İnternationaux de L'Empire Ottoman, Paris 1897.

Petzholdt Al. Der Kaukasas, Leipzig 1888.

Platanov S. Histoire de la Russie des Origines Jusqua 1918. Paris 1929.

Resulzade Mehmet Emin, Çağdaş Azerbaycan Tarihi, Ankara 1951.

Rifat Sadık, Rusya Muharebesi, İstanbul 1275.

Saint Martin, Memoire Historque sur la Geographie Ancien de Gaucase, Paris 1874.

Saint Martin, Recherches sur las populations Primitive et la plus Anciennes Tradiation du Caucase, Paris 1847.

Srgay Anısof, Kafkas Kılavuzu (Rusçadan çeviren, Sadık) İstanbul 1926.

Simirnov Vasili; Devlet-i Aliyye - Rusya Devleti ve Kırım Hakkında bazı Malûmat-ı Mühimme ve Tahrirat-ı Resmiyeye havi Mecmua, Petersburg 1881.

Şanizâde, Tarih-i Şanizade, İstanbul 1291, C. I - IV.

Şöem Mehmet Fethi Giray, Kafkasya ve Sovyet Menbaları, İstanbul 1924.

Togan Z. Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946.

Togan Z. Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İst. 1947.

ukin Cemal, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İst. 1947.

Turan Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara 1961.

Topçubaşıoğlu Ali Merdan, Azerbaycan'ın Teşekkülü, İstanbul 1918.

Uras Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950.

Uzunçarşılı İ. Hakkın, Osmanlı Tarihi, Ankara 1956, C. IV, I. Kısım.

Vasıf, Tarih-i Osmanî, İstanbul 1219, C. II.

Yorga, Osmanlı Tarihî (Bekir Sıdkı Baykal) terc. Ankara 1948, C. V.

Zinkoisen, Johann Wilhelm, Geschicte des Osmanischen Reichen in Europa, Theil; 2 - 7. (1854 - 1859).

IV — TEZ, ANSİKLOPEDİ, DERGİ VE SÖZLÜKLER :

Abdullahoğlu Hasan, Kırım Tarihine ait Notlar, Azerbaycan Yurt Bilgisi Yıl, I, Sayı 3, İstanbul - Mart 1932, s. 118 - 122.

Augé Paul, Larous du XX. e. Siecle, Tom. 2.e. Paris 1929.

Ahmet Cevdet, Kafkasya'ya Dair, Yeni Mecmua, C. II, İstanbul - 13 Haziran 1918.

Bammat Haydar, Der Kaukasus, Paris 1939.

Bammat Haydar (Haydar), Der Kaukasus, Paris 1938.

Barthold, M. Abazalar, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1958.

Bel'şaya Sovetskaya, Entsiklopediya, Tom. XXX Moskova 1937, II. Tab. 195.

Burhanettin Arda, XIX. Asırdan itibaren, Türkiye'nin Kafkasya'daki hudutlarında Müteaddit defalar geçiriği eğişiklikler, Tarih mezuniyet tezi, Tarih Seminer Kitaplığı, Nu. 281.

Halil Nimetullah, Zavallı Azerbaycan, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul - Nisan 1933, s. 152 - 153.

İnalcık Halil, Osmanlı - Rus Rekabetinin Menşei, Belleten, Sayı 46, C. XII, Ankara 1948.

İsmet Kalgay, (Lesley Blanche'den naklen) Kafkasya ve Kafkasyalılar hakkında, Kafkasya Kültür Dergisi, Ankara 1965, s. 2.

Köprülüzâde Mehmet Fuat, Azerbaycan Tarihine Umumî Bir Bakış, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul 1932, s. 5 - 16.

Mahmut Kusko, Kafkasya'da din, Kafkas Kültür Dergisi, Ankara 1965, s. 10.

M. Mehmetzâde, Devletlerarası Münasebetlere Dair Vesikalarda Azerbaycan, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İst. Mayıs 1934, s. 191 - 196.

Mirza Bala, Dağistan, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1945.

Mirza Bala, Çerkesler, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul -945.

Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1948.

Mirza Bala, Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya, Ankara 1951.

Mirza Bala, İran, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1951.

Mirza Bala, Kaçar, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1952.

Muahedat Mecmuası, C. III - IV, İstanbul 1924 - 1928.

Minorski, V. Lazlar, İslâm Ankislopedisi, İstanbul 1955.

Pakalın M. Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1946.

Şemseddin Sami, Anapa, Ahalcık, Ahıska, Çerkes ve Çerkesistan K,afkasya Dağistan, Kamus-Ül Alam, İstanbul 1314 - 1308.

Özkök Rüknü, Ferah Ali Paşa ve Çerkesistan, Tarih Mezuniyet Tezi, Tarih Seminer Kitaplığı, Nu. 651.

Togan Z. Velidi, Azerbaycan, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1961.

Togan Z. Velidi, Azerbaycan Coğrafyası, Azerbaycan Yurt Bilgisi Yıl, I. İstanbul, Şubat 1932, s. 69 - 83.

Yeroguz Selim, Dağistan ve Kabartayda Türk Nüfuzu, Tarih Mezuniyet Tezi, Tarih Seminer Kitaplığı, Nu. 289.

G İ R İ Ş

I

A — COĞRAFÎ DURUM

Kafkasya'nın coğrafî bakımından çeşitli bölgeleri ihtiva etmesi ve etnik bakımdan da karışık bir durum arzetmesinden dolayı konumuzu aydınlatmak için bu hususta bilgi vermeyi uygun bulduk.

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron (APCHERON) Yarımadasına kadar devam eden dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir. Kafkasya'ya bu adın kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, kelimenin Dağistan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye tesadüf edildiği ileri sürülmektedir. Bununla ilgili olarak halen Dağistan'ın Samur nehri vadisindeki yalçın bir tepe üzerinde mevcut bir köy Kafkas ismiyle anılmaktadır. Diğer taraftan Dağistan halkından olan Lezgiler, Kafkasya'ya Kasların dağı ismini vermişlerdir [1].

Siyasî ve tabiî bakımdan genel olarak Sirkafkasiyen (CİRCAUCASİE) ve Transkafkasiyen (TRANSCAUCASİE) diye iki bölgeye ayrılan Kafkasya'nın doğu kısmı Asya, batı kısmı ise Avrupa kıt'aları içinde incelenir [2].

Kafkasya bu umumî tasnif dışında konumuzla ilgisi bakımından birbirinden farklı özellikler taşıyan; Dağistan, Çerkesistan, Abaza, Kabartay ve Azerbaycan bölgelerine ayrılır. Birbirinden ayrı şartları ihtiva eden bu bölgelerin sınırlanışı söyledir:

1 — Bunlar arasında, Kafkasya'nın yüzölçümünün üçte birini içine alan Dağistan bölgesi, doğudan Hazar Denizi, güneyden Kür ırmağı, kuzeyden Kuma ırmağı, batıdan ise Daryal geçidi, Çerkesistan

1) Anisof Sergey, Kafkas Kılavuzu (Rusca'dan Çev. Sadık) İst. 1926, Sayı 1; Şerafettin Erel Dağistan ve Dağistanlılar, İst. 1961, s. 2 vd.

2) Paul Auge, Larouse du XX. siecle, Tomme 2. e.p. 51.

ve Gürcistan ile çevrilmiştir. Bu sınırlar içerisinde kalan sahanın Kuma ırmağı ile Terek ve Sulak nehirleri arasındaki kısma Kuzey Dağistan, Samur havzasına Orta Dağistan, Kafkas dağlarının güneyinden Kür nehrine kadar olan kısmına da Güney Dağistan denmektedir [3].

Dağistan'da tarihî bakımından önemli addedilen bir çok geçitler vardır. Bunların başlıcalarından olan Derbent geçidine Araplar, Bab-ülebvab (Kapılar kapısı), İranlılar, Derbend-i Hazaran, Türkler de Demir Kapu demişlerdir. 1,5 km. uzunluğunda olan kapının orta yerinde Derbent şehri kurulmuştur. Diğer önemli bir geçit olan Daryal geçidine Bab-ül Alan, Oğuznamelerde de Kapulu Derbent Ağzı denilmektedir. Geçit adeta Kafkas dağ silsilesinin ayrılmasından meydana gelmiştir. Uzunluğu takriben 230 km. dir. Çarlık Rusya Gürcistan'ı işgal ettikten sonra 1811 de yolu genişletmeye başlamış 1814 tarihinde ancak arabaların geçebileceği hale getirilebilmiştir. Kayda değer üçüncü geçit Avar geçididir. Bab-ı Sahib-üs Serir (Taht sahibinin kapısı) ve Geylanşah adlarıyla da anılır. Temirhanşura, Avar ve Anzak istikametini takip ederek Gürcistan'dan Kahitya'ya giden yol üzerindedir.

Bazı tarihçiler Dağistan ismini kavme, bazıları da yer ismine istinad ettirmektedirler. Yer ismine bağlamak daha kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim yerli ahalinin kendisine Dağistanlı veya dağlı demesi bu fikri kuvvetlendirir mahiyettedir [4]. Cevdet Paşa ise, Dağistan kelimesini Daklarla ilgili göstermiştir [5].

2 — Çerkesistan; Batıda Karadeniz, güneyde Gürcistan, Kuzeyde kısmen Kuban Nehri, doğuda ise Kafkasya'nın en yüksek noktası olan Elburus'la sınırlanmıştır. Buna göre Kafkas sıradağlarının kısmen batı sırtlarıyla kuzey eteklerini içine alan dağlık bir bölge olmakla beraber, Anapa, Sohum ve Soğucak gibi şehirlerin bulunduğu sahil bölgeleriyle Karadeniz'e açılmış vaziyettedir [6].

3 — Abaza bölgesi; Kafkasya'nın kuzey toprakları içerisinde olup Çerkesistan'ın kuzeybatısındadır. Buna nazaran Kafkas dağlarının en

---

3) Şemseddin Sami, Kamus-al-Âlam, İst. 1314 - 1318, c., S. 3544.

4) Mirza Hasan, Asar-ı Dağistan, Petersburg, 1944/45, s. II., Jan K. Lagutt, Lutte Pour le Caucasse, p. 15; W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, 1828 - 1921, Türk - Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara, 1966, s. 3 - 9.

5) Ahmet Cevdet, Tarih-i Cevdet, İst. 1309, c. s. 274.

6) Şemseddin Sami, aynı eser, c. 3, s. 1870 - 1871.

yüksek noktalarını teşkil eden Karadağ'ın iki tarafındaki toprakları kaplamıştır. Güneydeki kısma Büyük Abaza, kuzeyindekine de Küçük Abaza denir. Bu bölgede oturan halka da Abaza ismi verilmiştir [7].

4 — Kabartaylar; Karadeniz'e dökülen Kuban nehriyle, Hazar denizine dökülen Terek nehirlerinin havzalarıyla Kafkas sıradağlarının kuzey kesimini ihtiva eden ve Dağistan ile Çerkesistan arasında mevcut dörtgen şeklindeki bir sahayı kaplar. 1780 de burada bulunan kabilelerin başlıcaları Kabartay, Nogay, Karabulak ve Togalardır [8].

5 — Gürcistan; Kuzeyde Çerkesistan ve Kabartay, kuzeydoğuda Dağistan, güneyde Erivan ve Kars, batıda ise Karadenizle çevrilmiştir. Mezkûr sınırlarla çevrilmiş olan bu bölgeye, Yunan ve Lâtin yazarları İberya, İverya; Ermeni yazarları Viir, Varta, Arap yazarları Gurzan, Gurya, Kure - Alkure, Avrupalılar Georgie, Ruslar da Gurusya ismini vermektedirler [9]. Gürcülerle birlikte bu bölgede Osset [10]. Svan ve Türkler de yaşamaktadırlar [11].

Cevdet Paşa Gürcistan'ı iki kısma ayırmaktadır; biri asıl Gürcistan denilen Tiflis Hanlığıdır ve merkezi Tiflis'tir. Diğeri Açıkbaş, Migreli ve Guril dadyanlıkları olup, sınırları Karadeniz sahiline kadar uzanmaktadır [12].

6 — Azerbaycan; Güney Kafkasya'nın doğu bölgesi içerisinde yer alır. Azerbaycan'ın en eski tarihi adı Atropattır. Muhtelif telaffuz şekli olan bu kelime Ermenilerce [13] Atropatakan, Araplarca Azerbaycan,

---

7) Şemseddin Sami, aynı eser, c. 1, s. 3.

8) J. Klaproth, Voyage en Georgie et au Mont Caucasse, Paris 1823, Tomme 11. P. 156 - 159; Kâtip Çelebi, Cihannüma, İst. 1145, s. 403; Pşimaho Kosok, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Savaşı Tarihinden Yapraklar, İst. 1960, s. 3.

9) Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ansiklopedisi, s. 837.

10) Ossetler; Hindo - Avrupa ırkına mensup olup, hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırlar. Yaşadıkları bölge Rus işgaline girince Ruslara çok hizmette bulunmuşlardır. Takriben 250000 mevcutları olduğu ileri sürülmektedir. Bak. J. K. Lagutt, Kafkas Mücadelesi, s. 9.

11) M. A. Khakhanoff, Histoire de Georgie, Paris 1900, p. 7.

12) Ahmet Cevdet, ayni eser, c. 1, s. 275.

13) Ermeniler eski çağlarda yaşadıkları memleketi iki kısma ayırırlardı. Mez - Haik (Büyük Ermenistan) ve Pokr - Haik (Küçük Ermenistan) Büyük Ermenistan batıda Fırat'tan, doğuda Kür (Kura) ırmağına kadar yayılıyordu ve 15 vilayete bölünmüştü. Küçük Ermenistan ise Kızılırmak menbalarına kadar genişliyordu. Araplar Ermeniye ismini Kür ile Hazar denizi arasındaki sahaya yani Gürcistan, İberya, Arran ve Derbent boyuna kadar uzanan Kafkasya'nın dağlık

Parslar'da da Aterapata olarak ifade edilmiştir. İsim iki kelimeden ibarettir; birisi Atar, diğeri Patar'dır. Atar eski Pars dilinde ateş, Patar ise ülke anlamına gelmektedir. Bundan dolayı tarihçiler bu sahaya Ateşler Ülkesi adını vermişlerdir [14].

KAFKASYA'NIN ETNİK DURUMU

Belirtildiği üzere konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından Kafkasya'nın etnik durumuna özetle de olsa temas etmek faydalı olacaktır. Etnik bakımdan Kafkasya'da yerleşmiş milletleri üç gurup altında inceliyoruz:

1 — Kafkas Kavimleri (CAUCASİENS)

2 — İndo - Avrupa Kavimleri (İNDE - EUREPEENS)

3 — Türkler

1 — Kafkas kavimleri, Çerkesler (Abazalar dahil) Lezgiler, Çeçenler ve Gürcüler'dir.

2 — İndo - Avrupa grubunda olanlar, Ermeniler [15], Ossetler [16], Svanlar, Ruslar ve İranlılar'la bazı Avrupa milletleridir [17].

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetiyle ilgili olarak Kafkas ırkına mensup Lezgiler, Çeçenler, Abazalar ve Gürcülerin etnik yapıları şöyledir:

---

kısmına teşmil ettiler. (Bak. Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950, s. 16 - 17; Streck Ermeniye, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1947, s. 317 - 326).

14) Z. V. Togan, Azerbaycan, İslâm Ansiklopedisi, s. 91; Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan, İstanbul 1940, s. 5, vd.

15) Ermenilerin Romalılar'ca ismi Armania idi. Bu isim bir taraftan Akhamanış kitabelerinde, diğer taraftan Herodot'ta «Ermeniler» şeklinde görülür. Fakat Ermeniler kendilerine eskiden beri Haik ve memleketlerine Hayk veya Hayastan adını vermişlerdir ve Armenia adını hiç kullanmamışlardı. Diğer taraftan bir kısım tarihçiler Ermenileri Yafes evladından olan Hayk'tan çıkarırlar (Kitab-ı Mukaddese dayanarak). Son zamanlarda bazı tarihçiler de Ermenileri Frigyalıların bir kolu olarak gösterirler ve tarihlerini M. Ö. VII. ve VI. asırda başlatırlar. Bak; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 71, Ankara 1950; Streck, Ermeniye, İslâm Ansiklopedisi, s. 322.

16) J. Klaproth, Voyage en Georgie et au Mont Caucases Tom. II., P. 223 - 232 (Ossetler hakkında gerekli bilgi verilmektedir).

17) Prof. Dr. Genree Mantandan, La Civilisation Caucasienne, s. 9 (Arthur Byhan'ın eserinin önsözüne).

a) Çerkesler :

Çerkeslerin eski Grek ve Lâtin yazarları tarafından Kerketai, Kerketie, Kerketaiei, Sindii, Zigoi ve Zinnkooi isimleriyle anıldıklarını biliyoruz. Şekil itibariyle uzun boylu, geniş omuzlu, belleri dar ve renkleri buğday rengindedir[18]. Kendi aralarında birtakım kabilelere ayrılırlar. Bu kabilelerin isimleri tarihî olaylarının anlatılması sırasında anlatılacağından burada sadece aralarındaki sınıflardan bahsedeceğiz. Çerkesler içlerinde üstün mevkide olanlara «Adığe» derlerdi. İkinci bir özdenler grubu vardır ki bunlar da Çerkeslerin içerisinde önemli mevkilere sahiptirler. Üçüncü grup ise halk kitleleridir. Ancak bu son sınırlama sadece, Çerkeslerin tez konumuzu teşkil eden 1780 - 1829 tarihleri arasında Osmanlı Devletiyle olan ilgilerini açıklarken dikkate değer görünmektedir. Zira Devlet-i Aliyye'ye yazılan mahzarlarda isimleri olanlar daha ziyade beyler ve özdenlerdir.

Çerkesler, Kafkas dağ silsilesinin kuzey eteklerinde ve Terek ile Kuban nehirlerinin kaynak ve akıntı sahalarındaki bayır ve vadileri içine alan saha ile yukarıda coğrafî konumunu belirttiğimiz Çerkesistan'da yaşarlar[19]. Kafkasya'daki yurtlarına ne zaman ve nereden geldikleri münakaşalı olmakla beraber, genellikle M.Ö. IV. asırda Karadeniz'in bütün doğu sahillerini işgal etmekte oldukları ileri sürülmektedir.

Çerkeslerin bir kolu olan Abaza ve Abazıhlar hakkında eski kroniklerde (Abosko, Arrıen veya Abasgı, Pline, Plınıus) diye bahsolunur. Gürcü kroniklerinde ise, Abkaz - Abhaz, Aprili şeklinde geçer[20]. Bunların orta boylu, sağlam vücutlu oldukları bilinmektedir. Batı Kafkasya'da Abhaziya'da otururlar. Bu memleket Kafkas dağlarının ana silsilesinden sahile uzanan ve kuzeyde Georgy ile güneyde İngur ırmakları arasındaki sahayı ihtiva eder. Rusya'ya ilhak edilmeden önce bunların oturdukları saha üç kısma ayrılmaktaydı:

1 — Sahilde Georgy'den Galizga'ya kadar uzanan asıl Abaza memleketi, Şervasidze hanedanının bir kolu tarafından idare edilmekteydi.

2 — İzabelda dağlık mıntıkası, muayyen bir hanedanın idaresinde değildi.

---

18) Arthur Byhan, La Civilisation Caucasienne. s. 137; W. E. D. Allen ve Paul Muratof, 1828 - 1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s. 11 - 12.

19) Mirza Bala, Çerkesler, İslâm Ansiklopedisi, s. 375.

20) Arthur Byhan, aynı eser, s. 137; Kâtip Çelebi, Cihannuma, s. 402.

3 — Sahilde Galidzga'dan İngur'a kadar uzanan Samur - Zakan bölgesi Şervasidze hanedanının diğer bir kolu tarafından idare edilmekteydi. Sonradan Migreli ile birleşmiştir [21].

Abazalar bir aralık Gürcüler'e bağlıydılarsa da 786 da bağımsız bir krallık şeklinde idare edildikleri bilinmektedir. Bütün Abazaların mevcudu 1830 - 1840 tarihlerindeki tahminlere göre 128.000 kadardır. Çerkesler ve Abazalar hakkında, Osmanlı - Kafkas münasebetlerini açıklamaya çalışırken, ayrıca adet ve yaşayışlarıyle ilgili geniş bilgi verilmeye gayret edilecektir.

b) Çeçen ve Lezgiler :

1 — Kafkas ırkına mensup olan Çeçenlerin memleketi, Teboules ve Diklos tarafına yönelen güney dağlık bölgesinin ormanlık sahalarıdır. Memleketin ilk kesimi, belirli bir saha olan Terek ovasına kadar yayılır. Daha iyi bir ayırım yapmak için komşularını vererek herhangi bir şüpheyi giderebiliriz. Doğu sınırında Kumıklar (Kımık), kuzeyde Kazaklar, batıda Kabartay ve yine Kazaklar, güneyde bilinen bir kavim olarak Lezgiler bulunur.

2 — Lezgiler, Dağistan'ın kurak, daha doğrusu çıplak bölgelerinde yerleşmişlerdir. Bunların yerleştikleri saha, hemen hemen ormansızdır. Yayıldıkları yer güneydoğu Dağistan dağlarının sırt kısımlarının tamamıyle, Baba dağının kuzeyinde Şemahı'ya kadar uzanan sahadır. Bu açıklanan bölgeye Samur havzası da denir. Komşuları, doğuda Hazar Denizinin kıyı bölgesindeki ovalık kesimde yaşıyan Azerbaycan Türkleri ve Tatarlar, kuzeybatıda Çeçenler, güneyinde Gürcüler ve yine Azerbaycan Tatarlarıdır. Gerek Çeçenlerin, gerekse Lezgilerin dilleri tam bir Kafkas ırkına has özelliktedir. Bütün Kafkas ırkına mensup milletlerde olduğu gibi, hiç bir dille müşterek tarafları yoktur. Yüksek sesle konuşurlar. İleride belirtileceği üzere Çerkesler, Abazalar, Çeçen ve Lezgiler müslümanlığı kabul etmişlerdir. Yalnız diğer Kafkas milleti olan Gürcülerin çoğunluğu hıristiyandırlar [22].

c) Gürcüler :

Kafkasya'nın diğer bir kavmi olan Gürcüler, kendi isimleriyle anılan bölgede ve dağınık olarak Kafkasya'nın sair bölgelerinde yaşarlar.

---

21) M. Barthold, Abazalar, İslâm Ansiklopedisi, s. 6.

22) Arthur Byhan, aynı eser, s. 172; Klaproth, aynı eser, Tom. II., P. 291.

Yapılan bir incelemeye nazaran, Gürcülerin efsanevi cedleri Yafes'in oğlu Targoman'ın ikinci oğlu Kartlos, doğuda Tiflis'in altındaki Borçalı çayının ağzından, batıda Suran dağlarına kadar olan bölgede yerleşmiş ve Kartvel kavmi bundan türemiştir. Kartvel adının Gürcülerin ilk anayurtları olarak anılan Chaldeia «Kalde» ile ilgili sanılan Kordu'dan geldiği iddia edilmektedir[23]. M.Ö. VI. asırda Van havalisinden (Urartu camiasına dahil iken) çıkarıldıktan sonra, kendilerinden önceki kavmi kuzeye sürerek, kısmen de onlarla anlaşarak Kafkasya'ya yerleşmişlerdir[24].

Gürcüler genellikle düz ve güzel bir yüze sahiptirler. Dilleri yumuşak seslidir. Cesur sayılırlar. Turan ırkıyla Ârî ırkına mensup oldukları üzerinde duranlar varsa da, bu iddiaların aslı yoktur. Dilleri üzerinde yapılan incelemelerle, Çerkesler ve diğer kavimler gibi, Kafkas kavimleri dışındakilerle herhangi bir bağlantıları olmadığı anlaşılmıştır. Umumiyetle yazı diliyle, konuşma dilleri arasında bir ayrıntı bulunur. Soldan sağa yazılan özel yazıları olup bu yazı ile kendi dillerinde neşredilmiş eserleri vardır.

Diğer bir incelemeye göre halk dört sınıfa ayrılır:

a) Asilzadeler: Bunlar kral tarafından seçim suretiyle belli olurlar. Halkın hukukî reisleridirler.

b) Dinî reisler,

c) Muharip ve köylüler,

d) Halk[25].

Tarihî bakımdan, Büyük İskender'den itibaren isimlerine tesadüf edilmektedir. Kendileri millî tarihlerini daha eski zamanlara kadar uzatırlar. Etnik bakımdan kendilerinden evvel Kafkasya'ya yerleşen kavimlerin (Lâtinler, Yunanlılar, İranlılar ve Moğollar) bunlara tesiri olmuştur[26].

Yukarıda etnik yapılarını açıklamaya, dolayısıyla tanıtmaya çalıştığımız Kafkas kavimlerinin, Osmanlı Devletiyle olan münasebetleriyle birlikte ayrıca tarihleri hakkında kısa bir bilgiyi tezimizle ilgisi nisbetinde ileride vereceğiz[27].

---

23) Mirza Bala, Gürcüler, İslâm Ansiklopedisi, s. 837 - 845.

24) Şemseddin Sami, aynı eser, cild 5, s. 3837 - 3838.

25) Mirza Bala, Gürcüler, İslâm Ansiklopedisi, s. 837 - 845; Khakhanoff, Histoire de Georgie, P. 13 - 15.

26) Arthur Byhan, aynı eser, s. 132.

27) 15 Mayıs 1923 senesinde yapılan sayıma göre, Kafkas halkı hakkında bilgi için, Bak; Anisof Sergey, Kafkas Kılavuzu, s. 11 - 12.

B — KAFKASYA'NIN TARİHİNE TOPLU BAKIŞ

a) 1578 tarihinden evvel Kafkasya'da siyasî durum:

Kafkasya, tez konumuz olan 1774 - 1829 tarihleri arasında kuzeyden Rusya'nın, doğudan İran ve bilahire yine Rusya'nın batı ve güneyden de Osmanlı Devleti'nin siyasî, dolayısıyle fiili etkisi altında kalmıştır. Kafkasya'nın bu şekilde üç büyük devletinin etkisi altında bulunması, yalnız 1774 - 1829 tarihleri arasına inhisar etmez. Bu bölgenin Karadeniz, Hazar Denizi ve Azak Denizi arasında Asya ve Avrupa kıt'aları için ayrı ayrı bir karaboğazı mahiyetini almış olması bu bölgeye çeşitli milletlerin akın etmelerini adeta sağlamıştır. Nitekim üç eski kıt'a arasına giren Akdeniz, Marmara, Boğazlar ve Karadeniz'den müteşekkil bir su koridorunun hakim bir mevkiî mesafesinde bulunan Kafkasya'ya büyük İmparatorluklar kuran milletler önem vermek zorunluğunu duymuşlardır [28].

Bunun içindir ki, Osmanlı Devleti'nin doğu ve kuzey sınırlarını her türlü tecavüzden koruyabilmesi ancak Kafkasya'yı nüfus sahasına almasıyla mümkündü. Fakat Osmanlı Devleti sınırlarını Kafkasya'ya kadar uzatırken, bu bölgenin önemini kavramış olan Rusya da Kuzey Kafkasya'ya sızmaya başlamış bulunuyordu. Biz tezimizde daha ziyade Osmanlı Devleti'nin siyasî bakımdan Kafkasya'daki hakimiyetinden bahsedeceğiz. Fakat bundan evvel yukarıda bir nebze belirttiğimiz gibi Kafkasya yüzyıllar boyunca çeşitli milletlerin harekât sahası olmuştur. Bir bakıma henüz Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya önem vermediği bir devirde Rusya'nın bu bölgeyi işgalini önleyen ve aynı zamanda Osmanlı Türklerinin Anadolu'da kuvvetli bir imparatorluk kurarak Kafkasya'yı siyasî bakımdan tesir sahası içine almasını sağlıyan akınlardan bahsetmeyi uygun buluyoruz.

---

28) General İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958, s. 3 - 4; Jan. K. Lagutt, Lutte Pour le Caucasse, P. 1 - 8; Pşimaho Kosok, aynı eser, s. 10 - 11.

a) KAFKASYA'YA YAPILAN İLK AKINLAR VE RUSYA'NIN BU ANLARDAKİ VAZİYETİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çok evvel başlıyan ve Kafkasya'yı uzun müddet tesiri altında tutan akınlar kuzeydoğudan yapılmıştır. Bilhassa Hazar Denizinin doğusundan gelen milletlerin tesiri daha büyük sayılmaktadır. Arilerle, Turan kavimlerinin yaptığı bu akınlar iki grup halinde olmuştur. IV. asra kadar devam eden birinci grubu Sarmatlar, Alanlar, Gotlar ve İskitler teşkil eder. IV. asırda son bulan bu Hint - Avrupa grubu akınlarından sonra, aynı asırda başlayan Türk ve Moğol akınları asırlarca aralıklı olarak devam etmiştir. Birbirini takip eden bu akınlar neticesinde de Kafkasya'nın siyasî ve etnik durumunda büyük değişikliklerin olduğu muhakkaktır [29].

Batı ve doğu tarihçilerince, Türk ve Moğolların Kafkasya'daki akınları iki bölüm halinde ele alınarak incelenmiştir. Bunlardan birincisini teşkil eden Slavların üzerine akın yapan Avarlarla, Hazarların seferleri IV. asırdan XIII. asra kadar devam etmiştir. XIII. asırda başlayan Moğolların akınları ise, Osmanlıların Kafkasya'ya nüfuz edişine kadar aralıklarla bu bölgeyi geniş surette etkisi altında tutmuştur. Bu akınlarladır ki, Türkler ve Moğollar, Kırım ve dolaylarında yerleşerek Kafkas milletleriyle Osmanlı Devleti'nin münasebetlerinde büyük rol oynamışlardır. Esasen Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya siyasî yönden tesir edişi öncelikle iki bakımdan ele alınmaktadır. Birincisi Moğollarla Türklerin Karadeniz kıyılarına yerleşmelerinden sonra, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kabul etmeleriyle birlikte, Kafkasya ile Osmanlı Devleti arasında idarî bakımdan bir vasıta olmalarıdır. İkincisi açıklanacağı gibi Arap Yarımadasından çıkarak yayılmaya başlayan İslâm Din'inin savaş gücüyle yer yer Kafkasya'ya yerleşmesidir.

Bu açıklamadan sonra Moğollarla Türklerin Kafkas kavimlerine ilk zamanlarda ne şekilde etkide bulunduklarını, dolayısıyle Kafkasya'yı Rus nüfuzunun tesiri dışında tuttuklarını ve Osmanlı Devleti'nin lehine buradaki kavimleri kazandıklarını belirtebilmek için önce Kafkasya ve buraya yakın sahalarda Ruslarla yaptıkları mücadeleler üzerinde duracağız.

Türkistan seferi bitince Cengiz Han, Kafkaslar üzerinden geçmek suretiyle önce kuzey Kafkasya'ya, dolayısıyle Kuban boyundaki Ku-

29) General İsmail Berkok, aynı eser, s. 120.

manlar memleketine bir yürüyüş yapılmasını emretmişti. Kumandanlardan Cebe Noyan ile Sabutay Batur bu emir üzerine iki Moğol tümeni ile harekete geçtiler [30].

1222 yılının ikinci yarısında başlıyan bu harekatla Kafkasları Derbent geçidinden aşarak, Alanları (Asları) yendikten sonra, Kuban boyuna göç eden Kumanlar üzerine yürüdüler. Mezkûr ulusları da mağlûp ettikten sonra ileri yürüyüşlerine devamla 1223 yılı başlarında Cenevizlilerin elinde bulunan Sudak şehrine hücum ettiler. Kumanların kuvvetli kıt'aları Don boyundaydı. Moğol kumandanları bu hususu anlayınca hemen bunlara karşı yürümeye karar verdiler. Kuman başbuğlarından olan Kancak Han, Rus Knezlerine yardım için müracaatta bulundu. Moğollar, hanı bu kararından vazgeçirmek için elçi gönderdilerse de, mezkûr han Ruslardan istediği yardımdan vazgeçmedi. Bu kararın akabinde, Rus ve Kuman kıt'aları birlikte Dinyeper Nehrini geçerek Moğollar üzerine hücum ettiler. İlk önce Moğol öncü kuvvetleri mukavemet etmeden plân gereğince geri çekildiler. Kumanlar ve Ruslar tam sekiz gün bu çekiliş üzerine Moğolları takip ettiler. Bilahere bu takip Azak denizine akan Kalga nehrine kadar devam etti. Burada 16 Temmuz 1223 tarihinde yapılan meydan muharebesinde Ruslar ve Kumanlar ağır bir yenilgiye uğradılar. Rus Knezlerinin bir çoğu bu çarpışma esnasında öldürülmüştü. Ancak Galiç Knezi Daniel Romanoviç kaçıp kurtulabildi. Moğollar bozgunu müteakip mağlûpları Nevgorat şehrine kadar kovalıyarak buradan geri dönerler.

Görülüyor ki Kafkasya'nın kuzeyinde kuvvetlenmeye başlayan Rus Knezlerini engelliyen kuvvet Moğol ve Türk kuvvetleridir. Denebilir ki XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapacağı mücadeleyi Moğollar ve onlarla birlikte bu mücadeleye katılmış olan Türkler XIII. yüzyılda yapmışlardır. Nitekim birinci seferin sona ermesinden sonra, 1236 da Moğol orduları Batu han'ın idaresinde Ruslara karşı yeniden harekete geçtiler. 1237 yılının sonbaharına kadar İdil Bulgarlarının memleketi tahrip edilir. Bu başarılarla birlikte Ruslara gönderilen bir elçi vasıtasıyle mahsulün onda biri nisbetinde vergi istenmiştir. Talebin Ryazan Knezi ve Vladimir büyük Knezince reddedilmesi üzerine harekete geçen Moğol orduları önce Ryazan Knezliğine hücumla orasını hakimiyetleri altına aldılar (12 Aralık 1237). Ryazan Knezliğinin fethini müteakip, Batu Han'ın orduları Kolomno şehrini almakla yetinmeyerek Moskova'yı da düşürdüler. Büyük Knezin ikinci

30) Aktes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Ankara 1948, s. 5-6.

oğlu Vladimir burada Moğollara esir oldu. Neticede 14 Şubat 1238 tarihine kadar, 14 Rus şehir ve kasabasının Moğollar tarafından zaptedilmiş olması Moğolların Ruslara indirdikleri darbeyi belirtir mahiyettedir. 1238 kışında Moğollar, Don Havzasına geldiler. Bu yürüyüş esnasında da yolları üzerinde bulunan şehir ve kasabalar zaptedilmiştir. Böylece 1237 - 1238 seferi Güney Rusya'nın zaptı, Knezlerin nisbeten imhası, Rus kuvvetlerinin geçici bir zaman dahi olsa ortadan kaldırılması gibi küçümsenmeyecek bir başarı ile sona erdi [31]. Ancak Rusya'nın Moğollar tarafından zaptedilen kuzey bölgeleriyle Moğol İmparatorluğu arasındaki irtibatın kurulması için Kıpçak Bozkırlarının da istilâsı gerekmekteydi ki, Moğollar bunu da başarmışlardır.

TÜRKLERİN KIRIM'A YERLEŞMELERİ

Yukarıda belirtildiği gibi Moğol ordusunun bir kolu Kıpçak Bozkırlarına doğru akın yaparken diğer bir kolu Kırım'a doğru ilerlemekteydi. Bu kol tarafından 1 Aralık 1238 tarihinde Sudak şehri yağma edildi ve Kazan dolaylarıyle ilgi kurularak Kırım ve çevresi Kazan'a bağlanarak oradan idare edilmeye başlandı.

Görülüyor ki, Moğollar Kafkasya'yı kuzeyden sararak Rusya ile Kafkas milletlerinin ilgisini kesmişlerdir. İşte bu yüzdendir ki Ruslar uzun müddet Kafkasya'ya yerleşemediler.

Bilahere, Moğollar İdil ve Özü (Dinyeper) arasındaki bozkırlarda yaşıyan Kumanları da dağıttılar. Bir bakıma akınların Türkler için (bilhassa Kuman boyundaki Türklere zararı bakımından) iyiligi ileri sürülemez. Fakat bizim tezimiz, Rusların Kafkasya'ya inmesini önleyen sebepleri ortaya koymak olduğundan, Moğolların bu akınlarını müsbet olarak ileri süreceğiz. Kaldı ki sonradan müslüman olan Tatarlar'la Türkler arasında bir yakınlaşmanın oluşu tezimizin esas noktalarından birini teşkil eder. Zira bu yakınlaşma ile Osmanlı Devleti Kırım'ı dolayısıyle Kafkasya'nın bir kısmını elde etmek imkânını sağlar.

---

31) Ahmet Cevdet, Tezakir (II. Tezkere) Bel. Küt. (Muallim Cevdet kitapları, Cevdet Paşa'nın evrakı kısmı), Nu. 3; Aktes Nimet Kurat, aynı eser, s. 68; Ahmet Cevdet, Kafkasya Hakkında Bir Lahiya, Yeni Mecmua, s. 49, s. 457 - 457; Pşimaho Kosok, aynı eser, s. 19; Ahmet Cevdet, Tezakir, Ank. 1953, C. I, s. 90 - 101.

Yukarıda açıklandığı şekilde 1236 yılında Moğolların başlıyan batı seferi 1241 yılında, Cengiz Han'ı müteakip kağan olan Ugeday'ın ölümü dolayısıyle İdil'e dönmek mecburiyetinde kalan Batu Han'ın 1242 tarihinde Altınordu'ya dönüşü ile son buldu. İşte Altınordu Devleti de bu anlarda kurulmuştur. Moğol ordularının çekilmesinden sonra Rus Knezleri birer birer Altınordu'ya giderek itaatlarını bildirmişlerdir [32].

Ancak kuvvet yoluyla yenilgiye uğrayan Ruslar, bu sefer siyasî yönden harekete geçerler. Bu da hıristiyanlığı Moğollar arasında yaymaya başlamalarıdır. Nitekim Batu Han'ın oğlu Sartak bu propagandanın sonunda hıristiyanlığı kabul ettiği gibi, birçok Moğol beylerinin de hıristiyan olduktan sonra, Ruslaştıkları da biliniyor. Ayrıca İslâmlığın Altınordu'da henüz kuvvet bulmadığı bir devirde, Moğolların gidip Rus şehirlerine yerleştikleri malûmdur.

ÇERKESLERLE MOĞOLLAR'IN RUSLAR'A KARŞI YAPTIKLARI MÜŞTEREK MÜCADELE

Ruslarla Moğollar arasındaki mücadele bundan sonra da devam etmiştir. Ruslar, önce Arapşah Han'a karşı 1378 de Voja nehri kıyısında bir zafer kazanmışlardır. Bundan aldıkları güçledir ki, Mamay Mirza'nın Moskova'ya gönderdiği elçinin ileri sürdüğü talepleri reddetmişlerdir. Mamay Mirza son zamanlarda Knezlerin fazla nüfuz sahibi olduklarını da gözönüne alarak, Moğollardan başka, Kumanlar, Çerkesler, Alanlar, Yahudiler ve hatta Kırım'dan gelen Cenevizlilerden de yardım alarak, Ruslar'a karşı harekete geçti. Diğer taraftan Dimitri İvanoviç iki yıl evvel kazandığı zaferden aldığı güçle kendine güveniyordu. Gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra, iki ordu 8 Eylül 1380 tarihinde Kolikova Ovasında karşılaştılar. Yapılan savaşı Ruslar kazanmıştı [33].

Bu savaşın bizim için dikkate değer tarafı, 1380 tarihinde Çerkesler ile Moğolların bir savaşta, müşterek düşmana karşı mücadele etmiş olmalarıdır. Yalnız Çerkeslerin bu savaştaki rolleri kesin olarak bilinmiyor, diğer taraftan Moğolların yenilmesi gerçekten Ruslar'ın kuvvetli olması demek değildi. Çünkü nihayet Rus ordusuna karşı savaşan

32) Aktes Nimet Kurat, aynı eser, s. 69; General İsmail Berkok, aynı eser, s. 208 - 213.

33) Aktes Nimet Kurat, aynı eser, s. 95.

Mamay Mirza, bütün Moğol kuvvetlerini temsil edemezdi. Altınordu Han'ı bulunan Toktamış, Rusların kazandığı zafere ehemmiyet vermeksizin, Moskova'ya gönderdiği elçileri vasıtasıyle Knezlerin gelerek hakanlık eteğine yüz sürmelerini istemişti. O vakitler henüz Timur'dan yardımını sağlamakta olan Toktamış, isteğinin reddi üzerine 1382 yılında Moskova'ya girdi. Knez ve rahipler kaçmışlardı. Şehir yağma edildikten sonra, ordunun da çekilmesinden istifade eden Knez şehre gelerek oğlu Vasili'yi rehine olarak Toktamış'a gönderdi [34].

Moğollar'ın Ruslar'la yaptıkları bu mücadeleler esnasında bir olay dikkatimizi Kafkasya'nın batı taraflarına çekmektedir. Bilindiği gibi Tatarların hücumlarıyla Kuzey Dağistan'daki kabileler dağılmış ve bu bölge harap olmuş ise de az bir müddet sonra buradaki yerli beyler istiklâllerini yeniden ilân etmişlerdir. Cengiz Han, yukarıda belirtildiği gibi, Deşti Kıpçak ve Moskova'ya sefer yaptığı esnada Demir Kapu ahalisi tabiatları icabı Cengiz Han'ın ordularına mukabele etmişlerdir. Bunun üzerine Cengiz Han büyük oğlu Çağatay'ı Tatar askerlerinin başında olarak oraya sevk etti. Çağatay'ın askerleri bu bölgenin ahalisini tamamen denecek bir şekilde kılıçtan geçirdikten sonra birçok Tatarı buraya iskann etmiş, bilahire de Çağatay buranın Han'ı olmuştur [35].

Cengiz Han zamanında Kafkasya'ya yapılan bu akınlardan sonra ikinci büyük Moğol akını, Timur zamanında ve bizzat onun tarafından yapılmıştır. Timur 1396 - 1397 tarihleri arasında Temurkapı Derbendini zaptederek, burasını kendisiyle ittifak etmiş bulunan Toktamış'a verdi. Ancak bir müddet sonra Timur'a karşı isyan etmiş olan Toktamış'ın üzerine Timur, Tebriz ve Şirvan taraflarında olduğundan dolayı ancak asker sevk etmekle yetindiğinden bu askerler bölgeyi hakimiyetleri altına alamıyarak geri çekilmişlerdir. Fakat Gürcistan Han'larını da ittifak altına alan Timur, Toktamış'ın üzerine bizzat hücum ederek onu hallettikten sonra, yerine güvendiği bir adamı geçirmiştir. Nitekim Temurkapı taraflarını o zaman Keylan ve İran taraflarına hükümet eden oğlu Mirza Miranşah'ın idaresine verdiğini biliyoruz. Bir müddet burada hükümran olduktan sonra, Doğu Anadolu'da bir devlet kuran Akkoyunluların zayıflaması halinde Dağistan ahalisi yine eski istiklâllerine kavuşmuşlardır.

Diğer taraftan Timur'un Altınordu seferinden sonra, Rus Knezleri gittikçe kuvvetlenirken, Altınordunun Timur kuvvetleri tarafından

34) Dr. Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İst. 1946, C. I, s. 346.
35) Ahmet Cevdet, Tarihi, C. I, s. 279.

ezilmesi Knezlerin kuvvetlenmesine yardım etmiştir. Bilhassa Timur ve Toktamış mücadelesi Altınordunun Ruslar üzerindeki tesirini azaltırken, tabiatiyle Knezlere Kazan ve Kafkasya yolunu açmıştır. Ancak Knezler kolay kolay Kazan'a ve Kafkasya'ya giremediler. Zira, Altınordunun zayıflamasından sonra Kazan ve Ejderhan taraflarında Uluğ Muhammet Han tarafından kurulan Kazan Han'lığı, yeniden Rus Knezlerini baskı altına almıştır. Bununla beraber Altınordu Han'lığının etkisi de 1481 yılında Altınordu Han'ı Seyyit Mehmet Han'ın ölümüne kadar devam eder.

b) KAZAN HAN'LIĞININ KURULUŞU VE RUSLAR'LA MÜCADELESİ

Yukarıda Cengiz sülâlesine mensup bir kısım Tatarları, Türklerin Kırım'ı işgal ettikten sonra, Kazan'ı başkent yaptıklarını söylemiştik. Uluğ Muhammet Han 1437 - 1438 yılları arasında Kazan Han'lığını kurduktan sonra, Moskova Knezlerine karşı harekete geçti. Kısa bir zamanda da Volga'nın sağ tarafını Aka nehrine varıncaya kadar Rus nüfuzundan kurtardı. 1439 yılında da Muhammed Han Moskova'yı muhasara edip, Knez Vasili Vasilyeviç'i kaçırdıktan sonra, Nijni ve Novgorat şehirlerini de almıştı. Bunun acısını çıkarmak için tekrar mukabil harekete geçen Vasil'i Vasilyeviç'i Uluğ Muhammet Han, Suzdal şehri yanında 7 Temmuz 1445 te müthiş bir yenilgiye uğratarak bizzat Knez'i de esir etmiştir. Knez, ancak büyük bir para ödemek suretiyle kurtulabilmiştir. Bunun yanında Knez, Kazan Han'ın istediği gibi hareket edecek, Altınordu yerine Kazan'a vergisini gönderecek, Han'ın oğullarına Moskova arazisinden yurt verecekti. Böylece, Knez Kazan Hanlığı'na bağlı bir duruma düşüyordu. Hatta oğlu İvan'ı da rehin olarak Han'ın yanına göndermişti [36].

Fakat, Ruslar çok geçmeden yine bir fırsat yakaladılar. Şöyle ki; 1481 yılında Altınordu Han'ı, Seyyit Ahmet Han'ın ölümünden sonra, onlar için karşılarında tek kuvvet kalan Kazan Hanlığıydı. Tamamen yalnız durumda bıraktıkları Kazan Hanlığı üzerine yürümeye karar verdiler. 1387 de Ruslar'ın Kazan Hanlığı'na yapmayı düşündükleri sefer sırf havaların bozukluğu yüzünden bir sonuç vermemiştir. İşte

36) Aktes Nimet Kurat, aynı eser, s. 112 - 118; A. Battal, Kazan Türkleri, s. 29; Bu eserde Uluğ Muhammed'in Kazan Hanlığı'nın 1439 da kurduğu kayıtlıdır.

tam bu sıralardaydı ki, Kazan'da hanlık davası patlak vermiş ve Hanlığı içten parçalayacak bir mahiyet almıştır. İki parti kurulmuştur. Biri Moskova Knezliği ile anlaşmayı öne süren (Rus Partisi), diğeri buna karşı gelen Millî Parti idi. Nihayet bu kavgaların devam ettiği esnada, Rus kuvvetleri de Kazan'ı kuşattılar. Kazanlılar fazla mukavemet edemiyeceklerini anladıklarından, 9 Temmuz 1487 de teslim oldular. Rus kuvvetleri ilk defa Kazan'a giriyorlardı. Bununla beraber III. İvan tamamen Kazan Hanlığı kaldırmak niyetinde değildi. Tahta Rus taraftarları geçirildi ve Rus düşmanları birer birer idam edildiler [37].

c RUSLAR'IN KAZAN HANLIĞINI ZAYIFLATARAK KAZAN BÖLGESİNE YERLEŞMELERİ

Ruslar'ın Kazan'a girmeleriyle birlikte, Kazan'ın Rusya üzerindeki tesiri iyice zayıflamış oldu. Bilindiği gibi, Ruslar'ın Kazan Hanlığını almalarıyle güneye doğru inmeleri daha kolaylaşacak ve Dağistan, dolayısıyle Kafkasya'ya nüfuz etmeğe başlayacaklardır. III. İvan Kazan Hanlığını yendikten sonra bu Hanlığa, aşağıdaki şartları içine alan bir anlaşmayı kabul ettirdi.

1 — Kazanlılar Ruslar'a karşı savaşmayacaklardır,

2 — Moskova Knezinin muvafakatı olmaksızın kendilerine Han seçmiyecekler,

3 — Kazan Hanlığı içerisinde Ruslar'ın menfaatları korunacaktır.

Bu anlaşmanın şartlarından anlaşılacağı üzere, Kazan Hanlığı artık kuvvetini kaybetmiş bulunuyordu. Bununla beraber, III. İvan'ın ölümünden sonra Kazan Hanlığı yeniden Rus hakimiyetinden çıkmış ve Sahib Giray Han zamanında (1521 - 1523) Kazanlılar Kırım Hanlarıyla birlikte, Ruslarla yaptıkları yeni mücadelelerden onları ağır bir yenilgiye uğratarak, Kazan sahasındaki Moskova nüfuzunu büsbütün kırmışlardı. Ancak Kazan'da çıkan iç anlaşmazlıklar yüzünden tekrar çöküntü başladı ve Ruslar'a karşı savaşmakta güçlükler ortaya çıktı [38].

37) Ahmet Cevdet, Lâyiha (Yeni Mecmua) Sa. 454 - 457, Ahmet Cevdet, Tezakir, II. Tezkere, s. 90 - 101; Akçuraoğlu Yusuf, Türk Germen ve Slavların Münasebet-i tarihiyeleri, İst. 1330, s. II vd. A. Battal, aynı eser, s. 43, vd. Bu eserde Mogullar'ın Kazan bölgesine girmeden evvel burada İdil Bulgarlarının ve diğer Türk boylarının yaşadıkları yazılıdır. Ayrıca eserde Kazan Hanlığı'nın ticareti ve bu bölgede yaşıyan Türkler hakkında bilgi vardır. s. 20. vd.

38) Aktes Nimet Kurat, aynı eser, s. 117 vd.

IV. İvan başa geçince hemen Kazan'a karşı bir sefer açmağa karar verdi. Birinci defa (1547) başarı sağlayamadı. Hatta 1550 seferi de neticesiz kaldı. Nihayet, muhakkak Kazan'ı almayı düşünen bu zat, Züye ırmağının Volga'ya döküldüğü yerde Züye (Sviyajak) kulesini yaptırdı. 1551 - 1552 de ise son ve kat'i seferine çıktı. Emrinde 150.000 kişinin olduğu ileri sürülmektedir. Kazan Hanlığı'nın ancak 30.000 kişilik bir kuvveti vardı. Kazan şehrinin kalesinin kuvvetli tahkim edilmiş olması, Kazanlılar için bir ümitti. Nitekim Ruslar'ın ilk akınları hemen geri atıldı. 20 Ağustos'ta başlıyan kuşatma, 2 Ekim 1552 ye kadar devam etti. Son Kazan Hanı sayılan Yadigar Han, bu kuşatmanın yarattığı güçlükler yüzünden, Ruslar'a teslim edildi. Şehrin alınmasında, bilhassa İskoçlu bir mühendis olan Butler'in barut fıçılarını ateşlemek suretiyle, şehrin surlarını yıkmasının tesiri büyük olmuştur. Neticede 2 Ekim 1552 de Kazan Hanlığın'daki son kuvvetler de Ruslar'ın karşısında eriyince, Kazan Hanlığı da Rusların eline geçmiş bulunuyordu [39]. Kazan Hanlığı'nın Rusların eline geçmesiyle mezkûr milletin Kafkasya'ya doğru genişleme siyasetinde kolaylıklar başlamıştır. Bu ilerlemeleri şu şekilde sıralayacağız:

a) Önce Türk illeri üzerinde yayılmaları kolaylaştı,

b) Sonra Ruslar'ın Kafkasya'yı işgaline birinci derecede tesir etti,

c) Ve daha sonra da Rus milletinin, bir milletler topluluğu olmasından esaslı rolü oynamak suretiyle manevî tesir icra etmiştir.

İşte buradan da anlaşılıyor ki, Cengiz Han'ın kurduğu İmparatorluğa mensup kitlelerin -özellikle Türklerin- Ruslar'la kuzeyde mücadeleye girişmiş olmaları, onların yani Ruslar'ın güneye inmelerini bir müddet durdurmuştur. Nitekim, Kazan - Türk hakimiyetinin de ortadan kalkışıyle doğrudan doğruya Rusya Kuzey Kafkasya'ya nüfuz etmeye başlıyacaktır.

---

39) Aktes Nimet Kurat, aynı eser s. 152 - 153; A. Battal, aynı eser, s. 43, Kazan'ın Ruslar tarafından alınmasından sonra, Türkler Ruslar'a karşı 1556 da tekrar ayaklandılarsa da bu ayaklanmaları bastırdı, aynı eser, s. 49 vd. Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki Türklere yardımı bu tarihlerden sonra olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra halefi II. Selim zamanında Astarhan'ın zaptına 1567 de karar verilmiş ve bu maksatla Kırım Han'a da bir ferman gönderilmiştir. Bu maksatla çalışmalar devam etmiş ve 1569 da Kefe'ye 17.000 kişilik bir kuvvet gönderilmişti. Ancak bilindiği üzere önce müdahale ve yardıma geç kalındığı gibi, işlerin sıkı tutulmamasından dolayı netice de alınamamıştır. Bak, A. Battal, aynı eser, s. 52 vd.

OSMANLILARLA RUSLARIN KAFKASYA'DA SİYASÎ BAKIMDAN KARŞI KARŞIYA GELMELERİ

Rusya'nın Kazan Hanlığıyla mücadele ettiği devirlerde, Osmanlı Devleti de Güney Kafkasya'ya doğru genişlemekteydi. Böylece XVI. yüzyılın ortalarında Moğollar, bilahire Kazan Hanlığı'nın Rusya ile mücadelesinin akabinde, bu seferde Kuzey ve Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Rusya karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti ileride anlatılacağı üzere Azerbaycan'da Bakü ve çevresini egemenliği altına almaya çalışırken, Ruslar da Kazan Hanlığını egemenliği altına aldıktan sonra, 1556'da da Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığını hakimiyetleri altına almış ve bilahire Kuzey Kafkasya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı.

I — MÜSLÜMANLIĞIN KAFKASYA'YA YAYILIŞI VE TÜRKLERİN BU BÖLGEYE YERLEŞMELERİ

Yalnız, Ruslar'ın Kafkasya'daki ilerlemelerini ve Osmanlı Devleti'nin bu kesimdeki mücadelelerini anlatmadan evvel XVI. asırda Kafkas milletlerinin Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmeyi arzu edişlerinde önemli yeri olan müslümanlığın Kafkasya'da yayılışını açıklamayı uygun görüyoruz.

Mezkûr konuyu kısa olarak açıklayabilmemiz için, müslümanlığın yayılmaya başladığı tarihlerde, bu bölgede icra edilen harekâtı izah zorunluğu vardır. Daha halife Ömer'in (642) hilâfeti günlerinde Araplar İran'ı zaptettiler. Bu esnada İran ordularının serdar'ı olan Saraka b. Ömer ile Azerbaycan'ı fethettikten sonra buranın kumandanlarından olan Abdurrahman b. Rabia ve Bekr b. Abdullah'ın, Albanya'nın fethine memur edildiklerini tesbit edebiliyoruz (Bilindiği üzere o zaman Dağistan'a Albanya deniliyordu). Arap orduları, serdarları Saraka b. Ömer'in de başlarında bulunduğu bir anda Şirvan'a geldiler[40]. O zaman Şirvan hakimi olan Şehriyar kendilerini karşılayarak, Kafkas dağlarının kuzey kesiminde bulunan Hazar ismindeki Türk boylarının kendisinin hakimiyetini kabul etmiyerek, daimi surette huzursuzluk yarattıklarını ileri sürerek, bu Türk boylarını yok ettikleri veya kendi-

40) Ahmet Cevdet, Tarihi, C. I, s. 276 vd.; Togan, Azerbaycan, İslâm Ansiklopedisi, s. 94. Ahmet Cevdet, Tarihçe-i Kırım ve Kafkas, İst. 1307, s. 46-72; Mirza Hasan, aynı eser, s. 24-25.

sine bağlılıklarını sağladıkları an, bizzat Arapların hakimiyetini tanıyacağını belirtti. Teklifi başkumandan olan Saraka'ya bildirdi. Saraka teklifi Halife Ömer'e bildirerek uygun cevap almıştır. İşte bundan ötürü Şehriyar'a aman verildi. Saraka b. Ömer'in ölümüyle yerine Abdurrahman b. Rabia tayin olundu. Abdurrahman b. Rabia, Kafkasya'daki ilerlemelerine devam ederek, Dağistan'ın birçok yerlerini alıp, İslâm dinini bu bölgede yaymaya başlamıştır. Bu cümleden olarak bir kol Dağistan'a doğru ilerlerken, diğer bir kol da Gürcistan'a girip Gürcü hükümdarlarından cizye almak suretiyle kendileriyle sulh yapmağa muvaffak olmuştur [41].

Araplar arasında, Dağistan'da bulunan Derbend'in önemli bir mevki sayılması ve siyasî bakımdan bu bölgenin zaptının güney ülkeleri için bir emniyet olması dolayısıyle, esasen, pek kuvvetli yeri vardı. Bunun içindir ki Araplardan birçok gönüllüler bu kesime gaza için akın akın gitmekteydiler. Nitekim, Derbent ve çevresinde kutsal bir yer olduğuna olan inancından aldığı kuvvetle Mesleme b. Abdülmelik Dağistan'a gaza ederek halkını islâm yapmak için çalışmış ve birçoklarını da müslüman yapmıştır. Mesleme b. Abdülmelik'in buradaki mücadelelerinde, Derbend'i aldıktan sonra, kuzeye doğru akınlarına devam ettiğini tesbit ediyoruz. Gerek Arap ordularının, gerekse gönüllü kıt'aların vasıtasıyle işgal edilen bölgelerde Arapların, bazan oranın yerli beylerine dokunmuyarak, iç işlerinde onları serbest bıraktıklarına şahit olunmaktadır. Bazan da bizzat kendilerinden olan beyler tayin etmişlerdir. Nitekim, Mehmet b. Yezid bu şekilde Kafkasya'ya tayin edilen ve Araplar adına bu bölgeyi idare edenlerin biri olup, Şirvan ve Temurkapı taraflarına bir müddet hakim olmuştu [42].

II — HAZARLAR VE MÜSLÜMANLARLA MÜCADELELERİ

Fakat, mezkûr bölgedeki Arap hakimiyeti 796 (H. 180) tarihinde henüz müslümanlığı kabul etmemiş olan Hazarların Derbend'e hücumlarıyle sona ermiş ve 140.000'e yakın müslüman da bu esnada şehid edilmiştir.

---

41) Ahmet Cevdet, Tarihi, C. I, s. 276; Caferoğlu, ayni eser, s. 9; Togan, Azerbaycan, İslâm Ansiklopedisi, s. 94; Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ansiklopedisi, s. 838.

42) Caferoğlu, aynı eser, s. 9-10; Ahmet Cevdet, aynı eser, s. 277.

Bilindiği gibi, Hazarlar VII. asırda Volga ve Kuzey Kafkasya'da hakimiyet kurmuşlardı. İlk zamanlar Derbend ve Şirvan'ı zaptettikten sonra, burayı on yıl egemenlikleri altında tutarlar. Bilahire 628 senesinde Sasanilerle, bundan sonra da yukarıda bahsedildiği üzere Araplarla mücadeleye devam etmişlerdir [43].

Hazarlarla Arapların mücadelesi iki yüz yıla yakın devam eder. Ancak neticede Araplar galip gelmişlerdir. Şöylekî; 815 (H. 200) senesinde Kureyş kabilesinden ve Hamza (Azst) neslinden Şeyh Ebu İshak ve Abbas b. Abdulmüttalip neslinden Şeyh Mehmet Kindi, evlat ve akrabalarından topladıkları 2000 kişi ile Mekke ve Medine'den çıkıp bir müddet Şam ve Mısır'da dolaştıktan sonra, Kafkasya'ya gitmişlerdir. Burada Çerkeslerin Beyleri olan Emir'i öldürerek emlâkına sahip oldukları gibi, evlat ve yakınlarını da esir ettiler. Buradan Dağistan'a doğru harekete geçerek Kaytak hakimi olan Gazanfer'i öldürüp oradaki halka islâmlığı kabul ettirdikleri ileri sürülmektedir. Böylece Çerkes kabileleri ile Dağistan'ın yerlileri ilk defa olarak ta Kabartay ve Besni kabilelerinin daha o zaman müslümanlığı kabule başladıkları ortaya atılmış oluyor. Arapların bu bölgedeki fethetmiş oldukları sahaları, Abbasiler zamanına kadar Azerbaycan ve Ermeni valileri idare edegelmişlerdi [44].

Bu idare tarzı şöyledir: Emeviler devrinde (661 - 750) Elcezire valiliği ile Kafkasya'dan alınan yerler birleştirildi. Emevilerden Hişam b. Abdülmelik (724 - 743) devrinde Kuzey ve Güney Kafkasya bölgeleri tamamen fethedildikten ve Arran'ın merkezi Bazza'da ordugâh tesis olunduktan sonra Azerbaycan, Arran, Şirvan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da ihtiva etmek üzere büyük bir vilayet teşkil edildi. Abbasiler (705 - 1258) zamanında bu vilayet parçalanıp, ayrı ayrı Azerbaycan, Ermenistan ve Şirvan eyaleti ile Tiflis'te bir müslüman Gürcistan emareti kurulmuştu [45].

SELÇUKLULAR'IN KAFKASYA'YA AKINLARI

Araplar'dan sonra, 1062 (H. 454) senesinde Selçuklu Türklerinin Kafkasya'ya akınlarını görüyoruz [46]. Bu cümleden olarak Selçuklu Hü-

43) Caferoğlu, aynı eser, s. 8 - 9.

44) Ahmet Cevdet, Tarihi, C. I, s. 277.

45) Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ansiklopedisi, s. 838.

46) Hammer, Osmanlı Tarihi, İst. 1329 - 1332, C. I, s. 20; Osman Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara 1965 (Bu eserde Selçukluların,

kümdarlarından Melikşah, baba ve cedlerinin işgal ettiği Hazar Denizi'nin Batı ve Güneybatı sahillerindeki güveni kurmak ve kuvvetlendirmek maksadiyle Anadolu'da olduğu gibi, Gürcistan'dan itibaren Hazar denizi'nin kıyılarına, dolayısıyle Dağistan'a kadar uzanan sahaya birçok Türk kabileleri iskân etmiştir. Böylece Türklerin Dağistan'da yerleşmeleri dolayısıyle orada çoğalmaları başlamış bulunuyor.

Ancak, iki yüz seneye yakın bir zaman, Anadolu, Şam ve İran taraflarına da hükümet etmiş olan Selçuklu hanedanını perişan eden Moğolların meydana çıkmasından sonra, Munuçehr Şah, Dağistan'ın güneyinde bir devlet kurmuştur. Şirvan memleketlerinin Şemahı şehrini hükümet merkezi yapan Munuçehr burada istiklâlini ilân etmiş olarak büyük Tatar hükümdarlarını takliden Yüce Hakan namiyle şöhret bulmuştur.

ŞİRVANŞAHLAR SÜLÂLESİNİN KAFKASYA'DAKİ HAKİMİYETİ

Bundan sonra Selçukluların bir şubesi olan Şirvanşahlar bu bölgede hakimiyet tesisi etmişlerdir[47]. Bu devlet güney Dağistan'a bitişik olan Ermenistan'ı dahi hükmü altına almıştır. O zamanlar Dağistan'ın doğu kuzeyi ve doğu güneyi dahil olduğu halde, Orta Dağistan ve buranın kuzeybatısında yaşıyan Avar ve Çeçenler, Şirvanşahlar'a itaat etmezlerdi. Bununla beraber islâmiyetin tesiriyle zaman zaman birlikte hareket ederlerdi. Gürcistan hükümdarları da bazan Şirvanşahlar'a, bazan da Konya sultanlarına bağlı olarak yaşarlardı. Moğol ve Tatarların güneye ve kuzeye hücumlarında ve Türklerin yukarıda belirtildiği gibi, Azerbaycan ve Ermenistan'da yerleşmeleri sırasında Şirvanşahlar ve Gürcistan Hükümdarları buraya yeni gelen kafilelerle, bazan muharebe, bazan da Konya Sultanlarına bazı hediyeler taktimle, musalaha ve mütareke şekilleriyle geçinirlerdi[48]. Şirvanşahlar, Timur'un Kafkasya seferine kadar bu şekilde idare edilegelmiş iken (1396 - 1397) (H. 800) senelerinde Şirvan Şahı bulunan Şeyh İbrahim b. Sultan Mehmet, birçok muharebelerde Timur ile beraber bulunmuştur. Bu

---

Kafkasya sınırları içerisinde incelenen Şirvan'a, 1044 tarihinde Alpaslan'ın girdiği yazılıdır (s. 75). Kafkasya'nın Fethi, Selçuklu Kumand. Savtekin tarafından 1066 da tamamlanır (s. 112). Bilahere Melikşah, Gürcistan'ın Khartli bölgesine kadar uzanan bölgeyi 1076 da fetheder).

47) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 81 - 82.

48) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 278.

devlet Dağistan yöresinde 1535 (H. 942) senesine kadar hükümet sürdükten sonra bu tarihlerde genç bir yaşta başa geçen Sultan Ferah b. Şeyh Şah zamanında Akkoyunlu Türkmenlerinin şeyhi olup Azerbaycan'daki Erdebil şehrinde «Şii Mezhebini» kuran Şeyh Haydar Safavi'nin ahvadından, Şah Tahmaps, Şirvan tahtının böyle genç bir çocuk elinde olduğunu fırsat bilerek, Şirvan'a dolayısiyle Dağistan'a asker sevk etmiştir. Hayli çetin geçen muharebelerden sonra Şirvanşahlar Devleti yıkılmıştır. Bununla beraber Şirvanşahlar neslinden bazıları, Orta Dağistan ile Kuzey Dağistan'da yaşıyan Kaytak, Alan, Avar ve Kumuk Hanların'dan yardım alarak mücadele etmişlerse de neticede birşey elde edememişlerdir.

Diğer taraftan yerli sülâlelerin hüküm sürdüğü XV. asırda Dağistan halkı çoğunlukla Cengiz sülâlesinden birini Han seçerek buna Şemhal ismini vererek, siyasî yönden işlerini yürütürlerdi[49]. Bu durum XVI. asra kadar devam eder. XVI. asırda yukarıda bahsedildiği gibi müslümanlığı kabul ettiklerinden, Osmanlı Devletiyle yakından ilgi kurmaya başladılar. Şöyle ki, siyasî bakımdan Kafkasya'da durum bu merkezde iken Osmanlı Devleti de Kafkasya bölgesinde nüfuz tesis etmeye başladı. Bunda Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferinden sonra halifeliği bizzat uhdesinde toplamasının önemli yeri vardır[50]. Zira böylece dinî alanda bütün Kafkasya müslümanları halifeye bağlanmış oluyorlardı.

III — OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'YA İLK MÜDAHALESİ, İRANLA MÜCADELE VE KAFKASYA'NIN FETHİ

Buraya kadar Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya fiili müdahele edemeden evvel Kafkasya'daki olayları anlatarak bu bölgedeki durumu tanıtmaya çalıştık. Bilindiği gibi, Kafkasya'daki olaylara Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle bu bölgede siyasî bakımdan yeni bir safha başlar. Şimdiye kadar İran, Rus ve diğer devletlerin mücadele sahası olan Kafkasya, yukarıda işaret edildiği gibi bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin en fazla ilgilendiği, dolayısıyle müdahale ve mücadele ettiği bir saha olmuştur.

---

49) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 279-280; Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine giriş, s. 352-359.

50) Hammer, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, C. IV, s. 182-226.

Daha Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti Gürcistan'da mevcut Migreli bölgesindeki küçük prenslikleri kaldırmayı gaye edinmişti. Ancak Akkoyunlu Sultanı uzun Hasan ve Trabzon imparatoruyla yaptığı mücadeleler bu işin bir an evvel gerçekleşmesini önlemişti. Osmanlı Devleti, Akkoyunlu ve Trabzon meselesinden sonra Kırım'ın ilhakını sağlamış ve Kırım Han'ının kendisine 50.000 kişilik bir kuvvetle yardım etmesini temin etmişti. Aynı zamanda bu hanlığın kuvvetleri Moskova prenslerine de taaruzla onları daimi surette rahatsız edeceklerdi.

Kırım'ı ilhak ederek Kafkasya'ya kuzeyden nüfuz etme imkânını sağlayan Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim zamanında, güney Kafkasya'da tesirli olan İran üzerine bir sefer açmıştır. Çaldıran Savaşıyla İran hükümdarlarının yenilmesi üzerine Osmanlı ordusu Kafkasya'ya girmiş ve bu bölgedeki üstün durumunu İran'a kabul ettirmiştir. Bununla beraber Gürcistan'daki halk, Azerbaycan'ın batı kesimlerinin Osmanlı hakimiyetine girmesine rağmen, dört büyük kola bölünmüş olarak Kanuni'nin hükümetinin son zamanlarına kadar bağımsızlıklarını korudular. Ancak 1555 Amasya sulhuyla Gürcistan'ın bir kısmı ilhak edildiği gibi, Gürcistan beyleri bir taraftan Osmanlı Devletine vergi vermek, diğer taraftan da bu devletin mezkûr bölgede İran'la yapacağı savaşlara yardımcı kuvvet göndermek zorunda bırakmışlardı. Böylece Kanuni'nin son zamanlarında Gürcistan, Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Fakat 1561 tarihinde Gürcistan prensi İstanbul'da defterdarla yaptığı görüşmede hâlâ İran Şah'ının memleketine saldırdığından dolayı şikâyetçiydi. Çünkü İranla yapılan anlaşma gereğince Gürcistan üç kısma ayrılmış ve doğu kısmı İran'a bırakılmıştı. Diğer iki kısmı, batı ve dağlık bölgeler Osmanlı hakimiyetine kalmıştı. İran bu yüzden Gürcü prenslerini baskı altında tutmak istiyordu. Gürcü beyleri de bu iki imparatorluk arasındaki mücadeleden istifade ederek yarı bağımsız olarak yaşıyorlardı.

III. Murat zamanında; çok defa Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapıldığı gibi; Gürcü beylerine hediyeler göndererek, bunların devlete bağlılıklarının sağlanması yerine, bizzat bu bölgede devletin üstün hakimiyetini kabul ettirmek ve İran'ın müdahalesini önlemek için hedef olarak alınan mezkûr devlete karşı harp açıldı [51].

---

51) Hammer, aynı eser, C. I, s. 123 - 145; Zinkeisen, Johann Wilhelm, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Gotha, 1855, Theil 2, s. 327 vd., Theil 3, s. 191 - 195.

Konumuzu aydınlatma bakımından Osmanlı Devleti'nin 1578 tarihinde Kafkasya'ya nüfuz edişini sağlayan mezkûr tarihteki seferi özetliyeceğiz. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye nüfuzundan evvel Kafkasya'da bilhassa Azerbaycan üzerinde İran'ın üstün bir durumu mevcuttu. Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İranla imzalanan Amasya sulhuyla (29 Mayıs 1555) Azerbaycan'a yapılan akınlara son verilmişti. Nitekim bu anlaşmanın yapılmasından sonra da Osmanlı Devleti, Gürcistan'a karşı bir harekette bulunmadığı gibi, Şehzade Beyazıt ve oğullarının İran'a sığınması bile sulhu bozmamıştı.

Burada şunu belirtelim ki, Osmanlı Devleti İran'ın Kafkasya'daki nüfuzundan dolayı, doğrudan doğruya bir Kafkas seferine imkân görememişti. Bakü ve dolaylarına yapılacak olan sefer de bu yüzden İran'la yapılan mücadeleyle ilgilidir. Bununla beraber tezimizle ilgisi olan kısımlar üzerinde daha fazla durulmuştur [52].

İRAN SEFERİNİN İLÂN EDİLİŞİ

Tahmaps'ın ölümünden sonra tahta çıkan II. İsmail zamanında sınır boylarında İranlıların sulhu ihlâl eden hareketlerine, Osmanlı Devleti karşı koymakla, Osmanlı - İran seferinin başlangıcını yaratmıştı. Harbin asıl sebebi, çapul hareketleri yanında bilhassa doğudaki halk arasında kızılbaşlığın İranlılar tarafından yayılması ile, Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde iki devletin de nüfuz tesis etmek istemeleriydi.

2 Ocak 1578 tarihinde seferde gerekli kuvvetin bulunması için Serhad beylerinden Erzurum beylerbeyi Ferhad Paşa'ya ve İran ahvaline vukufu bilinen Pasin sancağı Bey'i Mirza Bey'e emir gönderildi. Bu emirde ayrıca İran'a yapılmakta olan çapulunda kuvvetlerin toplu bulundurulması gerekçesiyle durdurulması isteniyordu [53].

Hudutdan alınan haberlerden Şahın etrafında hayli kuvvetin birikmiş olduğu anlaşılmıştı. Vakit kaybetmenin iyi olmıyacağına kanaat getirerek Erzurum tarafı Serdarlığına vezir Lala Kara Mustafa Paşa tayin edilmişti. Diğer taraftan aynı seferle ilgili olarak 22 Mart 1578

52) Dr. Bekir Kütükoğlu, Osm. - İran Siyasî Münasebetleri, İst. 1962, s. 3; Hammer, aynı eser, C. VI, s. 100; Zinkeisen, aynı eser, Theil 3, s. 192 - 195.

53) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 280; Dr. Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s. 20-24; Abdurrahman Şeref, Osmanlı Tarihi, İst. 1315 - 1318, C. I, s. 274 - 276.

tarihinden itibaren Bağdad tarafı Serdarlığına tayin edilen dördüncü vezir Koca Sinan Paşa'nın emrindeki kuvvetler belli olur. Erzurum Serdarı Mustafa Paşa'nın emrinde ise Rumeli'den Köstendil, Silistre Sancakları Anadolu'dan; Diyarbakır, Erzurum, Karaman Beylerbeyleri ile Saruhan, Kastamonu, Mamideli ve Suğla Beyleri memur edilmişlerdi. Erzurum'da bulunan 14 Şahı ve 40 küçük darbzene ilaveten İstanbul'dan 11 Şahı, 65 küçük darbzen ve 20 barut arabası tahsis edildi. Daha sonra Sinan Paşa Bağdad canibi Serdarlığından azledilmiş, Lala Mustafa Paşa da Erzurum üzerinden Azerbaycan'ın fethine memur edilmiştir.

Bu tarihlerde Azerbaycan ve Dağistan'da, İran'daki şiilerin faaliyet gösterdiklerini görüyoruz. Ancak Şirvanşahlarının Erdebil safilerine karşı takip ettikleri sünni siyasetin pirî sayılan Seyyid Yahya'yı Şirvaninin tesiriyle şii akideleri bu bölgeye pek tesir edememişti. Bu yüzden II. Şah İsmail ve Tahmaps zamanlarında İran, Şirvan bölgesine hakim olmuşsa da buradaki beyler Dağistan'a çekilerek mücadelelerine devam etmişlerdir. Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri devam etmekte olan bu mücadelede, bilhassa Şirvan Şah'ı II. Halilullah'ın oğlu Burhan Ali Sultan ile Kasım Mirza, Osmanlı Padişahının da müzaheretini temin ettilerse de Şirvan'daki Kızılbaş hakimiyeti devam etmiştir [54].

Görülüyor ki, Yavuz Sultan Selim'in halife olmasıyle bu bölgenin bütün müslümanlarını manevî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlamış ve onlar da her fırsattan Osmanlı Devleti'nin yardımına lüzum görmüşlerdir. Osmanlı Padişahları da müslümanları korumayı, onlara yardım etmeyi vazife bilmişlerdir. Nitekim Şiî mezhebine karşı direnen Dağistan halkını da bu düşünce altında korumak istemişti. Hattâ yukarıda belirtildiği gibi fiili müdahalenin bir hedefi de budur.

1577 Mart (985 Rebiülevvel) tarihinde Kırım Han'ı Mehmet Giray'dan gelen bir mektupta şöyle diyordu; «İsmail Mirza'nın kardeşlerini ortadan kaldırma faaliyetleri sırasında Gilen (Geyla) ahalisi Türkmenleri ve bilhassa sunnileri Şirvan'da Araz Han'ın oğlu Vali Dede Han'ı 500 adamıyle katlettikten sonra 8000 - 9000 şiîyi kılıçtan geçirdiler. Bunun üzerine Dağistan ümerası toplanarak Kızılbaşlara hücum ederler. Demirkapu ahalisi dahi Kızılbaş hakimi Barak Halifeyi tutup öldürdüler [55].

54) Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s. 25 - 29.
55) Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s. 26 - 29.

Vaziyeti gören Şah 5000 askerle Şemhali Şirvan'a gönderirse de Kızılbaş kuvvetleri Kür üzerinde kılıçtan geçirilirler. Şemhal 5000-6000 kişiyle güçlükle Gürcistan'a firar eder. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin dikkati Dağistan ve Şirvan taraflarına çevrilmiştir. Nitekim Kumuk Beylerinden Ahmet Bey'in Kırım Han'ın güveyisi olan Ebubekir Mirza'ya babasının yerine kendisinin tahta geçmesi için halkta bir arzu uyanmış olduğu, dolayısıyle Osmanlı Devleti'nin müzaheretine ihtiyaç olduğunu söylemesi üzerine yapılan müracaatla gereken kolaylığın gösterileceği vaad edilir. Bilhassa Şirvan halkından bir heyetin İstanbul'a gelmesi Gürcistan ve Şirvan'ın fethine karar verilmesine sebep teşkil etti.

GÜRCİSTAN'IN ZAPTI

Amasya muahedesiyle, kısaca temas edildiği gibi Gürcistan, Osmanlı ve Safevi Devletlerinin nüfus mıntıklarına ayrılmıştı. Meskiye, Kartli ve Kaheti Safevilere, Başı-açık (İmareti) Dadian (Migreli) ve Güril (Guria) Osmanlı tabiyetine girmişti. Ancak bu taksim ve bağlılık pek devamsızdı. Nitekim Meskiye ülkesi daimi karışıklıklar içerisindeydi. Atabek II. Keyhusrev ilk önce Türklere temayül etmişken oğulları Müniçehr ve V. Kuarkare Şah'a meyletmişlerdi. Bu yüzden de Gürcistan'ın fethi gerekli görünüyordu. 23 Temmuz 1578 tarihindeki Çıldır muharebesinden sonra ordu, bir taraftan Ardahan Sancağı Beyi Abdurrahman Bey'in Serdarlığıyle Çıldır ve Tümük, diğer taraftan Hırtız ve Ahılkelek'i zaptederek ilerlerken, bir taraftan da buraların muhafazasına kuvvetler bırakıyordu. Sonra Yenikale önünden geçilip Gürcü prenslerinden Vahtang ve Amilahori'nin ülkesine varılarak itaatleri temin edildi. Ordu 24 Ağustos 1578 de Tiflis'e ulaştı. Buranın prensi David Han, Şah'a bağlılığını muhafaza ediyordu. Bu yüzden Özdemiroğlu'nun öncü kuvvetleri şehre girdiğinde mukavemet kuvvetleri dağlara çekildiğinden orduya karşı koyan olmamıştı. Burada kılınan Cuma namazında Sultan III. Murad'ın ismi hutbede zikredilmişti. 30 Ağustos'ta Tiflis'den hareket edilerek Kabur suyu kenarına varıldığında, Zogan ve Gremi hakimi Aleksandr Han ordugâha itaatını bildirmek için gelmişti. Kendisi merasimle karşılandıktan sonra tam bir itaat telkin ettiğinden ülkesi beylerbeylik yoluyla kendisine verilmiştir. Bu suretle Osmanlı hakimiyetine giren Gürcistan beylerinden bazıları müslümanlığı dahi kabul etmişler; bazıları da eski dinlerine bağlı kalmışlardır. Müniçehr'lerden biri 1579 da bu vesile ile

müslüman olmuştu. Böylece Gürcistan'ın fethi tamamlandıktan sonra, ordu Şirvan'a hareket etmiştir [56]. Buraya varmadan Tokmak Han'a yardım kasdıyle Tebriz'den ayrılan Emir Han'ın kurduğu tuzak Osmanlı ordusuna tesir edememiş ve Kür kenarındaki Koyun geçidinde yapılan muharebeyi Osmanlı kuvvetleri kazanmışlardır. Koyun muharebesinden iki gün sonra Şeki zaptedilir. 60 mahiyesiyle birlikte Şeki sancağı Aleksandr'ın oğluna verilerek şehre bir kadı tayin edildi. 9 Eylül 1578 de Kanık nehrini geçişe, Aras Han mani olamamıştı ve netice alamayınca Şirvan'dan Karabağ'a çekilmeye karar verdi. Serdar 19 Eylül 1578 de Ereş'e vardı. Ereşte de kızılbaşça menedilen cuma namazı kılınarak hutbede padişahın ismi zikredildi. Şirvan'da da kızılbaşlar, sünni şirvanlıların da yardımıyle takip edilerek katledildiler.

AZERBAYCAN HAREKÂTI

Gürcistan harekâtından sonra Osmanlı ordusu yürüyüşe devamla; Şemahı, Kabala, Bakü, Şabran ve Mahmutabad'ı zapetti. Ayrıca Demirkapu'da kızılbaşların sünniler tarafından mağlûp edilmesi üzerine oraya da bir Türk muhafızı tayin edildi. Bundan sonra kış geldiğinden feth edilen yerlere bir serdarın tayini, bölgenin muhafazası için lüzumlu görüldü. Vazifeyi Diyarbekir Beylerbeyisi Derviş Paşa ve Halep Beylerbeyisi Mehmet Paşa reddettiler. Serdar bu duruma üzülmekle beraber, arzu ettiği asker ve malzemenin hazineyle birlikte verilmesi şartıyle 20 kese 100.000 akçe ve vezaretle Özdemiroğlu Osman Paşa'yı vazifelendirdi. Feth edilen bölgeler dört Beylerbeyliğine bölünmüştü. Serdar, bu arada, Tiflis'e 10 kese 100.000 akçe ile Mehmet Paşa'nın tayinini, Şirvan'a da Osman Paşa'nın tayini hususlarını saraya arzetmişti. Diğer tarafta Gürcistan (Kaheti ülkesi kastediliyor) cizye takdir olunup ocaklıkla Aleksandr Han'a, Sohum Beylerbeyliğinin 8 kese 100.000 akçe ile sayılır beylerinden Haydar Paşa'ya verildiği ayrıca bildirilmişti [57].

OSMAN PAŞA'NIN LEZGİLERİ DEVLETE BAĞLAMASI

Osman Paşa'nın yalnız kalması halinde, Kızılbaş kuvvetleri tekrar Şirvan'ı almak istedilerse de muvaffak olamadılar. Bilahere Özde-

56) Ahmet Cevdet, Layiha Tezakir - II. Cüz, s. 90 - 101; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 280; Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s. 54; Zinkeisen, aynı eser, s. 195 - 196.

57) Bekir Kütükoğlu, aynı eser, s. 58 - 63.

miroğlu Osman Paşa da bu akınlara karşılık olmak üzere Şemah'ı ve Bakü taraflarını Osmanlı Devleti'ne kattı. Burada bulunan Şirvanşahlardan Sultan Burhan'ı Şirvanşah yaptı. Fakat Sultan Burhan'ın bu bölgede tam bir nüfus ve istiklâli olmayıp, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin himayesi altındaydı. Diğer taraftan Derbend dolaylarında da tam bir nüfus sahibi olan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Lezgiler çekemediler. Bundan dolayı Osman Paşa ile Dağistan'da yapılan birkaç mücadeleden sonra, aşağıdaki şartlar dahilinde aralarında anlaşma vukubuldu.

a) Lezgiler, bundan böyle hutbeyi Osmanlı hanedanı adına okutacaklar.

b) İran seferi vukuunda Kırım tarafından gelecek olan 30.000 kadar Tatar askerini memleketlerinden geçirecekler.

c) Bunun yanında kendileri dahi, yiyecek ve cephaneleri Osmanlı Devleti tarafından verilmek üzere, Osmanlı askerine muaveneten, onun yanında savaşlara iştirak edecekler.

d) Eski adetleri gereğince, tayin edegeldikleri Şemhallerine hiç kimse müdahele etmeyecek.

e) Buna karşılık, Padişah'ın muradı olursa kendisine Tuğ, Âlem, Kılıç ve Kaftan gönderebilecek.

f) Ayrıca Osmanlı Devletine giden tüccarlardan, gümrük, bac ve rusumat alınması hususu Şemhalle Osman Bey arasında özel olarak belirtilmiştir.

Bu andlaşmaya her iki tarafın da riayet ettiğini görüyoruz. Nitekim Abdülgiray Han 30.000 kadar Tatar askeriyle Şemhal'in memleketinden geçmiştir. Hatta andlaşmaya uyularak Dağistanlılar da Abdülgiray'a refakat ederek Osman Paşa'ya yardıma gelmişlerdir [58].

Osman Paşa ile Dağistanlılar arasında yapılan bu andlaşma senelerce sürmüştür. Müteakip siyasî münasebetlerin temeli de bu andlaşma ile atılmıştır. Denebilirki, Osmanlı Devleti bundan sonraki siyasî münasebetlerini yukarıdan beri saydığımız gayeler ile devam ettirir. Şüphesiz ki, Dağistan'daki Osmanlı nüfusu hep aynı derecede kalmamıştır. Zamanla burası yine başka milletlerin tecavüzüne uğrar. Fakat manevî yönden Dağistanlılar her zaman Osmanlı Devletine bağlı kalmışlardır.

---

58) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 280; Mirza Bala, İslâm Ans. s. 453.

DAĞİSTAN'IN TEKRAR İRAN'A MEYLETMESİ

Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Dağistan'a Şemhal tayin edilen, Sultan Burhan'ın ölümüyle yerine oğlu Abubekir geçmiştir. Bu anlarda Anadolu'da Celâli isyanları hüküm sürmekteydi. Devlet bu isyanları bastırmakla meşgûldü. Bunu fırsat bilen İran Şah'ı Şah Abbas Dağistanlıları kendi tarafına almaya muvaffak oldu. Şah'ın tarafına meyleden Dağistanlıların tutumu karşısında Osmanlı askerleri geri çekildiler. Askerlerin geri çekilmesi ise İranlıların bu bölgedeki faaliyetlerini arttırmalarına vesile teşkil eder. Şah Abbas kuzey Dağistan ahalisini kendi tarafına çekmek için her sene bu bölge ahalisine, halı ile birlikte çeşitli hediyeler göndermek suretiyle taraftar kazanmak istemiştir. Diğer taraftan Şah'ın anlaşmasının aksine Dağistanlılar tarafından bu hediyeler bir nevi vergi anlamını taşırdı. Şayet İran bu vergiyi (veya hediyeleri) göndermezse, Dağistanlılar derhal çapula baş vururlardı.

Dağistan'a Rus müdahalesini icap ettiren olayda bu yüzden çıkmıştır. Şöyleki: Afganlıların meydana çıkmasıyle İran'da durum pek karışmıştı. Diğer taraftan Dağistanlılar da kuzey kesiminden Şirvan ve Revan eyaletlerine hücum ederek «Biz bu sene hediyelerimizi almadık» iddiasıyle bu kesimlerde ticaretle iştigal eden birçok Rus tüccarının eşyasını İran tebasındandır diye yağmaya koyuldular [59].

IV — RUSLARIN DAĞİSTAN, KIRIM VE KABARTAYLARDAKİ FAALİYETLERİ

Dağistanlıların Rus tüccarlarının mallarını yağma etmeleri, Azak'ı aldıktan sonra, Kafkasya'yı kuzeyden ve doğudan sararak almayı tasarlıyan I. Petro için yeni bir imkân doğurmuştur. Nitekim Petro derhal dört milyon rublelik zayiatın ödenmesini talep etti. Tabiî tatmin edici cevap alamadı. Bunun üzerine iki yoldan harekete geçti.

a) Emrindeki 442 gemi ile nakledilen 22.000 piyade ve 500 denizciden ibaret bir kuvveti deniz yoluyla sevk etti.

b) Kara yoluyla hareket eden 9.000 dragon Don ve Ukrayna askerleri de diğer kuvvetlerle birleşme emrini almışlardı.

22 Temmuz 1722 de bu kuvvetler Agrahan'ı işgal ettiler. Şemhal Adil Giray teslim olmak zorunda kalmıştı. Ruslar taarruzlarına de-

59) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 280.

vamla 23 Ağustos 1722 de de Derbend'i işgal ederek, buradan Şirvan'a döndüler. Ancak Şirvan Şah'ı olan Davut, Osmanlılardan yardım istiyerek, elde ettiği Mustafa Paşa kuvvetleriyle Rusları Bakü önünde durdurdu. Ruslar bu sefer, Afganlıların taarruzlarıyla zayıf düşmüş olan İran üzerine hücum ettiler. Fena durumda olan İran kuvvetlerini yenerek, Geylan, Mazenderan ve Esterebad eyaletlerini işgal ederler [60]. Bu hareket sonunda 1724 tarihinde İranla Rusya arasında yapılan andlaşmaya göre: Derbend Kalesi, Bakü, Geylan, Mazenderan ve Esterebad Rusya'ya bırakılmıştı.

KIRIM - RUS MÜNASEBETLERİ

Rusların bu başarılarının nedenlerini biraz da Azak'ı almalarına bağlıyabiliriz. Kazan ve Astırhan eyaletlerini egemenlikleri altına alan Ruslar aslında geniş bir nefes alma imkânını bulmuşlardı. Ancak 1473 ten itibaren Osmanlı Devleti'nin himayesine geçen Kırım Hanları Rusların önemli şehirlerine akınlar yaparak bu sahaları yağma etmişlerdi. Kazan Hanlarının baskısından kurtulan Ruslar bu sefer Kırım Hanlarının akınlarına maruz kalmışlardı. Ne yazık ki, Kırım kuvvetleri sadece suvarilerden mürekkepti ve vurdukları yerleri devamlı surette hakimiyetleri altına alamamışlardı, fakat Ruslar hücumlardan bizar kalırlar; bunu önlemek için (Tatarların nezdinde haraç bedeli, Ruslarca da Surre olmak üzere Tış veya Tıyış tabir olunan) belirli ve senevi bir vergiyi I. Petro zamanına kadar vermek zorunda kaldıkları gibi [61]. Petro dahi bu vergiyi bir müddet ödemek mecburiyetinde kalmıştı. Diğer taraftan Osmanlı Devletince Kazan ve Astırhan Hanlıklarının yeniden kuvvet bulmaları gerekliydi. Bunun için de Kırım Hanlığının diğer iki hanlığa yardım etmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yapmakta olduğu mücadelede Kırım Hanlarının kuvvetinden istifadeyi iki şekilde tasarlamış bulunuyordu:

1 — Kırım Tatarlarının bizzat Rus topraklarına yapmakta oldukları akınları teşvik etmek, dolayısiyle desteklemek,

2 — Kırım Hanlarının kuvvetlerinden istifade ile Kazan ve Astırhan Hanlıklarını yeniden kurmak veya kuvvetlendirmekti.

---

60) İsmail Berkok, aynı eser, s. 353; Şerafettin Erel, aynı eser, s. 58-59; V. V. Funk, Histoire Des Romanov, Paris 1930, P. 119.

61) Dr. Halil İnalcık, Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei, Belleten S. 46, C. XII, s. 385.

Yalnız Kanunî Sultan Süleyman zamanında daha ziyade Almanya seferine ehemmiyet verildiğinden bu bölge ihmal edilmişti.

RUSLARIN AZAK'I ALMALARINDAN SONRA KABARTAYLARA TAARRUZLARI

Durum bu merkezde iken Rusların Kabartaylara hücuma başladıklarını görüyoruz. Ancak buna tam yüz sene gibi uzun bir müddet (1566 - 1666) muvaffak olmadılar[62]. 1683 tarihindeki Viyana bozgununda, müessir rolü olan Lehistan kralı Jan Sobeysyeski, Osmanlılara karşı kutsal ittifakın kurulmasında önemli rol oynadı. Petro bu ittifaka girmekle iki önemli menfaat temin etmiş oluyordu:

a) Avrupa devletler ittifakına giriyor,

b) En büyük düşmanı olarak belirttiği Osmanlı Devleti'ne karşı başarı sağlıyordu. Filhakika mukaddes ittifak içerisinde Rusya plânları gereğince Azak'a karşı faaliyete geçmişti. 1700 İstanbul barış andlaşmasıyle de Azak'ı bizzat almıştı. İşte bu suretle Kafkasya'yı Ruslar kuzeyden çevirmiş oluyorlardı. Kırım ve Kafkasya'daki hanlar kendileri için bir felâket olan bu çevirmeye karşı bir ses çıkarmadılar[63]. Nitekim Ruslar Azak Denizine girdikten sonra güneye Kuban mıntıkasına inmeye başladılar. Kırım ve Kafkas kuvvetleri Rusları Can nehri kıyısında karşılayarak geri püskürttülerse de Azak'ı geri almaya muvaffak olamadılar. Bilindiği gibi Azak'ın geri alınması 1711 Prut Savaş'ında Baltacı Mehmet Paşa'nın Petro'yu yenmesiyle akdedilen anlaşma gereğince ancak mümkün oldu. Ruslar Azak'ı Türklere vermekle kayıplarının ne kadar büyük olduğunu anlamışlardı. Bunun için her fırsattan istifade ile harekete geçmeğe kararlıydılar. Nitekim 1739 Belgrad anlaşmasıyla neticelenen Osmanlı Avusturya - Rusya savaşında Azak'ı yeniden elde etmeğe muvaffak olmuşlardı. Böylece kuzeyden Kafkasya'ya hücum edebilmek için yeniden imkânlarına kavuşmuş bulunuyorlardı. Rusların kuzeyden ve batıdan Kafkaslara nüfuz etmeye başlamaları, Osmanlı Devleti'nin zararına bir hareketti[64].

Osmanlı Devleti durumu kavradığından, daha Sultan III. Ahmet zamanında (1704 - 1730) Tiflis kâl'asının doğrudan doğruya zaptına

62) Ahmet Cevdet, Tezakir (II. Tezakere), s. 90 - 101.
63) İsmail Berkok, aynı eser, s. 350 - 351.
64) Ahmet Cevdet, Tezakir (11. Tezkere) s. 90 - 101.

karar vererek merkeze bağlanmasını sağlamıştı [65]. Ayrıca Şemahı şehrine de bir hakim tayin edilerek Devlet-i Aliyye ile bölgenin sıkı bir münasebet kurması tarafına gidilmişti. Bununla da yetinmiyerek Karadeniz sahillerinin keşfi yapılmış ve bazı sahillerde kâl'aların inşasına lüzum gösterilmiş bulunuyordu. Nitekim Faş kal'ası bu maksatla inşa edilerek oradan Tiflis'e yol açılmıştır. Karadeniz yoluyla Faş'a oradan Tiflis'e gönderilen mühimmatın Dağistan'a geçirilmesi de kolaylaşmış oluyordu. Ancak Osmanlı Devleti bu işleri başarırken İran'da Nadir Şah başa geçmiş ve Osmanlılarla Rusların Kafkasya'da aldıkları birçok yerleri zapt ederek İran topraklarına katmıştır [66].

Bilindiği gibi 1712 Osmanlı - Rus andlaşmasıyla Gürcistan ve Dağistan'ın istiklâlinin muhafazası yanında Hazar denizinin kuzey sahilleri Rusya'ya terk edilmişti. 3 Ekim 1727 de İranla yapılan andlaşmayla Tebriz, Gence, Tiflis, Karabağ ve Şirvan Osmanlı Devletine bırakıldığı gibi, 1732 tarihinde yine İranla Osmanlı Devleti arasında aktedilen Reşt andlaşmasıyle de Agrahan ve Solak nehirlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktadan itibaren bir hudut hattı çizilmiş ve böylece Dağistan'ın güneyi ile Derbend ve Bakü İran'a bırakılmıştı [67].

V — İRAN'IN KAFKASYA'DAKİ FÜTÛHATI

1736 tarihinde ise Nadir Şah Şirvan üzerine harekete geçti. Şirvan Han'ı Surhay Han emrinde bulunan Osmanlı askerlerini de alarak Kabala'ya çekildi. Nadir Şah [68] derhal Şemahi'yi zapt ve bilahere tahrip etmiştir. Sonra Şemahi ile Kabala arasında Devebatan mevkiinde Nadir Şahla yaptığı savaşı kaybeden Surhay Han, emrindeki Osmanlı askerlerini Gence'ye bırakarak kendisi dağlara çekilmiştir. Gazi Kumuk'a kadar kendisini takip eden Nadir Şah onu orada savaşa mecbur etmişti. Bu savaşı da kazanan Nadir Şah, bilahere Surhay Han'ı

65) Devlet-i Aliyye, 1722 - 1723 yılında Tiflis'i merkeze bağlıyarak buraya Recep Paşa'yı vali tayin eder (Recep Paşa'nın bu valiliği esnasında Gürcülerle yaptığı savaşlar için; Vakayi'-nâme-i Tiflis isimli yazma eserde geniş bilgi mevcuttur).

66) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 280 - 281; Vakayi'-nâme-i Tiflis, T. Yz. s. 1 - 39.

67) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 59 - 60; İsmail Berkok, aynı eser, s. 355 - 456; Zinkeisen, aynı eser, Theil 5, s. 615 vd.

68) Nadir Şah İran'daki Afşar aşiretinden olup, 1722 yılında İran'ı zapt eden Afganlıların tekrar İran'dan kovulmasında büyük yardımları olmuştur. Nadir Kul olarak bilinen bu zat, daha sonra 1736 da Nadir Şah adıyla İran'a hükümdar oldu. 1747 de istikrarsız idaresi yüzünden katledildi (M. Bala, İsl. Ansikl. Cüz 51, s. 1024 - 1025).

Avar dağlarına kadar takip etti. İşte buradan daha ileri gitmek Nadir Şah'a nasip olmadı. Uğradığı güçlükler yanında merkezden çok uzaklaşması Şah'ı geri dönmeye mecbur bıraktı. Geri dönüş Şah için bir hezimet oldu. Yolda çeşitli dağ kabilelerinin hücumuna uğradı. Gerçi bu kabileleri de mağlûp etmiştir. Fakat her seferinde verdiği zayiat kendisine pahalıya mâl olmuştur. Güçlükler içerisinde Şahdağı yoluyla Kaçmaz'a oradan da Kutkaşın'a gitti. Bundan sonra Nadir Şah'ın Afgan seferine çıktığını biliyoruz. Dönüşünde (1742) Dağistan Hanlarına nameler yazarak itaatlerini bildirmelerini emretti. Dağistan ve Şirvan Hanı olan Surhay Han Kırım ve Osmanlı kuvvetlerine güvenerek bunu reddetti. Bunun üzerine Nadir Şah Dağistan'a hücumla, ilk önce Gazi Kumuk'u 10.000 kişilik bir orduyla tazyik etti. Sonra bu kuvvetlerin dayanamamaları karşısında, Lütfü Ali Han emrinde 20.000 kişilik bir kuvvet sevkederek iyice tazyikte bulunduktan sonra, bu kuvvetler hayli zayiatla, Gazi Kumuk'a girdiler [69]. Ancak buradaki başarıları uzun sürmedi. Surhay Han'ı esir etmesine karşılık Surhay Han'ın oğlu Mehmet Han onu güç durumlara sokmuştur. Diğer taraftan bütün Kafkas kuvvetleri Murtaza Ali Han emrinde birleştiler. Arkasının da kesilmesi Nadir Şah için hayli güç olmuştu. Zaferi yine Kafkaslılar kazandı. Nitekim Suğrat'ta İranlıları imha eden Mehmet Han, babasının öcünü aldığı gibi, Obuk'a gelerek İranlıların hezimetini hazırlamıştır. Nadir Şah tacını ve hazinesini bırakarak güç hal ile Derbend'e gelebilir. Burada ancak kendine nizam verme imkânını buldu. «Şah aklını kaybedince Kafkasya'ya hücum eder» sözü bu zafer üzerine çıkmıştır [70].

Kafkaslıların bu zaferi İstanbul'da çok iyi karşılanmış ve Osmanlı Devleti Kafkasya'daki gazileri bir sefaret heyeti vasıtasıyle gönderdiği hediyelerle taltif etmiştir.

Nadir Şah'ın ölümüyle İran'da vukua gelen karışıklıklar üzerine buradaki halk Osmanlı Devletine iltica etmeyi düşünmüşlerdi. Bu düşünce üzerine I. Sultan Mahmut zamanında Dağistan'ın doğrudan doğruya işgali bahis mevzuu olur. Nihayet Sultan I. Abdulhamit zamanına kadar zihinleri işgal eden bu fikirlerin tatbik mevkiine konulması için gerekli çalışmalar ancak 1774 tarihinde aktolunan Küçük Kaynarca andlaşmasından sonra, 1783 tarihinde Kırım'ın Rusya'ya ilhakından az evvel gerçekleşmiştir.

---

69) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 60; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, s. 358; Mirza Hasan, aynı eser, s. 100 vd.

70) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 61-62; İsmail Berkok, aynı eser, s. 358-359; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 281; Zinkeisen, aynı eser, Theil 5, s. 826.

I. BÖLÜM

KIRIM'IN ELDEN ÇIKMASINDAN SONRA OSMANLI DEVLETİ'NİN 1774 - 1787 TARİHLERİ ARASINDA KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

I. KIRIM'IN OSMANLI DEVLETİNDEN AYRILMASI :

Kafkasya, bundan önce giriş bölümünde açıkladığımız gibi, üç devletin, yani: Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'ın siyasî ve fiilî baskısı altında kalırken 1774 tarihinden itibaren iç bünyesindeki karışıklıklar dolayısıyle eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti için yeni bir problem olmuştur. Bunun yanında Kafkasya'yı siyasî tesiri altında tutan Kırım'ı Osmanlı Devleti'nin mezkûr tarihte hukukî bakımdan terk etmiş gözükmesi, durumu büsbütün güçleştirmişti. Şöyle ki: Rusya 1739 Belgrad andlaşmasıyle Azak kalesini aldıktan sonra, Osmanlı Devleti nezdinde harekete geçerek Kabartaylara, devletler arasında münazaa mevzuu oluyor diye, yeni bir şekil vermeyi öne sürerek bu bölgenin işlerine her iki devlet tarafından müdahale olunmamasını kabul ettirmişti. Halbuki kendisi anlaşma hilâfına, Küçük Kabartay'ı ilhak ile Büyük Kabartay'ı da tazyike başlamıştı. Osmanlı Devleti bir taraftan bu ilhakın önüne geçmek, bir yandan da Azak kalesini geri almayı tasarlarken 1768 - 1774 Osmanlı - Rus harbi başladı. Bu harp de, bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle neticelendi. Neticede 21 Temmuz 1774 tarihinde iki devlet arasında imzalanan Küçük Kaynarca anlaşmasının üçüncü maddesi gereğince önce Kırım'a istiklâl tanındı. Nitekim anlaşmanın Kırımla ilgili kısmı şöyledir: «Kırım, Bucak, Kuban, Yedistan, Canbayluk, Yedickül ve Tatar kabileleri tümüyle varılan karar gereğince, istisnasız olarak devletler tarafından serbestiyet ve bigayri taalluk müstakil ve vucuhla yabancı bir devlete bağlı olmamak üzere itiraf ve kabul olunanlar ve Tatarlar bilcümle rey ve ittifaklarıyla Âl-i Cengiz soyundan intisab ve nasb olunan kendi hanlarının müstakil olan taht-ı hükümetlerinde olmakla ve bir zamanda düvel-i Uhradan bir devlete ve hiç bir maddeye muharebe ver-

memek şartıyle eski kanun ve adetleri üzere merkumları hüküm ve gerek han-ı mumaileyhin intihab ve nasbı hususunda ve gerek umur-u mahsusa ve deruniye ve umur-u devletlerine dair bir türlü Devlet-i Aliyyemizle Rusya Devleti müdahale için hükümet-i hariciyeye ve devletlerine dair bir müstakil devlet, sair müstakil düvel kendi kendiler memaliklerini tahkim ederler. Cenabı Barî'den gayri kimesneye bağlı olmamak üzere taife-i merkume itiraf ve kabul ve lâkin mezhepleri ehli islâmdan olup zat-ı Şehriyar'ın İmamülmüminin ve halifetulmuvahidin olduğuna binaen tevaif-i merkume ahd olunan serbestiyeti devlet ve memleketlerini halel getirmeyerek umur-u diniyye ve mezhebiyelerini taraf-ı humayun hakkında şeriat-ı İslâmiyye muktezasınca tanzim ideler[71].

Bu anlaşmaya rağmen, anlaşmadan memnun olmayanlar, anlaşmayı geleneklerine aykırı bulanlar ve dinî bakımdan halifeye bağlı olanlar buna uygun hareket edemezlerdi. Bunlar asırlarca Osmanlı Devleti'nin himayesindeyken sahip oldukları serbest hareketi daha uygun gördüler. İşte bunun içindir ki, 1774 tarihinde imzalandığını belirttiğimiz Küçük Kaynarca anlaşmasının serbestiyle ilgili hükümlerinin, değiştirilmesi maksadıyle beşer kişilik iki kafile halinde Kırım ileri gelenlerinden birer gurup İstanbul'a geldiler. Bunların arzu ettikleri hususları şöyle hülâsa edebiliriz:

a) Osmanlı Devletine bağlı oldukları hususunda ısrar edecekler,

b) Serbestlik maddesinin kaldırılmasıyle birlikte, hanlarının tamamen Osmanlı Devleti tarafından nasb ve tayin edilmesi gerektir,

c) Teşrifat-ı hümayunun ve menşurun yine Padişah tarafından gönderilmesi lâzımdır[72].

Esasen Osmanlı Devlet adamları ve halk arasında Kırım'ın elden çıkmasından dolayı üzüntü hüküm sürmekteydi. Diğer taraftan Rusya'da Baltık denizi kıyılarında olduğu gibi bu bölgede de aşağıda açıklandığı üzere yeni bir siyaset takip etmekteydi. Bunun için de mezkûr devlete karşı Kırım ileri gelenlerinin isteklerini arzu edilmesine rağmen yerine getirmek güçtü. Ayrıca Küçük Kaynarca anlaşmasının hükümleri de açıktı. Bununla beraber birçok müzakereler oldu ve ancak şu hususlar karar altına alınabildi:

---

71) Muahedat Mecmuası, C. III, s. 254; Nihat Erim, Siyasî Tarih Metinleri, Ankara 1953, s. 122.

72) Ahmet Cevdet, Tarih, C. II, s. 5; Enverî, Tarih-i Enverî (Yz) s. 4346.

a) Bütün bütün serbestliği tanımamak mümkün değildir,

b) Bununla beraber, bazı hutbe ile para ve teşrifatın gönderilmesi uygundur,

c) Bunların yanında, Gürcü, Leh ve Buğdan esirleri maddelerinin de sırası gelmişken ele alınması gereklidir.

Reisülküttap İsmail Rauf Bey vasıtasıyle Rusya'ya yukarıdaki hükümleri içerisine alan bir yazı gönderilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bu meseleden dolayı ortaya çıkan iktisadî ve siyasî problemlerin hallinde, daha ziyade devletin iç bünyesindeki karışıklıklarla uğraşan Sultan Abdulhamit fazla birşey elde edemedi. Mezkûr tarihlerde Osmanlı Devleti'nin güç durumda olduğunu bilen Rusya, mezkûr maddelerden sadece teşrifat gönderilmesi hususunu kabul ettiğinden, böylece Kırımlıların isteği de yerine getirilmemiş oluyordu.

Aslında Avusturya ile de anlaşarak bilahere Grek projesini hazırlayacak olan Rusya'nın Kırım'a serbestiyet vermesinin gerçek sebeplerini şöyle sıralıyabiliriz:

a) Osmanlı Devleti'nin Kırım işlerine müdahale etmesini tamamen menetmek,

b) Hanların azil ve nasbi hususunda daima ayrılıklar meydana geleceğinden, bu suretle Kırım'a müdahale imkânını bulmak,

c) Han seçimleri sırasında, Cengiz sülâlesine mensup her han kendisinin seçimini arzu edeceğinden bu suretle hanlar arasına nifak sokmak,

ç) Karışıklık ve ayrılıkları güya önlemek için Kırım'a asker sokarak kendi arzu ettiği Han'ı Kırım Han'ı seçtirmek,

d) Böylece bizzat seçtirdiği Han'ın nüfuzundan istifade ve onun yanına soktuğu adamları kanalıyla Kırım'da söz sahibi olmak.

Gerek Kaynarca anlaşmasının Kırımla ilgili maddeleri, gerekse anlaşmadan sonra Rusya'nın bu bölgedeki çalışmaları bu devletin mezkûr sahadaki siyasetini açıklar mahiyettedir. Nitekim açıklanacağı gibi, Rusya yukarıda belirtilen hususları zamanla gerçekleştirmek suretiyle Kırım'ı işgal edecektir.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kırım'da tâkip ettiği siyaseti bildiği için, eski kuvvetini kaybetmesine rağmen, zaman zaman müdahalelerde bulunmuşsa da bir başarı elde edememiştir. Nite-

kim Kırım'daki karışıklıklar dolayısıyle devlet evvelâ Canikli Hacı Ali Paşa ile Devlet Giray'ı Kefeye bir donanmayla göndermiştir. Fakat buraya gönderilen askerler gerekli müdahalede bulunamadan Fransa'nın tavassutuyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul'da Tersane üzerindeki Aynalıkavak Sarayında görüşmeler başlamıştır. Neticede Abdürrezak Bahir Efendi'nin murahhas olarak katıldığı ve bazı tarihlere göre 10 Mart bazılarına göre de Ocak 1779 tarihinde, Aynalıkavak Tenkihnamesi ismiyle anılan anlaşma iki devlet arasında imzalanmıştır. Devlet anlaşmanın imzalanmasından sonra Canikli Hacı Ali Paşa'ya durumu bildirerek harekete geçmesini menetmiştir.

Dokuz maddeden ibaret olan mezkûr anlaşmanın ikinci maddesi gereğince:

a) İdarî yönden Kırım Tatarları serbest hareket edeceklerdir,

b) Kırım halkı tarafından seçilen hanlara Osmanlı Devletince müdahale yapılmayacaktır,

c) Kırım'da vaki bir anlaşmazlık halinde her iki devlet harbe baş vurmadan sulh yoluyla bu anlaşmazlığı def'e çalışırlar.

Aynı anlaşmanın 3. maddesine göre:

a) Dinî bakımdan Kırım halkı, Osmanlı Devletine bağlı olacaktır,

b) Osmanlı Devleti bu hususu siyasî bakımdan hiç bir şekilde sû-i isti'male yeltenmiyecektir,

c) Buna karşılık Rusya, hanlara yardım maksadıyle Kırım'a soktuğu askerlerini üç ay içerisinde geri çekecektir.

Dördüncü maddesiyle de Osmanlı Devleti buna karşılık Şahin Giray'ın hanlığını kabul edecektir [73].

Bu durum 1783 tarihine kadar devam etmiştir. Aynı tarihte Rusya Kırım'ı işgal eder. Kırım'ın işgaliyle ilgili bilgiler aşağıdaki bölümde, Kafkasya ile münasebeti nisbetinde açıklanacaktır.

İşte Kırım'daki bu karışıklıkların tesiriyledir ki, Osmanlı Devleti dikkatini Kafkasya'ya çevirmiştir. Devletin bu kesimdeki faaliyetleri 1780 tarihinde Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına tayiniyle başlar. Bu münasebetle biz de önce Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da yapmak istediği hususlara temasla, bilahere de bu çalışmaları detaylarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

---

73) Enverî, Tarihi (Yz), s. 434; Uzunçarşılı, Tarih, C. IV, I. Kısım, s. 451 - 452; Kolonel LAMOUCHE (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu; Türkiye Tarihi, Başlangıçtan bugüne kadar), İst. 1942, C. I, s. 191 - 192; Zinkeisen, aynı eser, Theil 6, s. 225 vd.

II. OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ HAKİMİYETİ ESNASINDA BURADAKİ KAVİMLERLE MÜNASEBETİ

a) Osmanlı Devleti'nin Çerkesistan'daki Faaliyetleri :

Kırım'a istiklâl tanınmasından sonra Osmanlı Devleti, önceden Kafkasya'da takip ettiği siyaseti yetersiz ve hatalı bulduğundan, doğu hudutları için önemli bir stratejik mevkî olan Kafkasya'ya bu defa dikkatini teksif etmek zorunda kaldı. Nitekim aşağıda açıklanacağı üzere, devlet 1780 tarihinden itibaren bu bölgede müsbet çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmalarla Devlet-i Aliyye'nin Kafkas kavimleriyle mevcut olan manevî ve hukukî bağı, bu tarihten sonra daha kuvvetlenerek iyi bir dereceye ulaşmıştır. Çünkü, mezkûr devrede Osmanlı Devleti Kafkasya'da aşağıdaki hususları gerçekleştirme imkânını bulmuştur.

I — Devletler arası anlaşmalarla (1792 Yaş ve 1812 Bükreş Anlaşmaları Kafkasya'nın büyük kısmını kendi sınırları içerisinde mütalâa etmiş ve bunu başta Rusya ve İran olmak üzere diğer devletlere de kabul ettirmiştir.

II — 1780 tarihinden itibaren devlet, Kafkasya'ya tayin ettiği muhafız ve valileri vasıtasıyle başta Çerkesler olmak üzere Lezgiler, Çeçenler, Gürcüler ve diğer milletleri Osmanlı kültür birliğine sokmağa çalışmış ve bunda nisbeten başarıya ulaşmıştır.

III — Bilhassa 1780 de Soğucak (daha sonra Anapa) valiliğini ihdas edip Çerkesleri, Lezgileri ve Çeçenleri merkeze bağlamak için büyük gayretler sarfedip, bir dereceye kadar muvaffak olmuştur.

Esasen yukarıda da belirtildiği gibi, devlet bu bölgenin halkıyla daha az ilgilenmiş ve bu derece müsbet bir siyaset takip edememişti. Nitekim 1578 seferi ve bundan önceki kısımda açıklanan bazı askeri müdahaleler hariç, 1780 den evvel Kafkasya devletin siyasetinde ikinci derecede öneme haiz bir yerdi ve Kırım'ın mülhakatından sayılırdı. Bu bakımdan ne Osmanlı Devleti Çerkesistan'ın durumunu yakından tanırdı ve ne de onlar yani Çerkesler, Abazalar ve diğer kavimler Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini hukukî anlamda anlıyabilmişlerdi. Buranın yerli halkı olan Çerkesler, Abazalar ve Nogaylar Cengiz sülâlesinden olup Kırım'da bir hakimiyet kurarak, bilahere Devlet-i Aliyye'ye 1473 te tâbi olan Kırım Hanlarıyla münasebetteydiler [74].

74) Haşim Efendi, Ahval-ı Anapa ve Çerkes, Topkapı Sarayı Kütüph. (Yz.), H. 1564, s. 26; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 162.

Kafkas kavimleriyle Kırım Hanları arasındaki bu münasebeti aşağıda açıklamak suretiyle mezkûr kavimlerin Osmanlı Devletine 1780 tarihinden evvel hangi şartlarla bağlı olduğunu belirtmiş olacağız.

1 — KIRIM'LA ÇERKESİSTAN ARASINDAKİ SİYASÎ BAĞ

Kırım - Çerkesistan münasebetlerinin esasını geleneksel bir olay meydana kor mahiyettedir. Bu olayın açıklanmasıyla iki taraf arasındaki ilgiler de aydınlığa kavuşacaktır. Şöyle ki:

Kırım Hanı'nın evlâdı dünyaya geldiğinde, Çerkes kabileleri bunu haber alır almaz önceden tesbit ettikleri bir yere toplanırlar. Burada ihtiyarların huzurunda bir hatunu Dayelığa intihab ettikten sonra, Sipah, Özden ve sairlerinden ibaret bir kaç yüz suvari ile Kırım'a giderek üç gün Kırım Hanına misafir olurlar. Yalnız bu müddet içerisinde Hanın mutfağından birşey yemiyerek beraber getirmiş oldukları ile hem kendilerine hem de dairesi halkına ziyafet verirler. Bilahere içlerinden birini elçi tayin ederek Han'a gönderirler. Elçi Han'a bir heyetle birlikte çıkarak, oğlunu besleme almaya geldiklerini, almayınca gitmiyeceklerini bildirir. Han bu istek üzerine çocuğu adeta zorla anasından ayırarak töre üzerine Dayeliğa seçilen kadına verir ve Çerkesler de bilahere memnunen yurtları olan Çerkesistan'a dönerler [75].

Dikkate değer noktalardan biri Çerkesler ananeye dayanarak «Besleme» [76] olarak aldıkları Hanın çocuğunu öz evlâtlarına tercih ederek terbiyesinde ve dolayısıyla yetiştirilmesinde asla kusur etmezlerdi. Çocuk yedi yaşına gelince ata binmeyi, ok atmayı ve harp talimleri öğrenir. Bakıcıları çocuğa bu zaman içerisinde bir açıklamada bulunmadıklarından çocuk anne ve babasının yanındaymış gibi büyür. Onbeş yaşına gelince çocuk Çerkesler tarafından hususî şekilde donatılmış bir ata bindirilerek, çocukluğunda kaç kişi ile getirilmiş ise yine o kadar kişi ve aynı tertiple Kırım'a Bahçe Saraya götürülür. Üç gün istirahatten sonra Kırım Han'ı tarafından hizmetlerine mukabil kendilerine, bahşiş dağıtılır. Bahşişler arasında hepsine yetecek kadar meşin, suhtan, tüfek, yay ve çukayı sayabiliriz. Bir meydana dökülmek suretiyle hediyelerin dağıtımını müteakip Çerkesler tekrar Kafkasya'ya dönerler.

---

75) Ahmet Cevdet, Tarih-i Kırım ve Kafkas, s. 6 - 8.

76) Besleme: Burada eğitim ve öğretimiyle meşgul olunan kimse anlamınadır.

Bu törenin anlatılmasıyla da anlaşılacağı gibi Çerkesistanla Kırım arasında özel bir durum mevcut olduğu gibi, iktisadî bakımdan da Çerkesistan Kırım Hanlarının çiftliği yerinde adolunmuştur. Hattâ kabilelerin beyleri de hanların atalıklarıydı. İşte bu yüzdendir ki Çerkesler Kırım Tatarlarından başkalarıyla zayıf münasebetler kurmuşlardır [77]. Esasen Osmanlı Devleti tarafından Çerkesistan'daki halkı idare ile görevli ve daimi olarak tayin edilmiş bir muhafıza (Valiye) tesadüf edemiyoruz. Bu bakımdan Çerkesler yeryüzünde Kırım hanlarından ve halkından başka bir milletle uzun müddet ilgi kurmamışlardır. Çerkesistan'dan köle olarak ayrılanlar da genel olarak küçük yaşlarında buradan ayrıldıklarından gittikleri memleketlerde oranın halkıyla karışarak anavatanlarını unutmak suretiyle doğru bir açıklamada dolayısıyla münasebette bulunmamışlardır.

Ancak 1776 tarihinde durum değişti. Şöyleki; Rusya Kabartay arazisini zapt edip yavaş yavaş ve kararlı adımlarla Kuzey Kafkasya'ya sokulmaya başlayınca daimi bir istiklâl içinde olduklarını bildiğimiz Çerkesler de bu harekâta karşı mukabil faaliyetlere başlamışlardır. Bu cümleden olarak 1777 (1191) tarihinin başlarında Rus - Çerkes mücadelesi de başlamış bulunuyordu [78].

2 — KIRIM'IN MÜSTAKİL OLMASI ÜZERİNE RUS - KAFKAS MİLLETLERİ ARASINDAKİ İLK MÜCADELELER

Bilindiği gibi 1776 tarihinde General Potemkin İmparator Naibi olarak Kafkasya'ya gönderilmişti. Potemkin karargâhını Kuma nehri kenarındaki Yekataringrat'ta tesis etti. General burada Kafkasya'nın istilâsı için gerekli siyasî ve askerî faaliyette bulunmaktaydı. Bu faaliyetlerini şu şekilde ifade edebiliriz.

1 — Önce Rus politikasının ana unsurları arasında yer alan propaganda yapmak suretiyle kuzey Kafkasya'nın mukavemetini kırmak azmindeydi.

2 — Bunun için önemli olarak iki cephe tesis etti:

a) Terek Cephesi; komutanı General Yakobi. Bu cephenin içine aldığı şehirler; Aleksandrovskaya, Maryevskaya, Yaketaringrat, Mezdegü (Giyorgiyevski) (Gumkale), Adriyevskaya idi.

77) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 162.
78) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 162.

b) Kuban Cephesi; komutanı General Suvarof idi. Bu cephenin kapladığı saha; Aleksandrrevski, Martımeski, Kobin, Novatregesk mevkilerini ihtiva ediyordu. Potemkin, bir taraftan Kırım'ı Rusya'ya ilhak için bahaneler ararken diğer taraftan, Dinyeper havzasında çıkardıkları isyan neticesinde mağlup ve tenkil edilmiş olan Leçi kazaklarını Kafkasya'ya sürgün ve Kuban mıntıkasına iskânlarını sağlıyordu. Kafkasya'lılar da (1191) 1777 tarihinde bir faaliyetleri sezmiş ve mukabil hazırlığa başlamışlardı. Ancak çok küçük çapta başlıyan Kafkas akınları 1779 tarihinde eskisine nisbetle daha fazla kuvvet kesbetmekteydi [79]. Henüz Doğu Kafkasya'nın birliği teşkil edilmediğinden 1779 tarihindeki akınlar da neticesiz kalmıştır. Şöyle ki: Misostiko Batalli Kovnşe - yiko Adil - geri komutasında 14.000 kişilik bir kuvvet Kuban cephesinde taarruza başladı. Maryefeski ile Andriyevski işgal edildiyse de, General Yakobi sonradan Rusların yardımına yetişince durum Kafkasların aleyhine döndü ve ilk olarak alınan yerler de boşaltıldı. Mamafih bu tarihteki akınların şu faydaları görülmüştü:

1 — Kafkasya'da yaşıyan milletlerin istiklâllerine son vermek için Rusların 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasından beri yaptıkları çalışmalar semeresiz kalıyordu.

2 — Bu taarruzlar ayrıca Rusların Kafkasya'yı istilâ için mevcut maneviyatlarını iyice sarsıyordu.

3 — Böylece Rusları serbest hareketlerinden alıkoyuyor ve nihayet Rusların hazırlıklarını altüst ediyordu.

3 — ÇERKESLERİN OSMANLILAR'DAN YARDIM İSTEMELERİ

Rusların Kafkasya'yı istilâya başlamaları Çerkesleri dışarıdan gelecek bir kuvvete muhtaç bırakmıştır. Bu hususta Çerkeslere iki devlet yardım edebilirdi. Bunlardan biri İran, diğeri de Osmanlı Devleti idi. Bu iki devletten biri olan Osmanlı Devleti Çerkeslere yardım yapmağa daha müsaitti. Esasen Kaynarca andlaşmasıyle doğudaki durumunun sarsılması, hele Kırım ve Kabartayların Rusya'nın hâkimiyetine girmesi biraz da Osmanlı Devletini Kafkasya işleriyle ilgilenmeye zorluyordu [80]. Ancak Osmanlıların müzaheretini bütün Kafkasyalılar aynı mahiyette görmüyorlardı. Bu mesele ile ilgili olarak Kafkasya'da iki grup mevcuttu:

79) İsmail Berkok, aynı eser, s. 370 - 371.
80) İsmail Berkok, aynı eser, s. 371.

1 — Zaniko'ların temsil ettiği zümre: Bunlar Osmanlıların yardımını istiyorlardı. Düşündükleri husus, Kafkasya şayet bir dış yardıma muhtaçsa, böyle bir yardımı ancak müslüman bir devlet olan Osmanlı Devletinden almalıdır. Zira müslümanların manevî reisi olan halife tarafından yardım almanın daha akla yakın olduğu kanaatini ileri sürüyorlardı.

2 — Kalibatyıko'ların temsil ettiği zümre ise, şayet Osmanlı yardımına baş vurulursa bu takdirde Rusların Kafkasya'yı istilâsına fırsat verilecektir. Çünkü, Rusya Osmanlı Devletinin, Kafkasya'ya yerleşmesini kesin olarak arzulamamaktadır, diyerek muhalefette kalıyorlardı.

Nihayet Zanikoların tarafı galebe çalarak, Osmanlı yardımı için Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüse geçilmiş ve Ferah Paşa'nın Soğucak muhafızlığına tayini işte bu dönemdeki görüşmeler üzerine yapılmıştır [81].

Buradan anlıyoruz ki, Abdulhamit zamanından beri düşünülmekte olan Kafkasya'nın inzibat altına alınması fikri, yeni iki olayın tesiriyle harekete geçme zaruretini ortaya koymuştu.

1 — Kırım ve Kabartay'ların Ruslar'ın eline geçmesiyle, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkas kabileleriyle temas kurma ve orada yerleşme isteğinin kuvvetlenmesi.

2 — Rusların kuzey Kafkasya'da askeri hazırlık yapmaları üzerine Kafkaslıların bundan endişe duyarak, Osmanlı Devletinden yardım istemeleri.

Buraya kadar kabilelerin Devlet-i Aliyye'den hangi şartlar altında yardım istediklerini açıklamaya çalıştık. Bundan sonra Kafkasya'da ciddi bir faaliyet göstermeğe dolayısıyle, Kafkas kabilelerine yardıma karar veren Osmanlı Devletinin Kafkasya'daki kalelerinin mevcut durumlarını, bilahare tahkim edilişlerini izahı suretiyle mezkûr bölgedeki faaliyetleri belirtmeğe gayret edeceğiz.

SOĞUCAĞIN OSMANLILAR TARAFINDAN TAHKİM EDİLMEDEN EVVELKİ DURUMU :

Osmanlı Devletinin Çerkesistan'ın önemli bir mevkiî olan Soğucakta önceleri küçük bir kalesi var idiyse de Çerkeslerle bu kaledeki askerler arasında münasebet çok cüz'i idi. İlk temas adını vereceğimiz olay 1192 (1778) tarihinde Kırım işlerinin karışması üzerine Canikli

81) İsmail Berkok, aynı eser, s. 371.

Ali Paşa'nın Kırım Seraskeri tayin edildiği tarihe rastlar. Bu tarihlerde (1778) Canikli Ali Paşa Kaptan-ı derya olan Gazi Hasan Paşa ile Çerkesistan'a giderek Soğucak limanında demir atmışlardır. Su almak için donanmanın birkaç gün kaldığı bu esnada, gerek ilk girişte gerekse ikâmet anında muhtelif şenlik topları atılmıştır. Bunu duyan bazı Çerkes beyleri özellikle Çerkesistan'ın Çapsun denilen muhitindeki beylerden Narcu Mehmet Giray; Hajun Haprak ve Hapak ismindeki kabilelerin ileri gelen silâhşörleriyle, askeri karargaha gelir. İlk defa Osmanlı askerini görüyorlardı. Bilhassa belirtildiğine göre askerlerin giyimini çok ilgi çekici bulmuşlardı. İlkel bir ticaret anlayışına sahip olduklarından parayı dahi bilmezlerdi. Olayın kayda değer tarafı, karargâhtan ayrılan Çerkesler alışkanlıkları icabı gece olunca, aniden karargâha taarruz etmişler ve bir çok askeri uyku halindeyken esir alarak bilâhare birer öküz fiatına satmışlardır. Hattâ Gazi Hasan Paşa'nın yakın adamları bile esir edilenler arasındadır. Sabahleyin keyfiyet, ordu yüksek kademesinde duyulunca hayret edilmiş ve ilk kararla donanma derhal Soğucak'tan ayrılmıştır [82].

Bu olaydan sonra, Ferah Ali Paşa'nın Çerkesler içindeki faaliyetlerinin değeri daha kolay anlaşılacaktır. Bir bakıma geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devletinin kendi toprakları içerisinde bulunan Çerkesistan'ın halkına bukadar yabancı kalışı, yukarıda da açıklandığı üzere burayı Kırım Hanları vasıtasıyle idare etmiş olmasındandır. 1774 Küçük Kaynarca Andlaşmasının üçüncü maddesi gereğince Kırım Hanlığı görünüşte istiklâline kavuşunca, Osmanlı Devletinin bu tarihten itibaren Karadeniz'de Kili ve Sinop'tan başka donanmasının demir atabileceği önemli bir limanı kalmamıştı.

Aynı zamanda Rusya Taman ve Kabartay taraflarına asker sevk etmekten geri durmadığı gibi, diğer taraftan da Dağistan ve Gürcistan taraflarına tecavüze dolayısıyle kuvvet sokmaya başlayınca Anadolu kesiminden de korkulmaya başlanmıştı. Çerkesistan ahalisinden istifadenin ise ancak buradaki halkın devlete ısındırılmasıyle mümkün olacağı Canikli Ali Paşa tarafından devlete bildirilmişti [83]. Fakat bütün bunların gerçeklenmesi isteniyordu, daha doğrusu gerekiyordu. Bunun içindir ki, Ferah Ali Paşa'nın Anapa'ya ilk yerleşmesini etraflıca açıklamak faydalı olacaktır.

---

82) Enverî, aynı eser, s. 563 vd.; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 162-163 (Soğucağın bundan evvelki durumu için bak; Kâtip Çelebi, Cihannüma, s. 405).

83) Vasıf, Tarih-i Osmanî (Arkeoloji Kitaplığı No. 355), s. 75b-85a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 163.

4 — FERAH ALİ PAŞA'NIN SOĞUCAK VE ANAPA MUHAFIZLIĞINA TAYİNİ.

İlk bakışta Kafkasya'nın büyük bir kesimini teşkil eden Çerkesistan'ın manevi fatihi Ferah Ali Paşa'dır. Çünkü bu bölgenin en önemli şehri olan Anapa'nın kurucusu ve Çerkeslerin müslüman adetlerine yakınlık duymalarını sağlıyan kimsedir. Ferah Ali Paşa (1195) 1780 tarihinin sonlarında Soğucak (Anapa henüz inşa edilmediğinden ilk ünvanı bu idi) muhafızı tayin edilerek Kalyon-ı humayun ile Soğucağa gönderilmiş ve (1196 - 1199) - (1780 - 1784) tarihleri arasında Çerkesistan'da İslâm dinini yaymaya çalışmak suretiyle Osmanlı Devletinin buradaki kuvvetini arttırmaya gayret etmiştir.

FERAH ALİ PAŞA'NIN SOĞUCAĞA GİDİŞİ VE ORADAKİ FAALİYETLER

Ferah Ali Paşa uygun bir rüzgârda İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açıldıktan sonra salimen Sinop'a varmıştır [84]. Sinop'ta Soğucağın inşa ve imarı için gerekli kereste ve levazımatı aldıktan sonra 1781 tarihinde Soğucak Kal'asına varmıştır. Kalede önceden bırakılmış bir miktar asker vardı. Bunun için karşılıklı top atışlarıyla Paşa'nın selâmlanması gerekiyordu. Halbuki kalyondan atılan toplara bir cevap verilmemişti. Durumu anlamak için Paşa yakınlarından birinin yanına birkaç kişi katarak kal'aya gönderdi. Kalede durum çok feciydi. Uzun zamandan beri devlet tarafından zahire gönderilmediğinden birçok nefer telef olmuş, geri kalan bir iki kişi de güçlükle hayatlarını devam ettirebilmekteydiler. Vaziyetin vahametini Paşa gizli tutarak ilk gönderdiği adamlarını tekrar kaleye geri yollayarak, mevcut ateşlenebilen birkaç topu cevap olmak üzere ateş ettirir. Bununla beraber durumun ciddiyetini hâlâ Paşayı endişelendirmektedir. Paşa özel gayretiyle askerleri gruplar halinde kaleye çıkararak yerleşmelerini temin etti. Bu arada kabilelerle de ilgi kurmaya ve yaşayışları hakkında bilgi toplamağa başlandı [85].

5 — ÇERKESLER

Çerkeslerin Çerkesistan denen yerde oturduklarını, güneyde Abaza ve kuzeyde de Çerkeslerin iskân olduklarını coğrafî kesimde belirtmiştik. Burada daha başka cepheleri aydınlatılacaktır.

---

84) Haşim Efendi, aynı eser, s. 2 b; Mustafa Nuri, Netayicü'l Vukuat, İst. 1327; C. IV, s. 5.

85) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 167.

Çerkesler muhtelif kabilelerden müteşekkildirler. Bu kabilelerin başlıcaları: Besni, Kemirguvey, Bjeduğ, Nathoy (Netukaç), Şabsıh (Şapsiğ), Abazıh (Abazık) ismiyle anılmaktadırlar [86].

Yukarıda ismini açıkladığımız kabilelerin ileri gelenleri, diğer halk gruplarından kendilerini ayırd eden davranışlarda bulunurlar. Zira bu ileri gelen grup Çerkeslerin asîl sınıfını teşkil ederler ve kendilerine Adiğe derler. Bunun Çerkes dilinde kelime anlamı «aynı milletten olan kimseler topluluğudur». Bunun dışında Çerkesistan'da yerleşmiş olan Çerkesler ayrıca aralarında üç sınıfa ayrılmışlardır.

1 — Beşiler, en kıdemli beyleridir. Çok defa kabilelerin yapacakları müşterek işleri bunlar karar altına alırlar. Verdikleri emirler aynen yerine getirilir. Yerinde tekrar izah edileceği gibi, hususu kavrıyan Devlet-i Aliyye'nin Anapa valileri önemli bir emir verecekleri zaman Beşileri Anapa'ya davet ederek onlarla önce müzakerelerde bulunurlardı.

2 — Özdenler, yine bey olarak tanınırlarsa da, kıdem itibariyle Beşilerden sonra gelirler.

3 — Tukanlar, bu ad Beşiler ve Özdenlerden başka bütün Çerkes halkı için kullanılır.

Abaza ve Abazıhla Beşi yoktur. Onlarda beylik makamını Özdenler teşkil ederler. Çerkeslerin Özdenleri öteden beri Beşilerin emrinde ve daha ziyade suvari takımı olarak vaziflendirilirler. Halbuki Abaza Özdenleri, bey derecesinde rağbet görmektedirler.

Her kabile bu sınıf ayırımına çok dikkat eder. Genel olarak her grup kendi arasında kız alıp verir. Karşılıklı saygı ve sevgi de çok defa sınıf ayırımına göre değer alır. Meselâ; Abaza ve Abazıhların Çerkeslerin Beşi sınıfından kız almadıklarını Haşim Efendi kaydetmiş bulunuyor. Buna nazaran ancak Çerkes Özdenlerinden kız alabilirler. Böylece kabilelerin sınıfları arasında bu bakımdan bir yakınlaşma adeta önlenmiş gibidir [87].

Çerkes kabileleri, Abazalar da dahil olduğu halde Ferah Ali Paşa'nın Soğucağa vali tayin edildiği zamanlarda çoğunlukla, Kodeş Ağa-

86) Haşim Efendi, aynı eser, s. 1 a.

87) Haşim Efendi, aynı eser, s. 1 b, s. 16 a; J. K. Lagut, Kafkas Mücadelesi, s. 9 Çerkeslerin, Kabartaylar diye belirterek Tatar olduklarını ileri sürmektedir. Son araşt. Çerkeslerin Kafkas ırkına mensup oldukları kesinleşmiş ve tanıtmanın yanlış olduğu meydana çıkmıştır).

cı isminde bir ağacı mukaddes tanırlardı. Soğucak ile Sohum arasındaki Guye ismiyle bir dağda bulunduğu açıklanan bu ağacın Çerkeslerce dini bakımdan büyük önemi olduğu gibi, sair yerlerde Kodeş'in vekilleri mevcuttu. Bunlara Togalık denirdi ki bu şekil ağaçlara her Çerkesin evinin önünde rastlamak mümkündü [88]. Burada daha ziyade Çerkeslerin 1789 yılı ile bundan önceki asıra ait dini inançları üzerinde açıklama yapılmaktadır. Bazı kaynaklara nazaran Hıristiyan misyoner teşkilâtının Kafkasya'ya nüfus etmesi üzerine buradaki Çerkesler Orta Çağda Hıristiyan dinini kabul etmişlerdir. Bilhassa belirtildiğine göre Karadeniz'in kuzeydoğu kesiminden başlayarak Kuban nehri kıyısında yaşıyan Adigelere varıncaya kadar bütün bu bölgede hıristiyanlık yayılma imkânını bulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde, kilise kitaplarının mahalli dillere çevrilmek suretiyle, dini propaganda yapılmakta olduğu anlaşılmıştır. Çerkesler arasında bizzat dolaşmak suretiyle aralarına sızmakla yapıldığı ileri sürülen bu propagandaların daha ziyade Ermeni ve Arnavut misyonerler tarafından idare edildiğine dikkat çekilmektedir. VI. asırda ise, Bizanslıların Karadenizin doğu kuzeyinde yaşıyan kitleleri Hıristiyanlaştırdıkları aynı şekilde ileri sürülmektedir [89]. Ancak bizce Çerkeslerin ve Abazaların kitle halinde hıristiyan dinini kabul ederek eski adetlerini terk etmeleri şüpheli görülmektedir. Zira bizim yukarıda ve bilahere bu konuda verdiğimiz ve vereceğimiz bilgi bizzat Çerkesistan'ı görmüş ve orada uzun yıllar (1780 - 1792) vazife görerek sırf bu konuda çalışmış bir kimse olan Haşim Efendi'nin müşahedelerine dayanmaktadır. Haşim Efendi ise, Çerkesler arasında Hıristiyanlığın yayılmış olduğundan bahs etmemektedir. Bununla beraber Orta Çağda Çerkesistan'da yayılmış olan hıristiyanlık devamlı olarak hıristiyanlığın etkisinden uzak kalmak suretiyle bu bölgedeki halk üzerinde tesirini kaybetmiş olabilir. İkinci bir husus, hıristiyan olan Çerkeslerin Rus hâkimiyetine girmiş olmaları da düşünülebilir. Bu açıklamadan sonra kesinlikle denebilir ki, 1780 tarihinde Çerkesistan'ın halkı arasında mahalli din telâkkileri hâkimdi.

Böylece Çerkeslerin İslâmlığı kabul etmeden batıl bir inanç içerisinde olduklarını anlamış bulunuyoruz. Çerkesler arasında müslümanlığın yayılmaya başlaması, Kırım Hanlarının çocuklarını terbiye ettikleri esnada vaki olan münasebetlerle ilgilidir. Ancak bu çok sathi bir

88) Haşim Efendi, aynı eser, s. 1 b, s. 16 a; J. K. Lagut, Kafkas Mücadelesi.
89) Mahmut Kusko, Kafkasya Kültür Dergisi, Yıl 2, C. II, Haz. - Tem. - Ağust. sayıları, s. 10; J. Klaproth, aynı eser, Tom. II, P. 160 - 161.

başlangıçtır. Şöyle ki; gerek çocukları babalarından almak ve gerekse yerlerine iade esnasında, İslâmlığı kabul etmiş Kırım Hanlarından bazı şeyler öğrenmek ve biraz olsun müslümanlığa karşı ilgi duymakla yetinmişlerdir. Nitekim Kırım'la olan ilgilerine rağmen eski adetlerinde değişiklik olmamıştır. Hattâ Çerkeslerden bazıları, senenin dördüncü ayında bir defaya mahsus olmak üzere aşure pişirirlerdi. Bu adetlerine zamanla, müslümanlığın genel etkisiyle mevlüt okutmak katıldı. Bazıları da müslümanlıktan aldıkları bir adetten dolayı senede bir defa Halife Ali için, onun adına yaranlarına ziyafet verirlerdi. Fakat bununla ne aleviliğe ve ne de müslümanlık geleneklerine vakıf oldukları ileri sürülmemektedir. Diğer taraftan Dağistan sınırında olan Kafkas kabileleri, Arapların Kafkasya'yı istilâsı zamanlarında müslüman olmuşlarsa da, Arapların bu kesimden çekilmeleriyle tekrar eski adet ve ananelerine dönmüşlerdir [90].

Çerkesler ve Abazalar, akıllı, şeci', bahadır, sözlerine sadık, yalan söylemez ve yalan yere yemin etmeyen kimselerdir. Şöyleki: Çerkes veya Abaza veya Abazalı'tan bir köle her ne kadar serkeş ve asî olsa, kendilerine yemin verdirildi mi, buna aykırı hareket etmesi imkânsızdır.

Yalnız yemin verdirilirken dikkatle her maddeyi açıklamak gerektir. Çünkü kaç madde üzerine yemin etmiş ise, o maddeleri ezberler ve bir anlaşmazlık çıktığında bu madde yeminde yoktu diye tasrih eder.

Bütün Çerkesler misafirperverdirler. Hane sahibi bey, onlarda vaki sınıflamaya göre, misafiri bayağı üçüncü sınıftan, kendisi birinci sınıftan bir adam olsa, yine ev sahibi misafirin huzurunda oturmayarak, ayakta onun hizmetini gördüğü gibi gerektiği an gece sabaha kadar uyumayıp misafirini korur. Giydikleri elbiseler birbirlerine çok benzediğinden fakir ve zenginleri ayırd edilmez. Ayrıca fakirleri zengin ve zenginleri de kolay kolay fakir olamazlar. Çünkü kardeşlik iddiasında olduklarından, birine lâzım olan ne ise diğerinden ister, o da yok demeden vermek suretiyle elindeki fazlalığı da bu suretle tüketmiş olur.

Dikkati çeken bir husus da çok güç durumda kaldıklarında, hemen Rus hududuna geçip, hayvan ve esir almalarıdır. Ruslardan asla

90) Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 286-287; Ahmet Cevdet, Tarihçe-i Kırım ve Kafkas, s. 6-8.

korkmazlar. Aldıkları esirlere iyi muamele ettikleri gibi, kendi aralarında da dövmek, sövmek, öldürmek adet olmadığından dövmiyerek ve incitmeden alıkoyarak, yanındaki elbise ve bilhassa yiyecek ve içeceğine dikkat ederlerdi. Çerkeslere göre sirkat ve talan ayıp olmayıp, bu hususta başarı kazanmak yiğitliktir. Başarı kazanmıyanlar, Çerkesler arasında iyi karşılanmazlardı. Harp anında her kabile kendi beyine ve büyüğüne tabidir. Hanedan arasında ise yaşca ve nesepçe en büyük kimse, kabilenin amiri olup, sözü geçer kişi olur. Mahalle ve cemiyetleri yoktur. Evleri dağ bağlarındadır. Şayet mühim bir iş çıkarsa dağdan dağa seslenerek birbirlerine haber verirler [91]. Bu şekildeki haberleşme ile az vakit zarfında belirtilen bir yere toplanmak suretiyle, durumu inceler ve karara bağlarlar. Şayet düşman üzerine gidilmek gerekirse, bu takdirde içlerinden birini başbuğ tayin ederek, herhalde ona bağlı kalırlar. Harpten döndükten sonra, yine eski bir nevi başıboş hallerine avdet ederler.

Yabancı hiç bir kimse yalnız başına içlerinde dolaşamaz. Böyle bir kimse yanına kılavuz almak suretiyle ancak gezebilir. Kılavuzun sözünü herkes dinlemektedir. Bu tip insanlar esasen halk arasında sevilirler.

Çerkeslerin ahlâklarıyla ilgili olan kayda değer bir husus ta, kabilelerin özel kaidelerine topluca riayet etmeleridir. Meselâ, yalnız bir kişi yolda gidiyor. Bunun etrafı yağmacılar tarafından sarıldığında o kimse «Ben... (filân) kabilenin beslemesiyim veya adamıyım» der. Bunun üzerine kendisine dokunulmaz. Şayet onlar kabile kanununa riayet etmeyip te malını elinden alıp, kendisini esir ederlerse, o şahsın bağlı olduğu kabile, kabile kanununa dayanarak, baskın işini yapanlardan dokuz mislini talep eder. Bu takdirde, talanı yapanların gücü, aldıkları eşyanın dokuz mislini vermeye yetmezse o zaman içlerinden birini esir alarak ayıplık pahası olarak satarlar [92]. Buradan da anlıyoruz ki, Çerkesler içerisinde tam bir emniyet içerisinde yaşayabilmek, onların himayesine girmekle mümkündür. Yani kabilelerden birinin himayesini kabul ettiğimizde, onların kendi kanunları gereğince bizi korumak zorundadırlar. Ama cinayet onlar için büyük cürümdür. Şayet kazara bir kabile içerisinde bir şahıs öldürülürse, öldürülen şahsın diyet vermesi gerekmektedir. Ancak diyet miktarı, yukarıda belirttiğimiz gibi, halk üç sınıfa ayrıldığından buna dayanılarak, üç derecede-

91) Haşim Efendi, aynı eser, s. 15 b ve s. 16 a.

92) Haşim Efendi, aynı eser, s. 15 b, s. 16 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 290.

dir. Bey ile Tukay'in diyetleri arasında haylice fark olduğu gibi Özdenlerin diyeti de bu iki gurubun ortasında bir yer almaktadır. Genel olarak Özdenlerden biri öldürüldüğü takdirde (yirmi top) değerinde bir cezaya karşı taraf tabi tutulur. İlk beş top bir esir karşılığıdır. İkinci beş top en iyi atlardan biri pahasınadır. Geriye kalan on topun karşılığı eşyadır. Bu eşya kılıçta bir edilen bir değeri karşılar. Ancak şunu da belirtmek lâzımdır ki Çerkesler Osmanlı Devletinin Kafkasya'daki harekâtının ilk zamanlarında, para bilmediklerinden ayrıca karış denen bir ölçü kullanırlardı. Burada karış her eşya veya canlı hayvanın değerine göre ayarlanır. Bunun yanında esirin umumî durumu ile öldürülmüş olan adamın manevî hali genel olarak hesaba katılmaz, sadece boyuna göre karış ile değerlendirme yapılırdı [93].

Çerkesler esir ticaretinde bir mahsur görmezler. Ancak kendi öz evlâtlarını satmaktan imtina ederler.

Burada Çerkeslerin evlenme tarzları üzerinde durmak suretiyle, tez konumuzu fazla detaylarla geçiştirmek niyetinde değiliz. Ancak Osmanlı Devletinin Kafkasya siyasetini incelerken, bu kesimde bulunan milletler üzerinde ne gibi etkilerde bulunduğunu da ortaya çıkarmak mecburiyetinde olduğumuzu sanıyoruz. Kanaatimizce, Devlet-i Aliyye'nin bu bölgede tutunması biraz da bu millet üzerinde içtimai bakımdan bazı etkilerinin oluşudur. Nitekim Ferah Ali Paşa, Çerkesistan'a vazifeli olarak gittiği zaman, Çerkesler arasında dini nikâh bilinmiyordu. Ferah Ali Paşa'nın yaptığı incelemelere göre, Çerkesler evlenmenin gelişi güzel olmayıcağını da biliyorlardı ve bunun için de kendi kabile adetlerine göre hareket etmekteydiler. Bu hususta fazla bilgi için Haşim Efendi'nin eserine müracaat edilmelidir [94].

Ferah Ali Paşa mezkûr bölgede islâm dinini Çerkesler arasında yayınca, eski kabile adetlerini bırakarak, meşru surette dini nikâh kıyılmasını kabul etmeye başladılar. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde tamamen geleneklerini de terk etmemiş oldukları yukarıdaki bilgiye nazaran ortaya çıkmıştır [95].

---

93) Haşim Efendi, aynı eser, s. 15 b, s. 16 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 293 - 294.

94) Haşim Efendi, aynı eser, s. 15 b, s. 16 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 293 - 294; Zinkeisen, aynı eser, s. 198.

95) Haşim Efendi, aynı eser, s. 15 b, s. 16 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. I, s. 294.

6 — FERAH ALİ PAŞA'NIN SOĞUCAK'TAKİ FAALİYETLERİ KIRIM VE TAMAN GÖÇMENLERİNİN SOĞUCAĞA YERLEŞTİRİLMESİ

Yukarıda tez konumuzun ana noktalarından birini teşkil eden Karadenizin doğu kuzeyinde yerleşmiş olan Çerkesler ve Abazalar üzerinde kısa da olsa durmak suretiyle mezkûr sâkinlerin yaşayış tarzlarını belirtmeye çalıştık. Bundan sonra Devlet-i Aliyye'nin bir valisi olan Ferah Ali Paşa'nın bu hususları tetkik ettikten sonra, ne şekilde çalışmaya koyulduğunu aydınlatmağa çalışacağız.

Ferah Ali Paşa: güçlükler içerisinde Soğucağa yerleşince, ilk olarak Taman ve Kırım'dan Kafkasya'ya gelen muhacirleri (göçmenleri) yerleştirmekle işe başladı. Bunu yaparken de aslen Taman sakinlerinden Serdengeçti Ağası Mehmet Ağa'dan istifade etmiştir [96]. Bu şahıs önceleri Serdengeçti Ağası iken Rusya, Kırım ve Taman'ı istilâ için harekete geçtiğinde, bu bölgeden ayrılmak zorunda kalmış ve bilahere de Kafkasya'da perişan bir halde dolaşıp durmuştur. Kendisi bu havalideki Çerkeslerin dillerini bildiğinden, onlarla gayet iyi anlaşabiliyordu. Ayrıca İstanbul'da da kalmış olduğundan Türkçeye de vakıftı. Ancak İstanbul'da edindiği serveti kaybetmişti. Bunun için de eski nüfusu kalmamıştı. Ferah Ali Paşa bu şahıstan Çerkesler arasında dağınık bir surette yayılan muhacirlerin toplanmasını istedi. Gerekli parayı İstanbul'dan ferman geldikten sonra alabilecekti.

Mehmet Ağa derhal Abaza'ya giderek kendi ailesiyle birlikte yirmi kadar göçmen ailesini alıp Soğucağa getirdi. Yaptığı işe mukabil kendisi memnun edildikten başka, gelen göçmenlere gerekli tayinat dahi verildi. Çünkü ekserisi istilâ görmüş olduklarından çok perişan bir durumdaydılar. Bu husus göz önünde tutularak birçoklarına giyecek elbise de dağıtıldı. Hadiseyi duyup işiten ve bilhassa dağlarda perişan olan diğer göçmenler aralıklarla Soğucağa gelmeye başladılar. Ferah Ali Paşa gelenler arasında bir çok Ağa, imam ve sair kimselerin olduğunu da görerek, onlara; teselli olmak üzere, eski durumlarına ka-

96) Kabile adetlerinin öğrenilmesinden sonradır ki, devlet daima bu bölgedeki meselelerin bir çoğunu halkın isteğine uyarak halletmiştir. Nitekim 1212 (1797) tarihinde Avrupa'ya gitmekte olan bir geminin fırtına yüzünden Sohuma sığınması anında, yerliler tarafından gemideki tüccarların mallarının yağma edilmesi üzerine ilgililere devletçe gönderilen emirde, malların kabile adetleri gereğince tazmini istenmiştir (Bak; Mühimme Defteri, nu. 215, s. 95).

vuşacaklarını vaad etti. Böylece kısa zaman Soğucak kalesinin içinde ve dışında yeni mahalleler kurulmuş oluyordu [97].

Ferah Ali Paşa Çerkesistan'da yapılacak işlerin önemini anlamış olduğundan yukarıda belirtildiği üzere kabilelerle müzakere yaptıktan sonra emrinde bulunan askerleri ve mevcut halkı toplayarak onlardan yeminli söz almıştır. Şöyleki; toplantı yapılacağı gün kararlaştırıldıktan sonra, akşamdan Soğacağın bütün halkına haber göndererek «Kalenin dışındaki Hazinedar Çeşmesi yanında toplanmalarını» emretti. Belirtilen zamanda, ağalar atlarına binmiş vaziyette mahiyettekiler de yaya oldukları halde, başta çukadarlar, dış ve iç kaledeki mehterler, enderun ağaları, deli başılar, tüfekçi başılar, kavaslar, mevcut tatarlar ve iç ağalar gruplar halinde belirtilen yerde saflar teşkil, ettiler. Herkesin hazır olduğu bir anda Ferah Ali Paşa söze başlıyarak, evvelâ İstanbul'dan buraya geliş sebepleri üzerinde durdu. Netice olarak, Kafkasya'da müslümanlığın yayılmasında bütün gayretleriyle çalışmaları gerektiğini hazır bulunanlara açıkladıktan sonra, şayet yapılacak işlerde kendisine yardımcı olmıyacak varsa hemen ayrılabilir diyerek, ayrı ayrı bütün grupların cevaplarını bekledi. Bunun üzerine kendisine: «Biz baş ve canımızı memleket uğrunda feda ettiğimize dair and içmek isteriz. Aksi halde sizi burada değil, İstanbul'da terk ve feda ederdik. Bu kadar güçlüklere katlanarak denizleri aşıp buraya gelmezdik. Aç, susuz ve perişan kalsak bile efendimizden ayrılmak hatırımıza bile gelmez. Biz böyle düşünürken sizin bizden şüpheniz nedendir?» demek suretiyle fikirlerini açıkladılar. Müteakiben yemin içme merasimine geçildi. Bu maksatla Paşa'nın huzuruna (ENAM) ve bir kılıç getirildi. Merasim için daha önceden, Kethuda tayin edilerek elbiseler giydirilmiş olan Delibaşı Hacı Hasan Ağa, bütün askerin tek vücut olduğunu isbatı zımnında ellerini kılıç ve enam'ın üzerine koyarak «Efendim yolunda baş ve can feda etmek üzere şimdi yemin eylerim. Allah şahidimdir. Eğer bu sözümde herhangi bir şekilde durmazsam, burada bulunanların cümlesi benden davacı olsunlar. Ve bu kılıçla boynumu vursunlar.» şeklinde bir yemin etti [98]. Bundan sonra her sınıfın sergedeleri birer birer Paşa'nın huzuruna gelerek aynı şekilde yemin etmişlerdir. Yemin merasimi bittikten sonra Ferah Ali Paşa; «Sizin büyüklerinizi arkadaş, benden küçüklerinizi ise evlât edindim, doğru olunuz, ahlâkınızı muhafaza ediniz, benden başkasına şikâyette bulunmayın, benden işitmediğiniz sözü bulunduğunuz yerde yaymayı-

97) Haşim Efendi, aynı eser, s. 6 a.
98) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 169 - 170.

nız, bilhassa kabilelerin hepsine ihtiramda bulunun, içlerinden biri uygunsuzluk ederek birinizi döver, söver veyahut esir ederse el kaldırmayıp hemen teslim olunuz. Ancak bundan sonra bulunduğunuz yerden derhal bana haber gönderesiniz. Şayet bunlar dışında hareket etmezseniz, ben de sizin durumunuzu iyi gözetler ve dolayısıyle harçlığınıza dikkat ederim» diyerek gerekli nasihatta bulunmuştur. Sözünü bitirdikten sonra, kabileler ve askerler saygıyla vazifeleri başına dönmüşlerdir. Toplantı dağıldıktan bir müddet sonra, Ferah Ali Paşa kabilelerden devlete karşı sadık kalacaklarına dair söz alınması gerektiğine kanaat getirerek, Soğucağın dışında bulunan kabilelerin durumlarını birer birer tanıdık adamları kanaliyle tetkike başladı. Bu konuda gerekli bilgi toplandıktan sonra, kabileler birer birer Soğucağa davet edilerek müslümanlığı kabul ve Osmanlı Devletinin bir veziri olarak emirlerine riayet etmeleri kendilerinden istendi.

ŞABSIĞ «ŞABSIH» KABİLESİNİN SOĞUCAĞA CELB EDİLEREK İTAATE DAVET EDİLMESİ

Kabilelerle aslında işbirliği yapmak çok güçtü. Bilhassa onların kabile adetlerini bilmedikçe hareket etmek akıl dışı bir yol sayılırdı. Bunun içindir ki, yukarıda açıkladığımız gibi, Ferah Ali Paşa evvelâ onların adetlerini tetkik etmiş bulunuyordu. İşte bu bilgilerine dayanarak yapılması gereken işlerde kolaylık sağlanması, ancak bu kabilelerden birinin kızını almak suretiyle, akrabalık tesis etmekle mümkün olabilirdi. Bu anlayışladır ki Paşa tercümanı vasıtasıyle kabileler arasında temayüz etmiş ve kendi kabilesi içerisinde saygıyla anılan, Sabsığ kabilesi beylerinden Hacı Hasan Ağa'nın kızını almak istediğini bildirdi[99]. Hacı Hasan Ağa büyük bir imparatorluğun kurucusu Türk milletinin bu değerli Paşasına kızını vermekte mahzur görmedi. Müsbet karşılandığının Paşaya haber verilmesi üzerine gerekli hazırlıklara başlandı. Aralarında tayin edilen günde tabl ve âlem kethuda beye teslim edildi. Ayrıca kabilenin bütün fertlerine giydirilmek üzere yeteri kadar da elbise alındı. Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra, Ferah Ali Paşa Şabsığ kabilesinden kızı almağa gidecek askerlere, yolda karşılaşacakları kimselere iyi davranmalarını da tembih etmişti. Hattâ bir aralık yaptığı konuşmada şu hususlara dikkati çekmişti: «Hiç bir istek göstermeseler dahi, elinizdeki kılıç, tüfek ve fazla eşyayı onlara veriniz». Kafile istenilen intizam dolayısıyle hareket içerisinde Şabsığ ka-

99) Haşim Efendi, aynı eser, s. 6 a, s. 11 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 170.

bilesinin olduğu yere vâsıl olduktan sonra, her gün İslâm dinini yaymak gayesiyle, bir taraftan Kur'an okutulurken, diğer taraftan tercüman vasıtasıyle halka Türk milletinin iyi idaresi ve İslâm dininin faziletleri hakkında bilgi verilmek suretiyle kabilelerin Osmanlı Devleti lehinde uyarılmasına çalışılmıştır. Bu arada tercüman olarak kullanılan Mehmet Ağa'dan da, propaganda hususunda faydalanılmıştır. Osmanlı Devletine bağlılıkları istenen bu kabilelerin adetlerine saygı gösterilerek onların kazanılması cihetine gidilmiştir. Hattâ düğün hususunda yine onların adetlerine saygı gösterilerek istekleri yerine getirilmiştir. Gereken işlerin tamamlanmasından sonra Kethuda Bey, Ferah Ali Paşa tarafından halka dağıtılmak üzere gönderilen eşyanın pay edilmesini, bizzat Hacı Hasan Ağa'ya bırakmıştır. Eşyanın dağıtımında bu ihsanın Soğucak Kal'ası muhafızı, Abaza, Abazıh, Natukaç valisi, Padişah'ın veziri Ferah Ali Paşa tarafından gönderildiğini belirtmek suretiyle artık Kafkas milletlerinin Osmanlı Devletine fiilen bağlandığı açıklanmak istenmiştir. Kabile halkı birer birer gelerek eşyalarını almışlar ve bundan duydukları memnunluğu samimi olarak ifade etmişlerdir.

Gidişte olduğu gibi, dönüşte de kızı almanın verdiği neşe içerisinde top atışları ve şenlikler olur. Hattâ etraftan gelen kabileler dört bin atlı teşkil ederek gelin alayını uğurlamışlardır [100].

İşte bu suretle kabilelerle sıkı bir münasebet kurulmuş ve şimdilik Şabsığ kabilesinin devlete sıkı sıkıya bağlanması sağlanmıştır.

7 — DİĞER KABİLELERİN İTAAT ALTINA ALINMASI

Ferah Ali Paşa kendi yaptığı işi diğer askerlerine de yaptırmıştır. Zira bu yolla kebileleri Devlete bağlamanın daha hayırlı ve kolay olacağına iyiden iyiye inanmış bulunuyordu. Bunun için emrinde bulunan yüzlerce askere diğer kabilelerin kızlarını almalarını ve böylece onlarla münasebet kurmalarını emretti. Hakikaten söylendiği gibi birçok asker Kafkasya'daki Çerkes kabilelerinin kızlarıyla evlendiler. Bununla beraber kabileler teker teker Soğucağ'a celb ediliyor ve kendilerinden devlete karşı sadık kalmaları hususunda söz alınıyordu [101].

100) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 172.
101) Haşim Efendi, aynı eser, s. 6-11.

ÇERKES KABİLELERİ ARASINDA İSLÂMİYETİN YAYILMASI

Çerkesler arasında islâmiyetin yayılması da bu yoldan hareket edilmek suretiyle temin edilmiştir. Şöyle ki: kızlarını görmek için Soğucağ'a gelen birçok Çerkese, kızları İslâm dini hakkında bilgi veriyorlardı. Bunun yanında esasen Soğucak'ta yayılmaya başlayan İslâm dininin kaidelerini öğrenmek için kendilerinde de bir merak uyanmıştı. Bilhassa minarede ezanın okunuşu onları hayli ilgilendirmiş bulunuyordu. Her fırsatta Osmanlı askerleriyle evlenmiş bulunan kızlarından gerek ezanın okunuşu ve gerek camide topluca kılınan namazlar hakkında bilgi alıyorlardı. Bunu önceden anlamış bulunan Ferah Ali Paşa da; emrinde çalışanlardan Çerkes kızlarıyla evlenenlere, aile edindikleri kızlara derhal İslâm kaidelerini öğretmelerini emretmişti.

İşte bu sebepledir ki, Çerkes kızları İslâm dininin şartlarını derhal öğrenmişler ve kendilerini görmeye gelenlerle birlikte komşularına da öğretmişlerdi [102]. Yapılanlara rağmen daha sistemli çalışmak gerekiyordu. Herşeyden evvel dinî hükümlerin tam olarak yerine getirilmesi lâzımdı. Kabilelere sünnet meselesini öğretmek başlıbaşına bir işti. İlk bakışta belki basit gibi gözükürse de aslında İslâm dininin yayılmasında bu konunun önemli tesiri olduğunu Ferah Ali Paşa kabul etmiş bulunuyordu. Bu maksatla Paşa derhal vaziyeti İstanbul'a yazarak sünnetçi getirmek yoluna gitti. Az zaman içerisinde Çerkesler içerisinde sünnet olma hususu da kapanmış bulunuyordu. Bu hareketten sonra, İslâm dinine bağlılıklarının arttığı müşahede edilmiştir. Öyle bir zaman geldi ki, kabileler Ferah Ali Paşa'dan müslümanlığı öğrenmek için köylerine bir hocanın gönderilmesini teklif edecek bir duruma geldiler. İşte bu suretle Osmanlı Devleti, kendi propagandasını yapmak bakımından en uygun zaman ve çareyi bulmuştu. Hemen İstanbul'dan yeni hocalar getirildi. Önce kabilelere gidecek olan bu hocalara birer birer Çerkes adetleri anlatıldı, sonrada kabileler içerisine gönderildiler. Az zamanda Devlet-i Aliyye'ye bazı faydaları sağladıklarını göreceğimiz Çerkesler, müslümanlığı toplu halde kabul etmeye başladılar. İşte bu çalışmalardır ki, 1787 - 1792 Osmanlı - Rus savaşlarında Çerkeslere yazılan fermanlarda müşterek din düşmanına karşı gaza yapmaları emredildiğinde, her Çerkes, Ruslara karşı harbe gitmeyi bir vazife bilecektir [103].

---

102) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 174 - 178.
103) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 174 - 179.

SOĞUCAK KALESİNİN TAMİR VE TAHKİMİ

Ferah Ali Paşa, bir taraftan Çerkesler arasında İslâmiyetin yayılmasını sağlarken diğer yandan Soğucak'ta imar faaliyetlerine girişip, buranın müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştır. Paşa bilindiği üzere, 1780 - 1781 tarihlerinde Soğucak muhafızı olarak tayin edildikten sonra buradaki çalışmalarından dolayı kendisine Ankara Sancağı ile birlikte Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiştir [104]. Nihayet Ferah Ali Paşa'nın ilk yıllarda Soğucak'taki faaliyetlerini şöyle sıralayabiliriz:

1 — Osmanlıların Soğucak'ta tutunabilmeleri için, önce bu kalenin gerektiği şekilde tamir ve tahkimini lüzumlu görüyordu. Bunun için de evvelâ Sinop'tan; kereste, tuğla, kiremit gibi inşaat malzemesi yanında halkın ihtiyacı olan tuz da getirtmişti. Ayrıca etraftaki köylülerin ve bizzat Soğucak halkının yiyecek sıkıntısını gidermek babında, ilk defa buğday ekmeğe ikna ederek, yine Sinop kanaliyle yeteri kadar tohumluk buğday getirtmişti.

2 — Kalede top olmadığından İstanbul'daki cephaneden mühimmat ile altı adet iyi sürat topu, bir kaç kıta balyemez, havas, humbara ve bir süratçi topçu kalfasına, ihtiyaç olduğunu İstanbul'a yazmak suretiyle getirtmiştir.

3 — İki bin kazma ve kürekle birlikte kova, ip, dülger, duvarcı, amele (işçi), iki demirci ocakçısına ihtiyaç olduğu belirtilerek bilahere temin edilmiştir.

4 — İlk zamanlarda Soğucak'ta bulunan 100 kadar adamın ihtiyaca cevap vermediği mülahazası ile yeniden adam celbetmiştir. Nitekim yukarıdaki istek üzerine Sivas, Tokat, Amasya, Gerze ve Sinop civarında bir senelik ulufesi tez elden verilmek şartiyle, 10000 nefer toplattırılarak, yeniçeri ağasının emrinde Soğucak'a gönderildiğini öğreniyoruz. Bilahere Ferah Ali Paşa isteklerine devamla (120) akçe ile bir tornacı başıya ihtiyaç olduğunu belirterek gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Soğucak'ta halihazırda mevcut olan ve bilahere gelecek olan askerlere tayinat verebilmesi için yeni bir memuriyet ihdas edilerek hassa silâhşörlerinden ihtiyar Gürcü Süleyman Ağa, bina emini tayin edildi [105]. Yukarıda işaret edilen işlerin başarılmasından sonra, kalenin

104) Haşim Efendi, aynı eser, s. 3; Tahrirat Defteri Nu. 16, s. 58; Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 53, s. 890.

105) Haşim Efendi, aynı eser, s. 3 a ve s. 3 b; Başbakanlık Arşivi, Hattı Humayunlar, Nu. 46914; Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 53310.

durumu düzeldiği gibi belirtildiğine nazaran Soğucak'a 5000 askerin gönderilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca Sinop'tan getirtilen kereste ile de bir cami ve Paşa sarayı yapımına başlandı. İşlerin devamı esnasında Paşa da bizzat çalışmak suretiyle başarıya bir an evvel ulaşılması hususunu temine gayret eder. Bu arada yeni bina emini olarak ilk önce 1,5 kuruş ücret, dört çift ekmek tayinatıyla Emin Halife tayin edilmiştir. Bilahere de maaşı 2000 akçe oldu.

Ancak işler tamamiyle bitmiş sayılmıyordu. Yeni yapılacak işler için tekrar, Kafkas ormanlarında bulunmayan cinsten 17 600 adet adet kerestelik tahta ile 2500 kuruş paranın gönderilmesi talep edildi. Bunlarla birlikte tekrar ziraat işleriyle de ilgilenen Ferah Ali Paşa, etrafta buğday ekimini sağlamak suretiyle gerekli ihtiyacı karşılamak için Soğucak'a Samsun'dan 2500 kilo buğday istetti ve gönderilmesini sağladı. Böylece Soğucak ve çevresinde buğday ekimine başlanarak, bölgenin bu hususiaki ihtiyacı nisbeten karşılanmıştır. Yine Soğucak'taki masrafı karşılamak üzere hazineden 305.000 kuruş gönderildiği ve geri kalan masrafın da bu bölgenin gümrüğünden temini yoluna gidilmesi İstanbul'dan gelen emirde belirtiliyordu. Netice olarak, 1782 senesinde Soğucak'ta büyük ve sağlam bir kule, cephane ve paşa konağı yapımı sağlanmış bulunuyordu [106].

Ferah Ali Paşa yalnız bu işlerle meşgul olmuyor, zaman zaman işaret edildiği üzere çok defa kabilelerin gelenekleri üzerine de incelemeler yaparak alışkanlıklarından vazgeçerek bir nizam altındayaşamalarına ve Osmanlı adetlerine uymayanları Türk isimlerini kabilelere kabul ettiriyordu. Nitekim, kabilelerin ;ocuklarına daha küçükken taktıkları hayvan isimlerini bir emirle kaldırarak bundan böyle medeni isimlerin çocuklarına ad olarak verilmesini istemiş ve bunda muvaffak olmuştur. Bunun yapmakla Ferah Ali Paşa, kabileleri bir kat daha kendine bağlamış olduğunu ispat etmiş oluyordu.

KORSANLIK FAALİYETLERİNİN ÖNLENMESİ

Kafkasya'nın kuzeydoğu sahil bölgelerinde yaşayan ahali, Haçepa denen kayıklarıyle daima mezkûr kıyılarda mevcut köylere veya denizde meşgul olan kimselere karşı kötü hareket ederek, yağmacılıkla vakit geçirirlerdi. Hattâ 1192 (1778) tarihinde Gazi Hasan Paşa

106) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 46914, Vesikalarda buna saray denmektedir.

ile Canikli Ali Paşa Soğucak'a çıktıklarında bu kayıkçılar tarafından baskına uğrayarak eşyaları yağma edildiği gibi bir çokta esir vermişlerdi. Durumdan haberdar olan Ferah Ali Paşa, bu işle meşgul olanlara tercümanlar ve mübaşirler göndererek, Osmanlı Padişahının toprakları dahilinde böyle bir hareketten vazgeçmeleri lâzımgeldiğini ihtar etmiştir. Bununla beraber bunları yola getirmenin pek güç olduğunu bildiğinden kendilerini bu hareketten vazgeçirmek için giden mübaşirler vasıtasıyle kayıkçılara bir çokta hediyeler gönderir. Yapılan müzakereler sonunda, Haçepa kayıklarının yakılmasına karar verilmiş ve bundan böyle sahil boyunda artık çapul yapmıyacaklarına dair de kendilerinden söz almıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Ferah Ali Paşa iç emniyetin sağlanması hususunu ehemmiyetle ele almış ve başarmıştır. Nitekim yukarıda izah edilen olayla birlikte Karadenizin doğu kuzeyindeki ufak çaptaki korsanlık hareketleri azalmıştır [107].

GELİNCİK LİMANININ İNŞA EDİLMESİ

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devletinin Karadenizde Kili, Akkerman ve Sinop'tan başka gemilerinin barınacağı bir liman kalmamıştır. Bunun için Karadenizin doğusunda gemilerin uğrayacağı limanların inşaası gerekiyordu. Soğucak'ta gerekli faaliyetlerde bulunduktan sonra, 1782'de Gelincik limanında çalışmalar başladı. Bu liman Soğucak'ın Anadolu kesimine bir mil mesafede olup, Çerkesistan sahilindeki tabiî limanların en iyisidir. Rusyalılara karşı Doğu Karadenizde hazırlıklı bulunmak gayesiyle Ferah Ali Paşa deli başısını çeşitli eşya ve mühimmat ile oraya gönderdi. Verilen emirde Gelincik'te tabyeler ve su hendekleri inşa edilecekti. Çok geçmeden emir uyarınca gerekli işler yapılmak suretiyle devletin bu kesimdeki emniyeti kuvvetlendirilmeye çalışıldı [108]. Nitekim kale inşasından sonra içine cephane ve top koyulmak suretiyle gerekli tedbirler alınmakla beraber, kaleye bırakılan neferlerin yetiştirilmesi ve bakımı da Kırım Han'ı Şahin Giray'ın kardeşi olup ondört ve onbeş yaşlarında olmasına rağmen Çerkes beyleri tarafından sevilen ve sayılan Narcu Mehmet Giray'ın namus ve şerefine emanet edildi. Bilahere yapılan iş hakkında İstanbul'a bilgi verilmiştir. Bundan sonraki kale inşası için silâhşör Süleyman

107) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 179 (Ancak 1212 (1797) tarihinde Anapa'ya gitmekte olan bir tüccar gemisi, yine bu kayıkçılar taraf. yağma edilirse de artık olayl. eskisi kadar sık sık görülmez. Bak; Mühimme Deft. Nu. 215, s. 95).

108) Haşim Efendi, aynı eser, s. 17b, s. 18a.

Ağa memur edilerek işlerin devamı sağlandığı gibi, 1784'te bina eminliğine yeni bir zat tayin edilip gönderilmişti [109].

FERAH ALİ PAŞA TARAFINDAN NOGAYLARIN KAFKASYA'YA İSKÂNLARI

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da yaptığı faaliyetlerden biri de iskân meselesiydi. Siyasî bakımdan ehemmiyet kesbeden bu hususa bir örnek olarak Nogayların Kafkasya'ya yerleşmelerini gösterebiliriz.

1182 (1768) de Rusya İsmail ve Babadağını istilâ ettiği zaman Nogaylar güya karındaşlarımızın malları Rusya'ya kalmasın diye istilâdan biraz önce Babadağı ordugâhını yağma ve gasb ederek Türk milletine büyük bir ihanette bulunmuşlardı. Ancak bundan sonra Rusya'nın hakimiyetini de istemediklerinden bu cepheden derhal ayrılarak Taygan ve Azak taraflarını dolaştıktan sonra, Kabartay'a gelmişlerdir. Buraya geldikten sonra, Ferah Ali Paşa'ya bir elçi gönderdiler. Gelen elçi Ali Paşa'dan Nogayların Hacılar kalesi civarında iskânlarını rica ederek, şayed müsade edilmezse Maveraünnehire gideceklerini belirtirler. Ferah Ali Paşa bununla ilgili mütaalada bulunurken şu unsurların durumu güçleştirdiklerini görür:

a) Önce bunlar devletin ordusunun yağma ettiklerinden dolayı hain durumundadırlar,

b) Saniyen, Rusya'ya bağlanmak istememektedirler,

c) Diğer taraftan İslâm dininin kaidelerine bağlı bulunuyorlar. Birbirine zıt durumda olan bu halleri yanında kendilerinden istifade yolları aranmalıdır. Nitekim müşahedeleri sonunda Nogaylardan aşağıdaki şekillerde istifadenin mümkün olacağını meydana koymuştur [110]. Şöyle ki, devletin dolayısıyle Ferah Ali Paşa'nın emrindeki Çerkesler, çok defa yevmiye ile çalışmak istememektedirler. Bunun yanında aşarlarını ödemedikleri gibi, ordunun ihtiyacı yiyecek ve giyecek maddelerini de satmamaktadırlar. Nogaylar, şimdiki halde yukarıda işaret edildiği üzere Rusya'ya muhalefet ediyorlar, ayrıca Çerkeslere de muhaliftirler. Bu yüzden kendileri bu iki millete karşı ayrı ayrı kullanılabilecekleri gibi, yukarıda belirtildiği veçhile çeşitli işlerde kendilerinden faydalanılması mümkündü. Bu düşüncelerin ışığı altında, iki bin

109) Haşim Efendi, aynı eser, s. 18 a.
110) Ahmet Cevdet, Tarih, C. 4, s. 180-181; Başbak. Arşivi, H.H. Nu. 7299.

kişinin Hacılar kalesinde, On bin kişinin Hatukay'da diğer onbinin de Anapa kalesi civarında, buraya iki saatlik mesafedeki neft yağı çıkarılan bir derenin karşı tarafındaki uygun bir sahaya yerleştirilmelerine karar verildi. Ayrıca yapılan anlaşma gereğince, kendilerinden rusum talep olunmayıp sadece aşar vereceklerdi. Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile bir hadise çıkarmaları halinde de Osmanlı valisinden yana olacaklardı. Yine Rusya ile bir harp olursa, Paşanın emri üzerine orduya iltihak edecekleri gibi, mücadele esnasında devletin ordusuna yardım babından olarak Rus topraklarına hücum ederek yağmada bulunacaklardı. Yukarıdaki maddeler gereğince bir mazbata tanzim edildiği gibi, dört kesime de ayrı ayrı mütesellimler tayin edilmiştir [111]. Böylece Nogayların Soğucağa yerleştirilmeleriyle hem onların bir karışıklık çıkarmalarının önü alınmış, hem de kendilerinden istifade edilmiş olunuyordu.

ANAPA KALESİNİN İNŞAASINA BAŞLANMASI

Açıklamalarımızda belirtmeğe çalıştığımız gibi, Ferah Ali Paşa bir taraftan Soğucağı inşa ederken diğer taraftan da Çerkesleri müslümanlığa ısındırmak suretiyle onları Osmanlı Devletine sıkı sıkıya bağlamağa çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki limanlarının azalmış olduğundan bahsederek devletin bu kesimdeki tutumunu belirtmiştik. Bu cümleden olarak Ferah Ali Paşa'nın gayretiyle Anapa limanının da inşaasına başlanmıştır [112]. Anapa Çerkesistan'ın kuzeybatısında olup, müstahkem bir kasaba haline getirilmeden önce, metruk ve harap bir haldeydi. Burası Venedikliler zamanında Napa diye anılmaktaydı. Kalenin inşaasına 1196 (1782) tarihinde başlanır [113]. Anapa Çerkesistan'ı idare edebilecek bir mevkideydi. Soğucak'tan Anapa'ya hareket etmek gayesiyle ayrılan Ferah Ali Paşa dört saatlik bir yolculuktan sonra, önce Torkayoğullarının hakim oldukları bir boğaza varır. Burada yerleşmiş olan Boğanat ve Hajun ismindeki kabileler, bahsedilen boğazdan geçenlerin önlerini kesmek suretiyle haraç almakta, çok defa katliamlarda bulunmaktaydılar. Bunun için Ferah Ali Paşa, buradaki kabilelerin de itaat altına alınmaları gerektiğine kanaat getirir. Rumeli kaymakamlığı esnasında Selim isminde birini himayesi-

111) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 181.

112) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 40437, 25631.

113) Şemseddin Sami, aynı eser, C. I, s. 387; İslâm Ansikl. Anapa md. Cüz. 6, s. 431.

ne almıştı. Bu şahsı oradaki beylerden birinin kızıyla evlendirerek kendisini bu bölgenin derbent ağalığına tayin etti. Bu şekilde hareket etmek suretiyle buradaki kabileleri de devlete bağlamış oluyordu. Boğaz emniyetinin temin edildiğine kani olduktan sonra, buradan hareketle Anapa'ya gelir. Ferah Ali Paşa seyehatinden evvel ve seyehati esnasında Anapa'nın inşası hakkındaki fikrini kimseye açıklamamış sadece sahil taraflarını görmeyi arzu ettiğini belirtmekle yetinmişti. Buhur nehrinin Karadenizle birleştiği yere geldikleri zaman durur. Burada dil şeklinde bir körfez bulunuyor ve Taman ile hudut teşkil ediyordu. Ferah Ali Paşa mevkiinin önemini kavradığı bu yerin, Soğucak, Gelincik, Sohum ve diğer kalelerin Rusya tarafından işgalini önleyecek şekilde tahkim edebileceğine kanaat getirdi. Derhal bir kalenin inşası için harakete geçer. Nitekim kararında yanılmadığını yaptığı tahkikat sonunda anlar [114]. Şöyle ki, kendisinin kale inşası için uygun gördüğü yerde, Venedik ve Cenevizlilerden kalma kale ve bina yıkıntıları görüldü. Çadırları kurdurup derhal kurulması kararlaştırılan şehrin inşasına başlandı. Ancak henüz bu bölgede tam bir emniyet tesis edilmemişti. Bilhassa eşkiyanın bir baskın yapması mümkündü. Bunun için önleyici tedbirlerin alınmasını emretti. Verilen bir emir gereğince hareket edilerek etrafa bekçiler yerleştirildiği gibi, fişekler atıldı. Bir taraftan da Soğucak'taki cephaneden bin kazma, bin kürek ve diğer levazım Anapa'ya nakledildi. Yukarıda belirtildiği üzere, o havaliye iskân edilmiş olan Nogayların her sınıfından ikişer yüz delikanlının yevmiye onar para ücret olarak verilmek kaydıyle orduya gönderilmeleri için mezkûr kabilelerin ulema ve mirzalarına buyrultular gönderilerek celbleri sağlandı. İstenilen malzeme ve işçinin toplanılmasından sonra, belirtildiği gibi, limana nazır ve üç tarafı denizle çevrili kesimde bilfiil inşaata başlandı. Plân gereğince kale üzerinde mühendis Hüseyin Ağa'nın nezaretinde ayrıca tabyalar da yapılıyordu. Bundan başka Nogayların oturdukları yerlere de 1782 (1197) de ayrıca tabyalar inşa edilmiştir. Kale inşaatı tamamlandıktan sonra merasim yapılarak toplar tabyalardaki yerlerine konuldu [115].

Bu arada Ferah Ali Paşa'ya gelen emirde, Anapa ve Soğucağın inşasının tamamlanmasından sonra Kuban nehri boyunda da toprak kaleler yapılması emrediliyordu. Ferah Ali Paşa bilahare bu hususa da önem verecektir [116].

---

114) Haşim Efendi, aynı eser, s. 21 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. 3, s. 183.
115) Haşim Efendi, aynı eser, s. 21 a ve 23 b.
116) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 41196 - 6766 - 48299.

KIRIM'IN İSTİLÂSI ANLARINDA ANAPA HAVALİSİNDE DURUM

Bilindiği gibi Ferah Ali Paşa, Anapa'nın inşasıyle meşgul olduğu sıralarda Rusya, Kırım ve Taman'ı istilâ ile meşguldu [117]. Aynalıkavak Tenkihnamesinin hükümlerine göre, Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti tarafından Kırım Hanlığı tasdik ediliyordu (10 Mart 1779). Andlaşmanın dördüncü maddesini burada bir kere daha aynen alıyoruz; «Asker'i mezküre Filvaki Or kapısını mürür eylediği haberi Devlet-i Aliyye'ye Hükümet-i Kırım'dan ihbar olunup, kararda da olduğu ibaret ve suret üzre mahzarları Devlet-i Aliyye'ye gerek Şahin Giray Han ve gerek kavmi Tatarlar taraflarından müceddeten mebuslar varid oldukta canip-i Devlet-i Hilafetpenahiden mukaddemce Devlet-i Rusya'ya tahriren taahütleri mucibince, Celadetlü Şahin Giray hanlığını kabul ve makamını itisaf ile karargir olan siyak üzre misale-i bimisal takdis istimali ile müşarünileyhi tevşih buyurulmasıyle teraziyi devleteyn üzere Tatar mesalihine dair bilcümle maasir hasmoluna» [118]. Ancak Rusya bir taraftan Şahin Giray'ın Hanlığını tasdik ettirirken diğer tarahtan Şahin Giray'ın kardeşi Bahadır Giray'ın Kırım'a Han olmasını dolayısıyla bir karışıklığın çıkmasını temin için çalışıyor ve bu cümleden olarak el altından gerekli fesad tohumlarını ekiyordu. Nitekim çok geçmeden Rus entrikalarına aldanan Bahadır Giray 1782 (1197) de Taman taraflarında yeteri kadar taraftar topladığına kanaat getirerek bu adamlarıyla Kırım'a girerek Hanlığı elde etmiştir. Bahadır Giray'ın karşısında duramıyacağını anlayan Şahin Giray derhal Hanlığı elde etmek için Rusya'dan yardım istemiştir. Rusya'nın verdiği yardım kuvvetleriyledir ki Şahin Giray Bahadır Giray'ın elinden tekrar Kırım Hanlığını alarak Hanlık mevkiine oturmuştur. Bu olaylar esnasında Rusya da Taman taraflarına asker çıkardığından Taman ahalisi Ferah Ali Paşa'dan yardım isterler. Paşa istek üzerine kapusu halkıyla birlikte kethudasını yardımlarına göndermiştir. Yardıma giden askerin ahali ile anlaştıkları esnada Şahin Giray'ın kuvvetleri çıkagelmiştir. Kuvvetler arasında yapılan mücadele neticesinde Şahin Giray'ın kuvvetleri dağıtılarak bu tehlike de önlenmiş bulunuyordu. Buradaki Taman ahalisi mücadeleler esnasında perişan olduklarından, önemli addettikleri mallarıyla birlikte evlat ve ailelerini de yanlarına alarak Anapa'da iskân edilmek üzere Kuban nehrinin gü-

117) Mairin Mitchell, Histoire Maritime de la Russie, Paris, 1952, P. 116
118) Ahmet Cevdet, Tarih, C. 3, s. 184 ve Muahedat Mecmuası, C. 3, s. 277.

ney tarafına geçmişlerdir [119]. Lâkin durum bu merkezde iken yeni bir hadise çıkmıştır. Şöyle ki; Kethuda Hacı Hasan Ağa Taman'da geri kalan askeri toplamak üzere orada kalmışken Şahin Giray'ın elçisi gelip, «Taman'ı Osmanlı Devleti Rusya'nın himayesine terk etmiştir» diyerek durumun İmparatoriçe'nin Kırım Hanlığına gönderdiği bir mektuptan anlaşılabileceğini ilave etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı son zamanlarda takındığı siyasî duruma tamamen vakıf olamıyan Ferah Ali Paşa Han'ın elçisinin getirdiği haber karşısında tereddüde düşer. İstanbul'dan sormuşsa da kendisine gerekli bilgi verilmemiştir. Vaziyet bu merkezde iken Paşa'nın sert tabiatlı kethudası işin karışıklığa sebep olduğunu görerek gelen elçiyi öldürmüştür. Rusya da beri taraftan bu hadiseyi ileri sürerek, diğer yandan Bahadır Giray'a karşı Şahin Giray'ı korumak dolayısıyle karışıklıklara son vermek amacıyla, yukarıda da belirtildiği gibi, önce Kırım'a asker sokmuş, bilahare de Kırım'ın Rusya'ya ilhak edildiğini 1783 tarihinde bizzat II. Katerina'nın neşrettiği bir beyanname ile ilân etmiştir [120].

7 — KIRIM'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ ÜZERİNE KAFKAS KABİLELERİNİN TUTUMLARI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BU BÖLGEDEKİ ÇALIŞMALARI

Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra Rusya; Kuzey Kafkasya boyundaki askerlerinin sayısını arttırarak bu kesimde yığınak yapmaya başlamıştır. Rusya'nın bu hareketini keşf etmekte gecikmeyen kabileler, endişelenerek harekete geçmişlerdir. Bilhassa Zane ile Hatukay kabileleri Entahayir ismini verdikleri bir sahaya toplanarak Ferah Ali Paşa'yı da meclislerine davet ederler. Ali Paşa'nın da katıldığı toplantıda gerekli tehlikeler belirtilerek şu karar alınır:

Rusya ve hâlâ onun siyasî emellerine alet olmakta devam eden Şahin Giray, Kuzey Kafkasya'ya taaruz edecek olursa, mertçe müdafaaya girişileceği gibi, gerekirse hücum edilecektir. Bu hususta Ali Paşa'ya söz vermek suretiyle bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu şekilde kabilelerden emin olan Ferah Ali Paşa Söğucağa geri dönmüştür [121].

---

119) Başbakanl. Arşivi, H.H. 1339; Zinkeisen, aynı eser, Theil 6, s. 316 vd.

120) Haşim Efendi, aynı eser, s. 14 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. 3, s. 185.

121) Başbak. Arşivi, H.H. Nu. 1345; Başbak. Arşivi, Cevdet Askeriye Nu. 24 B.

ŞAHİN GİRAY'IN KAFKASYA'DA İHTİLÂL VE KARIŞIKLIKLAR ÇIKARMAK İSTEMESİ

Kırım'ın Rusya'ya ilhakından sonra Şahin Giray Kafkasya'da da nüfuzunu kuvvetlendirmek ve oradaki kabileleri nüfuzu altına almak için; yaptığı hatayı anladığını ileri sürerek, Kafkasya'da tanınmış kabile reislerine özel mahiyette gönderdiği haberde, «Ben Rusya'dan soğudum, şimdi size konak olmak isterim» şeklinde bir ifade kullanmıştır. Şahin Giray'ın bu hareket tarzı Kafkasya için bir tehlike arzetmektedir. Çünkü kendi memleketi olan Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesinde birinci derecede rolü olan bir kimsenin Kafkasya'da hayırlı işler yapacağına inanmak çok güçtü. Herşeyden evvel onun gizli bir arzusunun olduğu muhakkaktı. Nitekim yapılan araştırmalar sonunda anlaşılmıştır ki, Şahin Giray şu hususların gerçekleşmesi için çalışmaktadır :

1 — Rusya'dan elde ettiği paralarla kabileleri kendi tarafına celbetmek için çalışmak,

2 — Kabileler arasında ikilik yaratıp, kabileler arasında kurulmuş olan mevcut ittihadı bozarak bir karışıklığa meydan vermek.

Yukarıdaki hususların gerçekleşmesi ise, Osmanlı Devleti için hakikaten güç bir durum yaratacaktı. Zira devlet Kafkasya'da kuvvetli bir ordu bulundurmuyordu. Anapa ve Soğucak'taki askerler de kabilelerin karışıklığa sevk edilmeleri halinde Rusya'dan gelmesi kuvvetle muhtemel olan askeri güce karşı koyacak bir durumda değillerdi. Çünkü Soğucak ve Anapa'da mevcut bütün kuvvetler beş bini geçmiyorlardı. Fakat kabilelerin bu anda takındıkları menfi tutum vaziyeti kurtardı. Şöyle ki, Şahin Giray'ı iyi tanıyan kabileler onun çağrısına ehemmiyet vermiyerek Şahin Giray tarafından Kuban'ın Rus baskı ve hakimiyeti altında bulunan tarafına mülâkat için davet edilen beylerin gitmelerine mani oldular. Durumdan haberdar olan Ferah Ali Paşa ise, kabilelere derhal elçiler göndererek, ne Şahin Giray'a hücuma geçmelerini ve ne de onun çağrısına uymalarını istemediğini belirtti. Esasen kabilelerin de duruma vakıf olmaları, onların Paşa'nın emirlerine riayet etmelerini kolaylaştırdı. Böylece bu güç durumun da önü alınmış ve Şahin Giray da bu başarıya ulaşamamıştır [122]. Ferah Ali Paşa belirtmeğe çalıştığımız Şahin Giray meselesini tam kapat-

122) Ahmet Cevdet, Tarih, C. s. 186.

mışken, yukarıda bahs ettiğimiz Şahin Giray'ın elçisinin Paşa'nın Kethudası tarafından öldürülmüş olması meselesi yeniden ortaya çıktı. Devlet Rusya'nın Kırım'ın ilhakı için bir fırsat saydığı bu olaya sebep olan Kethudanın ya İstanbul'a gönderilmesini veya bulunduğu yerde idam edilmesini istemişti. Vaziyetten haberdar olan Kethuda Bey de kızarak derhal gelen haberciyi öldürmek istemişse de, Ferah Ali Paşa bunun önüne geçtiği gibi Kethudasını da kendisi İstanbul'a gitmedikçe gönderemiyeceğini ikna edici ve itaatkâr bir surette arzetmiştir. Buradan da anlaşılyor ki, Rusya Kırım meselesi görüşülürken Şahin Giray vasıtasıyle bu hususu ileri sürmüştür [123].

ANAPA'DA (1198 - 1199) 1783 DEKİ DURUM

Siyasî faaliyetlerin geliştiği bu tarihlerde Ferah Ali Paşa, kabilelerle olan münasebetlerinin de bir nizama sokulmasına itina ediyordu. Bu cümleden olarak, Ali Paşa önce vergi meselesini ele aldı. Kabilelerin ileri gelenlerini Anapa'ya çağırarak, kendilerinden devlete verecekleri vergi yerine bir defaya mahsus olmak üzere şahıs başına gümrük hasılatı maddesinden beşer onar kuruş vermelerini emreder. Bu para ile Anapa'nın tamirini hızlandırmak emelindeydi. Burada şunu belirtmek isteriz: Osmanlı Devleti Çerkesler'den maddî bakımdan çok az faydalanıyordu. Zira kabileler vergi vermekten daima kaçınmışlardır. İleride yeri geldiğinde belirtileceği üzere Anapa valileri her fırsatta bu noktaya dokunmuşlar, dolayısıyla gelirlerinin az olduğunu ileri sürerek merkezden yardım istemişlerdir. Bilhassa Ferah Ali Paşa'nın yukarıda belirtilen şekilde şartlı olarak kabilelerden vergi alması, onları kayıtlara tabi tuttuğunun delilidir. Kabileler de bu hususu öne sürerek devamlı olarak vergilerini vermekten kaçınmışlardır. Esasen merkez de bunu biliyordu. Nitekim devlet son zamanlarda önem verdiği Kafkasya'nın askerî bakımdan kuvvetli olmasını isterken askerlerin iaşe bakımından dahi güç durumda kalmamaları için gerekli mevacipleri gönderiyordu. Ali Paşa, devletin yaptığı yardımlar yanında zaman zaman Çerkeslerden de aldığı vergilerle malî vaziyetini düzelttikten sonra Anapa'nın tahkim ve inşaası için hız vermiştir. Bunun neticesi olarak Anapa'da yapılanlarla birlikte üç cami, üç hamam ve miri binalardan başka elli dükkân ve bir okadar kahvehane meydana getirilmiş bulunuyordu. İlk gümrük açıldığı zaman on bir bin

123) Başbak. Arşivi, Cevdet Ask. Nu. 6074; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 186.

kuruş elde edilmişken ticaretin gelişmesiyle bu miktar ikinci sene yirmibeş bin kuruş olmuştur. Ancak kalenin kendilerinden temin edilen para ile inşa edilmesinden sonra, kabileler endişeye düşerek, Devlet-i Aliyye ileride fazla vergi alır. Onun için «bir daha vergi alınmıyacağına dair elimize senet verilmesini isteriz» demeye başlamışlardır. Bunun üzerine, Ferah Ali Paşa tarafından kendilerine aşağıdaki şartları içerisine alan bir belge verilmiştir [124].

KABİLELERLE İLK ŞARTLI MUKAVELENİN YAZILI OLARAK YAPILMASI

Bu belgeye göre :

Müslüman olan kabilelerin hepsi aşar-ı şeriyelerinin tamamını beytülmale ödediklerinden, kendilerinden haricen ve dahilen başka bir şekilde vergi istenmiyecektir. Ayrıca şimdiye kadar kale haricinde bulunanların ellerindeki toprakları kendilerine bırakılacaktır. Buna mukabil Nogaylar'ın ziraatlarına kabileler tarafından hiç bir surette taaruz olunmayacağı kabul ediliyordu. Nogayların işleri kendi başbuğları tarafından tanzim edilecektir. Yine bundan sonra, Rusya tarafından kabilelere her ne kadar para verilse dahi, bu millete kız vermek yasaklanıyor ve Rusya'ya Padişah dost olduğu vakit, kabile halkı dost, savaş açıldığı zaman da kabileler savaşta Devlet-i Aliyye'ye yardım etmeyi vaad ediyorlardı [125]. Böylece hem kabileler itaat altına alınmış, hem de Anapa tahkim edilmiş bulunuyordu. Anapa havalisinde bu şekilde güvenin sağlanmış olması her taraftan buraya göçlerin yapılmasına sebep oldu. Ancak göçlerin çoğu Soğucak'tandı. Bu takdirde ise Soğucağın boşalma ihtimali vardı. Bunu önlemek gayesiyle Soğucak'tan Anapa'ya göç etmek yasak edilmiştir.

HACILAR KALESİ'NİN TANZİMİ

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki çalışmalarının başında, sistemli bir şekilde buradaki eski kalelerin yeniden tanzim edilmesinin geldiğini belirtmiştik. Hacılar kalesi Kabartay'a dolayısıyle Türk - Rus sınırına en yakın olan kalelerden biridir. Buraya Nogaylar'dan Ali Ağa

124) Başbakanl. Arşivi, Cevdet Ask. Nu. 40446; Haşim Efendi, aynı eser, s. 21 a ve 23 b.

125) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 187.

başbuğ olarak tayin edilmişse de elinde yeteri kadar top ve tüfek olmadığından Ruslar'ın ani hücumları karşısında birşey yapamıyordu. Durumu düzeltmek için Abaza kabilesi Özdenlerinden Sağiroğlu Anapa'ya çağrılarak kendisinden Hacılar kalesine gerekli mühimmatı götürmesi istendi. Ancak bu tarihlerde, Çerkes ve Abaza kabileleri ile Anapa muhafızı arasında yukarıda belirtildiği üzere vergi meselesinden bazı anlaşmazlıklar devam ediyordu. Bu yüzden meselenin halline kadar beklenmek zorunda kalındı. Meselenin hal yoluna girmesinden sonra, Sağiroğluna yeni bir elbise giydirilerek kendisi gerekli top ve cephane ile birlikte merasimle Anapa'ya uğurlanmıştır. Fakat bir kaç kilometre yol almadan Abaza eşkiyaları kendisinin eşyalarını soyarlar. Yalnız Sağiroğlu, onların alacakları giyecek eşyalarını esasen atarak yoluna devam etmiştir. Nihayet Hacılar kalesine vararak lüzumlu top ve mühimmatı kaledeki ağaya teslim ettikten sonra geri dönmüştür. Bu yardımın alınmasıyle birlikte harekete geçilerek, kalenin etrafına hendekler kazdırmak suretiyle, savunma tertibatı alınmıştır [126].

BAHADIR GİRAY VE ŞAHİN GİRAY'IN KAFKASYA'DAKİ YENİ FAALİYETLERİ

Kırım'ın Rusya'ya ilhakında önemli rolü olan Bahadır Giray Han, esasen Kırım'ın istilâsına sebep olduğundan dolayı Çerkesler arasında Batılgiray diye anılmaktaydı. Her ne kadar kendisi iyi tanınmıyor idiyse de boş durmayarak faaliyet göstermiş ve kabileler arasına, adamları vasıtasıyle sızarak bir çok taraftar toplamıştı. Elde ettiği bu kimselerin yardımıyla kabilelerin arasına ikilik tohumları saçmaktaydı. Bu cümleden olarak, «Ben asıl Han'ım, Abaza ve Çerkesler bana bağlanmalıdır. Ferah Ali Paşa ne karışır bize.» diyerek fikrini günden güne kabileler arasında yayıyordu. Esasen Rusya Şahin Giray'ı şahsî emellerine alet ettiği gibi, Bahadır Giray'ı da elde etmiş ve onu Şahin Giray'ın yerine Han olmağa gizliden gizliye zorlamıştı. Bu suretle Rusya'ya bağlanan Bahadır Giray'ın esasen bu devletten para alarak kabileleri bu suretle, yani para ile kandırarak tarafına çekmek istediği de ortaya çıkmıştır. Bahadır Giray bu paraları aldığını inkâr etmiyerek Rusya'daki subay oğlu tarafından harçlıksız olduğu için gönderildiğini de açıklamıştır. Halbuki, kabileler bu paranın Rusya tarafından kendilerini iğfal etsin diye gönderilmiş olduğunu biliyorlardı.

126) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 192.

Kaldı ki, oğlunun Rus subayı oluşu, Rus eğitim ve öğretimi görüşü Bahadır Giray'ın tutumunu ortaya koymaktadır[127]. Anlaşılıyor ki, Rusya yalnız Şahin Giray'ı değil, Bahadır Giray'ı da elde etmesini bilmiştir. Bu bize Kırım'ın Rusya'ya ilhakında kimlerin rol oynamış olduğunu açıkça göstermektedir. Rusya'nın Kafkasya'daki bu faaliyetlerini bilen kabilelerden Osmanlı Devletine sadık Şabsığ kabilesi harekete geçerek, Rusya'nın Bahadır Giray'a yardımcı olması için kabileler arasına sokmaya muvaffak olduğu casusu tutmak üzere çalışmaya koyuldular. Ancak tutmağa muvaffak olamadılarsa da kaçırmak suretiyle de olsa daha kötü bir neticeyi önlediler. Rus casusunun kaçırılmasından sonra Bahadır Giray faaliyetlerine devam eder. Esasen Bahadır Giray'ın Kafkasya'da kaldığı müddetçe yıkıcı telkinlerine devam edeceği malûmdu. Nitekim etrafına toplamağa muvaffak olduğu yedi sekiz bin adamıyla Nogay kalesine hücum edeceği haberi alınır. Durumun ciddî olduğunu anlıyan Nogay kalesi kethüdası önce Bahadır Giray'ı kale dışında karşılaşmağa karar verdiyse de sonradan bu fikirlerinden vazgeçerek kale içerisinde savunma tertibatı alarak Bahadır Giray'ı beklemeğe başlar. Bahadır Giray kale kapusuna gelinceye kadar hiç bir müdahelede bulunulmamaya and içilir. Bahadır Giray ise, karşısına kuvvet çıkmadığını görünce cesaretle hücuma kalkar. Ancak kale kapusuna yaklaşan Bahadır Giray'ın adamları burada şiddetli bir ateş altında kalırlar. Bu esnada birçok adamı öldüğü gibi geriye kalanlar da perişan ve dağınık bir surette kaçarlar. Şimdiye kadar bu olaydaki kadar fazla ölüyü bir arada görmiyen kabileler üzerinde bu hadisenin büyük bir tesiri olmuştur, dolayısıyle birçoğunun Osmanlı Devleti tarafına geçmelerine vesile teşkil etmiştir[128].

Bu olaydan sonra Ferah Ali Paşa, durumu Devlete bildirerek Bahadır Giray ve kardeşi Akgöz Sultan'ın buradan alınarak Rumeliye gönderilmelerini istemiştir. Fakat ne Bahadır Giray ve ne de kardeşi Rumeli'de kendilerine verilecek çiftliklerde kalmak istemediklerinden bu teklifleri reddettiler. Onların Kafkasya'dan çıkmak istemedikleri ise Ferah Ali Paşa'yı endişelendiriyordu. Ayrıca Kafkasya'daki bu durumu incelemek maksadıyla oraya gönderilen Mahmut Tatarın verdiği takrirde; «Bahadır Giray ve kardeşi Akgöz Sultan'ın İstanbul'a gitmeleri için yapılan davete icabet etmedikleri, ancak zorla İstanbul'a celb edilmelerinin mümkün olduğu» belirtiliyordu[129].

---

127) Ahmet Cevdet, aynı eser, s. 193.
128) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 103.
129) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1011 c.

Diğer taraftan Şahin Giray, elinden alınacağını önceden bildiği Kırım hükümetine bedel olarak Kuzey Kafkasya'daki kabilelerin başbuğluğunu temin etmek sevdasına düşmüştür. Kuban nehrinin Rus hakimiyeti sahasındaki kesiminde bulunan kabileler bilhassa bu durumdan çok endişelenmekteydiler. Bilindiği gibi Rusya, 1774 Küçük Kaynarca anlaşması gereğince Büyük ve Küçük Kabartaylar'ın müstakil olmasını ileri sürmüş ve kabul ettirmişti. Buna dayanarak biz de 1792 Yaş Andlaşmasına kadar Osmanlı - Rus doğu hududunu Kabartaylar'a kadar uzatıyoruz. Bu yüzden her ne kadar Kuban'ın kuzey tarafı daha ziyade Rus baskısı altında ise de içtimai bakımdan belirtilmeye çalışıldığı gibi, Osmanlı Devleti'nin toprakları içersinde mütalâa edilmektedir.

Buna göre Osmanlı sınırı içerisinde olan bir bölgede, Şahin Giray'ın propaganda yaptığını öğrenen Ferah Ali Paşa, kethüdasını Anapa'ya bırakarak 1783 (1198) senesi sonlarında Habeli ismindeki bir mahalle vararak, bütün kabilelerin reislerini ve ihtiyarlarını topladı. Yapılan müzakereler sonunda, tehlike anında yekvücut olarak hareket edeceklerine dair kendilerinden yemin üzerine söz alınmıştır. Ayrıca o havalide bulunan onbeş bin Nogayla da ilgi kurarak Şahin Giray'ın bir saldırısı karşısında kalındığında kendilerinin yardıma geleceklerine karar verilir. Bu karar gereğince, Nogaylıların mevcut kuvvetleriyle Osmanlı Paşası'nın yanında savaşacaklardı. Bu cümleden olarak 4000 kabile reisi, Murad Giray'ın başkanlığında Anapa civarına gelerek o havalide bulunan Nogay [130] ile Natukaç kabilelerinin birleşmesine yardımcı olmuşlardır [131].

Ferah Ali Paşa bu şekilde Kafkas kabileleri arasında birliğin teminine çalışırken, Şahin Giray da Çerkes ümerasından kendisine bağlı olanları, bilhassa bunlar arasında, Tamğan oğullarını Taman'a celb ederek, «Beni içinize alırsanız, Ben artık Rusyalıdan vazgeçtim» şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Tamğan oğlu da Şahin Giray'ı yurduna götürmek isterken Çerkesler ve Abazalar derhal harekete geçerek bunun önlenmesini istemişlerdir. Nitekim, hemen Anapa'ya adam göndererek Ali Paşa'nın kethüdasına, «Şahin Giray Dek ile Kırım'ı Rusya'ya verdi. İçimizde herhangi bir kabilenin onu konak etmesine müsaademiz yoktur [132]. Konak eden kabileleri dahi vurup yağma ederiz.

130) Nogaylar hakkında fazla bilgi için bak; Z. V. Togan, Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1947, s. 163 - 166.

131) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 194.

132) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1346.

Eğer Rusya'dan vazgeçmiş ise sen bu tarafta Paşanın vekilisin. Varıp onu doğru Taman'dan alıp kaleye getüresin. Biz dahi ittifakla Devlet-i Aliyye'ye mahzar göndeririz.» şeklinde isteklerini bildirmişlerdir. Ali Paşa'nın kethüdası da 400 kadar yamak ve iki top ile Cemti boğazına varıp orada bulunan Şahin Giray'ı yanına celbetmek istemişse de, Yenikale'de bulunan Rus Generali daha erken davranarak Şahin Giray'ı alıp Rusya'nın iç kısımlarına götürmüştür. Bunun üzerine Kethuda Bey Anapa'ya döner. Kabilelerden öğrenildiğine göre Şahin Giray giderken, «Eğer sağ kalırsam iki üç ay zarfında külliyetli Rus askeri ile gelip Çerkes ve Abaza'yı hallederim» demiştir. Ayrıca bu hususu Tamğan oğullarının bazı adamları Kethuda Bey'e ihbar etmişlerdir. Bu son konuşması Şahin Giray'ın Kafkas kabileleri üzerindeki etkisinin iyice azalmasına vesile teşkil etmiştir. Her ne kadar Tamğan oğulları Şahin Giray'ın son davranışından bir tiksinti duymuşlarsa da, kabilenin önceki davranışı diğer Kafkas kabilelerinin nefretine mucip olmuştu [133]. Bilindiği gibi Şahin Giray bu tarihten sonra artık Kafkasya'da faaliyet göstermemiş, Rusya emeline eriştikten sonra kendisine iyi davranmadığından orada da kalamıyarak Türkiye'ye sığınır. Türk hükümeti de işlediği cinayete istinaden kendisini idam etmiştir.

TAMĞAN OĞULLARI'NIN İTAAT ALTINA ALINMALARI

Yukarıda Tamğan oğulları'nın Kafkasya'daki davranışlarına temas ederek kabileler arasında iyi karşılanmadıklarını belirtmeğe çalışmıştık. Osmanlı Paşası nezdinde de Şahin Giray'ı destekliyen bir kabile olarak biliniyorlardı. Hatta Şahin Giray'ın Rusya'ya götürülmesinden sonra da bu kabilenin Narcu Mehmet Giray Bey, fırsat buldukça, önceden kendisinden devlete sadık kalacağına dair söz alınmasına rağmen Anapa civarındaki köyleri adamlarıyle birlikte yağma etmekteydi. Duruma bir çare bulmak üzere Anapa'da silahşörlüğüyle tanınan Velican Ağa'yı, Ferah Ali Paşa, Narcu Mehmet Giray'ın gizlice tutulmasına memur etti. Velican Ağa da hayli takipten sonra Narcu Mehmet Giray'ı Anapa'ya yakın Çerkes köylerinden birinde yakalamağa muvaffak oldu. Yakalanan Narcu Mehmet Giray önce, kaleye celb edilerek idam edilmek istenmişse de, bilahare aşağıdaki şartlar dahilinde kendisinden yemin üzerine söz alınır. Bu şartlar aynen şöyledir:

«Bundan sonra kalenin içinde ve kalenin haricinde olan halkın, Nogay ahalisinin ve ada kariyesi halkının emval ve evlad-u iyallerini

133) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 195-196.

bir gûne zarar ve ziyan etmiyeceğine ve Paşa tarafından her ne vakit istenilir ise emrine gelip dostuna dost düşmanına düşman olacağına» dair yemin ettikten sonra sıra Şahin Giray meselesine gelince, evvelâ şu şekilde yemin etmesi istenmiştir; «Şahin Giray'ın yanına gitmeyeceğine ve ona yurda dair haber vermiyeceğine şu kitap üzerine el koyup yemin et» dendiğinde, kendisi; «Şahin Giray benim süt karındaşımdır. Hediyelerini almak için elbette kendisine giderim» demiştir. Bunun üzerine araya girenlerin tavassutuyla yemin şu şekilde olmuştur. «Yukarıdaki Şahin Giray dışındaki maddelerle birlikte, Şahin Giray'a gidersem Paşa'ya haber vermek şartını kabul edeceğim» demesi üzerine bu husus ta hal yoluna konmuştur [134].

Böylece Ferah Ali Paşa'nın gayretleriyle Kuzey Kafkasya'da sükûnet hakim olurken, yukarıda da işaret edildiği üzere, Anapa'nın inşa işleri de ihmal edilmiyordu. Nitekim Anapa'nın müdafaası için kalenin etrafına kuyular kazılmış, ayrıca bir de Ermeni [135] mahallesi ku-

134) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 196 - 197.

135) ERMENİLER: Bilindiği gibi, Büyük Tikran zamanında birleşerek müstakil bir devlet kurmağa muktedir olan Ermeniler, milattan evvel Tridat zamanında Hıristiyanlığı kabul, etmişlerdir. V. asırda Bizansla - İran arasındaki muharebelere sahne olan Ermenistan'daki Ermeniler yeniden kuvvetlerini kaybettiler. Bilahare ikiye ayrılarak bir kısmı İran'ın, bir kısmı da Bizans'ın hakimiyeti altına girdiler. Henüz bu iki devletin baskısının devam ettiği bir zamanda, Arap fütühatı meydana geldi. Halife Osman'ın zamanında Araplar'ın ikinci büyük fütuhatına sahne olan Ermenistan, Emeviler devrinde de istilâ sahası olmakta devam etti. Her nekadar Emeviler devrinde müslüman hakimiyeti bu bölgede sağlam olarak yerleşmediyse de Abbasiler devrinde Arap valilerinin hükmü bu memleket üzerine ağır basıyordu. Araplar'dan sonra, kuzeyden ve güneyden gelen Türk akınları ile muhacirleri Ermenilerin yerleştikleri yerlere doldular. Bilhassa kuzeyden gelen, Hun, Avar, Hazar, Bulgar, Kıpçak ve güneyden gelen Oğuz ve Türk-Moğol nesilleri değil Bizans - İran harpleri zamanındaki değişiklik, hatta Arap hakimiyeti zamanındaki değişiklikten de tesirliydi. İşte Bizans İran, Arap, Selçukiler, Azerbaycan Atabekleri, Azerbaycan İlhanlıları sonra Timur'un hakimiyeti altına giren Ermenilerin meskün olduğu Ermenistan eyaleti büsbütün değişikliğe uğramış ve eyaleti meydana getiren şehir ve kasabalar muhtelif Türkmen veya Kürt aşiretleri ile dolmuştur. Bundan sonra, Bizans İmparatorluğuna son veren Osmanlı Devleti ile İran arasında taksim edilen Ermenistan esasen yukarıda işaret edildiği gibi Türk unsurlarıyla iskân edilmişti. Ermeniler artık bu bölgede ekseriyeti teşkil eden unsur olmaktan çıkmışlardır. 1722 tarihinde Derbend'i işgal eden I. Petro Ermenileri kurtarmayı vadetmişse de, Ermeniler tez mevzumuzu teşkil eden 1780 - 1829 tarihleri arasında toplu olarak bir tesir icra etmekten uzaktılar. Fazla bilgi için bak; Mirza Bala, Ermeniler ve İran, İst. 1927, s. 21 - 24; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ank. 1950, s. 17 - 71 - 73 - 77 - 151 vd.; STRECK, Ermeniye, İslâm Ans., İst. 1947, s. 318 - 321.

rulmuştur. Anapa üzerinde fazla hassasiyetle duruşumuzun sebebi, oranın 1782 tarihinden itibaren Kafkasya'nın idare merkezi mevkiinde sayılmasıdır.

Anapa'nın tahkim edildiği ve Kuzey Kafkasya'daki Çerkeslerle Nogayların birer birer itaat altına alındıkları sıralarda bu havalide zuhur eden bir olay bütün dikkatleri üzerine çekmiş bulunuyordu. 1783 tarihlerinde bilfiil ortaya çıkmış olan İmam Mansur, Ruslar'a karşı bütün Kafkas milletinin birleşmesini ileri sürüyordu. Ancak İmam Mansur ve yaptıklarını belirtmeden evvel diğer bir Kafkas ırkı olan Gürcülerle Osmanlı Devleti arasındaki ilgiden bahsetmeyi uygun buluyoruz.

b) Gürcüler ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki Hukukî Durumu :

Gürcistan'ın yeri ve etnik durumu hakkında gerekli bilgiyi giriş kısmında vermeye çalıştığımızdan burada 1774 tarihinden evvel ve sonra Gürcistan'daki olaylar üzerinde durulacaktır.

1 — 1774 TARİHİNDEN EVVEL GÜRCİSTAN OSMANLI SINIRINDAKİ HAREKETLER :

Küçük Kaynarca anlaşmasıyle neticelenen 1768 - 1774 Osmanlı - Rus savaşları esnasında Rusya, Gürcistan'ı buradaki halkın hıristiyan olmasından faydalanarak kolayca elde etmiş ve Osmanlı Devletiyle İran'a karşı yapacağı seferlerde burasını bir üs olarak kullanmayı tasarlamıştı. Bu durum Osmanlı Devletiyle İran'ın dikkatini çektiğinden her iki devlet de Rusya'nın bu kesimdeki nüfuzunu kırmak için harekete geçmiş bulunuyorlardı [136]. Zira Rusya'nın Keylan (GEYLAN - GİLAN), Derbent ve Taygan taraflarından, yani Kafkasya'nın kuzeydoğusundan sarkarak Gürcistan'a meylettiğini görmemek imkânsızdı. Hatta Gürcüler Rusya ile itilâf peyda etmiş olmaları dolayısıyle eskiden beri Osmanlı Devleti'ne verdikleri vergiden kaçınmaktaydılar. Bu durum serhatlerden gelen tahriratlardan anlaşılmaktaydı. Bunun üzerine daha 1763 (1177) tarihlerinde Trabzon valisi vezir Abdurrahman Paşa bir miktar asker sevkederek Gürcistan taraflarında bir keşif

136) Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ans., s. 843; Kâtip Çelebi, aynı eser, s. 405 - 406.

yaptırmıştı. Osmanlı askerlerinin baskısı altında isyan halinde bulunan bir takım Gürcü kabileleri Sikikat adındaki dağa çekilmek suretiyle direnerek vergi vermiyeceklerini açıkça belli ettiler. Kışın gelmiş olması mezkûr tarihte Gürcü kabilelerine tesirli bir hareketin yapılmasını önlemişti. Hatta bu dönüş esnasında Çıldır'a geri dönmekte olan birçok asker telef olmuştur [137]. Gürcistan'ın mutlak surette itaat altına alınmasının elzem olduğu düşünülerek, yeterli bir harekatın yapılmasına karar verilir. Bunun için de o havaliye vukufiyeti diğer paşalardan fazla olan Çıldır valisi Vezir Hasan Paşa'nın Gürcistan halkı üzerine gönderilecek askerin başına serasker olmasına karar verilir. Hasan Paşa'nın emrinde toplanması gerekli olan askerin tesbitinden sonra 1765 (1179) senesinde Gürcistan'a asker sevki kesinleşti [137a]. Hasan Paşa'nın emrinde Trabzon ve Sivas eyaletleri askerleri bulunuyordu. Ordu Çıldır'dan hareketle az zamanda Gürcistan sınırına varır. Bu ülkenin kuzey kesimini kaplayan Guril ülkesinde durularak burada bulunan bir iki kalenin ahalisi inzibat altına alınarak, kendilerine (aman) verilir ve herhangi bir karşılığa meydan vermemeleri hususunda gerekli talimat açıklanır. Bilahare bu yürüyüş esnasında karşı koyan kalelerin ahalisi ise çoğunlukla ya öldürülmüş veya esir alınmıştır. Yeniden hakimiyet altına alınan kalelere, top ve asker bırakıldıktan sonra, Odiş mutasarrıfı Dadyan dahi yola getirilerek, orduya buğday ve sair yiyecek ve içecek maddeleri vermeğe mecbur edilmiştir. Bundan sonra Hasan Paşa, ilerlemeğe devam ederek Gürcilerin dayanak noktalarından biri olan Sayançu kalesi alınıp muhafazasına Açıkbaş Meliki nasb olunan Tahmuras tayin edildi. Yine o civarda bulunan Karanin ahalisi de Tahmuras'a tabi kılınmıştır.

Bu harekâtın sona ermesinden sonra Hasan Paşa, hangi tarafa gitmenin daha müsbet netice vereceği hususunu görüşmek üzere bir toplantı yapar [138]. Kumandanlar arasında yapılan bu toplantı sonunda Salomon'un metin olarak tahkim etmiş olduğu Suvir kalesinin fethine karar verildi. Ordu bir yandan harekete geçirilirken diğer taraftan da

137) Osmanlı Devleti Gürcistan'ı işgalinden sonra burasının, bazı bir beylerbeyine bazan da diğer bir beylerbeyine bağlamıştır. Nitekim bu durum daha ilk zamanlarda açık olarak belirtmiştir. Şöyle ki, ilk zamanlarda Acara Beylerbeyi Ahmet Bey'e tevcih edilmiş iken onun ölümünden sonra Guria, Açıkbaş ve Dadyan meliklerinin haracını getirmesi şartiyle bu sefer bu bölgenin Şavşat Sancağı Bey'i olan Hüsrev Bey'e bağlandığını öğreniyoruz. (Bak; Dr. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı Safevi Siy. Münasb. 1590 - 1612, Habilitasyon Tezi, s. 48).

137a) Vasıf Efendi, Tarih (basma), s. 266.

138) Aynı gösterilen yer.

isyân halinde bulunan Gürcülere haber gönderilerek, şayet teslim olurlarsa kendilerine (aman) verileceği, teslim olmaz da savaşa koyulurlarsa hepsinin katl ve kalanların esir muamelesine tabi tutulacakları açıklandı. Menfi cevap gelince mal ve mülklerinin de ellerinden alınacağına karar verilerek kaleye hücuma geçildi. Kale derhal her taraftan sarıldı. Muhasaranın 29. gününde Hisarın burcuna teslim bayrağı belirdi. Bilahare Gürcüler, mezkûr kaleye bir saat mesafedeki bir alanda toplanarak içlerinden metin bildikleri birkaç temsilciyi meramlarını Osmanlı Paşasına anlatmak üzere yanına gönderdiler. Bunun üzerine Serasker Paşa, emrinde bulunan İbrahim Ağa'ya Kethudasını, Kapucubaşı elhac Mehmet Bey'i, İsmail Efendiyi ve Ordu ağasını göndererek kendileri ile müzakere ederek meramlarını öğrenmelerini emretti [139]. Hasan Paşa'nın adamları ile Gürcü temsilcileri arasında yapılan müzakerelerde, Gürcüler, muhalefet etmeyi terk ettiklerini, ayaklanmalarının sebebinin kendilerine yapılan zulümlerin olduğunu, buna rağmen emrinde çalıştıkları Saloman'ı def ederek itaat etmeğe hazır olduklarını bildirmişlerdir. Hattâ şöyle bir ifadede de bulunmaktan çekinmediler: «Cümlemiz Devlet-i Aliyye'nin sadıkıyız, suçumuz af edildiği takdirde, itaattan başka bir şey aklımızdan geçmiyecektir. Ve bizi isyana teşvik eden Salomon'u bundan sonra semtimize uğratmamız imkânsızdır. Ancak memleketin nizamının korunması için feth olunan Suvir kalesi yeni mülk addedildiğinden ayrıca İslâmlar da bu mahalden orduyla birlikte çekileceklerinden mezkür Salomon'un bir mahalden tekrar ortaya çıkması muhtemeldir. Şayet böyle bir şey olursa, kendisinin üzerine Devlet-i Aliyye'nin sadık bekçileri olarak hücum edebilmemiz için bu havalinin muhassılı elhac Ali Bey'in Kutates'de kalarak duruma göre harekete hazır olması bizim için faydalı olur». Bu ifadeleriyle yetinilmedi, zira tam bir güvene lâyık değillerdi. Kendilerinden teminat istenir. Bu maksatla cümlesinin baş rahibi olan Kutalkuzi'yi hazır bulunan meclise göndererek teminat olarak bir defa da onun vasıtasıyle yukarıdaki ifadelerinin tekrarını sağlamışlardır. Bunun üzerine meclis, Gürcüler'in samimi olduğuna kâni olur ve isteklerinin yerine getirilmesinde mahzur olmadığını Hasan Paşa'ya arzeder. Hasan Paşa da Gürcülere fenalık yapılmasını men ettiği gibi, kaleyi de bizzat Çıldır'a bağlamıştır. Ayrıca Gürcülere dokunulmayacağına ve bundan sonra tâbi olacakları şartlarını içerisine alan bir senet de ellerine verilir [140].

---

139) Vasıf, aynı eser, s. 282.

140) Vasıf, aynı eser, s. 282 - 283.

Bilahere yukarıda işaret edilen muhassıl elhac Ali Bey, vazifeye başlar başlamaz ilk iş olarak Gürcülerden bir takım ileri gelenleri Kutates kalesine getirterek rehin olarak yanında alıkoymuştur. Ali Bey'in emrinde Canik ve Trabzon kalesinden gelen üç dört bin kişilik bir kuvvet bırakılmıştır.

Ali Bey emrindeki kuvvetlerle kışlamak üzere kalesi olan Kutates'e çekilirken Serasker Paşa da karargâhı olan Ahıska tarafına hareket etti. Haşan Paşa yaptığı hareketi ve bu arada Gürcüler verilen hakları içerisine alan senedin bir suretini kapucular kethudası İbrahim Ağa'ya teslim ederek İstanbul'a gönderdi. Daha sonra Padişah'tan gelen emirlerde, Gürcistan'ın vahametine sebep olan Süluman'ın ele geçirilmesi emrediliyor ve bunun için hazırlıklı bulunmasına işaret ediliyordu. Ayrıca İbrahim Ağa vasıtasiyle gönderdiği senetler merkezce alınarak bu hususta Paşa'nın Gürcülere verdiği hakların kabul edildiği gibi bu bölgede aldığı tedbirlerin de yerinde olduğu fermanla bildirilmiştir [141].

2 — GÜRCİSTAN'IN RUSYA'YA SIĞINMASI VE GÜRCİSTAN-RUS ANLAŞMASI.

Yukarıda belirtildiği üzere cereyan eden mücadeleler esnasında Rusya'nın Gürcistan'a hiç bir yardımı dokunmamıştı. Hattâ bir aralık Gürcistan kralı II. İraklı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanları olan Avusturya ve Venedik'le anlaşmayı düşündü. Ancak Avrupa devletlerinden yardım temin edemeyince de Tahmuras'ın oğlu olan Heraklius (İraklı) 1783 (1198) tarihinde Rusya'nın himayesini kabul etmiştir [142]. Eflâk Voyvodası Mihail kanalıyla öğrenilen ve Tiflis Han'ı II. Katerina arasında yapılan bu anlaşmanın iki devlet arasındaki münasebeti belirtmesi bakımından açıklanması icabetmektedir

Rusya ile Gürcistan arasındaki imzalanan anlaşmanın tam metni:

1 — Kartel ve Kaket memleketlerine hâkim olan Tahmuras oğlu Herakliyüs (II. İraklı 1774 - 1789) kendi ahvadı tarafından İran'a ve gerekse diğer devletlere tabiiyetten feraget ederek Rusya'nın himayesinde olarak ledel talep Rusya'ya muavenet edecektir.

---

141) Vasıf, aynı eser, s. 283.

142) Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ans., s. 843; Edvard Driault, Question Dorient, Paris 1909, P. 86.

2 — Rusya da Herakliyüs'ün taahhüdünü kabul ederek yukarıdaki hüküm gereğince bundan sonra malik olacağı emlâkın muhafazasına gerekli zamanı ayıracaktır.

3 — Bundan sonra verasetle Gürcistan kralı olacak şahıs evvel emirde Rusya'ya durumu bildirir. Ve krallıkta devamlı kalacağına dair ondan lüzumlu istek ve emri alır. Rusya da bunu kabul ettiğine dair kendisine senet, sancak, kılıç, asa kakma ve kablı elbise göndererek krallıkta müstakâr olduğunu ve bundan sonra kendisine Rusya tarafından telkin olunacak surette tahtını himaye edeceğine ve Rusya'nın hükmüne göre hareket edeceğine dair yemin etmesini ister [143].

4 — Gerek hudutta bulunan Rusya kumandanı ve gerek elçinin haberi olmadıkça Gürcistan kralı etrafta bulunan devletler ile muharebe etmemeği taahhüd eder. Muharebe yapmak gerektiğinde, hudut kumandanı ve Rus elçisinin rey ve yardımı olmadan hareket etmeyip ancak onun yardımıyle hareket edecek.

5 — İki taraf elçileri karşılıklı olarak birbirinin memleketlerinde ikâmet edebilirler. Rusya Çar'ı bunlara kıdemlerine göre rütbe verecektir.

6 — Gürcistan kıralının hükmü altındaki halkını, Rusya kendisiyle müttefik addeder. Bunun için bu halka düşman olan devlet veya milleti Rusya da düşman bilecektir. Osmanlı Devleti veya başka büyük bir devlet ile yapılacak bir anlaşmada olan mülki idare yetkisini salyane ve sair işlerini Rusya kıralının reyine terk edecektir.

7 — Gürcistan kıralı şunu taahhüd eder ki, askerleriyle bundan sonra devamlı olarak Rusya'nın hizmetine amade olup, Rusya emektarlarını, yani; Rusya'lı olup Gürcistan'da vazife görenleri uygun bir şekilde kıdem sırasıyle memur ve rutbelerinden üstün tutacaktır.

8 — Rusya'nın muvafakatıyla Kartalya ve Kaket memleketlerinin başpiskoposu Rusya kıralının 8. derecede olan metropolisleriyle aynı kıdemde olup bunların yaptıklarını yapmakta gerekli yetkiye sahiptir.

9 — Memleketin devamlılığının sembolü olan asilzadeleri Rusya'lı asilzadelerin sahip oldukları imtiyazlardan aynen istifade ederler.

10 — Tarafların ahalileri karşılıklı olarak ve arzu ettikleri takdirde birbirinin memleketlerinde vatan edinebileceklerdir. Yani Gürcis-

143) Vasıf, Tarih, C. II (Yazma), s. 64 b.

tan'lı bir topluluk Rusya'yı vatan olarak seçebileceği gibi, Rusya'lı bir kimse de Gürcistan'ı vatan olarak seçebilir. Bunlardan biri tekrar yine eski memleketine gitmek isterse mani olunmayacaktır. Ayrıca Rusya'nın yardımıyle harple veya anlaşmalarla serbest bırakılan elçilerin takdir olunan paraları ve yol masrafları verilerek vatanlarına avdetlerinin temini uygundur[144]. Aynı şekilde Rusya'nın yakınında ve etrafında esir düşenlere Rus Çar'ı da aynı şekilde muamele eder.

11 — Tarafların memleketlerinde karşılıklı olarak ticaret yapmaları serbesttir. Tüccarlar gerekli imtiyaza sahiptirler.

12 — Bu anlaşma devamlı olarak meriyette kalacaktır.

13 — İşbu muahedenin tasdiknameleri altı ay zarfında veya daha evvel mübadele edilecektir. Bu şartların hilâfına hareket etmemek ve Rusya ile dost kalmak hususunda kendi dinlerinin gerektirdiği şekilde bir senedi Gürcistan kıralı Rusya kıralına verdiği gibi aynı tarzda diğer bir senedi Rusya kıralından almıştır[145].

Yukarıda andlaşmadan sonra Gürcistan halkı her tehlike anında Rusya'ya sığınmaktan çekinmemiştir. Diğer taraftan Rusya ise elde ettiği bu imtiyaza dayanarak, Gürcistan'ı kendi memleketi sayarak ona göre hareket etmiştir.

Ayrıca belirtilmeye çalışıldığı üzere Rusya, Gürcistan'ı bir üs haline sokarak, buradan Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki hareketlerini kontrol ediyordu. Osmanlı Devleti ise, Gürcistan kıralının Rusya'ya bağlandığını haber alır almaz endişelenmiş ve derhal Azerbaycan ve Dağistan Hanlarına mektuplar yazarak onların Gürcistan'a ve Rusya'ya akınlar yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine önce Öşen Bey'i Emir Hamza 1783 (1198) de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği bir mektubunda İrakli Han'a karşı harbe hazır olduğunu belirtiyordu. Bundan başka Dağistan Akuşa Kadısı, Dağistan Kumuk Valisi Mehmet Han, Dağistan umum cemaatı, Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han ile Gürcü Bey'i İrakli Han'a hem hudut olan ehli İslâmdan, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya 1783 (1198) tarihinde gelen mektuplarında seve seve harbe hazır olduklarını belirtmişlerdir[146].

Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile anlaşma İraklı Han'ın hâkim bulunduğu saha Tiflis ve yöresiydi. Bilindiği gibi Gürcistan olarak isim-

144) Vasıf, Tarih, C. II (Yazma), s. 65.
145) Vasıf, Tarih, C. II (Yazma), s. 65 vd.
146) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 79.

lendirdiğimiz bölge iki kısımdan ibarettir. Bir Açıkbaş tarafları, diğeri Tiflis'in merkez olduğu kısımdır [147]. Bu tarihlerde Tiflis Han'ı İrakli Han (İrakli - Herakliyüs), Açıkbaş Han'ı ise Süleyman'dı. İrakli Han gibi Açıkbaş Han'ı olan Süleyman'ın da daha 1782 (1197) de Rusya'ya taraftar olduğu biliniyordu. Nitekim 1782 (1197) tarihinde hudut boyundaki seraskerlerden İstanbul'a gelen raporlarda bu husus sus belirtilmiştir. Aynı tarihi taşıyan raporlardan birinin ifadesi şöyledir: «Tiflis Han'ı İrakli Han ile Açıkbaş Han'ı Salomon hem aynı fikirde ve hem de dostturlar. Hattâ aralarında, karşılıklı adamlar gelip gitmektedirler.» [148]. İki Han'ın dost olarak Rusya lehine çalıştıklarını anlamakta gecikmeyen Dağistan Hanları Gürcistan ve Rusya'ya karşı harekete geçerler. Bununla ilgili olarak Sadrazam Mehmet Paşa'ya Hacı İbrahim'in (1197) 1782 de gönderdiği bir mektubunun tercüme ve tefsiri yapılarak durum şöyle özetleniyordu.

«Tiflis Han'ı, İrakli Han'ın Moskova'ya bağlılığı gelecek yolu seçtiğini belirtir. Bundan dolayı Lezgi halkının istikballerini endişeli görmelerinden esasen düşmana karşı hazırlıklıdırlar. Bu cümleden olarak 30.000 den fazla askerle beklemektedirler. Osmanlı Devleti'nin arzusu ise bu havaliden yani Gürcistan'dan Rusya'nın atılmasıdır. Buna göre irade buyurulursa Devlet-i Aliyye de Kars'ta otuz kırk bin askeriyle hazır bulunsun. Ancak Dağistanlıların maneviyatları zayıftır. İşte bu yüzden Osmanlı Padişahı'nın himmetine dolayısıyle mali yardımına muhtaçtırlar. Yine şayet Dağistan tarafından yardım isteniyorsa Dağistan Valisi Feth Ali Han'a, Usumi Han'a, Reşit Han'a, Hidayetullah Han'a ayrı ayrı fermanlar gönderilmelidir. Böylece onların biribirleriyle birleşerek Devlet-i Aliyye askeri beri taraftan onlar da o taraftan Tiflis üzerine hücum ederek Han'ın perişan olması sağlanmalıdır. Rusya'nın Gürcistan'dan çekilmesi ancak böyle müşterek bir hareketin başarıyla netice vermesiyle mümkündür. Hacı İbrahim tarafından bu şekilde takrir olunmuştur [149]. Durum gerçekten ciddidir. Muhakkak surette Osmanlı Devleti'nin Lezgiler'le müşterek hareket etmesi gerekiyordu. Nitekim mezkür takrirde genel endişeye şöyle işaret ediliyordu: «Devlet-i Aliyye'den ikram ve atiyye ve ihsan-ı hümayun buyurulduğu halde Lezgi taifesinin öteden beri... hini iktizade hilâfı muhayır hareketleri olageldiği vaki değildir. Bu nice defa tecrübe ile sabittir.

147) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 C.

148) Başbakanlık Arşivi, aynı vesika.

149) J. Klaproth, aynı eser, Tom. II., P. 2 - 10 (Burada Tiflis şehri hakkında geniş bilgi vardır.)

Hacı İbrahim'in cevabı budur ki vakit saireye kıyas değildir. Dağistan ve havalisi hem dini İslâm'da ve hem dahi memleketleri elden gideceğinden bu defa derin ve dakik hissettiklerinden kendileri dahi bunu istemişlerdir»[150].

Ayrıca (1198) 1782 de Süleyman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir takririnde Kafkasya'ya dair şu bilgi mevcuttur: «Bundan akdem Çerkes, Mezdek taraflarında Rusyalı'nın Anamur tabir olunan yol ile Tiflis tarafına varacakları ve Tiflis Han'ı İrakli Han'la Açıkbaş Han'ı Salomon Han'ın Gürcistan taraflarındaki mevcut halk üzerinde nüfuzlarının olduğu biliniyor. Zikrolunan Anamur yolu, Kafkasya'dan Gürcistan'a giden yolların en iyisi ve tek müsait yolu olduğundan bir iki aydan beri fazla miktarda amelenin bu yolu genişletmek için çalıştıkları, bu cümleden olarak bir tarafını Kartil amelelerinin yaptığı, Çerkes tarafını dahi taifei mezbureten Tiflis Hanına bağlılığı olanların tamir ettiği öğrenilmiştir. Yolun bitmesiyle birlikte Rus askerlerinin Tiflis tarafına kolayca geçeceklerini gönderilen casuslarımız haber verdiler ve bilahere de vereceklerdir. Esas olan Tiflis Han'ı İrakli Han'ın dahi ihbar ettiğine göre, Devlet-i Aliyye ile Rusya arasında münakit olan sulh bozulmadıkca Anamur yoluyla Tiflis'e gelecek Rusya askerinin Memalik-i Şahane'ye katiyyen taarruzları olmıyacağının hilekâr bir şekilde belirtilmesine kulak asılmamasıdır. Onlara kalırsa bu ordunun asıl gayesi İran ve Dağistan ile görülecek bazı hesaplarının kesin bir sonuca bağlanmasıdır. [151]. Diğer taraftan Hoy Han'ı Ahmet Han'dan Çıldır Valisi'ne gelen Farsça mektubun tercümesinde ise, Ananur yolu hakkında şu bilgiler mevcuttur.

«Rusya'nın levazımat ve mühimmat ile Tiflis'e gelmesi, Çerkesistan'da din düşmanına karşı büyük bir infiale sebep olmuştur. Esasen din düzmanının bu bölgeden atılması umum müslümanlara vacibdir. Osmanlı Devleti'nce ne şekilde hareket olunacağı kesinlikle belli olduğu zaman Ahmet Han'ın da bu karar gereğince hareket edeceği...»[152]. Gerek Osmanlı Padişahlarının ve gerekse Azerbaycan ve Dağistan hanlarının Ananur dolayısıyle Çerkesistan'dan Tiflis'e giden yollar üzerinde dikkatle durmalarının sebebi, Rusya'nın Tiflis'e girmesini istememelerindendir. Her iki grup da Rusya'nın Tiflis'e girmesini istemedikleri gibi, buraya giden yolları da kontrolleri altında tutmak azmindedirler. Bunun yanında Rusya da Tiflis hanla-

150) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 - C.
151) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 333 - A ve K.
152) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 333 - K.

rıyla bir yandan manevî ilgiler kurup bunu geliştirirken diğer taraftan, oraya asker sokmak suretiyle ciddî münasebet kurmak istemektedir. Veya yukarıda işaret edildiği gibi Tiflis'i Rusya ileride Anadolu'ya açacağı seferler için üs olarak onarmaktadır. Osmanlı Devleti özel şekilde Tiflis'e soktuğu casusları vasıtasıyla bu hususu öğrenmiştir. Nitekim bu casusların birinden şu bilgilerin alındığı özet olarak açıklanıyor; «Açıkbaş Han'ı Salomon'un asıl hain-i din ve Devlet-i Aliyye'ye ne şekilde hilekâr olduğu malûmunuzdur. Gerek Salomon ve gerekse İrakli Han dostturlar ve biribirlerinden ayrı hareket etmeleri imkânsızdır. Desiselerinden dolayı kendilerine emniyet edilmemesi...»[153].

Bütün bu çalışmalara rağmen Rusya gayesine ulaşmak için adım adım ilerlemektedir. Osmanlı Devleti her ne kadar Ananur yolunun yapılması hakkında yeteri kadar bilgi almışsa da bu yolun yapılmasını ve oradan Rusya'nın Tiflis'e asker sokmasını önliyememiştir. Sonunda Rusya Ananur yoluyla Tiflis'e asker sokmuştur. Bunu da 1782 (1197) tarihli, halen Başbakanlık Arşivindeki bir vesikadan anlıyoruz. «Üç bin nefer Rusya askeri cenk malzemesi ile Ananur dağından geçerek işbu Teşrin'i Saninin (Kasım) üçüncü günü İrakli Han'ın iki nefer oğulları ve ileri gelen adamları tarafından karşılandığı ve Tiflis ülkesine girdikleri.. Tiflis'e sokulan casusumuz tarafından teyit edilmiştir»[154]. Askerlerin Tiflis'e girmelerinin sebebi ise şu şekilde açıklanıyordu: «Askerlerin bu esnada Tiflis'e varmalarının sebebi, İran ve Dağistan ile görülecek hesabımız vardır demelerinin hilâfınadır. Bu çeşit harekât tarzı onların hilekâr adetlerindendir. Asıl gayeleri hile ile ehl-i İslâmı aldatmak olup kış gelinceye kadar İran ahalisini Azerbaycan hanlarını telifle dolayısıyle iyi kelimelerle kendilerine bağlamak azmidir. Şimdiki halde Rusların diğer bir amaçları ilkbahar gelince bütün malzemelerini hazırlayıp Ananur yoluyla giderek Tiflis'e beş merhalede olan Kuvara ismindeki yerde ikâmet etmekte olan Rus generalinin emrinde toplanmaktır. Halihazırda bu generalin emrinde 35.000 askeri menhuse, top, mühimmat ve sair levazımatı ile hazır durundadır. General bahar aylarında hareket etmek kararındadır. Bu harekâtın Osmanlı hududuna ve Azerbaycan hanlarına karşı olacağı kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca 12.000 askeri menhuseleri dahi Açıkbaş Han'ın emrine gireceklerdir[155].

153) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 324 - C.
154) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 324 - C.
155) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 324 - Ç.

Yukarıda işaret edildiği gibi, Rusya bu şekilde Tiflis'e girdikten sonra İrakli Han ile 13 maddelik bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmadan sonra Osmanlı Devleti Tiflis'e olacak her hangi bir anlaşmazlığa Rusya'nın karışacağını bildiğinden gayet dikkatli hareket etmeğe başladı. Yalnız dikkatimizi çeken bir husus da bu anlaşma olmadan evvel Tiflis hanlarına karşı tesirli bir hareket için Lezgilerle Türklerin sadece karşılıklı yazışmalarla iktifa etmeleridir. Halbuki Rusya ile Gürcistan anlaştıktan sonra, Osmanlı Devleti ile Dağistan ve Azerbaycan beyleri arasındaki anlaşmalarda olduğu gibi pasif kalmıyarak anlaşmanın imzalanmasından sonra, Rusya'dan kuvvet alan Gürcistan halkı dolayısıyle hanları daha müessir ve serbest faaliyetlerde bulunmuşlardır. İşte bu hareketlerinin neticesiyle meydana gelen tahriklerdir ki, bazı hudut olaylarına sebep oldu.

c) Acaralılar'ın Gürcistan'a Akınları.

1783 - 1784 (1198 - 1199) tarihlerinde Gürcistan halkının aşırı hareketlerine tahammül edemeyen Çıldır eyaletindeki Acara halkı, Gürcistan'a akın yapmışlardır. Şöyle ki, Çıldır eyaletinde ikâmet etmekte olan Acara ahalisi eskiden beri şiddetli hareketleri ve akınlarıyle meşhurdurlar. Hattâ cihad adetlerindendir. İşte Acaralılar adetleri gereğince ve tahriklerle (1199) 1784 senesinde Gürcistan hanlarından Salomon'un zaafından istifade ederek, memleketine aniden hücum ederek ahalinin bir kısmını esir ettikleri gibi, bazı köyleri de tahrip etmişlerdir. Bunun üzerine Gürcistan Han'ı Rusya'dan aldığı güçle derhal bu olayı Devlet-i Aliyye nezdinde protesto ettiği gibi müteaddit defalar bu anlamda şikâyetnameler göndermiştir. Fakat gerek Bab-ı Ali ve gerekse buradan aldığı emirle hareket eden Çıldır valisi Süleyman Paşa, Acaralıların İslâm ülkesine değil de Gürcistan hanlarından olan Salomon'un yurduna hücum etmiş olmaları dolayısıyle, esasen Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile birleşen bu şahsın şikâyetlerini dikkatle karşılamadı. Ancak bu havalide bulunan ahalinin intizam altına alınması maksadıyle Faş muhafızı Vezir Halil Paşa ile mîr-i mîrân-ı keremândan Abaza Mehmet Paşa tarafına durum bildirildi. Böylece Açıkbaş hududundaki kumandanlara haber verildikten sonra Türk kesiminde vaziyet normale avdet eder. Fakat bu taraftan şikâyetlerde bulunan Salomon, diğer yandan da adamlarını Çako ismindeki kasaba üzerine sevk eder. İlk tedbir olarak Çako kasabası halkı silâhlandırılarak kasabaya yakın bir yerde bulunan Şamika ismindeki dağa nakledilir.

Gürcülerin hareketlerini Faş'tan izleyen Abaza Mehmet Paşa da tam onların taarruz edecekleri bir günde, Faş'tan topladığı bir miktar dilaver ile Salomon'un adamları üzerine hücum ederek kendilerini bozguna uğratarak kaçırmıştır [156]. Gürcüler bir daha hücum etmek cesaretini gösteremediklerinden olay bu şekilde kapanmıştır.

3 — RUS VE GÜRCÜLERE KARŞI DAĞİSTAN VE AZERBAYCAN HALKININ UYARILMASI

Bu neviden sınır hareketleri devam ederken Gürcülerin ve Rusların Kafkas İslâm kabileleriyle Türkler arasında, bir tehlike teşkil ettiklerini Dağistan ve Azerbaycan hanlarına açıklamak gerekiyordu. Esasen Devlet-i Aliyye Gürcistan siyasetini ayrıca Avrupa kesiminden de takip ediyordu. Hattâ yukarıda açıklanan Rus - Gürcistan andlaşmasının belirtildiği gibi devlet, Eflâk ve Boğdan beyleri vasıtasıyle haber almış ve bu anlaşmaya karşı iyiden iyiye hazırlıklı olmak gerektiğine tamamen inanmıştı. Bu cümleden olarak (1199) 1784 tarihli Başbakanlık Arşivindeki, Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan İstanbul'a gönderilen bir yazıyı konuyu aydınlatması bakımından aşağıya alıyoruz. «Tiflis hanı İrakli Han haini, Rusya İmparatoriçesine (II. Katerina) belirtildiği üzere 13 maddelik bir anlaşma ile bağlandığı, Avrupa tarafından gelmiş olan yazıyla anlaşıldığının, tarafı kullarına yazılan emirle bilinmektedir. Bu anlama mezkûr Han'ın bizim için artık hiç bir güvene lâyık olamıyacağını ortaya koymuştur. Bundan dolayı bana gönderilen akitnâmenin bir sureti tercüme edilerek Dağistan ve Azerbaycan hanlarına gönderildi. Hanların bu vesile ile hatırları sorulduğu gibi, din uğrunda gayret ve sadakat göstermelerini gerektiğine dikkatleri çekildi. Ulemadan Halil Efendi ile gönderilen bir yazımıza, hanların verdiği cevaba göre, Devlet-i Aliyye'ye ebediyyen sadık kalacaklardır. Ayrıca tarafımıza Şosi ve Karabağ hanı İbrahim Han'ın ve Hoy hanı Ahmet Han'ın güvenilir adamları geldiler. Önceden bu hanlara verilmesi kaydiyle Hazret-i Cihandari'den gönderilmiş olan eşyalar, mezkûr adamlar vasıtasıyle yerlerine ulaştırıldı. Bundan başka, Kuba ve Derbend hâkimi Feth Ali Han'a bir hilat-ı samur ve evamir-i aliyye hazine kâtibimiz kullarıyla gönderildi. Bundan sonradır ki, Lezgi askeri fırka fırka tarafımıza gelmeye başladılar. Bunların mevcudu bin kadardır. Yine Dağistan'ın Congetay hakimi Ahmet Han

156) Vasıf, Tarih (Yazma), C. II, s. 139.

(ki Dağistan ümerasındandır) yakın aylar içerisinde 12.000 süvari ile birlikte yanıma gelmiştir...»[157].

Osmanlı Devlet adamlarının Rusya'nın Gürcistan hanlarını ittifakına daha doğrusu himayesine alması üzerine, Osmanlı Devleti'nin eskiden beri himaye ettiği Dağistan ve Azerbaycan hanlarını ittifakına almaya muvaffak olduğunu görüyoruz. Böylece Rus ve Gürcülere karşı birleşen Dağistan ve Azerbaycan hanları, Devlet-i Aliyye'nin de desteğiyle ilk olarak Gürcülere bir darbe indirmeye karar verirler. Yalnız hemen belirtelim ki, önceden kararlaştırılmış olmasına rağmen bu harekete sadece Lezgiler katılmışlardır. Her ne kadar, Osmanlı Devleti'nin Tiflis ve Açıkbaş hanlarının Rusya'ya meyletmeleri üzerine, bunları ezmek için işaret edildiği gibi, Dağistan ve Kuzey Azerbaycan hanlarına gönderdiği mektup ve hediyelerle, esasen Rus ve Hıristiyan Gürcülerin düşmanı olan, bu hanları harekete geçirmişse de aşağıda açıklanacağı gibi istenilen sonucu elde edememiştir. Bununla beraber, neticede müsbet bir fayda temin edilmemişse de Gürcüleri hayli yıpratmış olan Lezgilerin bu akınlarını aşağıda açıklıyoruz.

DAĞİSTANLILARIN 1784 - 1785 TARİHLERİNDE GÜRCİSTAN'A AKINLARI.

Esasen Lezgiler'in din gayretleri, gaza ve cihada şevklerinin yanında, bir taraftan Devlet-i Aliyye'nin onları teşviki diğer taraftan Gürcülerin İslâm hudutlarına tecavüzleri, Dağistan hanlarını iyice kızdırmıştır. Neticede Dağistan'ın değerli bir kumandanı olan Avar hanı Ummu (Oma) Han Dağistan askerine başbuğ oldu. İlisu hakimi Ali Han'ı da yanına alan Oma Han 1 Haziran 1784 tarihinde Tiflis üzerine yürür[158]. Durumun iyi olmadığını anlıyan Tiflis Han'ı akının durdurulmasını Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan ister. Rusya ile dolayısıyle Tiflis hanlığıyle yapılan anlaşma gereğince hücumun durdurulması lâzımdı. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi, Devlet-i Aliyye Gürcü hanının cezalandırılmasını istiyordu. Bu husus akından önce hanlara yazılan fermanlarla da sabittir. Ancak Gürcistan hanının Rusya'nın himayesine girdiğini bilen Osmanlı Devlet adamları işi idare etmeğe karar verdiler. Bu maksatla Congetay hakimi Ahmet Han'a ya-

157) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 58 - A.

158) Vasıf, Tarih (Yazma), C. II, s. 241 - b; Esad Efendi, Tarih-i Esad Efendi, Üniversite Kütüphanesi, T. Y. Nu. 157, varak. 54.

zılan fermanda hareketin durdurulması için çalışması istendi. Ancak geç kalınmıştı. Zira Oma Han emrindeki kuvvetlerle Tiflis'e varmıştı. Osmanlı Devleti'nin olayın önüne geçemiyeceğini anlamakta gecikmeyen Tiflis Han'ı Tiflis'teki Rus askerlerini de yanına alarak Oma Han'ı Gori yakınlarında karşıladı. Yapılan muharebede İslâmlardan 400 kişi ölmüş 700 kişi yaralanmıştır. Gürcülerin kayıpları çok daha fazladır. Fazla kayıp veren Tiflis hanı tahkim ettiği kaleye çekilirken, Oma Han Lori'ye kadar ilerler [159]. Yanlarında muhasara aletleri getirmemiş olan Lezgiler, Tiflis kalesini alamadılar. Oma Han kuvvetleri bir müddet Gürcistan'ın içerisinde tahriplerde bulunduktan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki Ahılkelek'e gelmişlerdir. Buradan Çıldır valisine haber göndererek top ve tüfek isterler. Bunun üzerine Çıldır valisi telâşa düşerek, Osmanlı Devleti'nin şimdilik Tiflis kalesini almak için gerekli hazırlığını yapmamış olduğunu söyliyerek kendilerinden memleketlerine dönmelerini ister. Esasen o yıl Çıldır ve havalisinde kıtlık (buğday noksanlığı) hüküm sürdüğünden, Lezgilerin Çıldır da iaşe edilmeleri güçtü. Bunun yanında Karabağ ve Kars taraflarında bazı akınlarda bulunmaları üzerine Tiflis Hanı da güzide askerlerinden 4000 kişiyi hududa yığdığı gibi, Revan ve Karabağ hakimleriyle de anlaşınca mesele daha ciddî bir safhaya girmiş bulunuyordu. Ayrıca Çıldır valisi ne şekilde hareket etmesi gerektiğini tayin edememişti. Ancak devletten aldığı bir emir üzerine durumu idare etmesi gerektiğini anladı. Bu arada Avar hakimi Oma Han ve Ali Sultan Dahhan kazasını Gürcülerden aldılar [160]. Yalnız Rusya'da bu mesele ile ilgili olarak hazırlık yapmaya başlamış bulunuyordu. Kesif bir

---

159) Başbak. Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 552; Vasıf, aynı eser, s. 242, A-B.

160) Diğer bir Lezgi kolu, Ermenistan bölgesine akın yaparak, Ermenilerce kutsal sayılan Eçmiadzin manastırını tahrip etmişlerdir. Ruslar'a tam bir inançla bağlı bulunan patriği de kaçmağa mecbur ettiler. Ancak Ermeniler belirtildiği gibi, bu tarihlerde toplu olarak bir tesir icra etmekten uzak olduklarından olay önemli bir gelişme kaydetmemiştir (Yorga Osmanlı Tarihi, s. 43 «Prof. Bekir Sıtkı Baykal terc.») Ermenilerin XVIII. asırdan itibaren Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak için harekete geçtiklerini biliyoruz. Sivaslı Mehitar isminde bir Ermeni rahibi Venedik civarındaki küçük bir Ermeni manastırında Mihitarist tarikatını tesis etmiş ve Ermeni milletinin dilini tetkik ettirerek, tarih ve dil konularında eserler verilmesine yol açmıştır. Katerina II. de Ermenileri Türkler aleyhine harekete geçirmeğe çalışmıştır. Hatta bundan cesaret alan Osep Argotyan ismindeki Ermeni piskoposu Ararat Krallığı Projesini hazırlıyarak Petersburg devlet adamlarına takdim etmişse de, mezkûr proje Rus arşivlerinde gömülü kalmıştır. (Bak; Yusuf Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda) İstanbul 1940, s. 20-21).

şekilde siyasî müzakereler devam ederken kışın yaklaşmasından dolayı Lezgiler, vaziyetlerini düzeltmek ve yeniden bir akına hazırlanmak maksadı ile Çıldır'da kalmak üzere oraya geldiler. Bunları bahara kadar Çıldır'da misafir etmek için Erzurum valisi vasıtasıyle kendilerine çeşitli elbise ile birlikte 5000 kuruş gönderilmiştir [161]. Nihayet (1200) 1785 tarihinde Çıldır valisi Süleyman Paşa tarafından Lezgiler hediyelerle birlikte Osmanlı hududundan uzaklaştırıldılar. Çok kötü şartlarla memleketlerine dönmek zorunda kalan Oma Han'ın 25.000 kişilik ordusu, Rus ve Gürcülerin de dönüş yollarını kapamış olmalarından dolayı hayli kayıplara uğrayarak güçlükle Dağistan'a vardı [162]. Lezgiler'in bu akınlarıyla ilgili olarak arşiv vesikalarında geniş bilgi mevcuttur. Konunun iyice aydınlanmasını sağlamak gayesiyle bu vesikalardan bazı özetleri burada zikretmeyi uygun görüyoruz. 1784 (1199) tarihinde Erzurum valisi Battal Hüseyin Paşa'dan merkeze gelen tahriratta şöyle deniyordu. «Dağistan havalisinden bir miktar Lezgi askeri toplanarak Tiflis ülkesine garet kasdiyle mahallerinden hareketle Kanık taraflarına varmışlardır. Bunun üzerine eski Kars muhafızı Mustafa Paşa ile serhad ahalisi arasında bazı münakaşa ve geçimsizlikler çıkmıştır. Avar hakimi Oma Han, Congetay hakimi Ali Sultan, Vankuşa kadısı ve karındaşı ve sair ruesayı Dağistan ittifak ederek 20.000 kadar Lezgi askeriyle Tiflis eyaletine hücum etmişler ve Tiflis Han'ın madenleri olan Gümüşhane kalesini feth ve teshir ve içinde mevcut askerinden 400 kadarını katl ve 1000 kadarını da esir ederler. Etrafta bulunan çeşitli eşyaları ellerine geçiren Lezgiler, Gümüşhane'den sonra Lori kazasının üzerine hücum edince, Tiflis Hanının firer ettiğinin arz...» Bundan sonra aynı vesikanın ikinci bölümünde ise şu bilgi veriliyor:» Dağıstan ahalisinden 15.000 miktar asker İrakli Han'ın üzerine gelip, onunla yaptıkları çarpışma sonunda belirtilen Han'ın dayanamıyarak kaçıp Tiflis kazasına sığındığını, Dağıstanlıların ise, bir müddet Tiflis'i muhasara ettikten sonra buradan ayrılmış oldukları, Tiflis ülkesi reayasından Kazan, Demurca, Hasatlı, Bozcalı kabilelerinin bu karışıklıklardan müteessir olarak dereyi Çaçık üzerinden Karabağ semtine ve bazısı Abadan üzerinden Revan eyaletine firar edip, bir miktarı da Çıldır Valisi hazretleri'nin emrine girdikleri... Bir miktarı da Tiflis'e bağlı Revansura gölü kenarından Kars eyaleti kalesine geldikleri.. Mutemet casuslarımız tarafından bildirilmektedir..»[163]. Bu ya-

161) Vasıf, Tarih (Yazma), C. II, s. 242 - B.
162) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 116.
163) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 879.

zıda dikkatimizi çeken bir husus da Tiflis'te karışıklıkların olması ve bilahere çevresine yayılması, Osmanlı halkının rahatsızlığını mücib oluşudur. Nitekim işaret edildiği üzere bir çoğu göç etmişlerdir. Diğer taraftan Kars muhafızı sabık Mustafa Paşa'nın ifadesine dayanılarak Tiflis olayı ile ilgili aşağıdaki fikir çıkarılmıştır:».. Mezkûr askerlerden bir miktarı Ağçe Kale üzerine gelip bir iki gün burasını muhasara ettikten sonra tekrar Tiflis üzerine avdet eyledikleri... ve 300 - 400 kişilik Lezgi dilaverleri madenler üzerine giderek, burada bir iki gün muharebe edip bazı yerleri zabt ve tahrip ettikleri. Halkın bu akından rahatsız olarak Karabağ ve Revan taraflarına kaçtıkları, bir kısmının da Kars kesimlerinden olan Çay kenarına gelip, galiba Çıldır tarafını arzu ederek gidecekleri, bir kısmının da nereye gideceklerini bilmediklerinden başıboş kaldıkları anlaşılmıştır. Artık Lezgiler'in Tiflis'e izdihamı ve galebesi olduğu muhakkaktır. Bu husus casuslarımızın takrirlerinden anlaşıldığı gibi, Kars muhafızı Mustafa Paşa'nın kaimesinden de anlaşılmıştır...»[164].

Lezgiler'in Tflis'e yaptıkları sefer, geçici bir akın mahiyetindedir. Gittikleri yere yerleşmek onlar için bahis konusu olmadığı gibi, orasını istilâ ederek kendi topraklarına katmak hususunda da yeteri kuvvete sahip değillerdir.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BU MESELEDEKİ TUTUMU.

Osmanlı Devleti'nin Dağistanlıların yapmış olduğu bu hareketle ilgili tutumu da arzedileceği üzere istikrarlı değildir. Sadece Lezgiler'i korumakla yetinmek veya onları memnun etmek için muhtelif hediyeler vermektir. Halbuki Dağistan'a yazılan namelerde daha cesaretli bir ifade kullanılmıştır. Devlet-i Aliyyenin bu şekilde istikrarsız bir tavır takınmasının asıl sebebi Devletin Tiflis hanından ziyade Rusya'nın bunu bahane ederek bir harbe gitmesinden korkmasıdır. Diğer bir husus da bu meselede Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın tutumudur. Süleyman Paşa'nın Lezgilerin kuzeyden hücumları anında yaratılmış olan karışıklıktan istifade ederek güneyden taarruz etmesi siyasi bakımdan beklenebilirdi. Zira bu zamanda Osmanlı sınırında da huzursuzluklar çıkmış bulunuyordu. Halbuki o bu şekilde hareket etmedi. Bunun için de hatalıydı. Nitekim Süleyman Paşa'nın bu tutumu devletçe de hatalı ve şüpheli görülmüştür. Hattâ daha sonraları ken-

164) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 879.

disinin Tiflis hanı İrakli Han'la dostluk ettiğine dair haberler alınmıştır. Bununla ilgili olarak Başbakanlık Arşivindeki 1788 (1203) tarihli bir vesikadan da anlaşılacağı üzere Çıldır valisi Süleyman Paşa ile Tiflis hanı İrakli Han arasında dostluk eseri görüldüğüne ve bundan dolayı gizlice tahkikine dair ordudan Sadrıazam'a gelen haber üzerine durum Padişah I. Abdulhamid'e bildirilir. Padişah çıkardığı bir emirle derhal olayı kimseye duyurulmadan incelenmesini istemişse de neticede bu hususta müsbet bir neticeye varılmamıştır [165]. Diğer taraftan çekingenlik fazla ihtiyatlı bir davranıştı. Çünki Rusya'nın Gürcistan'da kesin bir harekette bulunması beklenmezdi. İşlerin cesaretle takip edilmemesi yüzündendir ki çok şey kaybedilmiştir. Halbuki Lezgiler'le birlikte harbe dahi karar verilseydi bütün Dağistan'ın ciddî ve enerjik bir şekilde doğuda Osmanlı Devleti'nin yanında olacağına muhakkak nazarıyla bakılabilirdi. Nitekim bundan sonra aşağıda açıklanacağı üzere çok defa Dağistanlılar müstakilen hareket etme tarafını seçeceklerdir. Osmanlı Devleti'nin istikrarsız davranışı 1787 de çıkan Osmanlı - Rus harbini durduramadı. Bu harbin tafsilâtı ileride verileceğinden burada sadece işaret edilmekle yetinildi. 1878 harbinin neticesi olan 1792 Yaş Anlaşmasından sonra Rusya Gürcistan'ı anlaşma hükümleri gereğince zahiren tahliye etmiştir.

4 — İRAN ŞAH'I AĞA MEHMET HAN'IN GÜRCİSTAN'A TAARRUZU VE BUNUN ÜZERİNE RUSYA'NIN MÜDAHALESİ [166].

1787 - 1792 harbinin sonunda Osmanlılar yorgun düşmüşlerdi. Ancak bunun yanında İran'da karışıklık hüküm sürmesine rağmen bu devlet Güney Kafkasya'da ilerlemek imkânını görüyordu. Bundan dolayıdır ki, İran Şah'ı Ağa Mehmet derhal Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı tecavüze başladı. Şah; kısa zamanda Azerbaycan'ı işgal ederek

165) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1023.

166) Ağa Mehmet Han: Zend Kerim Han'ın (1750 - 1779) ölümünden sonra onun sarayında esir bulunan Kaçar hanedanından Ağa Mehmet Han Esterebad'da şahlığını ilân etti (1779). Ağa Muhammet Han da Şah İsmail gibi başta Kaçarlar olmak üzere sırf Türk unsuruna dayanarak İran'da yeni bir Türk sülâlesinin hakimiyetini tesis etmiştir. 1797 yılına kadar şahlık yaptıktan sonra, büyük kardeşi Hüseyin Kuli Han'ın oğlu Baba Han tarafından öldürüldü. Bundan sonra Kaçar sülâlesine ait İran Şahları Feth Ali Şah (1797 - 1834) adı ile tahta oturan bu Baba Han'ın neslinden gelmişlerdir. 1925 yılına kadar bu hanedandan gelenler İran'da hükümet ederler (Mirza Bala, İslâm Ans. 55, s. 35 - 36).

Derbend'e kadar ilerleme imkânını buldu. Gürcistan'ı da tehdide başladı[167]. Gürcüler dindaşları olan Ruslardan yardım istediler. Rus Generali Zobof'un emrindeki kuvvetler Derbend'e doğru harekete geçtiler. Buna Doğu Dağistan kayıtsız kaldı. Derbend hanı Gazi Kumuk hanı Şeyh Ali Han karşı koymak istedilerse de bir başarı sağlıyamadılar. Derbend'e kadar ilerlemiş olan Ağa Mehmet Han'ın harekâtı da Ruslar'ın ilerlemelerine mani olamadı. Ruslar 10 Mayıs 1795 de Derbend'i işgal edip güneye doğru hareketlerine devam ettiler. Bunun neticesinde, Bakü, Şemahi ve Şuşe mıntıkalarını işgalle Gürcistan'a girmeğe muvaffak oldular. Bu olaylar vukua gelirken II. Katerina ölmüş yerine I. Pol geçmiş bulunuyordu (1796)[168]. I. Pol'un siyaseti icabı Rus kuvvetleri Azerbaycan ve Doğu Dağistan'dan çekilmişlerdir. Ancak İran ve Osmanlılardan çekinen yeni Gürcüstan kralı I. Jorjun ricası üzerine Ruslar Gürcistan'daki kuvvetlerini geri çekmişlerdir. Bu kuvvetler bir Ermeni olan General Lazarof'un kumandasında idiler.

5 — 1800 YILINDA DAĞİSTANLILARLA GÜRCÜLER ARASINDAKİ MÜCADELE VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU.

Rusların Gürcistan'dan kuvvetlerini çekmiş olması diğer Kafkas milletlerini endişelendirmişti. I. Pol'un pasif davranışından cesaret alan Dağistanlılar tekrar 1800 yılında Avar hanı Oma Han ve Contegay Hanının emrinde olarak Gürcistan topraklarına yürüdüler. İrakli Han'ın oğlu Bağrat tarafından karşılanırlar. İlk hamlede Congetay Han'ı Ömer Han galip geldi. Fakat arkadan Rus Generali Lazarof'un kuvvetleri yetişince harp, Dağistan Hanının aleyhine döndü. Ömer Han Ligür nehri kıyısında General Golyako tarafından karşlanırken, arkadan da Lazarof kuvvetleriyle sarıldı. Ömer Han buradaki çarpışmada şehit düştü. Bununla beraber Gürcüler çok ağır kayıplara uğramışlardı[169]. Aynı şekilde Dağistanlılar da çok yıpranırlar. Nitekim savaşın hemen sonunda Ruslara daha fazla dayanamıyarak geri çekilmeleri bunu göstermektedir. Dağistanlıların geri çekilmelerine rağmen Gürcü kırallarından I. Jorj Gürcistan'ın doğrudan doğruya Rusya'ya ilhakını istedi. Açıkbaş ülkesi hakiminin bu isteği, esasen Güney Kafkasya'ya inmek arzusunda bulunan Rusya tarafından müsbet karşılandı. I. Pol'un katlinden sonra başa geçen enerjik Çar I. Aleksandır,

167) Hayrullah Nuri Efendi, Tarih-i Nuri Beğ T. Yz. C. III, (Varak 62 b ve 105 a).

168) General İsmail Berkok, aynı eser, s. 401 - 406; Khakhanof, aynı eser, P. 81.

169) Şerafettin Erol, aynı eser, s. 118.

Gürcü kıralının bu ricasını derhal kabul etmiştir. Nitekim 16 Şubat 1801 tarihinde Gürcistan'ın Rusya'ya ilhak edildiği Çar tarafından resmen ilân edildi. Ancak bu ilhakla Gürcistan'ın bir kısmı ele geçirilmiş sayılırdı. Rusya müteakip yıllarda bütün Gürcistan'ı topraklarına katmağa gayret etmiştir. Şöyle ki, 1810 yılında Açıkbaş ve Tiflis civarının büyük bir, bilahere İmeretiye kırallığını müteakip yıllarda da diğer Gürcü prensliklerini feth ve ilhak etmiştir [170].

Bütün Gürcistan'ın kendi topraklarına ilhak için ise daha çok çarpışmak ve çalışmak zorunda kaldı ve en sonunda Kırım harbini müteakip 1856 da Osmanlı Devletiyle imzaladığı Paris anlaşmasıyle Kafkasya'da serbest hareket etmek imkânını bulduğundan bu bölgeyi tamamen işgâl etti. Gürcistan'ın 1801 tarihinde Ruslar tarafından ilhak edilmesiyle birlikte Osmanlı Gürcistan münasebetleri ikinci safhaya girer. Bu devrede yani 1801 - 1856 tarihleri arasında Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'nın iç siyasetinde ikinci derecede rol oynamaktadır. Zira, Osmanlı Devleti daha ziyade Napolyon'un Mısır'ı işgâl etmesi dolayısıyla meydana çıkan olaylarda uğraştığından Kafkasya ile pek meşgul olamamıştır. Dolayısıyle Rusya, buraya asker sokmak suretiyle yerleşmiş ve bu bölgede takip edilen Osmanlı siyasetine karşı mukabil tedbirlere baş vurmuştur.

Osmanlı Devleti için Gürcistan'a Rusya'nın yerleşmesi önü alınmaz bir zarardı. Çünkü, bundan sonra Gürcistan'ı üs olarak kullanan Rusya için gerek Osmanlı Devletiyle, gerekse kuzey ve batı sahillerindeki kavimlerle Kuzey Kafkasya milletlerine karşı mücadele etmek daha kolay olacaktı. Nitekim 1806 - 1812 Osmanlı - Rus savaşlarıyle, Kuzey Kafkasya'nın istiklâl savaşlarında, Rusya Gürcistan'da yarattığı askeri hareketlerle önemli başarılar kazandı.

Rusya'nın 1801 yılında Gürcistan'ı ilhakı [171] karşısında Osmanlı Devleti, sadece olayları takip etmekle, hudut kumandanlarının gönderdiği raporları incelemekle yetinmiştir. 1792 Yaş andlaşmasından sonra giriştiği islâhat hareketleri bir bakıma devletin dış siyasetindeki enerjik tavrını değiştirmiş bulunuyordu. Halbuki aynı tarihlerde ileride açıklanacağı gibi, Kafkas kavimleri Rus tehlikesini sezmiş ve önce İmam Mansur, sonra Gazi Muhammed'in başkanlığında ciddî bir mücadeleye girişmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki bu mücadelelerle ilgili münasebetlerini bundan sonraki bölümde açıklamak suretiyle Kafkas - Osmanlı münasebetlerine devam edeceğiz.

170) Mirza Bala, Gürcistan, İslâm Ans. s. 843.
171) Khakhanoff, aynı eser, P. 82 - 83.

c) Dağistan Bölgesi ve Osmanlı Devleti'nin Bu Bölgedeki Faaliyetleri

1 — DAĞİSTAN HAKKINDA BİLGİ

Osmanlı Devleti'nin Dağistan'la olan münasebetlerini anlatmadan, mezkûr kesimdeki halkın idare tarzı hakkında aşağıdaki bilgileri veriyoruz.

DAĞİSTAN ŞEMHALİ VE YARDIMCILARI :

Dağistan bölgesinin özel bir idare şekli vardır. Buranın baş hakimine Şemhal denir. Şemhaller Kırım hanları gibi, Han sülâlesinden gelmedikleri zaman diğer cepheleriyle ne kadar kuvvetli olursa olsunlar Han olamazlar. İkâmet ettikleri yer, Hazar denizi sahiline altı saat mesafesi olan Tarko (Tarkı) ismindeki kasabadır [172]. Lezgiler o havalide kaim bazı uluslar Şemhallerin emri altındadırlar. Tehlike anlarında Şemhallerin komutası altında 100.000 askerin toplanabileceği belirtilmektedir. Yalnız şunu açıklamak gerekir ki sadece tehlike anında bir kumanda altında toplanırlar sair zamanlarda ikâmet ettikleri yerlerden ayrılmazlar. Şemhalden sonra, Mirin Şemhal (Şemhal yardımcısı) diye ikinci bir makam mevcuttur. Bu şahsın hukukî yetkisi Kırım hanlarının Kalgayları'nın çerçevesindedir. Şemhal öldüğünde ikinci bir Şemhal seçilinceye kadar onun yerine bakar. Ayrıca bir de Kırım Şemhal mevcuttur. Şemhal sülâlesinin hususiyetlerinden biri de, yalnız Kara Kaytak'tan iki büyük Usumiye ve Gazi Kumuk Beylerinden başkasına kız vermemeleridir. Başkalarından kız alırlar, fakat bu kızlardan olan çocukların beylik payesi yoktur. Mezkûr kızlardan olan çocuklara Çenge denir [173].

Şemhaller sadece harp esnasında halkın başına geçmekle yetinirler. Diğer zamanlarda halk, kendi kadı ve ihtiyarları ile, mevcut işlerini idare ederler. Fakat sefer anında Şemhal'in yanında veya emrinde bulunanlara Şemhal siyasî bakımdan hapsetmek veya ceza vermek selâhiyetindedir.

---

172) Mehmet Efendi, Risale-i Ahvâl-i Dağistan ve Mosko ve ahval-i mülûk-ı sâire, T. Yz. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu. 3905, v. 1 a.

173) Mehmet Efendi, aynı eser, v. 1.

Şemhallere, Acem Şahları ilk zamanları, «Rus hakimiyetine geçmeden evvel» tavlık ismiyle senevî kırk kese (Bin tümeni bulan bir miktar para) öderlerdi. Kendilerinin de ayrıca Hazar denizi kıyısında kışlakları olup, burada koyunlarını otlatanlardan kışlak payı olarak yüzde bir erkek koyun alırlar.

Şemhallerin bu makama gelişlerinde şu merasim yapılırdı. Tıpkı Acem Şahlarının ilk tahta çıkışlarında, Şeyh Safiyyüddin türbesinde kılıç kuşandıkları gibi, bunlar da Gazi Kumuk'a varıp Şend ismindeki köyde ecdadlarından kalma altından rehle içinde saklı elmayı Gazi-Kumuk Beyi marifetiyle alarak orada mevcut yerli halkdan bir adama vururlardı. Bu esnada merasimleri üzere hilatlar giyildikten sonra Şemhal seçilen zat kendi yerine dönerek halkın itaatini bildiren kabul resmini yapardı. Bundan dolayıdır ki, Gazi Kumuk beyleri, «Şemhaller bizim ülkemizde hilat giymedikçe ve kızıl elmayı urmadıkça şemhalliği sahih olmaz» derler. Yine bundan dolayıdır ki, gerek Surhay Han veyahut diğer Gazi Kumuk hanları Dağistan'da mevcut hanların cümlesinden kendilerini üstün görürler.

Dağistan'ın İran'ın hakimiyeti altında olduğu zamanlar, Demir kapu ve Şirvan taraflarında bulunan dört köyü Acem şahları Şemhal ve adamlarına vermişlerdir. Şemhalin adamları buralarda çalışarak kazandıklarını Şemhallere verirler. Diğer taraftan Tarko'dan Çerkesistan'a varıncaya kadar mevcut sahada hüküm süren Andirey Beyi, Yakhsay Beyi ve diğer beylerin cümlesi Şemhale kol bey vazifesini görürlerdi. Kol beyleri elli tanedir [174].

Dağistan'ın genel hakimi durumunda olan Şemhala bağlı önemli bazı beyler dolayısıyle şehirler vardır. Şimdi bunlar hakkında bilgi verek bu bölgeyi tanıtmaya çalışalım.

KARA KAYTAK :

Kara Kaytak Beyi olan adama Usumi denir. Burası Temurkapu'ya ondört saatlik bir mesafededir. Beyliğin onbeş Türkmen köyü olup buranın halkı genel olarak aynı seviyede bir geçim içerisinde yaşayıp giderler. Usumi'nin de Şemhal'den olduğu gibi iki yardımcısı vardır. Birinciye Kadayan, ikinciye Hındayan adı verilir. Şayet Usumi ölürse Kadayan Usumi olur. Kadayan'ın yerine Hınkadayan geçtiğinden ondan

174) Mehmet Efendi, aynı eser, s. 2 b, s. 3 a.

boşalan yere diğer bir beyzade Hınkadayan olarak geçer. Bunların ovada bulunan halkı türkçe konuşurlar. Dağda yaşayan halkı ise çeşitli dillerden konuşurlar. Kaytak Usumisinin de İran şahlarından aldıkları beş bin tümenlik tavlıkları vardır. Ayrıca Hazar denizi kıyısında kışlakları olup, Şemhallerin yaptığı gibi yüz koyunda bir koyunu kışlak olarak alırlar. Geçimleri Acemlerden aldıkları tavlık ve Türkmen köylerinin mahsulâtıyladır. Köy beyleri yirmi kadardır.

Harp vukuunda elli bine yakın asker Kaytak Beyi'nin emrinde toplanabilir. Beyler ellerinde bulundurdukları bir senete göre Hazret-i Hamza soyundan ileri geldiklerini iddia ederler. Buna dayanarak çok defa, «Ben Dağistan beyler beyi sayılırım» demektedirler. Askere her evden bir adam almakla yetinilir. Bey diğer işlere karışmaz. Aralarındaki sair işler, kendi köy ihtiyarları tarafından yönetilir. Yukarıda belirtildiği veçhile, askerlik anındaki nizam Şemhal'de olduğu gibi Usumi'ye aittir [175].

GAZİ KUMUK BEYLERİ

Gazi Kumuk beyi olan zatın Şemhal de olduğu gibi, sülâlesi beydir. Bu sülâleden başkası, Gazi Kumuk beyi olamaz. Acem şahları bunlara da otuz tümen tavlık öderler. Halk seferde Gazi Kumuk beyinin etrafında toplanarak hareket eder. Sefer anında mevcutları oniki bini bulur [175a]. Birçok yaylaları mevcuttur. Yaylaya beslenmek için gelen sülâlelerden, yüzde bir koyun almak suretiyle giderlerini temine çalıştıkları gibi, ayrıca atalarından kalma esir ve cariyeleriyle de hizmetlerini gördürürler. Hattâ bazen darda kaldıklarında belirtildiğine nazaran, bu esirleri satmakla da bir miktar gelir temin ettikleri tesbit edilmiştir. Beylerin siyasî bakımdan ceza verme hakları sefer zamanına münhasırdır. Askere alırken Kara Kaytak'da olduğu gibi, her evden bir adam çağırma şeklini prensip edinmişlerdir.

Gazi Kumuk beyleri de kendilerinin Şirvan şahlardan geldiklerini iddia etmektedirler. Yukarıda belirtildiği üzere, «Şemhal bizim beyimizden, Şend adlı köye gelerek, hilat giymedikçe ve kızıl elmayı marifetimizle bir adama vurmadıkça Şemhalliği sahih olmaz» diyerek Gazi Kumuk beylerinin diğer beylerden kıdemce üstün olduğunu ileri sürerler.

175) Mehmet Efendi, aynı eser, s. 3 b.
175a) Mehmet Efendi, aynı eser, s. 4 b.

Demirkapu ile Hazar denizi arasında mevcut Kure vilâyetinin halkı da ekseriya Gazi Kumuk beylerine itaat ederlerdi. Bu vilâyetin 12.000 asker çıkardığı ileri sürülmektedir. Ayrıca Rutul ismindeki vilâyetinin halkı da Gazi Kumuk beylerine itaat etmekteydiler. İşaret edildiğine göre, Kura ve Rutul halkı fakir sayılmaktadır [176].

2 — DAĞİSTAN BEYLERİNİN OSMANLI DEVLETİYLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devletinin Dağistan'la ilgisi daha ziyade diplomatik yönden önemlidir. Zira, Devlet-i Aliyye bu bölgeyi (1578 - 1579 yılları hariç) doğrudan doğruya ve devamlı olarak merkezden gönderdiği valilerle idare etmemiştir. Hattâ Dağistan beylerinden bir vergi talep ettiğine dair elimizde vesika yoktur. Buna rağmen, ileride açıklamaya çalışacağımız gibi mezkûr bölgenin beyleri, Padişah'a gönderdikleri yazılarında, ona bağlı olduklarını belirtiyorlar ve Padişah'ın emirlerine riayet ediyorlardı. Bu husus bizzat vesikalarla teyid edildiği gibi, yaptığımız incelemelerle de aydınlığa kavuşmuştur. İşte biz de bu hususu göz önüne alarak, bir taraftan Dağistan'daki olayları açıklamaya çalışırken, diğer yandan Devlet-i Aliyye'nin Dağistan ve Azerbaycan beylerine göndermiş olduğu mektuplar üzerinde duracağız. Zira giriş kısmında işaret edildiği üzere, Osmanlı Devleti 1578 seferinden başka, Dağistan'a ciddî bir yardımda bulunmamış, yalnız yazışma yoluyla bu beyleri kendi safında Rusya'ya karşı harekete geçirmeğe muvaffak olmuştur.

Bu konu ile ilgili yaptığımız araştırmalarda elimize geçen (19 L 1129) 27 Eylül 1716 tarihli bir vesikada, Dağistan hakimi bulunan Şemhal'in, Devlet-i Aliyye'ye elçi gönderdiği belirtilmektedir. Şemhal bu münasebetle arzettiği mektubunda, ceddi İsmail'in kızılbaş seferinde ettiği hizmete mukabil, o zaman Padişah tarafından 100.000 akçe ile Sancak beyliğine nail olduğu gibi, kendisinin de aynı şekilde mükâfatlandırılmasını istemiştir. Bunun üzerine Şemhal'in Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya ile yapacağı harplerde, yardımını sağlamak maksadıyle kendisine, Taman gümrüğü malından senede yirmi bin akçe salıyane ile Şunkale sancak beyliği payesi tevcih edilmiştir [177]. Görülüyor ki, devlet Dağistan'ın en büyük hakimi olan Şemhale senelik bir

176) Mehmet Efendi, aynı eser, s. 5 a.

177) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 6184.

maaş bağladığı gibi, ona Sancak beyliği rütbesini vermek suretiyle siyasî yönden Dağistan'ın Devlet-i Aliyye'ye tâbi olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber, münakaşa kabul eder bir taraf da mevcuttur. Çünkü Osmanlı Devleti bir Sancak beyliği olduğu kabul edilen Şemhal'in ülkesine Rusya hücum ederken, hakim devlet olarak, Dağistan topraklarının Rusya'ca işgal edilmesi karşısında ciddî ve devamlı bir müdahalede bulunmamaktadır. İşte bu hususun iyi anlaşılması için, bundan sonraki açıklamalarımızın dikkat nazara alınması gerekmektedir.

Bu meseleye işaret ettikten sonra, Rusya'nın mezkûr bölgedeki faaliyetlerini sırasıyle takibe çalışacağız. Bilindiği gibi, Ruslar Astırhan'ı işgâl ettikten sonra, Kuzey Kafkasya'ya ve Dağistan'a hücuma başladılar. Daha 1594 de Hveresten kumandasında bir Rus müfrezesi Tarku'yu almaya ve Koysu yahut Sulak nehri kıyısında bir kale kurmağa muvaffak oldu. Ancak burada fazla tutunamadılar. Zira, Şemhal'in oğulları emrindeki Dağistan kuvvetleri tarafından mağlup edilerek, Sulak'tan çekilmeğe mecbur bırakıldılar. Yine 1604 de Baturlin ve Pleşçev emrindeki Rus kuvvetlerinin Tarku'ya yaptıkları ikinci akında öteki kadar bile başarılı olamamıştı [178]. İşte bu tarihlerden itibaren üç devletin (Rusya, İran, Türkiye) Dağistan'da dolayısıyle Hazar denizinin doğusundaki sahada hakimiyet kurmak istediklerini tesbit edebiliyoruz. Durumları kritik olan yerli beyler, bazan birinin bazan da diğerinin emirlerine itaat etmekteydiler. Nitekim, Türkler'in 1578 seferinin akabinde, Şah Abbas, bu mıntıkada İran hakimiyetini tesis etmişse de Şemhal yine Türklere sadık kalmıştır. İran'ın bu saldırısını protesto eden Osmanlı Devletiyle İran arasında 1612 tarihinde yapılan bir andlaşmaya göre, İran, Şemhal ile Bab-ı Aliyye sadık kalan diğer beylere taarruzda bulunmamayı ve kötülük yapmamayı kabul ediyordu. Mezkûr tarihte İran'a bağlanan Tabasaran hakimi Rüstem Han'ın 1638 de Türklere bağlanmasını ise Şemhal büyük bir memnunlukla kabul ettiği gibi, Rüstem Han'ın hanlığını da tasdik etti [179].

İran'da Şah Hüseyin'in zayıf hükümeti zamanında Dağistan'da İran hakimiyetine karşı bir ayaklanma oldu. Bu hareketin başında Gazi Kumuk'ta yeni bir beylik kurmuş olan Çulak Surhay Han bulunuyordu. Bu zat Usumiler ile birleşerek halkın başında bulunan Hacı Davut ile birlikte (1124) 1712 de Şemahi'yi zapta muvaf-

178) Mirza Bala, Dağistan, İslâm Ans., s. 455.
179) Mirza Hasan, aynı eser, s. 81.

fak oldu [180]. Bu zaferlerden sonra, müttefik Dağistan beyleri başarılarını Devlet-i Aliyye'ye bildirmek için bir sefaret heyeti gönderirler (1129) 1716 tarihinde İstanbul'a geldiğini öğrendiğimiz bu heyetin müsbet cevap aldığını bir vesile ile yukarıda belirtmiştik. Böylece Devlet-i Aliyye'nin Dağistan Şemhaline maaş ve Sancak beyliği payesini, hangi siyasi olayların cereyan ettiği anda verildi daha açık bir şekilde ortaya konulmuş oluyor.

Dağistan'da kısa bir müddet sükun hüküm sürerken, Rusya'nın müdahalesini gerektiren 300 Rus tacirinin öldürülmesi meselesi ortaya çıkar. Bunu bahane eden Petro, daha önce temas edildiği gibi, 1722 yılında Derbend'i işgal etmiştir [181]. Osmanlı Devleti kendi himayesinden olan bir bölgenin zaptını protesto eder. Nitekim tetkik ettiğimiz (20 Ca 1135) 29 Mart 1722 tarihli bir vesikanın ifadesi şöyledir: «Moskof Çarı Demirkapu'daki Derbend kalesini zapt ile asker koyduğu gibi o civarlarda bazı mahallere de ayrıca asker bıraktığı Kırım Han'ı Saadet Giray tarafından bildirilmektedir. Derhal Çar'a askerin çekilmesi için maslahatgüzarınca yazılması ihtar olunmuş olduğundan, Rusların harekâtına dikkat olunarak cereyan edecek hareketten Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya malûmat verilmesi isteniyordu» [182]. Emir Kuban hanına yazılmıştır. Ancak inceleme neticesinde Rusya'nın mezkûr ihtara pek önem vermediği tesbit edilmiş bulunuyordu. Nitekim bilahere Petro, Derbend'e yakın bazı eyaletleri işgale devam etti. Çar'ın bu hareketi üzerine Türk ordusu bizzat Rusya'ya değil de İran'a mukabil bir hareket mahiyetinde harp açarak Güney Azerbaycan'a girdi. Köprülü Abdullah Paşa kumandasındaki ordu Nahcivan ile Merendi, 1724 de de Tebriz'i işgal etti. İşte giriş kısmında Petro'ya gönderildiğini belirttiğimiz Osmanlı elçisi bu olaylar esnasında yola çıkarılmıştır.

Devlet-i Aliyye kuvvetleri kış geldiğinden çekildilerse de yazın tekrar hücum ederek yeni başarılarla Tebriz'i ikinci defa ağır kayıplar vererek zapt ettiler. Aynı tarihlerde Erdebil'le Karabağ da feth edilmiş-

180) Mirza Bala, İslâm Ans., s. 455.

181) Mirza Hasan, aynı eser (Bu tarihi 18 Eylül 1721 olarak verir), s. 90; Ali Bey, İran ve Kafkasya'ya ait casus raporları, Ünv. Kütüph. T. Yz. Nu. 478, s. 22 (Osmanlı Devleti bu olayı oraya gönderdiği casuslarla yakından takip etmiştir. Bununla ilgili olarak merkeze gönderilen bir raporda; Şemhal Adil Giray'ın Rus Çarı Petro'ya karşı giriştiği mücadelelerden bahsedilmektedir (s. 22). Ayrıca raporda, Dağistan'dan, Avar bölgesinden coğrafi mahiyette bilgiler mevcuttur (s. 83).

182) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 9187.

ti. Dikkatimizi çeken husus belirtildiği üzere harekâtın İran'a karşı oluşudur. Anlaşılıyor ki İran bu tarihlerde Petro'nun tehlikesini kavrayamadığından Rusya'nın yanında yer almıştır. Nihayet 1724 de Eşref Han'la akt olunan muahede mucibince Sultaniye'ye kadar tekmil Azerbaycan Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi [183].

Böylece Tiflis, Tebriz, Revan, Gence ve Karabağ eyaletleri Türklerin hakimiyetine girmiş oluyordu. İran'dan alınan bu yerlere mukabil 1724 de Ruslarla yapılan ikinci anlaşma ile de, Rusların işgal ettikleri kuzey Hazar denizi kıyılarının da onlara ait olunduğu Osmanlı Devleti kabul ediyordu [184]. Ancak Devlet-i Aliyye'ce Ruslara terkedildiği belirtilen Dağistan'ın kuzey kıyılarındaki yerli halk Ruslarla mücadeleye devam etmişlerdir. Bu yüzden de mezkûr bölgede güçlü mücadelelerin devam ettiğini tesbit edebiliyoruz. Daha 28 Temmuz 1722 de Petro'nun kuvvetleri Dağistan topraklarına girer girmez, Andireylilerin mukavemeti ile karşılaşmıştır. Ne çare ki, Andireyliler kuvvetce az olduklarından üstün kuvvetlere fazla mukavemet edemiyerek geri dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Petro ordusunu birleştirip, Sulak nehrini geçmek suretiyle Tarku'ya doğru ilerlemeye başladı. Yahsay emiri Sultan Mahmut Han kendisini burada karşılarken Tarko Şemhal'i Ali Giray'ın elçileri de istikbaline gelmişlerdi. 12 Ağustos'ta Petro, Şemhal'in Tarko'daki sarayına gitti. Fakat bu sefer 18 Ağustos'ta Kaytak Usumisi Ahmet Han'ın kuvvetleriyle karşılaşmak zorunda kaldıysa da bu kuvvetleri yenerek onları yüksek kesimlere çekilmeye mecbur bıraktı. Petro müdafaasız kalan köyleri yağma ve tahrip ettirdi. İşte Rusların mezkûr hareketleridir ki, Dağistanlılarda kesin bir Rus düşmanlığı yarattı. Derbend'in işgali ve bilhassa Derbend hanı İmam Kulu Han'ın Petro'yu iyi karşılaması, Petersburg'da şenliklerin yapılmasına vesile olmuştu. Hattâ Petro, «Bu şehri İskender kurdu, Petro işgal etti» demek suretiyle memnuniyetini ve şahsına güvenini belirtmek istemiştir. Ancak Çar'ın bu iyimserliği boştu. Zira Dağistanlılar onun arkada bıraktığı kuvvetleri yıpratıyor eziyorlardı. Tam bu sırada denizden malzeme ve yiyecek getiren gemilerin batışı ise, Rus askerlerinin işini iyice güçleştiriyordu. Açlıktan ölen Rus askerlerinin artması ise, durumun vehametini bir kat daha güçleştirmişti. Bu sırada bir Osmanlı elçisi gelerek, kendisinden buralardan çekilmesini istedi. Petro, İran'ın yardımını alaca-

183) Togan, Azerbaycan, İslâm Ans., s. 114.

184) Mirza Bala, Dağistan, İslâm Ans., s. 455; Berkok, aynı eser, s. 320; Şerafettin Erel, aynı eser, s. 100 - 101.

ğından emin olmasına rağmen, daha fazla dayanamıyarak başkentte 3000 kişilik bir kuvvet bırakarak geri çekilmeye karar verdi. Bu dönüş ihtiyatlı olmuştur. Hattâ Çar, Ağrakan çayı ile Sulak nehri arasında Kutluhaç kalesini daha bu ricat esnasında yaptırdığı gibi Ağrakan garnizonu kumandanı Kropatof'a Terek şehri ahalisinin Ağrakan'a naklini de yine bu sırada emretti. Kropatof bu emri yerine getirirken, Adil Giray'ın kuvvetleri tarafından beklenmedik baskınlara uğradı. Ne zaman ki Adil Giray'ı hile ile esir edip Moskova'ya gönderdi, o zaman biraz rahatça hareket ettiyse de, yine de güçlükler onun yakasını bırakmadı. İşte Dağistanlıların mezkûr mukavemetleri ve istiklâl arzularıdır ki, Dağistan'da daimi bir hudut değişikliğini bahis konusu etmemizi gerektirecektir [185].

Osmanlı Devleti açıklamaya çalıştığımız mücadeleler sonunda, meydana hudut değişikliğinin, yukarıda belirtilen andlaşma gereğince, tetkiki için Derviş Mehmet Bey'i 1726 tarihinde vazifelendirerek Dağistan'a göndermiştir. Mir-i Âlem Derviş Mehmet'in vazifesi Şirvan bölgesi, Hazar denizi kıyıları ve Derbent'de Rusya ile olan tahdidi hudut meselesini görüşmekti [186]. Bu olaylardan sonra, Nadir Şah'ın meydana çıkmasına kadar, Dağistan ve Azerbaycan'da esaslı bir değişiklik vücuda gelmemiştir. Fakat Nadir Şah, Osmanlı idaresinde bulunan Azerbaycan'ı işgale karar verip, ilk defa 3 Ağustos 1730 da Mustafa Paşa emrindeki Devlet-i Aliyye ordusunu, Tebriz ile Sufiyan arasında Süheylan'da mağlup etmiştir. Bilahere Hastarud valisi Rüstem Paşa'yı da esir edince Osmanlı ordusunun geriye kalan kısmı da Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalmıştı [187]. Bunun üzerine Hekimoğlu Ali Paşa 1731 de tekrar Azerbaycan'a girerek Tebriz'i geri aldı. 16 Ocak 1732 de yapılan sulh ile, Aras nehrinin kuzeyindeki arazinin Osmanlılara ait olmasına İran tarafından muvâfakat edilmiş oldu. Buna mukabil Osmanlı ordusu Tebriz'i bırakarak geri çekilmişti. Ancak Nadir Şah'ın Bağdat seferinden istifade eden Van valisi Rüstem Paşa, Tebriz'i tekrar aldıysa da Nadir Şah ikinci seferinde Tebriz'i ve Şirvan'ı işgal etmişti [188].

---

185) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 102-103; S. Platanov, Histoire de la Russie, Paris 1929, P. 617.

186) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 1958; Zinkeisen, aynı eser, Theil 5, s. 615.

187) Uzunçarşılı, Tarih, Ankara 1956, C. IV, Kısım I, s. 199.

188) Togan, Azerbaycan, İslâm Ans., s. 114.

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'daki nüfuzuna zarar veren Nadir Şah, 1732 (Şubat) Reşt Muahedesiyle Ağrakan ve Sulak nehirlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktadan itibaren bir hudut hattı çizmiş ve böylece Dağistan'ın güneyi ile Derbend ve Bakü'yü İran sınırları içerisine almağa muvaffak olmuştu [189].

Böylece Osmanlı - İran seferinin birinci safhası sona ermiş bulunuyordu. Ancak bu anlaşma her iki tarafı da memnun etmediğinden, İran'da karışıklıklara son vererek bütün kuvvetlere hakim olan Nadir Şah, mezkûr andlaşmayı tanımıyarak tekrar Osmanlı topraklarına saldırdı. Böylece İran seferinin ikinci safhası başlamış oluyordu. Bu hareketin bizimle ilgili kısmı, 1734 tarihinde Nadir Şah'ın kuvvetli bir orduyla Şirvan'a yürümesiyle başlar. Osmanlı hakimiyetini tanıyan Surhay Han, emrinde bulunan Osmanlı askerlerini de alarak Nadir Şah'ı karşıladı. Fakat yenilerek Şemahi'yi terk etti, Kabala'ya çekildi. Şemahi'yi zapt eden Nadir Şah burasını tahrip etmiştir. İkinci defa olarak Surhay Han'la Nadir Şah arasında, Şemahi ile Kabala arasındaki Devebatan mevkiinde yapılan savaşı, yine Surhay Han kaybettiğinden Han emrindeki Osmanlı askerlerini Gence'de bırakıp, kendisi dağlık bölgeye çekildi. Onu takip eden Nadir Şah, Surhay Han'ı «Gazi Kumuk şehri yakınında savaşa mecbur etti. Nadir Şah bu savaşta da başarı kazandıysa da 1734 yılı sonlarında müşkülâtlara uğradı ve Dağistan'dan çekilmek zorunda kaldı. Güçlüklere içerisinde Şahdağ'ı yoluyla Kaçmaz'a oradan da Kutkamış'a gitmek zorunda kaldı.

Ancak, Nadir Şah'a karşı savaşmakta devam eden Osmanlı Devleti'nin kuvvetleri maalesef bir başarı elde edememişlerdi. Abdullah Paşa'nın emrindeki Devlet-i Aliyye kuvvetleri Haziran 1735 de Arpaçay'da İran kuvvetlerine mağlup olmuşlardı. Bu savaşta maktul düşen Serasker Abdullah Paşa'nın yerine Sivas valisi Ahmet Paşa tayin edilmiştir. Revan veya Arpaçay galibiyeti üzerine Şah daha evvel muhasara edip alamadığı Gence, Tiflis ve Erivan'ı işgal edince Gence muhafızı bulunan Genç Ali Paşa vasıtasıyle Osmanlı Devleti'ne sulh teklifinde bulunur. Hattâ bu isteğinde samimi olduğunu teyid için de teklifin arkasından hazinedarı Mirza Mehmed'i Serasker Ahmet Paşa'ya göndermişti. Kesin bir başarı elde edemiyeceğini anlıyan Osmanlı Devlet adamları da bu teklifi kabul ettiler. Uzun görüşmeler neticesinde, Damat İbrahim Paşa'nın açmış olduğu sefer tam 13 sene

189) Uzunçarşılı, aynı eser, s. 221 - 222.

devam ettikten sonra Eylül 1736 tarihindeki andlaşma ile son bulmuştur [190].

Her ne kadar Osmanlı Devleti mezkûr savaşlarda Azerbaycan'ı resmen kaybetmişse de buradaki yerli hanlar daima Osmanlı Devleti'nin yardımını ve çok defa onun hakimiyetini hukuken benimsemişlerdir. Yeri geldikçe bu hususu teyid eden açıklamalarda bulunmaya gayret edeceğiz.

Dağistan bölgesine gelince iaret edildiği üzere, Nadir Şah burada başarıya ulaşmamıştır. Hattâ Şah'ın buradaki askeri faaliyetlerine rağmen Dağistan hanları her zaman ona karşı koymuşlar ve Devlet-i Aliyye'ye bağlı olduklarını bildirmekten geri kalmamışlardır. Osmanlı Padişahı da gerçi, Rusya'nın bu bölgeyi işgaline aktif bir tavır takınarak Rusya'ya harp edememişti. Fakat Kızılbaşa karşı kendilerini gazaya davet ederken hanlar nezdinde elçi ve hediyeler göndermek suretiyle onlara müzaherette bulunacağını belirtmekten geri durmuyordu. Nitekim (1150) 1737 de Dağistan'ı Mehmet Efendi'nin verdiği bir takririn mahiyetinden de anlaşıldığı gibi, Devlet-i Aliyye hanlara birçok ihsanda bulunmuştur. Bu takririn kapsadığı listede şu kimseler vardır.

1 — Tabasaran hakimi Masum Han'a, Gazi Sultan'a rutbeyi mirmiranlıkla ellişer kese akçe, birer hilatın ihsan ve gönderilmesinin uygun olduğu.

2 — Congetay beyi Ahmet Han'a ayrıca Giray Han'a rütbeyi mirmiranlığın ihsan olunması.

3 — Maloçe Bey ise, gerçi Dağistan ümerasından değildir, lâkin dört seneden beri Emlahoroğlu ile ittifak ederek hareket etmiştir. Emlahoroğlu'nun da gerek Lezgi askerine yaptığı yardım, gerekse Devlet-i Aliyye'den Dağistan'a vazife ile geçenlere riayet ve ikram hususunda kusur etmediği gibi, Şehzade Safi'nin adamlarını hareketlerine dikkat göstermesinden dolayı hizmetleri vardır. Bunun için Maloçe Bey'e ve Emlahoroğlu'na mir-i asker binbaşılığı ihsan buyurulmalıdır [191].

4 — Çar ahalisi altı kabile olduğundan, her kabileye ikişer hisseden oniki hisse, Tale ahalisi, dört kabile olduğundan onlara da ikişer

190) Uzunçarşılı, aynı eser, C. IV, Kısım I. s. 229-230; Zinkeisen, aynı eser, Theil 5, s. 653.

191) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 37246.

hisseden sekiz hisse kese ihsan buyurulursa kendilerinin kazanılacağı [192].

Hediye ve rütbe ihsanı Padişahın muvafakatiyle tatbik mevkiine konulmuştur. Bu yardımlar ve Dağistanlıların Osmanlı Devleti'ne bağlılığı Nadir Şah'ı yeniden harekete geçirmiştir. Nadir Şah, 1742, 1744 ve 1745 yıllarında mezkûr bölgeye üst üste seferler açmıştır. Ancak Dağistanlıların muvafakatı onun yeniden iyiden iyiye yıpranmasına sebep olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde bilindiği gibi, ona karşı 1743 tarihinde savaş ilân etmiştir. Hattâ siyasî anlayışını zayıf gördüğümüz bir hareketle, Nadir Şah'ı Dağistan bölgesindeki savaşlarla meşgul etmek bile istediği belirtilmektedir. Bu maksatla Dağistan'ın büyük amirlerinden Usumi Han'a Dağistan hanlığı beratı gönderildiği gibi, aynı zamanda Gazi Kumuk hakimi Surhay Han'ın oğlu Mehmet Han'ı hanlık vermek suretiyle elbirliğiyle Nadir Han'a karşı savaşmalarını istemiştir [193]. Devlet-i Aliyye'nin işaret edildiği üzere, bizzat Dağistan'ı hakimiyet sahası olarak düşünmemiş olması hata olmakla beraber, bu bölge halkına yakınlık duyduğu muhakkaktır. Nitekim, Nadir Şah'a karşı başarıyla savaşan Dağistan hanları tarafından gönderilen elçilere özel bir ilgi gösteriliyordu. (1.1.1156) 28 Ekim 1743 tarihinde Dağistan ümerası tarafından gönderilen ve kendisinin de ümeradan olduğu bilinen Mahmut Bey'e gerekli Atiyye'nin verilmesi buna bir örnek teşkil eder [194].

Yukarıdaki açıklamayı teyid eden (17 S. 1157) 2 Nisan 1744 tarihli bir hüküm mevcuttur. Bunda Surhay Hanzade Mehmet Han'a ve sair Dağistan ümerasına tertib ve ihsan olunan ve Ahıska'da bulunan teşrifat-ı humayun ile Atiyye-yi şahaneden olan 91.000 kuruşun Dağistan'lı Mehmet Bey vasıtasıyle gönderilmesine dair, Anadolu valisi ve Doğu seraskeri sabık Sadrazam Ahmet Paşa'ya ve Çıldır valisi Yusuf Paşa'ya gerekli emir veriliyordu [195].

Devlet-i Aliyye'nin bu teşvikleri ve Dağistan ahalisinin hür yaşama azmi neticesinde, galeyana gelen bu bölge sakinleri yaptıkları akınlarla Şah'ı yıprattılar. Sonunda Nadir Şah, Sugra ve Andal bölgesinde uğradığ ağır kayıplar yüzünden geri döndü. İşte Şah'ın bu mağ-

192) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 37246.

193) Uzunçarşılı, Tarih, C. IV, Kısım I, s. 303; Abdurrahman Şeref, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 175.

194) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 3423.

195) Uzunçarşılı Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7765.

lubiyetleridir ki, Osmanlı Devletiyle sulh yapmaya zorladı ve bu devletle 4 Eylül 1746 tarihinde bir andlaşmaya vardı [196].

Osmanlı Devleti'nin Dağistan'la olan münasebetlerini incelerken, mezkûr devletin bu bölgede bıraktığı tarihi eserlere de işaret etmek faydalı olur sanıyoruz. 1578 de Dağistan'a ilk defa varan Osmanlı kuvvetleri burada bazı eserler de bırakmışlardır. Bu cümleden olarak Lala Mustafa Paşa, Ferhat Paşa ve Osman Paşa tarafından Nahçivan, Şeki ve Derbend'de camiler yaptırmıştır. Yine Şemahi Şeyhi'nin bulunduğu iki tepenin her ikisine de Osmanlılar birer kale inşa etmişlerdir. Azerbaycan'daki şehirlerin en önemlilerinden olan Bakü şehrinin zamanımıza kadar yıkılmamış olan kalesi de tamamen Osmanlı eseridir. Bunu Osmanlılar 1586 da inşa etmişlerdir. Ancak Devlet-i Aliyye'den sonra mezkûr bölgeye yerleşen Ruslar tarafından bu eserlerin tahrip edilmiş olduğunu görüyoruz [197].

Bu hususa da işaret ederek, siyasî münasebetleri açıklamağa devam edeceğiz. Nadir Şah'ın Dağistan'dan dönüşü ve Mehmet Han'ın İran topraklarından karışıklıklar çıkararak, Nadir Şah'ın meşru İran hükümdarı olmayıp, asıl taht sahibinin Hüseyin Şah'ın oğlu Şam olduğunu ilân etmesi ve bunda başarı kazanması Osmanlı Devleti'ni yeni bir İran seferinden alıkoymuştur. Hattâ bununla ilgili olarak İstanbul'da şenlikler dahi yapılmıştır. Sonunda Dağistan'a Mehmet Efendi'nin nezaretinde bir heyet gönderilerek, Surhay Han'ın oğlu Mehmet Bey'e Gazi Kumuk hanlığı beratı ile samur kürk ve mücevher kakmalı kılıçla 50.000 kuruş ihsan olunmutur. Yalnız şunu belirtelim ki, Şerafettin Erel'in [198] ve Uzunçarşılı'nın bu konu ile ilgili açıklamaları biribirini tutmamaktadır. Biz her ikisinin verdiği bilgiyi nakletmekle beraber, Dağistan'a irsal olunduğu muhakkak olan bu heyetin gidiş tarihinin tesbitinde; yukarıda arşiv vesikalarına dayanarak verdiğimiz tarih esas tutulmalıdır. Buna göre heyet Osmanlı - İran harpleri henüz devam ettiği bir sırada Dağistan'a gitmiştir ve Mehmet Bey'le birlikte Avar hakimi Mehmet Nutsal Han ve Kebek Bey'i Hacı Kurban Bey de taltif edilmişlerdi [199].

Aynı şekilde Nadir Şah'ın Derbend dolaylarında yenilmesi esnasında Congetay hanı Ahmet Han da Kars'a gelir. Az sonra buradan

196) Uzunçarşılı, aynı eser, s. 309.
197) Togan, Azerbaycan, İslâm Ans. s. 115.
198) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 107.
199) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7765.

İstanbul'a giderek Padişah huzuruna kabul edilmiştir. I. Mahmut (1730 - 1754) yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine Şemhallik rütbesinin verilmesini uygun bulmuştur. Fakat 1745 de eski Şemhal Adil Giray'ın oğlu Haspulat Han bu ünvanın dedelerinden kendisine intikal ettiğini bildirdi [200]. İddianamesi üzerine Şemhallık rütbesi Osmanlı Devletine sadık kalması artıyle Haspulat'a verildi. Kırım Şemhalliği de Haspulat'ın kardeşi Saadet Giray'a verildi. Congetay hanı Ahmet Han'a da kendi topraklarının muhafazasına dikkat etmesi bildirildi. Bu adilane hareket Dağistan yerli kanunlarına da uygun geldiğinden halk tarafından çok iyi karşılandı.

Devlet-i Aliyye Kafkasya'daki hanları yukarıda belirtildiği şekilde icabında tayin etme durumunda olduğu gibi, daimi surette bu hanlara hediyeler göndererek kendilerini bazan İran'a çok defa da Rusya'ya karşı uyarıyordu. Bununla ilgili olarak (20 C 1158) 23 Mayıs 1745 de Sadrazam tarafından Kaytak hakimi Usumi Ahmet Han'a yazılan bir mektupta; Kırım Han'ı vasıtasıyla Mehmet Ağa ismindeki şahsın getirdiği mektubun alındığına işaret edildikten sonra, «Acem rafizalarıyla olan mücadele ve muvaffakiyetle neticelenen hizmetleriniz Padişahımızın memnuniyetini mucip olmuştur. Kazandığınız başarıdan dolayı atayayı seniye ile taltif edildiniz. Belirtilen hediyeler tarafından gönderilmiştir. Devlet-i Aliyye'ye hizmette devam ediniz. Şimdiye kadar yaptığınız fedakârlıklar yanında bugün de Dağistan hanları mevcut askerleriyle İran seraskeri Mehmet Paşa'nın emrinde toplanmalıdırlar» deniliyordu [201].

3 — NADİR ŞAH'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA DAĞİSTAN VE AZERBAYCAN HANLIKLARI

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin Dağistan'la olan münasebetini açıklamaya çalıştık. Konunun bu kesimini açıklamaya devam edebilmemiz bakımından Nadir Şah'ın Dağistan seferinden sonra Dağistan ve Azerbaycan'da ortaya çıkan bazı müstakil hanlıkların biyografilerini vererek, konunun bu kesiminin karanlık kalmamasına dikkat edeceğiz.. Bu hanlıkların önemlileri şunlardır:

ŞEKİ HANLIĞI : Şeki bölgesi eskiden beri müstakil beyler tarafından idare edilmekteydi [202]. Sonradan sırasıyle Şirvan Şahların, Gür-

200) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 107.
201) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 158.
202) Togan, Azerbaycan, İ. A. s. 115.

cülerin, Osmanlıların ve Safavilerin istilasına uğramıştır. Hacı Çelebi'nin kurduğu hanlık 1747 tarihinden 1819 Rus istilasına kadar varlığını muhafaza etmiştir [203]. Tesbit edebildiğimiz hanlar sırasıyla şunlardır :

Kurucusu Hacı Çelebi olup 1747 tarihinden itibaren 1749 tarihine kadar hanlık etmiştir. Bundan sonra, Mehmet Hasan Han 1749 da Hacı Çelebi'nin yerine geçmiştir. Mahmet Hasan Han'ın hanlık devresi uzun sürmüştür. Şöyle ki, 1749 tarihinden 1806 tarihine kadar bu handan başka bir kimseye tesadüf edilmemektedir. 1806 tarihinde ise önce Mustafa Han hanlık mevkiinde kalmış fakat aynı yıl içerisinde onun yerine Cafer Kulu Han geçmiştir. Cafer Kulu Han, 1815 tarihine kadar Şeki hanı olarak gözükmektedir. 1815 yılında İsmail Han Şeki hanı olmuş ve bu han zamanında Rusya 1819 da hanlığın topraklarını işgal etmiştir.

BAKÜ HANLIĞI : 1723 tarihinde II. Tahmaps bu şehri Ruslar'a teslim etmiştir. Şehir ahalisinin Ruslar'la mücadelesi neticesinde Ruslar, 1735 de burasını terk etmek zorunda kalmışlardır. Bir müddet hansız yerli beyler tarafından idare edildiğini tesbit ettiğimiz Bakü hanlığının 1747 yılında Mirza Muhammed (Mehmet)in halk tarafından hanlık makamına seçildiğini tesbit ediyoruz. Böylece tam elli yıl bu hanlık müstakilen idare edildi. 1800 yılında aynı sülalenin son hani Hüseyin Kulu Han muvakkaten Rus hakimiyetini kabul etmişse de, sonradan tekrar istiklâlini elde etmiştir. 1806 da Bakü'yü almaya kalkan Rus Generali Sisyonof (Tsitsiyanof), Han'ın mahiyetinde çalışan Hamza adlı bir fedai tarafından öldürülmüşse de Bakü hanlığı ileride açıklanacağı gibi, istilasından kurtulamamıştır [204].

İLİSU (ZAHUR) SULTANLIĞI : Tarihi eserlerin daha ziyade sultanlık diye bahsettikleri bu hanlık, Şeki hanlığının yanındaki sahayı işgal eder. Ahalisini Lezgi ve İslâmlığı kabul etmiş Gürcüler teşkil etmekteydi. Daha XVI. asırdan itibaren yarı müstakil bir sultanlık şeklinde mütalâa edilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgeyi istilası zamanında ve ondan sonra aynı idare tarzı devam etmiştir. 1747 tarihinde yabancı devletlerin tesirinden uzak, tam bir istiklâliyet içerisinde idare edilmeye başlamıştır. 1803 tarihinde Rus hakimi-

203) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 109; Amisiyof Sergey; 1805 senesinde Mustafa Han'ın Rus tabiyetine geçtiğin belirtirse de, bilahere bu Han'ın yerine geçen Cafer Kuli Han bağımsızlığını 1815 yılına kadar korumuştur.

204) Şerafettin Erel, a.g.e. s. 109 v.d.

yetini tanımak zorunda kalmakla beraber, 1844 tarihine kadar yukarıdaki hanlıklardan farklı olarak, dahili bir muhtariyete malikti. Sırasıyle tesbit edebildiğimiz sultanları: Hüseyin Han, Ali Sultan, Danyal Sultan (İmam Şamil'e itaat ederek onunla birlikte Rusya'ya karşı savaşmıştır)[205].

KUBA HANLIĞI: 1726 yılında Ruslar tarafından Hüseyin Ali Han'a terk edilerek 1735 yılına kadar müstakilen bu Han tarafından idare edilmiştir. Oğlu Feth Ali Han, Derbend ile Şemahi'yi zapt ederek buraları hakimiyetine aldığı gibi, bilahere Bakü'yü de kendi nüfuzu altına almağa muvaffak olmuştur[206].

ŞİRVAN HANLIĞI: Bu hanlık 1722 yılında Osmanlı Ordusu tarafından işgal edilerek ayrı bir hanlık şeklinde, fakat daha ziyade Osmanlı Devletinin nüfuzu altında kurulmuştur[207]. 1734 de Nadir Şah tarafından feth edilerek ikiye bölünmüştü. Bu yüzden hanlık içerisinde mütemadiyen anlaşmazlıklar çıkmıştır. Nihayet Mustafa Han'ın idaresine geçtikten sonra bir müddet müstakilen idare edilmişse de 1820 yılında Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

KARABAĞ HANLIĞI: Dağlık kısmında zaman zaman Ermeni emaretleri müstakilen idare edilmekteydilerse de, aslında bu emaretler de Türk hanlığına bağlı addedilmektedir. Esasen Ermeni melikleri de kendi aralarında anlaşamadıklarından mütemadiyen biribirleriyle mücadele halindeydiler. Nihayet XVIII. asır ortalarına doğru, Cevanşir kabilesinden Penah Ali Han, Ermeni melikleri arasındaki ihtilâllerden istifade ederek, emaretleri kaldırıp kendisini Karabağ Han ilân etti. Hanlığın merkezi tahkim edilmiş bir şehir olan Şuşa idi. Karabağ hanlığı Rus istilasına kadar sırasıyle şu hanları tarafından idare edilmiştir:

1749 tarihinde hanlığını ilân ettiğini gördüğümüz Penah Ali Han, 1763 de Penah Ali Han'ın yerine İbrahim Halil Han geçmiş, bir müddet hanlık yaptıktan sonra ayrılmış, fakat 1786 tarihinde ikinci defa han olmuştur. 1806 da İbrahim Halil Han'dan başka yerine Mehdi Kulu Han geçmiştir. 1822 Rus istilasına kadar Mehdi Kulu Han'dan başka bir Han'a tesadüf edilmemektedir[208].

---

205) Caferoğlu, Azerbaycan, s. 21 - 22.

206) Caferoğlu, aynı eser, s. 22; Şerafettin Erel, Dağistan ve Dağistanlılar, s. 110.

207) Caferoğlu, aynı eser, s. 21.

208) Caferoğlu, aynı eser, s. 20.

GENCE HANLIĞI : 1722 yılında İran'dan tamamen ayrılarak, 1735 tarihine kadar Osmanlı valileri tarafından idare edilmiştir. 1747 de Ziyatoğlu sülalesine mensup Şahverdi Han tarafından müstakil hanlık olarak ilân edildiğini tesbit edebiliyoruz. 1805 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Burada hanlık yapanların isimlerini sıra ile veriyoruz: 1747 tarihinde Şahverdi Han, 1760 da onun yerine geçen Muhammet Hasan Han, bir aralık Karabağ hanı İbrahim Halil Han'ın emrine girmiştir. Karabağ hanı İbrahim Han burasını 1779 - 1782 yılları arasında idare etmiştir. 1783 de Hacı Bey tarafından müstakilen 1785 tarihine kadar idare edilmiş 1785 tarihinde onun yerine Cevat Han geçmiştir. 1805 tarihine kadar Cevat Han tarafından idare edildiğini tesbit ettiğimiz bu hanlık 1805 tarihinde Cevat Han'ın kahramanca müdafaasına rağmen, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Ruslar buraya Elizabetbol ismini vermişlerdir.

TALİŞ HANLIĞI : İstiklâlini XVIII. asırda elde etmiştir. Lenkera'nın Ruslarca işgali üzerine, 1813 İran'la Rusya arasında akdedilen Gülistan andlaşmasıyla Rusya'ya terkedilmiştir [209].

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz Azerbaycan ve Dağistan hanlıklarının Osmanlı Devletiyle münasebetleri hiç bir zaman tekrar tekrar belirttiğimiz gibi kesilmemiştir. Ancak bu ilgiler gevşemiş veya kuvvetlenmiş olarak görülmektedir. Bunun için elimizde mevcut vesikalarla bu dayanışmanın devamındaki hususiyetleri açıklamaya çalışacağız.

1774 TARİHİNDEN İTİBAREN OSMANLI - DAĞİSTAN MÜNASEBETLERİ VE DAĞİSTAN'DAKİ RUS HAREKÂTI

Yukarıda Dağistan ve Azerbaycan hanlarının Rusya ve İran'ın tecavüzleri karşısında veya böyle bir tehlike anında daima müslüman bir devlet olan Osmanlı Devletiyle ilgi kurduklarını belirtmiştik. Bu dayanışma bundan sonra da devam eder. Nitekim (1174) 1760 tarihinde Şirvan hanı olan Mehmet Han'dan Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya gelen bir mektupla (Arapça) Süleyman Paşa'nın kendisine mektup yazmasından dolayı çok memnun olduğunu belirterek Mos-

209) Togan, Azerbaycan, İslâm Ans. s. 115; Hüseyin Baykara, Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'da yaptığı istilâ savaşları; Türk Kültürü, 13 sayı s. 20; Resulzade Mehmet Emin, Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyeti Teşekkülü ve şimdiki Vaziyeti, s. 13.

kov'la Gürcü beyi Tahmuras'ın anlaşmasına dikkati çekmektedir. Bilahere, Mehmet Han Dağistan ve buranın ahalisinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığına dair şöyle bir ifade kullanıyor: Dağistan ahalisine gelince, cümlesi zamanın sultanı Sultan Mustafa Han'ın hizmetiyle müftehirdirler. Bilindiği gibi, I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdulhamit zamanlarında Devlet-i Aliyye mezkûr hanlarla daimi ilgi kurmayı vazife edinmiş olduğundan, Kars, Çıldır yani serhad eyaletlerinde bulunan valilere Dağistan işleriyle meşgul olmalarını vazife olarak tevdi etmişti [210].

Bu bölgeyle sıkı ilişkilerin kurulması arzu edildiğinden (25 L 1182) 4 Nisan 1768 de Dağistan hanları tarafından İstanbul'a gönderilen bir elçiye devletçe büyük ihtimam gösterildiği ve kendisine tayinatla harçlık verildiği malûmdur [211]. Zira aynı tarihlerde Rusya, Dağistan'a yerleşmek emelindedir. Bunun için 1770 tarihlerinde Kaytak hudutlarında bir Rus aliminin öldürüldüğünü bahane eden mezkûr devlet, General Midin kumandasında bir Rus kuvvetini Dağistan'a taarruz ettirdi. Fakat, bütün tahribatlarına rağmen başarı temin edilemedi. Aynı yıl içerisinde, bu devlet tarafından Kabartaylılara teslim teklif edildi. Kabartay prenslerinin teklifleri reddetmeleri üzerine Ruslarla Kabartaylar arasında, mevzii kanlı çarpışmalar devam etti. 1775 tarihinde ise, Kaytak Usumisi Emir Hamza, İran topraklarına girerek Erdebil şehrini zapt etti ve ganimetlerle geri döndü [212]. Bu olayların tesiriyle (1189) 1775 tarihinde Dağistan ve Azerbaycan hanlarıyla Devlet-i Aliyye arasındaki münasebetlerin arttığına şahit oluyoruz (9 Za 1189) 1 Şubat 1775 de Dağistan ümerasından Hacı Giray İstanbul'a gelmiş ve kendisine gerekli tayinatlarla birlikte, Rusya ve İran'a karşı uyanık bulunmaları için hanlara Padişah'ın emirleri tevdi edilerek irsal olunmuştur [213]. Yine (1189) 1775 de Hoy han'ı Ahmet Ali Han'dan Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya gelen mektupta: «Tataristan ve Lehistan'ın istilasından kuvvet alan Rusya, onunla ittifak yapan İrakli Han'ın tecavüzüne imkân verilmemesi için umum Azerbaycan ve Kafkas hanlarının Devlet-i Aliyye emrinde harbe iştirak etmelerinin İslâmlık dolayısıyle vacip olduğu ve bu maksatla Devlet-i Aliyye'ce gönderilmiş olan eşyaların sarf olduğu» açıklanıyordu. İbrahim Bey ile gönderilen

---

210) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 225 b.

211) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye Nu. 4562.

212) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 111.

213) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye Nu. 4257.

eşyalar şunlardır: Bir murassa saat, bir miktar kıymetli eşya ile külliyetli sikke-i Padişahı [214].

23 Haziran 1775 de Revan hanından Kars muhafızı İzzet Mehmet Paşa'ya gelen farsça mektupta, Feth Ali Han'ın Dağistan'da Ruslarla teşriki mesai ettiği üzerinde durulmakta ve Rusların Dağistan'ı tahriplerine dikkati çekmektedir [215]. Aşağıda vesika ile de teyid edileceği gibi, Rusya'nın Kırım'da yaptığı gibi, Dağistan'da da karışıklıklar yaratması dikkate şayandır. Bu devlet mezkûr bölgede önce halkı iki guruba ayırmakta, bilahere kendisine taraftar kazanarak, elde ettiği bu kimselerin çağrısı üzerine müdahele imkânı bulmaktadır. Nitekim, 1775 de Dağistan'a yaptığı seferin sebebinin de; Feth Ali Han'a yardım etmek olduğunu açıkladığı gibi, esasen davetin de Feth Ali Han'dan geldiğini ileri sürmüştür. Hakikatte ise Dağistan'da yerleşmek arzusunu gerçekleştirmek için, güya Feth Ali Han'a yardım amacıyla hareket etmiştir. Aşağıda türkçeleştirerek verdiğimiz vesikada bu husus; «Rus askeri Osmanlı Devletiyle harp halinde bulunduğu zamanlar, Bab-ül Ebvab tarafındaki durumu gözetlemekten de vaz geçmemişlerdi. Bu maksatla Bab-ül Ebvab'a bırakılmış olan 1100 kadar adam, Dağistan ahalisinin işlerine karışmalarından dolayı bunlar tarafından helak ve esir edilmişlerdi. İşte Rusya bunun intikamını almak üzere Dağistan'a yeniden asker çıkardı. Bu vakitler Dağistan hakimi olan Feth Ali Han'ın hakimiyet durumuna zaval geldiğinden güç durumdaydı. Halkın kendisini istemediğini anlayınca, Feth Ali Han'ın sülâlesi zamanında yapılan bir andlaşmaya göre, Feth Ali Han Rusya Çar'ından yardım istemek imkânına sahipti. Buna dayanarak bu defa Feth Ali Han için bir miktar askerini Rusya tayin etti. Bunlar daha ziyade Rusya askerinin ahz-ı intikamı için Dağistan'a memur edilmişlerdi. Onlar dahi az vakitte o havalinin deşti sahrasının altını üstüne getirerek Dağistan'ı harap ettiler. O civar sakinlerinin halini tamamladıktan sonra Feth Ali Han kendi makamına yerleşince, bunları kendi menzil ve meraklarına gönderdiğinden şimdilik Rusya askerinden Bab-ül Ebvab'da kimsenin bulunmadığı» şeklinde arzediliyor [216].

Ruslar'ın güya Feth Ali Han'a yardım için Dağistan'a girmeleri esnasında Gürcistan işleri de karışmıştı. Bunun üzerine Devlet-i Aliyye ile hanlar arasında bu hususta yazışmalar oldu. Nitekim aynı yıl,

214) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 94 a.
215) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 149.
216) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 941.

Kafkas hanlarının yanına giden İbrahim Bey'in geri gönderilirken bütün Kafkas hanlarının Gürcistan'la ilgili olarak hazır bulunduklarını bildiren mektupları da İstanbul'a varmıştır. Bunlar içerisinde Şeki ve Şirvan hakimi Mehmet Hasan Han'dan Sadrazama gelen bir mektubun özetinde; «Hazine kâtibi İbrahim Bey vasıtasıyle gönderilen mektup alındı. Azerbaycan'da bulunan Gence kabilesi birkaç seneden beri İrakli Han'ın ve Rusya'nın yedi zaptında iken ümera ve civar hakimlerinin ve askeri Osmaniye'nin hizmetiyle istibdat edildi. Muahharen İrakli Han'ın oğlu Elmas Mirza ve damadı Davut Bey ile Şemseddinli Ali Sultan'ı Ruslar büyük bir askerle mezkûr kaleye tasallut etmek istemişlerse de, ahalinin himmet ve askerlerin gayretiyle düşman taarruzunun uzaklaştırıldığı» belirtiliyordu [217]. Diğer taraftan Kafkas hanlarının, İrakli Han ve Rusya'ya karşı birleşerek Osmanlı Devleti'nden de bu hususta kendilerine yardım etmesini istediklerini (1189) 1775 tarihinde Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya gelen farsça bir nameden öğreniyoruz. Bu mektupta; «Gürcistan hanı İrakli Han'ın Rusya ile ittifakından sonra, müttefik devletlerin Azerbaycan'a saldırmak emelleri üzerine bütün Kafkas hanları bu hususta kendileriyle hemfikir olan İran'la birleşerek Devlet-i Aliyye'nin de harbe iştirakini temin için İstanbul'a bu harp sahasına vakıf elçi gönderdikleri» belirtiliyor [218].

Belirtildiği gibi, 1775 de Dağistan hanlarıyla Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken husus, İrakli Han'la Rusya'nın yakınlaşmasıdır. Her iki taraf ta bu yakınlaşmayı istememekte ve İrakli Han'ı Rusya'dan ayırmak için çalışmaktadırlar. Nitekim bu endişe, Dağistan valisi Surhay'dan gelen mektuptan anlaşılmaktadır. Surhay Han bu yazısında; «İrakli Han'ın müslümanlara karşı tecavüz ve düşmanlığıyla Rusya ile müşterek hareket etmesi yerilmekte Azerbaycan'a tecavüzlerini önlemek için kendisinin askeri ile Dağistan tarafından, Osmanlı askerinin Kars tarafından hareket etmek suretiyle, birlikte hücumun başarıya ulaşacağına dikkati çekmektedir [219]. Ayrıca aynı mesele ile alâkalı Mehmet Ali mührüyle gelen bir mektupta: «İrakli Han'ın dokuz aydan beri Rusya'ya tabi olduğu ve Sarı Mustafa kalesini muhasara ettiği» yazılıdır. Aynı mektubun başka bir sütununda «muhasaradan sonra civar köyleri tahrip ve yağma etmiş iken Mehmet Hasan Han'ın mahiyetindeki Lezgi askerlerinin ve bizlerin birleşmesiyle, zarar ve hü-

217) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 941.

218) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 941.

219) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 941.

cum def edilmesi ve ricat eylemeleri sağlanmıştır. Cümleten elele verilirse diğer hanların da muavenet edeceklerine işaretle İrakli Han'ın da artık hiç bir şeye muvaffak olamıyacağı» ileri sürülüyor [220]. Görülüyor ki, daha bu tarihlerde Gürcistan artık Rusya ile müşterek hareket etmekte ve böylece Rusya, Güney Kafkasya'ya sokulmağa muvaffak olmaktadır. Osmanlı Devleti Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasıyle her ne kadar, Dağistan ve Azerbaycan hanlarına hediyeler ve rütbeler vererek onları Rusya ve İrakli Han aleyhine harekete sevkediyorsa da kendisi bizzat Rusya ile andlaşma yaptığından fiili bir harekette bulunamıyor. Burada şunu da belirtelim ki, İrakli Han'ın Rusya ile anlaşması Osmanlı - Gürcistan münasebetlerine işaret edildiği üzere 1783 tarihindedir. Ancak yukarıdaki vesikaların ifadesine nazaran bu ilginin çok evvel başlamış olduğu ortaya çıkmış bulunuyor.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin diplomatik sahanın dışına çıkmasına karşılık Rusya boş durmuyordu. Bir yandan Kırım işlerini karıştırırken diğer taraftan Gürcistan'la ön anlaşmalar yaparak, buraya nüfuz etmekte ve dolayısıyle Kafkasya'yı doğudan, güneyden ve kuzeyden sarmaktaydı. Nitekim, önce 1776 da General Potemkin İmparator naibi olarak, Kafkasya'ya gönderilmiştir. Potemkin'in buradaki faaliyetlerini yukarıda naklettiğimizden sadece belirtmekle yetiniyoruz. Bununla paralel olarak 1779 tarihinde General Yakobi kumandasında bir Rus ordusunun Kabartaylar'a taarruz ettiğini tesbit edebiliyoruz. Kabartay hanları her ne kadar bütün varlıklarıyla mücadele ettilerse de neticede Rus hakimiyetine boyun eğmek zorunda kaldılar. Osmanlı Devleti nihayet mevcut pasif politikayı devam ettirmenin fayda getirmeyeceğini anlamış olacak ki, hiç olmazsa Dağistan hanlarıyle Azerbaycan hanlarının kendisine bağlılığını temin için biraz daha enerjik hareket etmek mecburiyetinde kalır. Fakat buna rağmen meseleler yazışmalarla geçiştirilmiştir.

Başka bir husus ta, Dağistan ve Azerbaycan hanları arasındaki anlaşmazlıktır. Bununla ilgili olarak, (10 C 1193) 27 Mayıs 1779 da Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasiyle İstanbul'a gönderilen bir vesikada, Devlet-i Aliyye'den Dağistan hanlarıyla Karabağ hanı İbrahim Han'ın aralarının düzeltilmesi istenmektedir. Bu vesikada; «Şirvan Han'ı Dağistan ümerasından sayılır kimselerle birlikte, Devlet-i Aliyye'ye sadık Karabağ hanı İbrahim Han'a hücum etmek üzere olduğundan, Dağistan ahalisini bu akından vazgeçirmek için Devlet-i Aliyye'den mezkûr kimselere gerekli emrin gönderilmesi» arzolunmakta-

220) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 94 g.e. 94 e. 73.

dır [221]. Osmanlı Devleti bu durumun mahiyeti hakkında Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan bilgi istemiştir. Süleyman Paşa (27 Z 1194) 26 Kasım 1780 tarihinde İstanbul'a gönderdiği iki ayrı yazısında olayı şöyle anlatmaktadır: «Bundan evvel Derbend hanı Feth Ali Han, Şirvan ve Şeki hanı Hüseyin Han ile Şuşe ve Karabağ hanı İbrahim Han arasında birkaç seneden beri şiddetli bir geçimsizlik hüküm sürmektedir. İbrahim Han, mezkûr Hüseyin Han'ın oğlunu bir vesile ile yanına getirerek haps ettikten sonra, aynı yolla Bakü hanını da ele geçirmek isteyince, mümaileyh Feth Ali Han, derhal askerle İbrahim Han'ın üzerine gitmek üzere iken, İbrahim Han, Hüseyin Han'ın yakınlarından Hacı Abdülkadir Bey'i tahrik ederek adı geçen Hüseyin Han'ı gafletinden istifade ile katl ettirir. Hüseyin Han vefat ettikten sonra, İbrahim Han kendisinin kayınbiraderi olan Şehsunlu Nazır Ali Han'ı fazla askerle birlikte Geylan ve Deşt tarafına gönderir. Bu zat belirtilen bölgede bir takım akınlarla tahriblerde bulunduktan sonra, birçok malla geri dönmüştür. Bu esnada Tebriz'de de karışıklıkların çıkması üzerine bu sefer İbrahim Han mezkûr şahsı oraya da göndermiştir [222]. İbrahim Han'ın Tebriz ve Hoy cihetlerine hücumu üzerine Tebriz ve Hoy hanı Ahmet Han'dan güvenilir bir adamının İrakli Han'a irsal ederek İbrahim Han'la aralarındaki bu geçimsizliğin giderilmesi için aracı olmasını istemişlerdir. İrakli Han da Dağistan ve Azerbaycan üzerinde nüfuzunun fazla olduğunu bildiği Osmanlı Devletine Kargın ve Mirza adında bir elçi göndererek onun tavassutunu istedikten sonra, bu defa aynı adamı İbrahim Han'a yollayarak, bu hareketlerinden vazgeçmesini istemiştir. Bu hususların gerçek olduğu casuslarımız tarafından teyid edilmiştir [223]. Bu vesikaların ışığı altında, diyebiliriz ki İbrahim Halil Han'ın bazı hareketleri Dağistan halkını ona karşı harekete geçirmiş bulunuyor. Ancak bir taraftan Osmanlı Devleti'nin hanlar arasında anlaşmazlık çıkmasını istememesi, diğer yandan İrakli Han'ın İbrahim Han nezdinde ricada bulunması durumun alevlenmesini önlemiştir.

Devlet-i Aliyye hanlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesini isterken, asıl gayesi, Rusya'nın bu vaziyetten istifade ederek taarruza geçmesinden doğacak tehlikelerin onlara yani hanlara anlatılmasıdır. Nitekim, Rusya bu çekişmeleri sezer sezmez harekete geçmiştir. (1197) 1788 tarihinde Dağistan şemhalinden Sadrazam'a gelen bir yazı bu hu-

221) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 9076.
222) Başbakanlık Arşivi, H. H. 203 g.
223) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 c.

susu destekliyor. Şemhal yazısında «Rusya'nın Dağistan memleketine asker çıkarmak gayesiyle sefinelerini sevk ettiğini belirterek, Erzurum valisine gönderdiği adamı Hacı İbrahim'den istenilen bilginin alınabileceğine» işaret etmektedir[224] Hacı İbrahim'in daha ziyade Dağistan'ın genel durumu hakkında verdiği bilgi, Sadrazama sunulan bir yazıda şöyle sıralanmaktadır: «Dağistan valisi hazretlerinin kâtibi olan Hacı İbrahim'den sual olundukta o havalinin vaziyetini şu şekilde beyan eder: Kuba ve Şirvan hanı olan Feth Ali Han'ın hükümet merkezi Temirkapu Derbend'dir. Geylan - Keylan ve Bakü zikrolunan Temirkapu Derbend'ine dört merhaledir. Hakimi Hidayet Han'dır. Feth Ali Han'la Hidayet Han'ın arasında kuvvetli bir dostluk hüküm sürmektedir. Öte tarafı Keylan ve Mazenderandır. Zikrolunan Temirkapu Derbend'inden Mazenderan'a varıncaya kadar alınan yol, Dağistan valisinin merkezi olan Tarku'ya varacak yol kadardır. Tarku, Temirkapu Derbend'ine iki merhale olup, arada Kaytak - Haydak ismindeki şehir mevcuttur. Hakimi Usumi Han'dır. Şemhal'in kızı, Feth Ali Han'ın oğlundadır. Tarku Andirey ismindeki şehre bir merhaledir. Bu şehir de Şemhalin idaresine tabidir[225]. Aynı zamanda mezkûr şehir Moskof ile hem huduttur. Kızlar kalesi ile Andirey arası bir merhaledir. Kızlar kalesinden Esterhan'a (Astırhan) olan mesafe dört merhaledir. Zikrolunan Kızlar kalesinin belli başlı iki mühim kapısı vardır. Bu kapılardan başlıyan yollardan biri Temirkapu'yu diğeri Çeçenin iç kısımlarından geçtikten sonra, Çerkesistan'a varırmış. Çeçen halkı ehli İslâmdan olmakla, geçen sene Moskof ile çetin muharebeler edip birçok Rus askerini katl ve bir kısmını esir ettikten sonra, mezkûr devletin fazla kuvvetli olmasından mecburen onunla sulh yaparak bu muharebelere son vermişlerdir[226]. Hacı İbrahim'in diğer açıklamaları ileride yeri geldikçe verilecektir. Yalnız burada işaret edilmesi gereken bir husus da, Hacı İbrahim'in Dağistan'ın mevcut şehirleri ve hanları hakkında sunduğu bilginin bizim Dağistan - Osmanlı münasebetlerine başlarken verdiğimiz bilgileri tamamlamasıdır. İzahatın mahiyetine bakılırsa mezkûr tarihte Osmanlı devlet adamları Dağistan hakkında coğrafi bilgiden yoksundurlar. Aksi halde bu neviden açıklamaya lüzum hasıl olmazdı.

Biz Hacı İbrahim'in diğer konularda vermiş olduğu bilgiyi açıklamadan bununla yetinmiyen Devlet-i Aliyye'nin Rusya'nın Karadeniz

224) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 c.
225) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 c.
226) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 c.

dolayısıyle Kafkasya siyasetine dair Ercivan hanı Ahmet Ali Han'dan (1197) 1788 de Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasıyle aldığı bilgiyi belirtelim. Bu bilgiye nazaran; Rusya İran'a elçisini göndererek, Safevi sülâlesindenim diye şehzadeliğini ilân eden şahsı şehzadeliğe kabul edip etmiyeceklerini ilgililerden sormuştur. Aynı gaye ile mezkûr elçinin belirttiğine göre, İrakli Han'ın Rusya ile dost olmasından dolayı, Devlet-i Aliyye tarafından belirtilen Han'a iyi muamele edilmediği gibi Kafkas hanlarını da İrakli Han'a karşı harekete geçirmek istemektedir. Bunun için Kafkas hanlarının Rusya'yı dost tanıyıp tanımıyacaklarını sorarak, Rusya'nın gayesi, Karadeniz seyr-i seferini ve Kafkas vilâyetlerini intizama sokmaktır. Bu husus elçi tarafından hanlara bildirildiği gibi, ayrıca muhtelif hediyelerle kendileri kazanılmak istenmektedir [227].

Diğer taraftan yukarıda işaret edilen ve (1197) 1782 tarihinde İstanbul'a gelen Hacı İbrahim'in başka bir açıklaması şu bilgileri içerisine almaktadır: «Rusyalı keferesi, on seneden beri bu havalilerde karadan ve denizden müşterek çalışmalarına düzen vermektedir. Önceleri oniki gemisini Bakü'ye çıkararak burayı resmen işgal etmek istemişse de, Dağistan şemhali buna karşı koyduğundan, tutunamıyacağını anlıyan Rusya istemiyerek gemilerini geri çekmiştir. Durum bu merkezde iken, Tiflis hanı İrakli Han Rusya'ya gönderdiği cevabi yazısında, Gence, Revan, Açıkbaş ve Dadyan cümleten bana tabidir. Bunun için bütün bu ülkeler kırallığınızın yardımına muhtaçtır. İşte Han'ın yazısı üzerine Rusya'dan Abaza ve Çerkesistan'dan geçerek Açıkbaş ve Tiflis'e asker sokmağa başlamıştır. Bu askerlerin verilen bilgiye göre Tiflis'e bu günlerde geleceği öğrenilmiştir. Rusya'nın gayesi deniz tarafından Kuba ve Şirvan'ı karadan da yukarıda işaret edildiği üzere asker sokmak suretiyle Tiflis'i işgal etmektir. Şemhal hazretleri, bana ehli İslâmdan dönmüş müyüz diye sorduklarında kendilerine, Dağistan ehli İslâm ve din'i Muhammed üzeredir dedim. Diğer taraftan Kuba hanı Feth Ali Han'la Usumi Han müttefiktirler. Bunların emirlerinde otuz - kırk bin kişilik asker mevcuttur. Şimdiki halde Devlet-i Aliyye Rusya'nın mezkûr bölgelerden çıkarılmasını arzu etmektedir. Bu takdirde Kars'ta muktedir bir komutanın emrinde otuz bin asker bulundurmalı ve Dağistan'la haberleşerek onlardan da alacağı kuvvetle müşterek hareket etmelidir. Ancak Dağistan'ın malî durumu bozuktur. Bundan dolayı Padişahın yardımına muhtaçtırlar.

227) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 324 e.

Maddî yardımla birlikte, önceden yapıldığı gibi, bütün Dağistan hanlarına nameler göndererek yukarıda işaret edildiği üzere onların Dağistan cephesinden, Kars'taki Osmanlı kuvvetlerinin de güneyden önce Gürcistan'a hücumlarını sağlamaktır. İki kuvvet arasında kalan bu hanlığın ortadan kalkmasıyle Rusya'nın bu taraflarda tutunması güç olacağından kendiliğinden mezkûr bölgeye terk edeceği açıktır.» [228].

Hacı İbrahim'in verdiği bilgi dağınık olmakla beraber, bazı hakikatleri ortaya koymaktadır. Bir kere, Dağistan noktai nazarını belirtmekte. İkinci olarak Rusya'nın belirtilen bölgedeki hareket tarzını ortaya koymaktadır. Zaten bizim için önemli olan da burasıdır. Osmanlı Devleti Kafkasya'da bir hak iddia ederken, bu bölgedeki halkın kendisine karşı olan bağlılığının derecesini bilmek zorundaydı. Biz de bu noktai nazardan hareket ederek mezkûr yerlerdeki hanların gönderdiği elçilerin verdikleri bilgileri yeri geldikçe öne süreceğiz. Hacı İbrahim bu mektubunda Lezgiler için de şu bilgiyi veriyor: «Devlet-i Aliyye'den ihsan buyurulursa, Lezgi taifesinin öteden beri devamlı sebatlarına itibar meşhurdur. Hin-i iktizade hilaf-ı hareketleri olageldiği tesbit edilmemiştir. Bu hususta nice tecrübenin olduğu açıktır» [229]. Devlet Lezgiler'in kendisine olan sadakatine dair bu bilgiyi aldıktan sonra Doğu serhaddindeki paşalara verdiği emirlerde, Osmanlı Devleti'ne sığınan Lezgilere iyi muamele etmelerini emretmiştir. Bu husus Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan gelen bir mektupla da teyid edilmektedir. Şöyle ki, Süleyman Paşa bu mektubunda şu şekilde bir ifade kullanıyordu: «Lezgi taifesi ehli İslâmdan olup öteden beri Devlet-i Aliyye'nin hizmetlerinde bulunmalarından dolayı, bahsedilen Lezgilerden benim vazife gördüğüm yere varid olanları ret etmiyerek Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmeleri hususuna çalışacaktır. Bu husus emri âlî ile de sabittir.» [230]. Süleyman Paşa ikinci bir mektubunda: «(19.1.1197) 1797 tarihlidir. Tiflis hanı İrakli Han Ruslar'a yol açtırmak ve temayül etmek suretiyle tezahüratından infialen külliyetli Lezgi taifesinin buna manî olmak için İslâm gayretiyle fazla miktarda olarak Çıldır tarafına geldikleri ve kendilerini iane olunduğundan bahsediyor» [231].

Anlaşılıyor ki, Kırım'ın da elden gideceğini önceden iyiden iyiye anlıyan Osmanlı Devleti adamları Kafkasya'yı Ruslar'a karşı uyarmak emelindedirler. Nitekim (1198) 1783 tarihinde Azerbaycan ve Kafkas

228) Başbakanlık Arşivi, H. H. 324 s.
229) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 336 a.
230) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 334 c.
231) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 333 b.

hanlarına tahrirat yazıldığına dair I. Abdülhamid'e sunulan bir yazıya, Abdülhamid şu şekilde bir hat düşünmüştür: Ol taraflara takviyet verilsin. Bu bizzat Padişah'ın da Kafkasya işleriyle meşgul olduğunu teyid etmektedir [232]. Ayrıca Çıldır valisi vasıtasıyla Dağistan ve Azerbaycan hanlarına yazılan hatların cevapları alınmıştır. Nitekim Oşen beyi Emir Hamza'dan, Dağistan Akuşa kadısından Dağistan Komuk valisi Mehmet Han'dan Dağistan halkından ve Lak Han'ın gönderdiği mektuplardan İrakli Han ve bu aralık onunla ittifak eden Karabağ hakimi Halil Han'a karşı seve seve harbe iştirak edeceklerini bildirdiklerini öğreniyoruz [233].

Ancak Osmanlı Devleti bu tarihlerde Tiflis'e hücum ederek orayı alacak bir plana sahip olmadığı gibi Rusya ile olan anlaşması da buna engeldi. Zira Gürcistan - Osmanlı münasebetlerinde açıklandığı gibi, Rusya Tiflis'e yapılacak bir hücumu kendisine yapılmış telâkki ediyordu. Bunun içindir ki, Osmanlı Devleti Kafkas hanlarının Tiflis'e hücumlarını teşvik etmekle yetiniyordu. Durum bu merkezde iken, yeniden İran tahtından dolayı Azerbaycan hanlarıyla Dağistan hanlarının anlaşamadıklarına şahid oluyoruz. Şöyle ki, (13.1.1198) 12 Eylül 1783 tarihinde Muş mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın verdiği bilgiye göre; «Derbend hanı Feth Ali Han ortaya bir şahıs çıkararak «filasıl İran Şah'ı neslindendir. Bunu İran'a Şah ederim,» diye iddia ederek asker toplayıp Erdebil'e yürümüştür. Erdebil'e yakın bir yere geldiğinde Şuşi hanı İbrahim Han ve Tebrizli Hududat Han ile Hoy hanı Ahmet Han ve sair hanlar Feth Ali Han'a haber gönderip böyle bir beyi İran Şahı Han'a uyduğundan, Tebriz beyi Hududat Han da Feth Ali Han'a uyup, birlikte Tebriz üzerine hücum etmişlerdi. Hanların bu hücumları esnasında hayli insanı katl ve mallarını garet yaptıkları, bunun üzerine Hoy hanı Ahmet Han'ın Şuşi hanı İbrahim Han ile birleşerek Feth Ali Han'ı mağlup edip Tebriz'e girmişlerdir. Anlaşıldığına göre bunların Hududat Han'ın hakkından gelecekleri aşikârdır. Ayrıca Tiflis hanı İrakli Han'ın da bir miktar suvari ile Revanda ikâmet ettirdiği Mirza Gurgi vasıtasiyle Reyan'ı fesada verdiği.» belirtiliyor [234]. Daha sonra Çıldır valisi Süleyman Paşa'dan gelen bir mektuptan Avar hakimi Oma Han, Şuşi ve Karabağ hakimi İbrahim Han ile Derbend Han, Feth Ali Han arasındaki anlaşmazlığın giderildiği anlaşılıyor.

232) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 910
233) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 79.
234) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1333.

Osmanlı Devleti Dağistan hakkında bilgi alırken Rusya'da Kafkasya'daki faaliyetlerine devam ediyordu. Nitekim bu hususta Çerkes ve Mezdek dolaylarından gelen casusların verdikleri bilgilere dayanarak, Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın sadarete gönderdiği bir yazının özeti şöyledir: «Moskof Generali Çerkesistan'da bulunan Krave nam mahalde ikâmet üzere olup mahiyetinde bulunan askeri menhusanın Add Şmad, Ejderhan, Kızlar ve Mezdek ismindeki mahallerde toplanmış olduğu bilinmektedir. Bundan başka Çerkes vilâyeti ve Os halkı Ananur dağı hududuna gelinceye kadar uzanan sahaya askerlerini yerleştirmişlerdir. Diğer taraftan Çeçen ve Lezgi taifeleri ile bir iki defa muharebe ederek vafir askerleri yok olmuştur. Bundan dolayı Çeçenler üzerinde bir zafer kazanmamışlardır. Dolayısıyle geri dönmüşlerdir. Lâkin boş durmayarak iki ay zarfında Ananur yolunu genişleterek bir arabanın geçeceği kadar yol açtılar. Buradan Tiflis'e gelen askerlerinin Lezgilerle aralarında olan Çar ismindeki köye yakın bir yerde iki kale inşa edecekleri öğrenilmiştir. Bundan sonra Rusya'dan asker sevk ile Dağistan ahalisini tazyik ederek kendilerine bağlanmağa muvaffak olmak sevdasındadırlar. Bahar aylarında fasit niyetleri Çerkes ve Os içlerinde, Açıkbaş'ta Raca tabir olunan nam mahalden geçecek olan son bir yolun tamamlanması halinde, Açıkbaş havalisine de fazla miktarda top ve cephane sokmaktadır. Bu hususta Açıkbaş hanıyla yaptıkları anlaşma sonunda müsbet bir karara varmışlardır»[235].

Bahsedilen bu yol piyadelerin geçmesine uygun bir yol olup, genişletilmesi halinde Ruslar kolayca Faş ve Sohum taraflarına fazla miktarda top ve çeşitli harp malzemesi yığabileceklerdi[236].

Açıkca anlaşılacağı gibi, Rusya ile bir taraftan Dağistan diğer taraftan da Açıkbaş bölgesine inmek suretiyle Kafkasya'ya güneyden sardığı gibi Osmanlı Devletine karşı açacağı savaşlarda Güney Kafkasya'yı bir üs olarak kullanmak niyetindedir. Osmanlı Devleti'nin de Rusya'nın bu emellerine vakıf olduğunu elimizdeki vesikalar vasıtasıyle anlıyoruz. Bu maksatladır ki, Devlet (1185) 1780 tarihinde Ferah Ali Paşa'yı Soğucak valiliğine tayin etmişti. Ferah Ali Paşa'nın buradaki müsbet çalışmalarını başka bir bölümde anlattığımızdan burada işaret etmekle yetineceğim. Ancak gerek Ferah Ali Paşa'nın çalışmaları ve gerekse Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağistan han-

235) Başkabanlık Arşivi, H. H. Nu. 1251 c.
236) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1251 c.

larına yaptığı telkinlerle onları Ruslar üzerine harekete geçirmesi, Rusların Kuzey Kafkasya'daki ilerlemelerini durdurmamıştır. Hattâ bunu durdurmak şöyle dursun Rusların Kırım ve Nogaylar üzerindeki emellerini de 1783 tarihinde gerçekleştirmelerine mani olunmamıştır. Nitekim 1783 tarihinde General Potemkin'in emriyle General Suvarof Azak sahillerinde mevcut Yeviski şehrinde bir toplantı yaptırdı. Toplantıda son Kırım hanı Şahin Giray'ın Kırım hanlığı üzerinde olan bütün haklarını Çariçe II. Katerina'ya devrettiğine dair bir beyanname okuttu. 28 Haziran 1783 de aktolunan bu toplantıda 100 sığır ve 800 koyun kesilerek bir ziyafet verildi. Bu ziyafette Nogay prensleri Rus kumandanlarıyle oturup tatlı tatlı eğlenirken, evvelce hazırlanan plân gereğince Nogay köylerine dağılan Rus askerleri Nogayları sürgün etmeğe, ayrılmak istemeyenleri de hunharca süngülemeye başladılar. Gerçi bu anda kadınlar tüyleri ürperten bir cesaretle çocuklarını nehre atıp, kendilerini süngülerin üzerine fırlatmak suretiyle mücadeleye girişmişlerdi. Ama bu boş bir çırpınma idi. Netice vermekten çok uzaktı [237]. Son olarak bir kısmı Urallara bir kısmı da Hazar denizi sahillerine sürüldüler.

Esasen Rusların Dağistan'daki hareket tarzları orasını bir kale kabul edip, bir kalenin fethinde nasıl hareket edilmesi gerekliyse öyle hareket etmekti. Daha Çar Müthiş İvan zamanında, Dağistan hududu boyunca yerleşmiş olan Kazaklar vergiden muaf tutulmuşlardı. Zamanla caniler de cezadan korktuklarından buraya sığındılar. Böylece az zamanda yeni yeni Kazak köyleri teşekkül etmeye başladı. Rusların bu çalışmalarına henüz müslüman olmayan Çerkeslerin de katıldığını söylersek olayın ciddiyeti kolayca anlaşılır. Durumun kendileri için iyiye yöneldiğini gören Ruslar bu sefer Kazak alayları teşkil etmekle işe başladılar. 1784 de Daryal boğazı üzerindeki Viladikafkas kal'asını yaptılar. Yukarıda bahsedildiği gibi önlerinde ciddi tek mani kalmamıştır. Zira böylece Kırım ve Kabartaylar alınmış ve Gürcistan yolu açılmış bulunuyordu. Tek hedefleri Osmanlıların yardımından uzak Çeçenler, Lezgiler ve dolayısıyle Dağistan halkını ezmekti [238]. Bunda ne derece başarı sağladılar? İşte burası bizim için esas noktayı teşkil eder. Buna Kafkaslıların yaptıkları mücadelelerle döktükleri Rus kanına işaret etmekle cevap verilecektir.

---

237) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 112.

238) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 113-114; Haidar Bammat, Der Kaukasus, Heft, 3.

Çünkü Rusların bu istila plânları karşısında Kafkas halkı da boş durmayarak 1783 tarihinde İmam Mansur'un başkanlığında toplanarak Ruslara karşı mücadeleye girişmiştir. Ancak İmam Mansur'un Ruslarla savaşırken Osmanlı Devleti'nin Dağistan'la münasebeti, yine bundan evvel olduğu gibi yazışmalarla ve elçiler gönderilerek buna karşılık gelen elçilere iyi muamele etmekle yetinmek olmuştur. Bu hususa işaret ettikten sonra İmam Mansur'un Ruslarla yaptığı mücadeleleri açıklamaya çalışalım.

3 — KAFKAS MİLLETLERİNİN RUSLARA KARŞI YAPTIKLARI İSTKLÂL MÜCADELELERİ VE BU DURUM KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU.

Kafkas milletleri esasen hür yaşamağı istediklerinden, kimsenin boyunduruğu altına girmeğe alışmamışlardı. Ancak Rusya'nın Hazar denizi kıyılarında Gürcistan'a sokulmak suretiyle tehditkâr bir tavır takınmasından dolayı, tehlikeyi anlıyarak mücadeleye giriştiler. Bu mücadelelerin ciddî bir şekil almasında İmam Mansur'un rolü büyüktür. Bunun için İmam Mansur hakkında bilgi vermeyi uygun buluyoruz.

I — İMAM MANSUR:

İmam Mansur'un asıl adı Uşurma'dır. 1722 de Çeçenistan'ın Alda köyünde doğmuştur. Yorga İmam Mansur'un Nogay olduğunu, bu soydan geldiğini yazmaktadır[239]. Bize göre Çeçen olarak tanıtılması daha doğrudur. Yaşayış tarzına gelince; orta halli bir ailenin oğludur. Hattâ kendisinin önce kaz, kuzu veya koyun çobanlığı yaptığı bilinmektedir[240]. Yüksek tahsili olmamakla beraber, onun ahlâkı ve yüksek karakteriyle vatan sevgisi, Dağistanlılar tarafından sevilmesine sebep teşkil etmiştir. Her taraftan ilim adamları onu görmeye gidiyorlardı. Osmanlı Devleti de İmam Mansur nezdinde resmi şahsiyetler göndermiştir. Bunlar arasında ilk defa Mansur hakkında bilgi veren Gazioğlu Mehmet Ağa olup, bir kılavuzla birlikte Ferah Ali Paşa tarafından Mansur'un nezdine gönderilmiştir. Bu şahsın Ferah Ali Paşa'ya

239) Yorga, Osmanlı Tarihi, Ankara 1948, C. V, s. 43.
240) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 210; Esad Efendi, Tarih-i Esad.

verdiği raporda: İmam Mansur bütün Tatarları ve Dağistan ahalisini; (Kafire medar haramdır. Müslüman olan kâfiri vurup malını talan evlât-u-iyalini esir etmelidir) diyerek uyartıyordu. Yanındaki adamlarıyle birlikte risaleler yazıp halka dağıtmaktadırlar. Öküz boynuzundan bir mühür tertip edip üzerine (La inne men İmam Mansur ve inne Bismillah errahmanirrahim) cümlesini hak etmiştir [241]. Taraftarları neşrettikleri buyurultulara, mührü basıp sonra dağıttıkları gibi, Mansur'a bir Mehdi süsü vermişlerdir. Ayrıca Mansur namına hutbeler inşa ederek aralarında kendisini başbuğ tanımışlardır [242]. İmam Mansur hakkında yukarıdaki bilgiyi veren Mehmet Ağa, daha sonra Mansur'un akrabalarından Bolat Han isminde biriyle İstanbul'a gitmiştir. Yalnız edinilen bilgiye göre Ferah Ali Paşa'nın «İstanbul'a gittiğinde benim ismimi söylersen sana iltifat ederler» demesine rağmen İstanbul'da kendisine gereken ilgi gösterilmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki, bu tarihlerde İmam Mansur İstanbul'da iyice tanınmıyordu. Ne zaman ki Ruslarla harbe başladı, bazı başarılar elde ettiği o zaman önce dikkate takip, sonra endişe ve bazan da zaferlerinden dolayı sevinç yarattı. Bunun neticesi olarak Osmanlı Devlet adamlarınca Mansur nezdinde önemli şahsiyetler gönderildiği gibi, Anadolu'dan birçok kimseler Mansur'u görmeye gitmişlerdir. Bu cümleden olarak Antep ulemasından Seyyid Halil Efendi, iki yüz talebe maiyeti ile İmam Mansur'a iltica etti. Yine siyasî ve dinî ilimlere vukufu ile tanınmış Sivas'lı Mehmet Riza da onun yanına gitmiştir [243].

Bu arada Tatarlar işi azıtıp, Mehmet Ağa ile Bolat Han henüz İstanbul'a gittikleri anlarda, durumu alevlendirdiler. Şöyle ki, Tatarlardan bazı ileri gelenler Mansur'un neşrettikleri kâğıtları, karadan ve denizden Anadolu'ya yaymak, bazısı da bizzat Hicaz'a gitmek suretiyle ortalığı karıştırmağa başlamışlardır. Bazıları da Çerkes kabileleri içerisine gidip, İmam'ın sözlerini yaymak suretiyle halkı heyecanlandırıp onların Rus topraklarından hücum etmelerine sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti, bu akınlara taraftar değildi. Nitekim Çerkeslerin Rus topraklarına saldırması üzerine Rusların huduttaki subayları tarafından durumun önlenmesini öngören şikâyetler Ali Paşa'ya gelmeye başlamıştır. Ferah Ali Paşa, Çerkesleri nizama koyduğu bir anda böyle karışıklığın çıkmasından endişe duymağa başlamıştır. Bu hususta yapılması lâzım gelenleri Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya gönderdiği bir

241) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 211; Başbak. Arşivi, H. H. Nu. 1305.
242) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 214.
243) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu 29/1.

arîzasında özetlemiştir. Burada Mansur'u herhangi bir yolla yanıma celb etmedikçe dağdağa ber taraf edilemiyecektir. Bundan evvel kabilelerin öte tarafa tecavüz teaddilerini men etmek üzere şimdilik biraz hediye ve ataya verilmek lâzım gelmekle bir miktar kumaş, meşin, yay ve tüfek gönderilmesini niyaz ederim»[244] diyordu. Ali Paşa'nın takriri İstanbul'da önce iyi karşılanmamışsa da bilahere «Şayet istediğini göndermezsek, oradaki kabileleri durdurmayacağı gibi, halen mevcut tarafların da arasında bir karışıklığın çıkmasını önliyemez» kaydiyle istediği malzeme gönderilmiştir. Paşa bunları kabileler arasında taksim ederek Rusya'ya çapulda bulunmalarının önüne geçmiştir.

Ancak Çerkeslerle Ruslar arasında devam edecek olan 1785 savaşları başka bir siyasî anlam içerisinde devam edip gidecektir ki bu hususu yeri geldikçe açıklayacağız. Osmanlı Devleti de yukarıdaki yazışmadan sonra Kafkas meselesiyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tarafından bir çavuş ile söz anlar bir çukadar seçilerek bir kırlangıç sefinesine bindirilerek Anapa'ya gönderildi. Giden heyetin vazifesi son olayları incelemekti. Bunun için gerekli tahkikat süresi şöyle ayarlanmıştı. Beş günde Anapa'ya gidilecek. Beş günde Anapa'dan Çeçen bölgesine varılacaktır. Sonra dönülerek gidiş müddeti kadar zaman içerisinde İstanbul'a avdet edilecektir. Ancak bu kafilede Karadenize açıldığında fırtınaya tutularak, beş ayda şu bu limana uğrayarak Anapa'ya varabilir[245]. Buradan Çeçen bölgesine giderek İmam Mansur hakkında bilgi almaları gerekiyordu. Halbuki bunun için lüzumlu hiç bir hazırlıkları olmadığı gibi Kızlar kalesine gitmeleri de imkânsızdı. Çünkü en fazla güvendikleri adam olan Ferah Ali Paşa da esasen yardıma muhtaçtı. Yapacakları tek iş Anapa da Mansur hakkında topladıkları bilgileri bir rapor halinde hazırlıyarak İstanbul'a döndüklerinde Halil Hamid Paşa'ya sunmuş olmaktı. Hakikaten de öyle yaptılar. Böylece devlet ileri gelenlerine sunmuş oldukları rapordaki bilgilerin mahiyeti sadece Anapa'da bilinenleri münhasır kalmıştır[246].

Diğer taraftan Ferah Ali Paşa'nın Kaftancısı ve Hacılar kalesi muhafızı Ali Ağa da Derisaadete gelerek verdiği takririnde: Mansur iki defa Rusya ile muharebe edip ikisinde de galip olmuştur. Kendisinin ehli İslâma suikastı yoktur. Hattâ bu maherebelerde aldığı on kıta top-

244) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu 29/1.
245) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 214.
246) Haşim Efendi, aynı eser, s. 32 a.

ları Rusyalılar almak istediklerinde, size vermem, bana da lâzım değil. Soğucak'ta Âl-i Osmanî Padişahı tarafından vekil bırakılmış olan paşaya gönderdim; diye cevap vermiştir[247]. Burada Mansur'a iyi niyetli olarak gösteren bir ifade mevcuttur. Anlıyoruz ki, Ruslara karşı harekete geçen Mansur ve taraftarları, savaşın seyrini yüzde yüz değiştirecek olan toptan henüz istifade edemiyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin çekindiği kadar Mansur, Devlet-i Aliyye'nin aleyhinde bir hareket tertiplemekten uzaktır. Ancak bu tamamiyle Osmanlı Devleti'nin emirlerine uygun olarak hareket ettiğini de ortaya koymaz.

2 — OSMANLI DEVLETİ'NİN İMAM MANSUR HAKKINDA YENİDEN BİLGİ TOPLAMASI

Osmanlı Devleti, zamanla yeniden Mansur meselesine dönerek, bu sefer durumun tahkikatını Sohum muhafızı Keleş Bey'e havale etmiştir. Keleş Bey de Hasan Fehmi Efendi isminde bir zatı hediyelerle birlikte Çeçen bölgesine göndermiş ve Hasan Efendi de bizzat Mansur'un yanına giderek kendisi hakkında aşağıdaki bilgiyi almıştır. Bu rapora göre, Mansur Çeçen kazası köylerinden Alda'dandır. Ticaretle dahi meşgul olmuştur. Bir ara gizliden Peygamberimize istinad edilen bir ses: Ya Mansur, gaflet ve dalalete düşenleri doğru yola davet et[248], diye hitap ederek, kendisini milleti doğru yola sevketmesi için ikaz etmiştir. Yine yapılan bir açıklamaya göre, Mansur bu vazifeyi yapacak kuvvete sahip olmadığını bildirmiş fakat aynı ses: «Sen yapmağa koyul kuvvet ve kudret bilahere gelir» diye cevap verince artık gizli bir kuvvet tarafından yardım edilmek suretiyle bu işi başaracağına iyiden iyiye inanmıştır. Önce durumu gizliyerek kimseye açmamışsa da sonra herkese durumu açıklayan beyannameler çıkarmıştır. Bunun üzerine etrafına taraftarlar toplanmaya başlar.

Neticede halkla ittifak ederek Rusya üzerine hücum edip Kızlar kalesine ait bir Palangayı feth etmiştir. Ancak Kızlar kalesinin metin olması ve bunun yanında Mansur'un da askerlerinin az oluşundan dolayı aldığı ganimetlere kanaat ederek geri dönmüştür. Fakat halk kalenin feth edilmesini mutlak surette istediğinden, Mansur ikinci defa kaleye hücum etmeğe mecbur olmuştur. Ne yazık ki Ruslar bu sefer de halk arasında ikilik soktuklarından dolayı bir anlaşmazlığın

247) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 215.
248) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1011 b.

çıkmasına sebep olmuşlardır. Tabiî seferden netice alamıyacaklarını anlıyan Mansur taraftarları etraf köylerini yağmaya koyuldular. Böylece bu seferden netice alınmamıştır [249].

3 — RUSLAR'LA İMAM MANSUR'UN MÜCADELESİ

Ancak Kafkas ahalisinin Mansur'un etrafında toplanması, Ruslar'ı endişelendiriyordu. Zira din birliğine dayanan tarikatların kurulması, onları bir bütün halinde harekete zorluyordu. Esasen Kafkasya'da kurulmuş olan bu tarikatın diğer tarikatlardan farklı tarafı mevcuttu. Tarikat şeyhi aynı zamanda komutan, müritler de muharebe gurubu şeklindeydi. Tarikatın esas vazifesi Rus düşmanlığını telkin ve halkı mücadeleye teşvikti. Tarikat mensupları adeta Rus düşmanlığı ve mücadele aşkıyle elektriklenmiş bulunuyorlardı. Tarikatın şu prensipleri, tarikat hakkında gerekli bilgiyi verir: «Rus eseri olan her şey ve Rus'un hareket tarzına uygun her vasıf, haramdır. Hasta olursanız kendinizi Rus doktorlarına tedavi ettirmeyiniz. Neticede belki o Rus ile dost olmak mümkündür». İşte Şeyh Mansur'un daveti dolayısıyle hareket tarzı buna dayanıyordu [250].

Nitekim Ruslar; bunu anlamış olacaklar ki 1785 tarihinde keşif maksadıyla Albay Piyer komutasında bir buçuk alay piyade, bir suvari alayı ve topçudan mürekkep bir müfrezeyi ileri sürdüler. Bu kuvvetler Sunja vadisine kadar inmeğe muvaffak oldukları gibi Aldı köyünü aldılar. Kendilerine ilk defa yetişen Kabartay kuvvetleri, geriyi keserek kumandanları dahil bu kuvvetleri tamamen imha ettiler. Toplarla birlikte diğer malzemeyi aldılar. Bununla birlikte Kafkasyalılar genel bir taarruz imkânını buluyorlardı. Nitekim mukabil bir taarruza geçen İmam Mansur elindeki 15.000 kişi ile Terek'i geçerek Kızlar ve Mezdegü hattını üçüncü defa aldı. Bunun üzerine Ruslar, Maniç gölüne kadar çekilmek zorunda kaldılar. Zafer Kafkasyalılara ümit vermekle beraber, yeni Rus taarruzuna karşı hazırlanmak gerektiğini de onlara hatırlatıyordu [251].

Ruslar 30 Ekim 1785 tarihinde General Tükeli komutasında Mezdegü istikametine yeniden taarruza geçtiler. Bu taarruzlarında Mezde-

249) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 217 - 219.

250) İsmail Berkok, aynı eser, s. 318.

251) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1011 d.; Asım Efendi, Tarih, C. I, s. 15; Zinkaisen, aynı eser, Theil 6, s. 537.

gü'yü elde etmişlerse de Çeçenistan'a sarkamamışlardı. 1786 tarihinde Rus taarruzlarını karşılamak için İmam Mansur Kabartay'da kaldı. O tarihlerde Osmanlı Devleti'nin de Ruslarla harbe gireceği hususunda çeşitli fikirler yayıldığından, bu durumdan da istifade edilmek yoluna gidilmiştir [252]. Siyasî yönden yerinde şurasını da tahlil edelim ki, 1787 - 1788 Osmanlı - Rus harbinin başlangıcında Osmanlı Devleti doğuda Kafkasyalılardan istifade etmeyi tasarlarken aynı tarihlerde Kafkasyalılar da Osmanlı Devletinin Rusya'ya harp ilân etmesinden faydalanma yolunu seçiyorlardı. Görülüyor ki, karşılıklı bir menfaat birliği mevcuttur. Ancak bilahere açıklanacağı gibi ayrı ayrı kalındığından Kafkasyalılar fiili bir Osmanlı istilâsına da taraftar değillerdi. Osmanlı Devleti ilk zamanlar Mansur'un Kafkasya'daki Çerkeşleri Osmanlı Devleti'ne itaat etmekten vazgeçireceğine inandığından onun başarılarına endişe ile baktı. Fakat devletin düşmanı olan Ruslara karşı kazandığı zaferlerini de iyi karşıladı. Hatta bunun için İstanbul'da şenlikler dahi yapılmıştır. Rusya'da gerek çarpışmalar esnasında, gerek diğer zamanlarda, Mansur'un faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Hatta İmam Mansur'la Voraneşte esir hayatı yaşayan Şahin Giray arasında herhangi bir andlaşmanın yapılmasına engel olmak için bu gibi işlerde çok usta olan Laşkarof'un vazifelendirildiğini öğreniyoruz. Laşkarof Kırım'ın eski hükümdarını önce Hotin'e ve buradan da İstanbul'a göndermeğe muvaffak oldu. Şahin Giray çok geçmeden Bozcaada'da idam edildi (1787). Genel bir başarı sağlıyamamakla beraber İmam Mansur, Lezgilere dayanarak Rusları hayli yıpratmıştır. Bu olaylar ve bilhassa Lezgilerin akınları üzerine, Rus elçisi Bulgakof Bab-ı Ali'den Lezgileri cezalandırmak için müsâde ve her iki Gürcü memleketi üzerinde de Rus hakimiyetinin tanınmasını istedi [253]. Osmanlı Devleti Bulgakof'un bu isteklerine oyalayıcı cevap vermekle yetinmiştir.

Yukarıda Mansur'un Kafkas kabileleri arasında bazı beyannameler neşrettiğini belirtmiştik. (1200) 1785 tarihli bu beyannamelerin birinde halka şöyle hitap ediliyordu: «Ey halk, gaflet tembellik müskirat kullanmak, tütün içmekten kaçarak tövbe edin. Mücadeleden kaçınmayın, başkasının aleyhine konuşmaktan kaçınınız. Af ediniz, teshil-i teehhüm tasadduğa davet edilince geliniz, cenaze vukuunda siyahlara bürünün, boş yere bağırıp çağırmayınız, cihada koşunuz..» [254]. Buradan

252) General İsmail Berkok, aynı eser, s. 382 - 386.
253) Yorga, aynı eser, C. V, s. 43 - 44.
254) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1247 - 1248.

da anlaşılıyor ki, Mansur bir taraftan Ruslar'la mücadele ve Osmanlı Devletiyle münasebetler kurarken diğer taraftan da Kafkasya halkına mütemadiyen beyannameler neşretmek suretiyle onları Rusya'ya karşı uyarmaya çalışmaktadır. Mücadeleleri esnasında Kafkas milletlerini temsil etmek maksadıyle, kullandığı bayrağın rengi ise yeşil, sarı ve kırmızıdır. Bu alamet aynı zamanda Dağistan bayrağının benzeri olup, askerleri de aynı renk elbise giyerlerdi [255].

Yukarıda 1785 tarihinde Mansur'un Ruslar'a karşı taarruzları ve buna Rusların ne şekilde karşılık verdiklerini belirtmiştik. Ancak Mansur boş durmuyor, mütemadiyen Rusya'nın zayıf taraflarını gözetliyerek bir nevi fırsat kolluyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tutumunu da öğrenerek yeni beyannameler neşreden Mansur, 1786 tarihinde önceden planlaştırdığı şekilde, üç koldan hareket etmek suretiyle gayesine ulaşmak istemiştir. Bu hareketin oluş tarzı şöyledir :

1 — Kabartay mıntıkasından yapılan ve Ajgeriyukua, Adilgeri ve Patokhşoke tarafından idare edilen taarruz neticesinde Aleksandrovskaya ve Novoristove mevkileri zapt edilmiştir.

2 — Bu iki taarruz hattında sağlanan başarılarla Osmanlılar lehine büyük menfaatler sağlanmıştır. Çünkü Rusların Karadeniz'deki hakimiyetlerine darbe indirilmek suretiyle, bir müddet için de olsa, sekteye uğratılmış ve Osmanlıların Kafkasya ile daha yakından ve kolay irtibatta bulunmak imkânları sağlanmıştı.

3 — Kuban [256] mıntıkasından yapılan taarruz neticesinde, Ruslar Meya nehri gerisine atılmış, Boldaruvskaya mevkii işgal ve ayrıca dört stanitsa tahrip edilmiş, komutan Grigof ile birlikte iki yüz er esir alınmıştır [257].

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Kafkas - Rus mücadelesi henüz sona ermeden 1787 tarihinde Osmanlı - Rus harbi çıkmıştır. 1787 - 1792 yılları arasında yapılan bu harplerin tafsilâtına geçmeden, Anapa ve dolayısıyle Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin gerçekleşmesinde büyük rolü olan Ferah Ali Paşa'nın vefatını ve bilahere de Kafkasya'da vazife gören diğer valilerin çalışmaları üzerinde durarak, Osmanlı Devleti'nin mezkûr bölgedeki faaliyetlerini anlatmaya çalışacağız.

---

255) Haşim Efendi, aynı eser, s. 59.

256) İsmail Berkok, aynı eser, s. 386 - 387.

257) J. Klaproth, aynı eser, Tom. I, P. 187 - 190 (Kuban ve çevresi hakkında yeteri kadar bilgi vermektedir.).

4 — BU DEVREDE KAFKASYA'DAKİ İLK OSMANLI VALİLERİNİN FAALİYETLERİ

Kafkasya'ya ilk defa devamlı olarak tayin edilen Osmanlı valisi Ferah Ali Paşa'dır. Mezkûr valinin buradaki çalışmalarından daha önce bahsedildi. Şimdi ölümünden önceki harekât tarzı üzerinde durulacaktır.

Kafkasya'da Osmanlı egemenliğini gerçekleştiren bir şahıs olan Ferah Ali Paşa, hastalandığı zaman da gayret göstermekten, milletine hizmet etmekten asla geri durmamıştır. Nitekim hastalığının ilerlediğini anlayınca, ölümünden sonra bu kritik bölgenin komutansız kalmamasını temin için, derhal kâtibi Haşim Efendi'yi yanına çağırarak, «Durumu Devlet-i Aliyye'ye bildirerek, bir an evvel Anapa'ya ehliyetli bir vezirin tayinini ve gönderilmesini arzedelim» demiştir. Bu bir kehanetten ziyade, devlete ve millete olan sevgi ve saygının ifadesidir. Zira birçok kimseler ölmeden bu tip harekete pek az tevessül ederler. Onlar için esas olan yaşadıkları müddetçe kendi hakimiyet yetkilerinin alınmamasıdır. Halbuki Ferah Ali Paşa, daha ziyade devletin güç ve kuvvetinin sarsılmamasını dikkate almaktadır. Ona göre: Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin devam edebilmesi, buraya tayin edilecek valilerin çalışmalarına bağlıdır. Bu hususu biz de kabul ettiğimizden, zaman zaman Anapa valilerinin çalışmalarını incelemekten çekinmeyeceğiz.

Ferah Ali Paşa'nın hastalandığı zamanlarda, Sadrazam çuhadarlarından olup, Faş'ta geçici olarak vazifeli bulunan Süleyman Ağa da Anapa'da bulunuyordu. Ferah Ali Paşa, İstanbul'a dönecek olan Süleyman Ağa'yı yanına çağırtarak kendi durumunu belirten ve Haşim Efendi tarafından kaleme alınan bir yazıyı bu zata teslim ederek: «İşte yatacak yerimizi inşa ettik, Allah'ın davetine muntazırız. İstanbul'da bizi sual edenlere selâm ve duamızı tebliğ eyle» dedikten sonra kendisini İstanbul'a göndermiştir.

Haşim Efendi bundan sonra, Ferah Ali Paşa'nın ölümüyle ilgili uzun açıklamada bulunmaktadır. Fakat biz burada daha ziyade önemli gördüğümüz hususları kaydetmekle yetineceğiz[258].

Kısa olarak hal tercümesini verirken açıklanacağı gibi, Ferah Ali Paşa aynı zamanda bir tarikat mensubuydu. Bir Osmanlı valisi olarak tarikatla uğraşması iyi karşılanmıyabilir. Fakat garip bir hususdur ki,

258) Haşim Efendi, aynı eser, s. 59 a.

birçok kimselerin kendisine bağlanması bu yolla olmuştur. Ayrıca bu devirde tarikat mensupları cesaretli, mücadeleci olmuştur. Çok defa devlet yararına oluyordu. Nitekim yaptığımız incelemelerde Ferah Ali Paşa'nın çalışmaları anında etrafında bulunanlara daima bu hususu müsbet olarak aşılaması kendi hakkında müsbet düşünmemizi icap ettirmiştir. O son günlerini ibadetle geçirirken devlet işlerini de ihmal etmiyordu. Günlük emirlerinde hastalığı yüzünden yas tutanlara kızarak; «Şenlikler için mızıka çalınsın, böylece din ve devletin büyüklüğü herkesçe bilinsin» demek suretiyle, gerçek benliğini ortaya koymaktadır.

Nihayet artık çalışamıyacağını anlamış olacak ki, Anapa'ya Nüzûl emini tayin edilmiş olan Kapucubaşı Hüseyin Ağa'yı Nakib-ül Eşraf memurunu ve ileri gelen imam efendileri yanına çağırarak, onların huzurunda Hüseyin Ağa'yı kaymakam olarak seçtikten sonra kendisine; «Yeni vali gelinceye kadar mevcut nizama halel getirmeyecek, umuru memlekete himmet edesin» şeklinde emir vermiştir. Bu görevini de yaptıktan bir müddet sonra tamamen kendini kaybetmiş ve az sonra da ölmüştür [259].

Ölümü yakınları tarafından olduğu gibi, bu bölgenin sakinlerince de büyük üzüntü yaratmıştır.

Ölümü müteakip vasiyeti üzere hazinesi açılmıştır. Mevcut olanlar şunlardır: Bir gümüş takımı, bir adet yıldız altını, iki altmışlık bir kuruş parası çıkmıştır. Bunun dışında taç ve hırkası Görüce'den gelen Derviş Mustafa'ya ita olunmuştur.

Ferah Ali Paşa aslen Gürcü kölesidir. İstidadı sayesinde tahsil görerek kendisini yetiştirmiş, bilahere de bir müddet meşhur Koca Abdi Paşa'nın divan kâtipliğinde bulunmuştur. Daha sonra bazı taşra memurluklarında da vazife görür. Bu dönemdeki faaliyetleri sayesinde hayli şöhret yapmıştır. Ferah Ali Paşa bir yandan devlet işlerinde çalışırken diğer taraftan yeni bahçedeki Takyeciler Camiinde bulunan Şeyh Mehmet Efendi isminde ihtiyar bir şahıstan inabet aldığı bilinmektedir. Hattâ taşrada memuriyet işleriyle uğraşırken dahi bu tekkeye uğramıştır [260].

1773 tarihinde Koca Abdi Paşa'nın yanında çalışırken Tulça, Babadağ, Pazarcık, Kozluca ve İsmail'i alan Ruslar, Şumlu'da sancağı şe-

259) Haşim Efendi, aynı eser, s. 59 a-b.
260) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 228.

rif üzerine hücumla İstanbul'a gidecek geçidi tazyik etmeye başlamışlardır. Başta Koca Abdi Paşa olmak üzere bütün ordunun üzüntülü ve perişan olduğu bir zamanda Ferah Ali Paşa hiç bir telâş göstermeyerek Şumlu'nun etrafına hendekler kazdırarak şarampol ve kapı icadına sebep olmuştur. Abdi Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra resmî bir vesika bulamadığımız ve fakat Haşim Efendi'nin kaydına göre Rumeli kaymakamı ve mirmiranı olmuştur. Bu paye ile Kocaeli sancağı mutasarrıfı olması lâzımdır [261].

Osmanlı Devleti Kırım'ı kaybettikten sonra Kafkasya ile ilgilendi ve oraları tahkim etti. Ancak bunun sistemli bir şekilde yürütülmesi için bu bölgenin idarî merkezi sayılan Soğucağa kuvvetli bir paşa'nın tayini lâzım geliyordu. Bu konuda yapılan müzakerelerden sonra, aslen Kafkasya'lı olan Ferah Ali Paşa'nın bu karar gereğince Soğucak muhafızlığına tayini uygun görülmüştür. Ferah Ali Paşa bu karar alındığı sıralarda İzmit'te bulunuyordu. Bulunduğu yerden vazifesi başına gittikten sonra, çalışmalarının müsbet olmasından dolayı kendisine, belirtildiği gibi, Ankara sancağı ile Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi. Eylül 1784'te de vezirlik rütbesi ihsan edildi. Ölümü: Anapa, Soğucak ve Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında yukarıda bilgi verildiğinden burada tekrar üzerinde durmayacağız.

BİCAN - OĞLU ALİ PAŞA'NIN ANAPA MUHAFIZLIĞI

Bilindiği gibi, Ferah Ali Paşa, ölümünden kırk gün önce Bab-ı Ali'ye yazdığı yazıda, Anapa'ya yeni bir muhafızın tayinini istemişti. Durumdan haberdar olan Bab-ı Ali de Acaralı Bican - Oğlu Ali Paşa'yı (1200) 1785 de Soğucak ve Anapa muhafızı tayin etti. (2 M. 1200) 16 Kasım 1785 tarihinde Bican - Oğlu Ali Paşa, Anapa'ya vardığında ilk önce Ferah Ali Paşa'nın adamlarına güleryüz göstermişse de sonradan Kethudası Hasan Ağa'yı katl ve diğerlerini de perişan etmiştir [262]. Yalnız Başbakanlık Arşivindeki bir vesikaya nazaran, Hasan Kethuda'nın katli şöyledir: «Ali Paşa'nın vefatı üzerine kethudası Hasan Ağa'nın Anapa kalesinde mevcut sürat topları ve mühimmatı hazırlıyarak, İmam Mansur'a iltihak edecek iken, bu hareketi haber alı-

261) Haşim Efendi, aynı eser, s. 2 b - 3 a; Mehmet Süreyya, Sicilli Osmani, C. IV, s. 13.

262) Haşim Efendi, aynı eser, s. 61; Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1350 - 1349 - 1348.

nıp idam edilmiştir». Anapa Bina emini Hüseyin imzasını taşıyan vesika (25 M. 1200) 28 Kasım 1785 tarihini taşır [263].

Bican - Oğlu Ali Paşa Anapa'ya geldiği sıralarda, yukarıda belirtildiği gibi, Ferah Ali Paşa'nın Mansur'la görüşmek arzusuna istinaden, onu Anapa'ya celb etmek için yanına bir mektupla gönderdiği elçi de gelmiş bulunuyordu. Bu adamla birlikte Mansur iki mektup göndermişti. Birinde bizzat kendisinin Anapa'ya gelmek suretiyle Devlet-i Aliyye'ye yardım edeceği belirtiliyordu. Diğerinde ise, Sadrazam'a hitap ediyordu: «Allah ve peygamberin inayetiyle Muhammed ümmetini şer'i şerife davet edeceğine temas ederek, Rusya'ya yapılacak akınlar hakkında bilgi veriyor ve bilahere de çeşitli nasihatlerde bulunuyordu.» Ayrıca aynı mektupta Ferah Ali Paşa'dan Sadrazam'a mektubu ile birlikte selâmının bir an evvel iletilmesini isterken, Dağistan askerinin Rusya ile harbe gitmek üzere toplandığından dikkati çekiyordu. Mansur'un bu şekil davranışı Osmanlı Devleti'ne karşı menfi bir harekette bulunmayacağına işaret sayılabilir. Durum bu merkezde iken çözümlenmesi gereken bir cihet te Rusya'nın Kafkas kabilelerinin serbest hareketlerde bulunarak, Rus topraklarına yaptıkları akınlardan dolayı Osmanlı Devleti'ni mes'ul tutmasıdır.

Bican - Oğlu Ali Paşa'nın tayininden sonra da Osmanlı - Kafkas münasebetleri aynı şartlar altında devam etmiştir. Yalnız bu arada bazı Kafkas kabilelerinin Rus hududuna tecavüzlerinin devam ettiğini, hudut boyundaki Rus kumandanlarından alınan şikâyet mektuplarından anlıyoruz. Bican - Oğlu Ali Paşa bu şikâyetleri İmam Mansur'dan aldığı mektuplarla birlikte (12 M 1200) 14 Ocak 1785 tarihinde Derisaadet'e göndermiştir. Bu tahriratında Çerkeslerin Ruslardan sirkat ettikleri mallarının bir listesi de veriliyordu. Ayrıca Mansur'un halkı islah için yeniden mektuplar dağıttığına işaret edildikten sonra, Rus askerlerinin Kuban'a toplandığı ve Mansur'un 12.000 askerle Moskof'a galip geldiği belirtilmiştir [264]. Bu arada Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur'un Kafkasya'daki halkı kendi etrafında toplamak suretiyle tamamen müstakil hareket edeceğinden endişe duyduğunu tesbit ediyoruz. Nitekim bununla ilgili olarak (1200) 1785 tarihli bir vesikanın özeti şöyledir: «İmam Mansur'un Çerkes, Abaza ve Nogaylar'a birer kıt'a mektupları gelip, bunları kendi tarafına celb etmek istediği anlaşılınca, derakab Paşa tarafından hazinedarı Mehmet Ağa ve beylerin-

263) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1351; Cevdet Paşa, C. III, s. 230.
264) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1305.

den Murteza Bey'i gerekli eşya ve hediyelerle Kuban tarafına göndermiştir. Bu şahıslar Kuban tarafındaki ahaliyi tarafımıza celb için çalışırken, biz dahi etrafımızdaki Çerkes ve Abazaları, eski ahidleri üzerine devlete bağlamak için çalışmışızdır. Paşa hazretleri bu makûle kabileleri ile komşu olduğumuza binaen herkesin tavrına göre hareket ve kanaat ve hüsn-i imtizaç ideceği malûmumuz olmakla, İnşaallah-ı Taala bu tarafta olan kabilelerden cümlesini Padişah-ı âlempenâh Efendimizin ubûdiyetine bağlamağı vazifemizden saymaktayız. Bu cümleden olarak Anapa, Soğucak ve sair mahallerin cümlesiyle hüsn-i imtizaç üzere, iltifat buyurulduğundan ve yurd-ı Padişâhîde bir türlü kusur olmayıp, şanla ve istiyerek tarafımızdan bir emrin buyurulmasında Abaza, Çerkes ve Nogayların derhal bu emre itibar edeceklerinin malûm olması» isteniyordu[265].

İmam Mansur'un Abazaları, Çerkesleri ve Nogayları kendi etrafında toplamasına Osmanlı Devleti'nin derhal karşı koyması, ki bu husus, Kethuda Hasan Efendi'nin idam sebebinin açıklanmasıyle de variddir, bir yanda Mansur'un hareketlerinde serbest olduğunu ve diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin bu kabilelerin İmam Mansur'un etrafında toplanmasını istememesi bakımından dikkate değer bir hususdur[266]. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasî tutumuyla birlikte, oradaki hakimiyet sahası da çizilmiş bulunuyor. Esasen 1787 - 1788 - 1792 harplerine de Osmanlı Devleti bu siyasî tutum ve hakimiyetle girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasetinde, Anapa ve Soğucağa tayin edilen valilerin de rolü büyük olmuştur. Nitekim Ferah Ali Paşa'nın zamanında durum yukarıda belirtildiği gibi iyi iken, Bican - Oğlu Ali Paşa'nın gelmesiyle önceleri her ne kadar iyi olarak belirtilmişse de, bilahere fenalaşmıştır. Şöyle ki: Bican - Oğlu memleketi idare etmeye muktedir olmadığından çok geçmeden Anapa'da karışıklığın çıkmasına sebep olmuştur. Esasen Acaralı Ali Paşa eski yeniçerilerden olup, bilahere emekliye ayrılmıştır. Yeniçerilikten ayrıldıktan sonra Faş kalesinde ikâmet ederken, buradaki muhafız Paşa'yı, çeşitli hilelerle etrafına topladığı birkaç esiriyle birlikte öldürmüştür. Muhafızın ölümünden sonra yerine geçebilmek için halk tarafından taraftarlar toplamağa muvaffak olarak, bu idamın haklı olduğunu devlet nezdinde isbat etmiştir. Neticede mirmiranlık rütbesiyle Faş muhafızı olmayı beceren bir kimseydi. Fakat kendisi de halkla imtizaç edemiye-

265) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1350.
266) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1350 ve 1305.

rek, onlarla arasında esaslı bir anlaşmazlığın çıkmasını önleyememiştir. En sonunda bir gün halkın üzerine hücum etmesi karşısında İstanbul'a kaçmağa mecbur olur.

İstanbul'daki esir pazarlarında tekrar eski işiyle meşgul olurken Soğucak ve Anapa muhafızlığının boş olduğunu esircilerden haber alarak derhal harekete geçer. Saraydan elde ettiği taraftarları vasıtasıyla da kendisini Soğucak ve Anapa muhafızlığına tayin ettirmeğe muvaffak oldu [267].

Yanına aldığı aile efradıyle birlikte, dokuz kişi ile esir ticaretine gelir gibi Anapa'ya gelmiştir. Bunun üzerine halk «Şayet bizlerin talihimiz olsaydı Ferah Ali Paşa bir müddet daha yaşardı da, bu adamın buraya gelmesi mümkün olmazdı,» demeye başlamak suretiyle memnuniyetsizliklerini belirtirlerse de, çaresiz boyun eğmişlerdir. Hattâ Anapa'ya geldiği gün, bulunduğu gemiden dışarı çıkmamış, ancak sabaha bir saat kala alay tertip edilerek, Ferah Ali Paşa'nın vezaret takımı kalenin dışarısına çıkarılıp, bilahere kendisi dahi gemiden çıkarılarak ve kabile halkının gözünde mümkün mertebe Osmanlı Devleti'nin şerefini kurtarmak için gayret gösterilerek kaleye getirilmiştir [268].

Bu arada Ferah Ali Paşa'nın adamlarının ayda aldıkları yirmi beş kuruşu çok görerek: «Yirmi beş kuruşa ben bir adamı bir sene çalıştırırım, hem de bu arada hırsızlık yaptırmak suretiyle bir hayli servet edinirim.» demiştir. Ferah Ali Paşa'nın tayin ettiği kaymakam Hüseyin Bey'e söylediği bu sözlerin, Ferah Ali Paşa'nın adamları tarafından işitilmesi üzerine, bunlar kızarak Anapa'dan ayrılmışlardır. Bu arada Bican - Oğlu'na bağlı kalanlar Enderun ve Birun çavuşlarıyle Mehterhane takımının yarısıdır.

Bican - Oğlu Ali Paşa'nın Anapa ve Soğucak'ta fazla bir faaliyetine rastlamıyoruz. Tayin edildiği yılın sonlarına doğru yukarıda bahsettiğimiz gibi, esasen halk ve asker arasında sevilmediğinden, oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrılış sebebi şöyledir: Vazifesi başına döndükten sonra yeni Anapa seraskerliği görevine başlar başlamaz, esir ticaretiyle uğraştığı gibi, halkın elinde bulunan esirleri de güç kullanarak emrine alır. Bu hal az zamanda ayak altına düşerek halkın kendisine hücum etmesine sebep olmuştur. Ancak güç halle kendisini

267) Haşim Efendi, aynı eser, s. 61 b ve d; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 231.
268) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 222-223.

kurtararak bir kabile reisinin evine sığınmıştır. Bunun üzerine halk yeni bir muhafızın tayin edilmesini devletten istemiştir [269].

Anapa'dan ayrıldıktan sonra Sinop'ta ikâmete başlamıştır. Sultan III. Selim Han zamanında vezaretle Trabzon valisi oldu. Ancak buradaki faaliyetlerinin de iyi olmaması yüzünden, vezareti kaldırılır. (1211) 1796 tarihinde tekrar vezaretle Faş mutasarrıfı oldu. (1212) 1797 de öldüğünde kethudası Seyyit Mehmet Efendi (Ağa) Kapucubaşısı olmuştur [270].

MUSTAFA PAŞA'NIN ANAPA MUHAFIZLIĞI VE FAALİYETLERİ

Belirtildiği gibi Bican - Oğlu Ali Paşa'nın halk tarafından üzerine hücum edilmek suretiyle Paşa sarayından kovulması üzerine halk, Bab-ı Ali'ye yeni bir muhafızın tayinini istiyen mahzarlar gönderdi. İşte Anapa'dan gelen muhafızlara istinaden o tarihlerde Çorum sancağı mutasarrıfı olan İpekli oğlu Mustafa Paşa, Soğucak ve Anapa muhafızı tayin edildi. Bunun Anapa'ya girişinde de yine güçlükler çıkmıştır. Şöyle ki, eski kâtiplerden Haşim Efendi Bican Oğlu'nun son zamanlarında İstanbul'a gitmişken, tekrar Anapa paşası kâtipliğine tayin edilerek gönderilir. Haşim Efendi kabile adetlerini bildiğinden yanında birçok hediyelerle dönmüştür. Anapa'ya yaklaştığında Abaza kabileleri ile Anapalılar arasında anlaşmazlık çıktığından, kale kapuları kapatılmış bulunuyordu. Fakat İstanbul'dan bir geminin geldiği öğrenilince, bir aralık muhasemat kaldırılarak, gelenin kim olduğunu öğrenmek istemişlerdir. Bunun üzerine gemideki durumun anlaşılmasına yetecek bir zaman için karşılıklı andlaşmaya varılır. Bundan istifade ederek Anapa'ya çıkan Haşim Efendi, ki bilindiği gibi bu zat Ferah Ali Paşa ile Bican Oğlu Ali Paşa'nın da kâtipliğini yapmıştır, henüz Paşa'nın gelmediğine şahit olur. Aradan bir müddet geçtikten sonradır ki, ancak Paşa'nın gemisi görülür.

Gemi limana vardığında, Anapa'daki durumu Haşim Efendi şöyle açıklıyor: «Müteakiben Paşa sefinesi dahi görünüp limana dahil olduktan, sefineye vardım gördüm ki, bu biçare dahi Bican Oğlu'ndan üç adım fazla olarak, o iki çıplak adamıyle gelmiş. Müteessir oldum. Ve kendisine dedim ki: «Efendim, bu diyarı salefiniz cennetmekân Şeyh

269) Haşim Efendi, aynı eser, Va. 61 b ve d.v.
270) Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1311, s. 551.

Ferah Ali Paşa feth ve ihya etmiştir. Hemen şimdi Paşa tabyası altından kayık ile tebdilen çıkıp ve doğru müşarünileyhin türbesine varup fatiha okuduktan sonra; — «efendim sen benim karındaşımsın, mülk ve etbaın bana miras kalmıştır. Elden geldiği kadar bunların korunmasında kusur etmem»— diye alenen söylediğiniz halde, oradan gizlice yeniçerilerin bulunduğu semte gidiniz ve birer ikişer altınla onları yine gizlice sefineye getiriniz. Durumun gizli tutulmasını, lâzım gelenlere emretmelisiniz. Bizler dahi alay tertibi için bir yere gelelim dedim»[271]. Mustafa Paşa da aynı şekilde hareket ederek kaleye girmiş ve sıvaları dökülmüş, toz toprak içindeki binaya yerleşmiştir. Bir bakıma Mustafa Paşa, Anadolu kesiminde muhassılık etmiş olan Gazi - Oğlu ismindeki şakinin bölükbaşısı ve tertipkerdesi olup, nice güçlüklerden kurtulmuş, bir çok işlere vukuf peyda etmiş bahadır ve mudîr bir adamdır. Bunun yanında, yerinde yapılan ikazlara göre hareket etmesini de bilirdi. Nitekim Haşim Efendi'nin dikkatini çekmesi üzerine saraya vardığında resmen divan kurarak, Anapa'ya tayin emrini okuduktan sonra: «Benim usulüm ayniyle karındaşım Ferah Ali Paşa'nın kanun ve usulüdür. Şayet hılafı zuhur ederse ihtar edesiz» demek suretiyle divan'a son vermiştir. Buradan anlıyoruz ki, Mustafa Paşa da Ferah Ali Paşa'nın yolunu takip edecektir. Bunun içindir ki, konuşmasından sonra orada bulunanlar memnunen ayrılmışlardır [272].

Mustafa Paşa'nın ilk işi doğudaki kabilelere sığınan Bican - Oğlunu getirterek yerine gitmesini sağlamak olmuştur. Bunun için de şu şekilde hareket eder: Yeniçeri odalarından dokuzuncu cemaatın odabaşısını gece yanına getirterek: «Yarın gelip selefin Ali Paşa'nın kaleye gelmesini ve geldiğinde kendisine bir zarar verilmemesini teklifle salimen iadesini bana teklif et,» demek suretiyle bir başkası tarafından teklif yaptırarak, Bican - Oğlu'nu kaleye sesletmek suretiyle bir gemiye bindirip salimen Sinop'a gitmesini temin etmiştir [273].

Dikkatimizi çeken bir husus da yeni feth olunmuş olan bu havalinin böyle bir valiye havalesidir. Kafkas kabileleri hakkında bilgisi olan bir devlet ricalinin bu şekilde hareket etmiş olmasını hayretle karşılıyoruz. Hele Kırım meselesinin arkasından Rusya ile bir harbin çıkması mukadder iken, kuvvetli bir Paşa yerine Bican - Oğlu'nun tayini cidden şüpheyi celbeder.

---

271) Haşim Efendi, aynı eser, s. 62 a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 234 - 235.
272) Haşim Efendi, aynı eser, s. 62 a.
273) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 235 - 236.

MUSTAFA PAŞA'NIN KABİLELERLE 9 MADDELİK BİR ANLAŞMA YAPMASI

Her ne kadar yukarıda Mustafa Paşa'nın bu bölgeyi idare edebilecek bir kabiliyette olmadığı hususunda bir işarette bulunduysak da, bu ifademiz Ferah Ali Paşa ile mukayese içindir. Yoksa Bican - Oğlu'ndan çok daha iyi davranarak evvelâ ahali ve ocaklıları memnun ettikten sonra kabile beylerini dahi davet ederek, kale ahalisi ile aralarında olan geçimsizliği halletmiştir. Bundan sonra kabile reislerini Anapa'ya davet ettiği esnada Ferah Ali Paşa'nın yaptığı gibi onlarla bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayı siyasî değerine istinaden aynen almayı lüzumlu buluyoruz. Anapa muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bu evrakın aynı şöyledir: «Anapa kalesi ve civarında kain akvam ve kabailden Natukaç, Şapsığ, Çerakise kabileleri başka başka tarafı müşarünileyhe celbolunup mevdad-ı müteaddide üzere verilen revabıtın ve eyledikleri ahd ve imanın keyfiyeti ve verdikleri senetlerin başka başka suretleri Derisaadet'e takdim olunmuş olup, bu defa dahi cesim bir halk Abaza kabilesinin işe yarar birer ihtiyar özdenleri ve hacıları ve bura halkının yüzden mütecaviz söz sahipleri kabileleri tarafından tardla müşarünileyhe gelip birkaç gün merasim icrasından sonra, bunların dahi diğer halk misüllu kendileriyle yurtlarının erbabı nizamı ve Devlet-i Aliyye kulluğu taahhüdünde olmaları halet-i mukaddem layihayı batıla (eski layiha) söyleşilerek dokuz madde üzerine ahd ve mîsak ettirilip, iki yüz elli top eşyayı mütenevviye (çeşitleriyle) ile on adet enam varid altı sub beş elbas alınarak iade ettirilmiş olmakla, verdikleri memhur senedin bir kıt'a sureti ihrac ve irsal olunmuş...»[274].

«**1. Madde:** Fimabad Devlet-i Aliyye'nin dostuna dost, düşmanına düşman olmak.

2. Madde: Gerekince, eskisinden daha kuvvetli bir bağla, münasip şekilde Devlet-i Aliyye halkı olarak Anapa muhafızlığının emr ve re'yiyle hareket ve dain eylediği mahalde isbat-ı vücut etmek.

3. **Madde:** Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti arasında ledelmusallaha Kuban nehri hudut olup öte yakasında olan Rusya arazisine hilaf-ı şürût-ı musalaha Rusyalunun emval ve hayvanatına sırren ve

274) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 22820.

alenen bir türlü zarar ve hasarat etmemek (Bu maddedeki Kuban nehrinin sınır olduğunun belirtilmesi 1207 andlaşması hükümlerine göredir).

4. Madde: Eğer alınmış mal ve hayvanat içlerinde var ise şürût-ı musalaha üzre Rusyalıya red ve teslim etmek.

5. Madde: Kalalu ve Adalu ve Nogaylu ve muhafızlara müteallik tüccar makûlesi, kabileleri derûnunda gidip ticaret eylediklerinde eminen ve salimen ticaret edip, bir türlü garez zımnında emr-i ticaretlerin mumanaat olunmayıp zarar ve ziyan olmamak.

6. Madde: Kabileleri derûnuna gidip gelen tüccar ve ebnâyı sebili, kabile hududunda ihraç edinceye kadar iktizası veçhile başına segara tabir olunan kılavuz tayin edilerek huduttan ihraç etmek.

7. Madde: Gerek Anapa muhafızları dairesinde ve gerek Kalalu ve Adalu ve Nogaylu'dan bir türlü töhmet ile kabilelerine firar edenler valiler taraflarından ahkâm-ı hak için matlup ve buyrultu irsal olundukta bizlere konak oldu daiyesiyle tevkif olunmayıp derakab teslim etmek.

8. Madde: Kale amelesi ve ahalisi ve muhafız ve askerden bir bahane ile diğer bir kabileye firar edip, ol kabileden bir tanesi ol kimseyi kabilemizden birisine (sattık) fürûhat eyledik deyu iktifa olunmayup muhafızlara ihbar ve her kim (satmış) fürûhat etmiş ise onu dahi bildirmek [275].

9. Madde: Anapa muhafızlarının taht-ı hükümetlerinde olan halk beyninde hasbe'l-iktiza dava ve nizaı vukuunda Şer'-i âli veyahut adeti kabail üzre ehl-i kabile ile faal olundukta, hak zâhir olunduktan sonra hakka razı olunmayıp ters olan herhangi taraf ise muhafızlar tarafından ve kabileleri tarafından sahilde ve tarafgirlik şeraiti ve suture'l-amal tutulmak üzere zikr olunan Abazek kabilesi tarafından ahd ve misakı havi verilen (mühürlü) memhur senedin bir sureti...» [276].

Yukarıdaki anlaşma (1244 - 1245) 1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşının sonunda imzalanan Edirne andlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı kaybedişine kadar, Devlet-i Aliyye ile kabileler arasındaki si-

275) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 22820.
276) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 22820.

yasî bağlılığın esasını teşkil eder. Bunun için temellerinin Ferah Ali Paşa tarafından atıldığını gördüğümüz bu anlaşmanın yeri tarihimizde büyüktür. Ve Anapa'ya tayin edilen her Osmanlı valisi, anlaşmanın yenilenmesine gayret etmiştir.

Mustafa Paşa kabilelerle yukarıdaki andlaşmayı yaptıktan sonra beş ayı mukaddem önce Çakular kabilesinden bilahere de Anapa yakından olan Nogay kabilesinden bir kız alarak hem Çerkesler'e ve hem de Nogaylar'a damat olmuştur. Ancak malî bakımdan güçlükler çekmiştir. Şöyle ki; mansıp olarak kendisine verilen Ankara'nın bir senelik varidatı sadece bir ay dairesi halkının misafirine yetmekteydi. Devlet-i Aliyye tarafından gelir olarak gösterilmiş bulunan Anapa gümrüğüne gelince, her ne kadar senelik gümrük geliri 50.000 kuruş ise de yalnız altı ay çalışmakta olduğundan, o da yetersizdi. Ayrıca bu altı ayın ilk dört ayının gümrük yekûnu ise 16.668 kuruş tutmaktaydı. Bunun yetersizliği de aşikârdır [277]. İstanbul'dan gönderilen hediyeler ise ilk önce gelen kabilelere verilmiş olduğundan çaresiz olarak posta havalisini beklemeye başlamıştır. Görülüyor ki, önceleri devlet tarafından Anapa, dolayısıyle Çerkesistan'a önem verilmişken, zamanla bu husus ikinci plâna bırakılmıştır. Oraya tayin edilen valilerden ise ancak kendi iktidarları nisbetinde iş beklenebilirdi. Ancak yiyeceği dahi temin edilmeyen Mustafa Paşa, Anapa dolaylarında Ferah Ali Paşa gibi bir mûcize yaratamazdı. Kaldı ki kendisi darı unuyla geçiniyordu.

1785 - 1787 TARİHLERİ ARASINDA ANAPA VE HAVALİSİNİN DURUMU.

1785 - 1787 tarihine kadar devletin Anapa seraskerliğine gönderdiği malzeme ve verilen emirlerin şu şekilde bir sıralanmasını yapabiliriz. (23 N. 1200) 22 Haziran 1785 tarihinde Mustafa Paşa'ya gönderilen bir emirde, Anapa kariyesinin Topaltı ve Nogaylı ve sair köyler arasından tahsis edilerek kale anbarına vaz olunandan maadasının da da tahsili ileri sürülüyordu [278].

Fakat yukarıda belirtildiği gibi, buranın halkı çok fakirdi. Önceden toplanmış olan zahire de güçlükle toplanmıştı. Mustafa Paşa esa-

277) Ahmet Cevdet, Tarih, C. III, s. 236.
278) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 49077.

sen kabileleri kırmamak için gayret sarfettiği gibi, bu havalide yetiştirilen ürünlerin başında o tarihlerde darının geldiğini söylersek devletin gönderdiği emrin ciddiyeti meydana çıkar. Diğer emirlerin bir kısmı Soğucak ve Anapa civarındaki kabilelere verilecek eşyalar içindi. Bu hususla ilgili olarak gelen hediyelerin dağıtıldığını belirtmiştik [279].

Devletin en fazla üzerinde durduğu husus Anapa kalesinin yeniden tahkimi hususudur. Bu maksatla (23 N 1200) 22 Haziran 1785 tarihli emirde, Anapa kalesinin hendekleri ve tabyalarının dört aya kadar yapılması isteniyordu [280].

Nitekim ayrıca (23 N 1200) 22 Haziran 1785 tarihli ve Anapa Bina emini Hüseyin Ağa'ya gönderilen emirde, Anapa kalesinin ikmali için istenen 6858 kuruşun gönderildiği ve hesabın irad kaydedildiği belirtiliyor [281]. Yine (5 M 1201) 9 Kasım 1786 tarihli bir yazıdan Anapa kalesinin tamirinde toprak taşımak için lüzumlu yüz araba ve bin kulaç şireng ipinin vardığını öğreniyoruz [282]. Anapa valileri bir taraftan kalenin inşaasıyle uğraşırken ve yiyecek meselesini halle çalışırken diğer taraftan da hudut boyundan gelen haberleri ve düşmanın hareket tarzını öğrenmek zorundaydılar. Nitekim Mustafa Paşa da aynı şekilde çalışmıştır. Bu maksatla (1202) 1787 tarihinde gönderdiği bir tahriratında, Moskof'tan bir esir ve Kırım'dan bir adam alınıp İstanbul'a gönderildiğini belirttikten sonra Açu kalesinin zapt edildiğini, Rus askerinin kıht ve vebadan telef olduğunu arzediyordu [283].

Yukarıda belirtilen hususlar dışında Mustafa Paşa'nın Anapa muhafızlığındayken yaptıklarına tesadüf edemiyoruz.

Kafkasya'da mezkûr faaliyetlerde bulunan Mustafa Paşa aslen Divriğilidir. Anadolu'da Kazı - Oğlu avanesinde bölükbaşı olup sonra Çatalcalı Ali Paşa'ya kethuda olmuştur. Bilahere belirtildiği üzere mirmiran olup Halep mütesellimliği ve Ankara muhassılığı ile Soğucak ve Anapa muhafızı olmuştur. 1202 de vezaretle Trabzon valisi ve Adakalesi muhafızı oldu. 1787 - 1792 Osmanlı - Rus muharebesinde bulunup bazı başarılar elde etmiştir. (1207) 1792 de maden emini olmuştur. Fakat zimmetine para geçirdiğinden vezareti kaldırılarak Bursa'da otur-

279) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 52046.
280) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 48299.
281) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 25631.
282) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 6074.
283) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1047.

mağa mecbur tutulur. Bilahere Sohum'a gitmesi şartıyle 1207 de vezareti iade edildi (1794). Oradaki vazifesinden azledilerek Divriği'ye izam edildi. (1213) 1798 de vezaret rütbesinin ibkasıyla Hanya valisi oldu. (1214) 1799 da bir kısım askerle Mısır'a Bonapart'a karşı gönderilmiştir. Burada Bonapart'ın askeriyle çarpışırken yaralanır ve esir olur. 1800 tarihinde Dimyat'ta ölmüştür. Mustafa Paşa'nın Anapa'da bulunduğu sırada Osmanlı - Rus münasebetleri bir harbi gerektirir mahiyet almıştı. Harp esnasında Mustafa Paşa'nın faaliyetleri bu harbin anlatılışı anında verilecektir [284].

284) Mehmet Süreyya, aynı eser, C. IV, s. 457.

II. BÖLÜM

1787 - 1806 YILLARI ARASINDA KAFKASYA'DA CEREYAN EDEN SİYASÎ OLAYLAR

1787 OSMANLI - RUS HARBİNDE KAFKASYA

1787 Osmanlı - Rus Harbinin Sebepleri :

Osmanlı Devleti öteden beri Rusya ile birçok meselelerden dolayı anlaşma imkânları bulamamıştır. Bu meselelerin halli esasen güçtü. Nitekim 1787 tarihinde Rus elçisinin hallini istediği meseleler şunlardır :

1 — Eflâk ve Boğdan münazaası,

2 — Gürcistan meselesi,

3 — Kafkasya'daki bazı kabilelerin Kuban nehrini geçerek Rus arazisine akın etmeleri,

5 — Tuna sahillerinde Osmanlılara bağlı Kazakların huduttan uzaklaştırılarak yağmalarının önlenmesi,

6 — Kaynarca muahedesi gereğince Varna'ya konsolos tayinine kat'î surette müsâde edilmesi,

7 — Kılburun memlehalarından çıkan tuzun yarısı Ruslar'a, diğer yarısının Özi halkına dağıtılması, muahede ahkâmından olduğundan Ruslara ait bu yarı hissenin verilmesi.

Meselelerin halli hayli güç bir vaziyet yaratıyordu. Harp yapmak istemeyen Osmanlı Devleti istenilen bu şartların müzakeresine taraftar oldu. Bu maksatla Reisülküttap Süleyman Fevzi Efendi Rus elçisi Bulgakof'la müzakerelere girişip işi hal yoluna koymağa çalıştı. Müzakereler esnasında Gürcü ve Kuban meseleleri hakkında Rus elçisine şu şekilde bir bilgi verilmiştir. Gürcüler'e hücum eden Acara ahalisini teskin için Doğu'ya kuvvet gönderildiğine işaret edildikten sonra, Soğu-

cak ve Anapa muhafızlığına da, Kuban hududuna hücum etmekte olan Kafkas halkını bu hareketlerinden vazgeçirmek için gereken emirin bildirilmiş olduğu belirtildi [285]. Ancak savaştan kaçmak isteyen Osmanlı Devletinin bu çekingen durumuna vakıf olan Rusya gittikçe isteklerini arttırıyordu. Kaldı ki Türklerle harb etmek istiyen, Potemkin'e yaranmak hususunda gayret gösteren Bulgakof, daima Bab-ı Âli'yi sıkıştırmaktaydı. İstanbul'da bu müzakereler devam ederken II. Katerina'nın Avusturya İmparatoru II. Josef ile 1787 de Cherson'da buluşarak birlikte Kırım'a gelmeleri üzerine durum büsbütün başka bir çehrede ortaya çıkmış bulunuyordu. Çünkü Bab-ı Âli bu geziyi kendisine karşı açıktan açığa meydan okumuş gibi sayarak öfkelenmişti.

Diğer taraftan Avrupa devletlerinin bu hususdaki tutumları şöyleydi: Fransa, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumunu göz önünde bulundurarak, onu teskine çalışırken, İngiltere ve Prusya bu hareketin aksine olarak Bab-ı Âli'yi Rusya'ya karşı harp açmağa teşvik ediyordu [286]. Zira Rusya'yı Hollanda olayları esnasında meşgul bulundurmak bu iki devletin menfaatleri icabındandı. Esasen İngiltere Rusya'nın büyük denizlerde tarafsızlık durumunu ortaya atıp sonra da beklenmedik bir anda Fransa ile ticaret andlaşması yapmasından, Prusya da kendisi ile olan ittifakını bozarak Avusturya ile andlaşmasından ötürü Rusya'ya kırılmış ve gücenmişlerdi.

Doğu siyasetinde yeni bir merhaleyi belirten İngiliz tavrı hareketindeki bu değişikliğin bir sebebi de, bu devletin o sıralarda kuzey Amerika'daki sömürgelerini kaybetmesinden ve buna karşılık Hint denizinde ve Yakın Doğu'daki ticaretindeki gelişmede yeni tavizler aramasından ileri geliyordu [287].

İşte İngiltere ve Prusya'nın da teşviki yanında Osmanlı Devlet adamlarının da, Rusya'nın gerçek emellerine vakıf olmaları dolayısıyle, Rusya'nın ileri sürdüğü tekliflerini hal yoluna gitmenin karşı tarafın samimiyetsizliğinden dolayı, imkânsız olduğunu anlamaları harbi kaçınılmaz bir vasıta yapmıştır. Esasen harp taraftarı olan Sadrazam Yusuf Paşa, Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi vasıtasıyle (II Şevval 1202) 27 Temmuz 1787 de Bebek bahçesinde Rus elçisine aşağıdaki teklifleri yaptırdı :

---

285) Uzunçarşılı, aynı eser, C. IV, I. Kısım, s. 501 - 502 - 503.

286) C. İ. T. Osmanlı İmparatorluğu Devleti'nde Boğazlar Meselesi, İstanbul 1947, s. 62 - 63.

287) C. Tukin, aynı eser, s. 63.

1 — Firarî Boğdan voyvodası II. Aleksandr Mavrokordato'nun teslimi,

2 — Eflâk ve Boğdan'da olan ve memleketi Osmanlı hükümeti aleyhine ifsat eden konsolos vekilinin azli [288],

3 — Kılburun göllerinde Özü ahalisine verilmesi iktiza eden tuzun verilmesi,

4 — İki taraf tüccarı hakkında eşit muamelenin yapılmasının kabulü,

5 — Osmanlı tüccarlarının gadre uğramaması için münasip mahallere memurlar (şehbenderler) tayini ve şimdilik Kırım'a bir memur gönderilmesine müsâde olunması,

6 — Rus tüccar gemileri memnu eşya nakletmekte olduklarından bundan sonra Boğazlardan geçerlerken yoklanmaları,

7 — Rus askerinin Tiflis'ten çekilerek, Ruslar tarafından Gürcü prensinin himaye olunmaması [289].

Şimdiye kadar hep ağır şartlarla teklifte bulunan Rus elçisi Bulgakof ta şaşırarak, bunları tatmin etmeyen cevaplar verdi. Bu arada Tiflis hanının Rusların himayesinde olduğunu ilâve etti. Bu görüşmelerden dört gün sonra Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın tesisi olan Levent çiftliğinde Rus elçisi ile tekrar bir görüşme oldu. Eski tekliflerin kat'î olarak tekrarı üzerine, elçi Kırım maddesi hariç, diğer hususları devletine bildireceğini söyledi.

Artık hakikatte savaşa karar verilmiş sayılırdı. Nitekim Rus sefiri ile yapılan mülâkattan 14 gün sonra (29 Şevval 1202) 14 Ağustos 1787 de akt edilen mecliste, Rus elçisinin cevaplarının gelmesi hususu görüşülürken Sadrazam bunun beyhude olduğunda ısrar edince, kendisi gibi harbe taraftar olan Şeyhülislâm Müftüzâde Ahmet Efendi'nin fetvası üzerine Ruslar'a harp ilânına karar verildi. Üç gün sonra da Rus elçisinin tevkifi vuku buldu. Bu maksatla (1202 Zilkadenin 2. günü) 1787 Ağustos tarihinde Rus elçisi Bulgakof, Paşakapısına davet olunarak kendisine son durum izah olunmuştu. Nihayet Sadrazam Yusuf Paşa, harp ilânına dair kararı 19 Ağustos 1787 de Padişah'a arzedip harp aleyhtarı olan Padişahı da ikna ettikten sonra, durumu yazdığı fermanlarla vilâyetlere bildirmişti.

288) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 6974.
289) Uzunçarşılı, aynı eser, s. 50.

1787 OSMANLI - RUS HARBİNDE DOĞU HAREKÂTINA GİRİŞ :

Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı harbe karar vermesine rağmen, ancak altı ay sonra savaş vukubulmuştur. Bu da bize devletin bu hususdaki davranışını vermektedir. Tez konumuzun gerektirdiği şekilde hareket edeceğimizden harbin Batı kesimindeki mücadelelerini anlatmıyacağız. Daha ziyade Osmanlı Devletinin Kafkasya harekâtı üzerinde duracağız.

KUBAN HANLIĞI MESELESİ

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti kış esnasında evvelâ vilâyetlere buyrultular göndermiş, sonra da sevk ve nakil işleriyle meşgul olmuştur [290] Özi ve İsmail taraflarına kuvvet gönderildiği gibi asıl hedef Kırım olduğu için, Kırım'ı tekrar Osmanlı Devletine bağlamak için bu bölgenin Kuban Tatarları Kırım'a ve Ruslar üzerine taarruz ettirmek için Vize kasabasında oturmakta olan Kırım hanzâdelerinden Şehbaz Giray, Kuban hanı tâyin edildi [292]. Tıpkı eskiden olduğu gibi, Kırım'daki durum örnek alınarak, Şehbaz Giray'a kardeşi Mübarek Giray Kalgay ve Aslan Giray da Nurettin Sultan tayin edildiler. Bunlar plân gereğince Tatar kuvvetleriyle Taman üzerinden Kırım'a geçeceklerdir. Fakat lüzumuna mebni Kuban hanı Şehbaz Giray daha sonra Özi taraflarına memur edilip orada Bucak taraflarını emrine alarak Basarabya'da kaldığından Kuban taraflarına Aslan Giray gönderildi [293]. Buradan da anlaşılıyor ki, Kuban hanlığı sözde kurulmuş bir hanlık olup, filiyatta aşağıda olaylar anlatılırken açıklanacağı gibi, tesiri olmamıştır. Halbuki gerçekte Kuban tarafları Osmanlı Devleti'nin taarruzuna en elverişli bir sahaydı. Bu konuda daha geniş bilgi ileride verilecektir.

KAFKASYA'DA DURUM.

Yukarıda belirtildiği gibi, Devlet harp hazırlığıyla meşgul olurken bir yandan da Rumeli taraflarına seraskerler tayini ile uğraşıyordu. Bu maksatla Anapa taraflarına ihtimam olunması için de gerekli tak-

290) Mehmet Edip, Tarih-i Edip, Ü. Kit. T. Y. Nu. 3220 (v. 1 - 2).
291) Uzunçarşılı, aynı eser, s. 506; M. Sadık, Vakayı Hamidiye, İst. 1289.
292) Mühimme Defteri, Nu. 87, s. 133.
293) Uzunçarşılı, aynı eser, C. IV, Kısım I, s. 519.

rirler gönderilmişti. Bu durum üzerine Anapa divanı toplanarak gelen yazılar divanda okunur. Toplantı sonunda, herkesin atına ve silahlarına nizam verip hazır olmaları kararlaştırıldı. Şöyle ki: Şayet tabyeden bir top atılırsa bütün mücahitler Paşakapusu'nda veyahut Ağakapusu pişgâhında bulunan Şefakıkapusu'nda amade bulunacaklardı. Ayrıca karakol bayraklarıyla Taman adasında bulunarak hücumların ihdası çete bayrakları tertip olunarak bir de çete ağası seçilmiştir. Bilahere Muhafız Mustafa Paşa, cebeci ve topçubaşıları ve tabya ağalarını sesleterek seferin neticelerinin vahim durum arzedebileceğini düşünüp nelere ihtiyaç olduğunu ve şimdiki halde mevcut güçlüklerin ne olduğunu sorması üzerine, ilgililer kendisine şu hususları belirtmişlerdir: Kalenin muhasarası halinde mevcut zahirenin ancak bir ay kifayet edeceği, barutun ise topların çaplarına nazaran 24 saat idare etmiyecek durumda olduğu ortaya konur. Yine Anapa kalesinin bir cephesi 2200 zirâ' olduğu dikkate alınırsa halen kalede bulunan askerin kaleyi korumakta güçlük çekeceği aşikârdır[294]. Diğer taraftan Tatar askerlerine de şarampo teslim etmek hatadır diye Paşa'ya ihtarda bulunulması üzerine, Paşa'nın Anapa'ya lüzumu kadar asker ve cephane gönderilmesi için İstanbul'a yazması gerekiyordu. Fakat İstanbul'a yazılmasına rağmen yakın zamanda bir kuvvetin gelememesi endişe yaratmıştır. Hattâ aralıklarla Anadolu'dan birer ikişer bayrak askerle imdat yapılması bile güçleşmiştir. Zira Devlet-i Aliyye var kuvvetini Serdar-ı Ekrem ordusunun tamamlanmasına ve levazımatının ikmaline verilmişti. Bunun için, Anapa için gerekli topların imali işi topçubaşısına ve barut ihtiyacı işi de Selânik baruthanesine sipariş olunmuştu. Bu hususları içine alan emirler İstanbul'dan Anapa'ya vardığı zaman, kış gelmiş olduğundan, vaziyet iyiden iyiye ümitsizliğe yol açtı. Fakat Mustafa Paşa Derisaadet'ten gelen bu haberleri, kalede ümitsizlik yaratmasın diye herkesten saklamıştır[295].

KÖSE MUSA PAŞA'NIN BAŞBUĞLUĞU - BATTAL PAŞA SÜRÜCÜLÜĞÜ VE ŞEHBAZ GİRAY HANLIĞI MESELESİ

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Yusuf Paşa sadarete geçer geçmez harp emareleri belirmeye başlamıştı. Kırım'ın kurtarılması Devlet-i Aliyye'nin esas gayesi olduğundan müteaddit meclislerde çaresi görüşüldüğünde Kuban'ın beri geçişinde olan bu kadar Çerkes kabileleri,

294) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IV, s. 28; Haşim Efendi, aynı eser, s. 62.
295) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IV, s. 28 - 29.

Abazalar ve sair kabilelerin gerek Kırım'ın kurtarılmasında yardımları, gerekse Rusya'ya akın yapmalarının temini lâzım geliyordu. Ancak bilindiği gibi kabileler ayrı ayrı bir takım özel şekilde seçtikleri reisleri tarafından idare edildiklerinden, bunların birleştirilerek on veya on beş bin kişilik kuvvet halinde yönetilmeleri ileri sürüldü. Bunun üzerine madenler emini olup zimmetine mîrîden külliyetli akçe geçirmiş olan Divrikli Köse Mustafa, aynı zamanda ahaliye de zulüm ve işkence yapmasından dolayı şikâyeti mucip olduğundan, adeta ceza kabilinden (1201 Ca) 1786 tarihinde uhdesinde Halep mutasarrıflığıyle Soğucak ve havalisi başbuğluğu verilerek o havaliye gönderilmişti. Arası çok geçmeden Rusya seferi çıktığından dolayı uhdesine rutbei vezaretle Trabzon eyaleti ihsan olundu [296].

Diğer taraftan gerek Mustafa Paşa'nın maiyetine asker sevketmek ve gerek Kırım'a geçecek askeri temin için, müstakilen orduya lâzım gelen askeri sevk ve idare hususunda Canikli Ali Paşa'nın şöhretine bakılarak oğlu Battal Paşa sürücü olarak tayin edilmişti.

Divrikli Mustafa Paşa da vazifesine gitmek üzere Sinop'a vasıl oldu. Ancak burada kış geldiğinden dolayı kalmak istemişse de, harbin çıkması üzerine kendisi bir gemiyle Soğucağa irsal edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne yardım kasdıyle Çerkes ümerasından Zanoğlu Mehmet Giray da yanında bazı kabile reisleri olduğu halde İstanbul'a gelerek, harp hareketi hakkında fikrini söylemişti. Esasen böyle bir kuvvete ihtiyaç hisseden devlet ileri gelenleri kendisine hilatlar giydirerek taltifte bulunmuşlardı. Bunun yanında Çerkesistan'da mevcut kabileler, başbuğları olan Mustafa Paşa ile birlikte çalışmaları için lüzumlu emr-i âliler yazılmıştı. Bu emirleri ve o havalideki kabileler için hazırlanan hediyeleri yanına alan Dergah-ı Âli Kapucubaşılarından Süleyman Ağa ayrıca kabilelere dağıtılması kasdıyla yetmiş bin kuruş parayı da götürmekle vazifelendirilmiş bulunuyordu. Süleyman Ağa beyler ile birlikte aynı sene sonunda hareket etmiştir [297].

Diğer taraftan Kuban boyunda olan kabilelerin büyük bir kısmı Tatar kavmindendi. Nehrin Rus geçimi ise Tataristan olarak bilinmekteydi. Burada da Rusya'ya karşı cenk edecek kabileler mevcuttu. Bunlar öteden beri Osmanlı Devleti'ne ısınmış olduğundan bir türlü Katerina'nın siyasetine boyun eğmemişlerdi. Bunları da bir idare al-

296) Haşim Efendi, aynı eser, s. 64 a.
297) Ahmet Cevdet, C. IV, s. 29 - 30.

tında birleştirerek Ruslar'a karşı harbe sokmak gerekiyordu. Bunun için Devlet Giray Han'ın kardeşi ve Gülbün-i Hanân'ın müellifi Halil Giray'ın pederi olan Şahbaz Giray oturmakta olduğu Vize kasabasından yukarıda belirtildiği gibi celbedilerek, Şehzade camii civarında vaki Süleyman Paşa konağında beş gün ikâmet ettirildikten sonra, huzur-ı Hümayun'a davet edilerek uhdesine Kuban hanlığı verilmişti [298].

Yine yukarıda belirtildiği gibi kardeşi mübarek Giray Kalgay ve Saadet Giray da Nurettin seçilmişti. Ancak belirtilen sebep yüzünden kendisi bucağa giderek kardeşi Saadet Giray'ı başbuğ tayin ederek ol havalinin muhafızı olan Mustafa Paşa ile işbirliği yapması emredilmişti. Kendisi Bucağa giderek orada kırk bin kadar Tatarı etrafına cem etmiştir. Kardeşi Saadet Giray'a Kuban'ın beri geçesinde olan Tatarların bağlanmaları için Anapa'ya bir kıta emr-i Âlî yazılarak gönderilmiştir. Ancak kabileler halkı, eski adetleri üzere hareket ettiklerinden, bir başbuğun emrinde toplanmaları güçtü. Yalnız belirtildiği gibi Ferah Ali Paşa kabileler arasında yapmış olduğu anlaşma gereğince onları böyle bir duruma karıştırmıştı. Yani kendilerine tehlike anında Anapa başbuğuyla birlikte hareket etmelerinin menfaatleri icabı olduğunu belirtmişti.

Şimdi ise tekrar kabilelerin Saadet Giray'ın emrine dönmelerini sağlamak eski ananeyi bozmak olacaktı. Bunun yanında onları yeniden Rus topraklarına boş ve biraz da zararlı akınlara zorlayacaktı. Halbuki Çerkes ve Abazaların Anapa yanından uzaklaşması demek, Anapa'nın tehlikeye atılması, dolayısıyle onların himayesinden uzak olması demekti. Bu durumu bilen Anapa muhafızı İpekli Oğlu Mustafa Paşa, Saadet Giray'ı Anapa ve dolaylarındaki halka tesiri olur diye Kuban hanı olduğunu gizledi. Daha başka bir görüşle diyebiliriz ki, Saadet Giray'ı Anapa halkının öldüreceğini düşünerek emri ilân etmedi. Çünkü Çerkes ve Abaza kabilelerinin Anapa'dan ayrılmaları Rusya'nın dikkatini Anapa'ya yöneltmesi veya fiili olarak buraya hücum etmesini bir bakıma teşvik olacağından Anapa halkı kendileri için ölüm demek olan böyle bir emri duyunca heyecanlanarak, yukarıda belirtildiği gibi, Saadet Giray'ı öldürme yoluna dahi gidebilirlerdi [299].

---

298) Mehmet Edip, adı geçen eser, (v. 446) Ancak bazı olumsuz çalışmaları yüzünden azl edilerek yerine merhûm Kasım Giray, hanzadelerin ekberi ve Tatar kabileleri içinde cümlenin makbul ve muteberi ve kendi hanlarının içinde en saygı değerlisi olan Baht Giray Sultan, çiftliğinden alınarak han tayin edildi. (v. 44 b - 45 a) (1203) senesi.

299) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IV, s. 31.

Diğer taraftan esasen Ferah Ali Paşa zamanında Anapa civarında mevcut kırk bin kişilik bir kuvvet Rusya'ya hücum edebilecek durumdaydı. Halbuki onun ölümünden sonra bu kuvvet ve kudret kalmamış, kabileler yine eskisi gibi başlarına buyruk olmağa başlamışlardı. Bunun için Anapa'ya özel olarak kuvvet göndermek gerekiyordu. Halbuki bu kesime önem veren Canikli Ali Paşa'nın ölümünden sonra durumu gözeten olmamıştı. Onun oğlu olup bu havaliye sürücü olarak tayin edilmiş olan Battal Paşa işe, babası kadar kuvvetli olmadığından, yeteri kadar tedbir alamamıştı.

RUSYA'NIN KABARTAY VE GÜRCİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİYLE OSMANLI DEVLETİNİN DAĞİSTAN HALKINI ELDE ETMEK İÇİN ÇALIŞMALARI

Bilindiği gibi Kaynarca andlaşması gereğince Kabartaylar adeta kendi mukadderatıyle başbaşa bırakıldığından beri, Rusya bu havalide faaliyetlerine devam ediyordu. İlk önce belirtildiği gibi bu havalide kaleler inşa ederek Kabartay halkı ile çarpıştı. Bilahere Rusya bu bölgenin halkına casusları vasıtasıyle, Devlet-i Aliyye'nin kendilerine yardım edemiyeceğini bazı vaadlerle birlikte bildirerek ve zaman zaman da hediyeler vererek onları bu konuda ikna etmişti. Kabartay ahalisini kendi tarafına çektiğine biraz güven duyduktan sonra da, Gürcistan'a kadar yol boyunca kaleler inşa ediyordu. Böylece Gürcistan'a iyice yaklaşınca buranın beyleriyle yukarıda belirtildiği gibi andlaşmalar imzalandı. İşte bu andlaşmalar gereğince on bine yakın asker hazırlayarak Gürcistan'a göndermek üzere iken yukarıda belirtildiği gibi Şeyh Mansur ortaya çıkarak Ruslar'a karşı harbe girdiğinden Rusya bu askerlerini şimdilik onun üzerine sevk etmek zorunda kalmıştı. Hattâ sevk ettiği bu askeri Kızlar kalesi önünde münhezim geri çekilmek zorunda kaldı. Şeyh Mansur'un bu zaferi kabileler arasında yeni bir heyecan uyandırınca, Ruslar Kızlar kalesini terk ettiler[300]. Durumun hiç de iyi olmadığını anlıyan Rusya hileye baş vurdu. Kabileler arasında: «Bizler İslâmların padişahları ile sulh üzre iken sizin muharebeniz şerefinize muvafık değildir,» diye propaganda yapmaya başlayınca, bunu kabile halkı da her nasılsa benimseyerek geri çekildiler[301].

---

300) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 133 - 134.

301) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 134 - 135.

Fakat Dağistan halkının başbuğluğunu bu sıralarda eline alan Oma Han buna inanmayarak 25.000 asker ile belirtildiği gibi Tiflis üzerine yürüyerek Tiflis'e bağlı Gümüşhane kalesini ve Açıkbaş ülkesinden de Sahan ismindeki kaleyi teshir ile birçok ganimet ve esir aldıktan sonra Çıldır'a gitmişlerken, Çıldır valisi Süleyman Paşa da bunları sulha mugayirdir diye geri, memleketlerine çevirmişti.

Rusya'nın Dağistanlıların Gürcistan'a hücumlarını Osmanlı Devleti nezdinde protesto etmesine, Osmanlı Devleti, Dağistanlıları heyecana getiren olayı Rusya'nın Gürcistan'a anlaşmalar hilâfına yol açmasını ileri sürmüştü.

İşte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bu konu ile ilgili siyasî çekişmeler devam ederken Sadrazam ile bazı erkan-ı saltanat Dağistan ve Kabartay halkının bu hengamede işe yarıyacaklarını ileri sürerek Dağistan, Kabartay ve Çerkes kabilelerine ataya ve hediyeler tertip olunarak gönderilmesini ileri sürdüler. Bunun için de 4000 kuruş harçlıkla Kutayıslı Mehmet Bey yukarıda belirtilen hediye ve gerekli yazıyı götürüp cevabını getirmeye memur edildi [302]. Hediyelerin ve Padişah'ın yazısının buraya varması üzerine halk galeyana gelerek harekete geçmiştir. Nitekim bu hususta Çıldır valisinden gelen (12 M 1202) 25 Ekim 1787 tarihli bir evrakta Oma Han'ın Devlet-i Aliyye'nin himmetinde olduğu belirtilerek deniliyordu ki; «Rusya ülkesine çapula muktedir Kafkas hanları içerisinde Oma Han'dır. Oma Han'ın Devlet-i Aliyye'nin herhalde emrine amade olduğu kendisinin yazısından da anlaşılmaktadır.» Mektupta bilahere Oma Han'ın Bab-ı Âlî'ye gönderdiği arize hülâsa edilmektedir. Buna göre: Kendisinin Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde bulunduğundan mütefekkir olduğu ve istenilen 30.000 kişi ile hareket edeceğini bildirdiği ilâve ediliyordu [303]. Diğer taraftan Azerbaycan hanlarının bu tarihlerdeki tutumu şöyleydi. (1202) 1787 tarihinde Şaşi, Gence ve Karabağ hanı İbrahim Han'dan Erzurum, Çıldır valileriyle Kars muhafızı ve Beyazıt mutasarrıflığına gelen yazılarda «İrakli Han'ın Gürcülerden ve Ruslardan topladığı askerle Ercivan'a hücum ederek, gerek burada ve gerekse Nahçivan'da katliam ve garette bulunduğu bilahere de kaçtıkları belirtiliyor. Diğer taraftan Dağistan ve Azerbaycan hanlarına muhalif olan Tebriz hanı Hudadat Han'ı masur ve Tebriz'in teşhir edildiği açıklanıyor» [304]. Anla-

302) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 4067, H. H. Nu. 56971.
303) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1308.
304) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 765.

şılıyor ki, Azerbaycan hanları bu savaşta Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda değillerdi. Daha ziyade Tiflis hanı ve Tebriz hanıyla aralarında küçük çapta mücadele halindeler. Ama Osmanlı Devleti'nin lehine oldukları muhakkaktır.

Osmanlı Devleti, Gürcistan'a Ruslar'ın yaptıkları yolu tahrip etmek için de hayli uğraşmıştır. Hattâ bu maksatla Çıldır valisi Süleyman Paşa Gürcistan'a bir sefer dahi yapmıştır. Bu hususta Erzurum valisinin yaptığı açıklamaya göre; «(1203) 1788 de Süleyman Paşa'nın Tiflis'e yaptığı akın gayet başarılı olduğundan Han'ın aman dilediği» belirtilerek Tiflis hanı hakkında aşağıdaki açıklama yapılıyor; «Han'ın Ruslar'ın yaptığı yolu yıkamıyacağı, çünkü oğullarını Ruslar'ın rehin almaları dolayısyle sıkışık bir halde olduğuna» dikkati çekiyor [305]. Gerçekten bu akınla Tiflis hanının Osmanlı Devleti tarafına geçtiğini ileri süremeyiz; zira, Tiflis hanı İrakli Han Rusya'ya bağlılığında devam etmiştir. Bu hususta gerekli bilgiyi yukarıda vermiş bulunuyoruz. Gürcistan'da durum Rusya'nın lehinde ise de diğer Kafkas hanlarının kendi aleyhine döndüğünü iyiden iyiye kavrayan bu devlet tekrar kabileler arasında propagandaya başlamıştır. Bu propaganda sırasında: «Size devletin eli erişmez, mutazarrır olursunuz. Kaldı ki, Osmanlı askeri Kuban nehrini geçip te Kabartay'a ayak basar ise, mazursunuz, lâkin mümkün değildir,» demek suretiyle onları Devlet-i Aliyye yanında harp etmekten caydırmak ister ise de kabileler bu sözlere aldırmıyarak yine İslâm dinine bağlılığın verdiği gayretle, mücadeleye devam ederler. Onlara göre, «Şayet Devlet-i Aliyye beş on bin askerle bir vezirini Kuban tarafına gönderir ise, can ve başımızla bu uğurda çalışmaya, mücadele etmeye ahdetmişizdir,» diyerek içten gelen bir güçle her kabileden adetleri üzere ikişer adam toplayarak, mahzarlar tertip edip, Mehmet Bey'le birlikte İstanbul'a göndermişlerdir. Bu şahıslar İstanbul'a vasıl oldukları zaman, Rus elçisi de Balıkhane'ye kaldırılıyordu [306].

Ayrıca İstanbul'a huduttan gelen haberlerde, en mühim bölgenin Kuban olduğu üzerinde duruluyordu. Nitekim (1203) 1788 tarihinde Sadrazam'dan Padişah'a takdim edilen bir arîzada bu durum açıkça belirtiliyordu: «Moskov keferesinin ziyadesiyle gocunacağı mahal, Kuban tarafı olduğu ve Kuban canibinde mevcut 150.000 den fazla Çerkes, Abaza ve Nogay kabileleri halkı cenge hazır olduğu gibi, Rusya'-

305) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1221.
306) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 135.

nın baskısı altında bulunan Kabartaylardan da istifade edilebilir. Eskiden beri cihad ve gazada meşhur olan Dağistan hanlarını celb etmek suretiyle Kızlar kalesi cihetinden düşmana hücum mümkündür. Bunların tahakkuku ile Allah'ın izniyle Moskovludan gereği gibi intikam alınacağı; hattâ bu şekil hareket edilmek suretiyle ellerinde olan Kırım kıt'asının da kurtarılacağı malûm olduğundan, meramın husûlü için Anapa ve Kuban taraflarına düzenli on beş ile yirmi bin Rum askerinin sevkedilmesi lâzımdır. Bu askerlerin levazımları ve top, cephane gönderilmesi anında Kuban boyunda bulunan Çerkes, Abaza, Nogay ve Kabartay kabilelerinden istifade edilebilinecektir. Bu husus bundan önce de belirtilmişti» [307]. Bundan dolayı, işbu gelecek baharda yukarıda belirtilen mahalden düşman memleketine hücum olunmasına müsâde olunursa derhal tatbiki için harekete geçilsin. Bununla beraber ilgili emirler askerlerin evvelden hazırlanması bakımından yerlerine gönderilmişti. Dağistan hanlarının da, mezkûr bölgeden harbe iştirak edeceklerine dair arîzaları gelmiştir. Ayrıca tarafı şahanelerinden gazaya dair izin talebinde bulunan Şeyh Riza Efendi'ye yine cihada teşvik bakımından Çıldır valisi Süleyman Paşa tarafından teklif edilen Kuban hanlarına gönderilmek üzere cem'an dokuz kıt'a emrin çıkarılmasına müsâde edilmesi ve Dağistan tarafına tam anlamıyla vakıf olan Kutayıslı (Kutatesli) Mehmet Bey'in yukarıdaki yazılarla birlikte Dağistan hanlarına yazılan dokuz kıt'a harbe davet emrini bu bölge beylerine irsali uygun buyurulan hediyelerle alıp Anapa havalisi seraskeri Paşa kullarına teslim edeceği malûm-ı âlîleri buyuruldukta emri ferman... padişahımındır»[308].

Burada kesin olarak denebilir ki, Osmanlı Devleti yukarıdaki yazıdan da anlaşılacağı gibi, Kafkas kabilelerine fazla güveniyordu. Bunda nazarî yönden mütalâa edilirse haklıydı. Çünkü Devlet-i Aliyye'nin her türlü yardımından yoksun bu kabilelerin Ruslarla yaptıkları 1786 muharebelerinde Rusların ne kadar perişan oldukları görülmüştü. Gerçi Ruslar'ın Osmanlılarla harp çıkacağını bildiklerinden daha ziyade Batı'ya dikkatlerini teksif ederek Kafkasya'ya pek önem vermedikleri ileri sürülmektedir. Yalnız böyle de olsa hiç bir zaman bu çarpışmalardaki Kafkas gücü inkâr edilemez. Her ne şekilde düşünülürse düşünülsün, kabilelerin Osmanlı - Rus mücadelesine, daima birinci devlet lehinde harekâta iştirak edeceği ve ikinci devlet için bunun öneminin büyük olacağı dikkate alınmalıdır. Böyle bir harpte Ruslar kendi-

307) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 56971.
308) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 56971.

lerini ayrı ayrı olarak bir Osmanlı - Kafkas cephesi karşısında görüyorlar ve dolayısıyle Kafkasya'yı bu cephenin sağ kolu olarak telâkki ediyorlardı.

Anapa ve çevresindeki kalelerin Osmanlılar tarafından tahkim edilmiş olması da bu kanaatı teyid ediyordu. Osmanlı - Kafkas işbirliğinin Kafkasya'da meydana getireceği başarı ise, Ruslar'ın genel durumunu tehdit edebilirdi. Bu sebepten Ruslar'ın Kafkasya'yı ihmal edip Osmanlılar üzerine direkt yürümeleri cephenin bu kısmının boş bırakılması gibi bir vaziyet ihdas edecekti. Bu mülâhaza ile Ruslar'ın Karadeniz'in batısında Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmadan evvel Karadeniz'in doğusundaki Kafkas cephesini ehemmiyetli bir surette dikkate almak mecburiyetindeydiler. Yukarıda açıklandığı üzere, Osmanlı - Kafkas işbirliği bakımından Doğu cephesinin en mühim kısmını Kuban teşkil ediyordu. Çünkü bu bölge Karadeniz'i kuzeybatıdan örtüyor ve bu sebepten mezkûr kesimden kuzeye ve doğuya yapılacak hareketle, Ruslar'ın Kafkasya'daki durumunu tehdit ediyordu. İşte bunun içindir ki, Kuban mıntıkası Rus faaliyet ve tecavüzlerinin mihrakı olmuştur ve kuvvetlerin büyük kısmının Rusya, mezkûr kesimde toplamak zorunda kalmıştır. Hattâ denebilir ki, XVIII. asrın sonuna kadar Kafkas - Rus muharebeleri bu kesimde cereyan etmiş ve Kafkasya'nın mukadderatının ağırlığını da bu mıntıka sekenesi taşımıştır [309].

KAFKASYA'DA DURUM VE İLK RUS - KABİLELER ÇARPIŞMASI

Yukarıda izahına çalıştığımız hususları dikkate alan Ruslar 1787 de büyük bir taarruza karar vermişlerdi. Mevcut bütün Kazakları da seferber etmek suretiyle vücuda getirdikleri büyük kuvvetle Kuban mıntıkasına taarruza geçtiler. Bu hücumda hedef Anapa'ya (Tsemez) inmek suretiyle Karadeniz kıyılarına hakim olmak ve buralardaki Osmanlı kuvvetlerini uzaklaştırmaktı. Üç taarruz kolu hazırlamışlardı. Mezkûr kolların istikâmeti Laba ve Vurup'tu [310].

Ruslar bu şekilde hazırlıklarını tamamlıyarak harekete geçmek üzereyken Osmanlı Devleti de mukabil tedbirler almakla meşguldu. Bu maksatla önemli bir mevki olarak kabul ettiği Kuban boyundaki kabi-

309) İsmail Berkok, aynı eser, s. 388.
310) İsmail Berkok, aynı eser, s. 389.

leleri teşvik için bir Osmanlı veziriyle on bin askerin mezkûr havaliye gönderilmesi kararlaştırıldı. İlk defa Trabzon valisi bulunan Köse Mustafa Paşa, bin askerle birlikte Anapa'ya gitmeye memur edilmişti [311]. Yukarıda belirtilen 10.000 kişinin Anapa ve civarını korumasıyle ilgili emiri Anapa'ya götürmeye memur olan mazharcılar buraya geldiklerinde, Köse Mustafa Paşa'yı Anapa'da buldular. Bu bize Köse Mustafa Paşa'nın emrinde toplanması gereken 10.000 kişinin henüz vazifeye hazır olmadıklarını gösterir. Kaldı ki Rusya (1202) 1787 Ekim'inde 15.000 kadar askerle Kuban'ı, az evvel belirtilen nizamla geçerek, Çerkes kabileleriyle tam kırk gün bazan mağlup olmak şartiyle mücadele etmiştir.

Bu durum karşısında Besni kabileleri de Anapa'dan top ve asker istemek zorunda kaldılar. Ancak Anapa halkı ve muhafızları mezkûr bölgenin adetlerine uygun şekilde, Besni kabilelerinin isteklerini müzakere ederler. Neticede henüz kendi kuvvetlerini yeter görmediklerinden Mehmet Bey isminde bir zatı kabilelerin içerisine göndererek, bilahere Osmanlı Devleti tarafından fazla askerin mutlâka gönderileceğini, bunun için de Rusya'ya karşı dayanmalarının gerektiğini bildirmişler.

Diğer yandan Anapa'da ve Kuban çevresinde durum bu merkezde iken Rusya içerisine gönderilen casuslar vasıtasiyle alınan haberde, Rusya generali Potemkin'in Özü'ye ve General Tökelli (Tükelli)nin de Kuban dolayısıyle Anapa üzerine yürümeye memur edildikleri belirtiliyordu [312]. Vaziyetin ciddiyeti öğrenildikten sonra, Mehmet Bey derhal İstanbul'a gönderilerek yardım istendi. Mehmet Bey İstanbul'a geldiğinde, Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa ordu-yı hümayunla Sofya'da olduğundan kendisi oraya gönderildi. Burada Mehmet Bey Serdar-ı Ekrem'e durumu bildirdiğinde, Yusuf Paşa, ordu sürücüsü olarak tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya bir emir göndererek topladığı askerin on binini Özü'ye, on binini ordu-yı hümayun'a ve geri kalan on biniyle de kendisinin acele olarak Anapa'ya gitmesini bildirdi [313]. Mehmet Bey yeni emri alarak o zaman Canik'te bulunan Battal Paşa'ya verdi. Ancak işaret edildiğine göre, Mehmet Bey'le Battal Paşa mezkûr konuyu görüşürken, Paşa, Mehmet Bey'e gayet sert muamelede bulunduğu gibi, Anapa'ya hemen gitmekten de çeşitli bahanelerle vazgeçmiştir.

311) Mehmet Edip Efendi, Tarih, s. 54 b.
312) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 135; Mehmet Edip, aynı eser, v. 55.
313) Ahmet Cevdet, aynı eser, s. 135.

Bir yardım olacağını ümit etmeyen Mehmet Efendi yalnız başına Anapa'ya geri dönerek, «Paşa yakında külliyetli askerle gelecektir» diye gerçekten uzak, fakat teselli mahiyetinde bir açıklama yapmıştır [314].

Devlet-i Aliyye'nin gücü bu merkezde iken, karşısında esaslı bir kuvvet göremeyen Rusya da yeniden kabileler üzerine saldırmıştır. Kabileler de tekrar Anapa'daki Osmanlı paşasına müracaat ederek bir defa daha top ve mühimmat istediler. Henüz bir kuvvet alamamış olan Anapa komutanlığı Mehmet Bey'i ikinci defa kabilelerin içerisine göndererek onları oyalamak ihtiyacını duyar. Mehmet Bey de Battal Paşa'nın askerle yardıma geleceğini söyleyerek kabilelerin gayrete gelmelerini temine çalışmıştır. Bunun müsbet bir neticesi olarak kabileler 15.000 kadar güzide asker çıkararak Obun ismindeki yerde bulunan Rusya askerinin üzerine yürüdüler. Sekiz saat süren çarpışmada Rusya'ya bazı zaiyat verirlerse de kendileri de hayli yıprandığından geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar [315]. Kabileleri yenen Rusya bir aralık Anapa'yı daha bu tarihlerde muhasara etmek istemişse de yine kabilelerin yardımıyle tehlike atlatılmıştır.

Fakat kabilelerin bu savaşlarına rağmen, Battal Paşa hâlâ meydanda yoktu. Onun için kendi aralarında toplanarak Battal Paşa'nın gelmediğinden şikâyet eden mahzarlar tertip edip, Mehmet Bey ile İstanbul'a gönderdiler. Mehmet Bey'in bu sefer İstanbul'a gelişinde Özü Ruslar tarafından işgal edilmiş, I. Abdulhamit ölmüş (1789) ve III. Selim'in tahta çıkışı üzerinden iki ay geçmişti [316]. Mehmet Bey yukarıda beyan ettiğimiz gibi, kabilelerin durumlarını ve buna karşılık Battal Paşa'nın tutumunu arzeden bir yazıyı İstanbul da gerekli mercilere tevdi ettikten sonradır ki, Battal Paşa'ya şiddet ifaden eden bir emir gönderilmiştir [317]. Emri alan Battal Paşa, mecburen Sohum üzerinden birkaç yüz askerle birlikte Anapa'ya varmıştır.

Battal Paşa Anapa'ya vardığı sıralarda, Ruslar ikinci defa olmak üzere Anapa'yı muhasaraya yeltenmişlerdi. Vaziyetten haberdar olan kabilelerle kaledeki ahalinin yardımıyla geri atıldılar. Bu yüzden Ruslar, (1204) 1789 daki bu akınlarında da başarı sağlıyamadılar [318].

---

314) Mehmet Edip, Tarih, v. 55.
315) Ahmet Cevdet, aynı eser, s. 141.
316) Ahmet Cevat Eren, Selim III.'ün Biyografisi, İst. 1964, s. 5 vd.
317) Mühimme Defteri, Nu. 187, s. 34 - 45.
318) Mehmet Edip, Tarih, v. 556.

Kabilelerin bu yardımları nazar-ı itibara alınarak İstanbul'a gönderilen bir yazıda Kabartay ahalisine Kutayisli Mehmet Bey ile birlikte gönderilen hediyelerden Çerkes, Abaza ve Nogay kabilelerine de gönderilmesi istenilmekteydi. Padişaha sunulan (1204) 1789 tarihli bir arîzada bu husus şöyle açıklanmaktadır: «Bundan önce Kutayisli Mehmet Bey ile Kabartay kabilesinin sergerdelerine gönderilen bahşiş ve hediyeler gönderilmesi ve bu yolla belirtilen kabilelerin celb ve taltif olunmasına Anapa defterdarı Memiş Efendi kulları yazmaktadır. Hakikatte ismi geçen kabilelere de Kalgay Sultan ile eskiden hediyeler tertip edilerek gönderilmişti. Belki ekserisi gerektiği şekilde dağıtılmamıştır. Şimdi Kabartay kabilelerine gönderildiği şekilde bunlara dahi hediyeler gönderilmesinin onların Devlet-i Aliyye'ye bağlanmalarını icab ettireceğinden, Kalgay-ı mumaileyh ile Çerkes, Abaza ve Nogay kabilelerine, önceden gönderildiğini belirttiğimiz hediyelerin kayıtları çıkarılıp, buna göre emir verildiğinde, defterde belirtilen eşyalar tedarik edilerek kabilelerin reislerine verilecek 25.000 kuruşla birlikte îtâ olunmasına.. ferman.. Padişahımındır.» [319].

Diğer taraftan bir yandan kabileleri kazanmak için hediyeler gönderilirken, bir yandan da Anapa'daki harp malzemesinin çoğaltılmasına gayret ediliyordu. Nitekim (25 S 1203) 26 Kasım 1788 tarihinde serasker olarak Anapa ve havalisine tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya yazılan bir yazıda Soğucak ve Anapa kalelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iki yüz kantar barut, 2600 okka çubuk, dane ve kurşun ile sair mühimmatın gönderildiği bildiriliyordu [320]. Ayrıca aylıklarını alamıyan asker ve rütbelilerin aylıklarının derhal ödenmesi emredildiği gibi, Anapa'da zahirenin noksan olduğunu anlatan bir yazıya III. Selim (1204) 1789 tarihinde şu hatt-ı hümayunu düşürmüştü: «Kaymakam Paşa Anapa'dan bazı mahallere tahrirat gelmiş, zahire ve asker yok imiş, ziyade zahireye müzayaka var imiş, bu ne şekil iştir. Zahireler niçin gitmiyor. Bunların tertibi olup akçesi verileli sekiz aydır. Zahire olmadıktan sonra asker nice durur. Elbette şimdi Samsun'da olan zahireyi götürmek için Kapucubaşı ve Hacegan gönderesiz. Kendine akçesi giden askeri göndermesi için Hayrettin Bey'e şedit ferman yazınız ve Cebbarzade tarafından müretteb zahire için dahi şedit ferman yazıp gönderesiz. Biz bu Anapa için bu kadar masraf ettik ve zahmet çektik, ne faidesi oldu. Vakit geçiyor. Alimallahu taala cümle kabahat burada olanlarındır. Abdullah Paşa'ya dahi sen

319) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 17983.
320) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 16115.

bir müekked mektup yazıp tatar ile sabah çıkarsın, bir saat evvel kalkıp Anapa'ya erişmesi için» [321].

Bu emrin neticesindedir ki, Anapa'ya buğday gönderilmiştir. Ayrıca Anapa ve havalisi için yeteri kadar asker, Rize, Sürmene, Giresun, Tirebolu kazalarıyla Trabzon eyaletine bağlı sair köy ve nahiyelerden toplanmaktaydı [322]. Mevcut bir listeyi fikir edinilmesi gayesiyle veriyoruz. (1204) 1789 tarihini taşıyan bu deftere göre :

1 — Trabzon'un Balata kazasından Hacı Salih - Ağaoğlu Ömer Ağa, 500 nefer,

2 — Balatına Serdarı Hacı Hüseyin - Oğlu 240 nefer,

3 — Bahadır - Oğlu 300 nefer, Serdarzade Mehmet Ağa 200 nefer. Makuloğlu Hasan Ağa 300 nefer, Kuruoğlu Hüseyin Ağa 500 nefer,

4 — Trabzon'da Kalaycı - Oğlu Kamer Ağa 300 nefer, Safer Oğlu Osman Ağa 200 nefer, Çubukçu Oğlu 150 nefer,

5 — Maçkalı Eyyüp - Oğlu 300 nefer verdi.

6 — Sürmene kazasında Küçük Salih - Oğlu Mehmet Ağa 250, Abanoz - Oğlu Piri Ağa 250, Saka - Oğlu Ali Ağa 300, Bünyad - Oğlu Mehmet Ağa 100, Gümrükçü - Oğlu Genç Ağa 150, Küçük İbrahim - Oğlu Ahmet Ağa 100, Yassı - Oğlu Mehmet Ağa 300, Çarşulu Ağalarından Ali Ağa, Mümin Ağa ve İsmailağazâde Mehmet Ağa 300 nefer,

7 — Çavuşlu'da Onuş sümenlerinden Emin Ağa'nın oğlu ve sair arkadaşlarından 100 nefer,

8 — Of kazasından 1800 nefer,

9 — Vize kazasından 3660 nefer,

10 — Lazlık sair bölgelerden 12500 nefer. Bütün Trabzon ve havalisinden ise 21800 nefer toplanmıştır [323]. Canik, Amasya ve Şarkikarahisar'dan gelen askerlerle mevcut 30.000'i aşmaktaydı. Bu askerlerin nakli için de Samsun, Trabzon, Sürmene, Vize ve diğer iskelelerden alınacak tüccar gemilerinin bedellerinin ödenmesi şartiyle tayinleri emir edilmiştir. Ayrıca donanmadan üç veya dört kıta kalyonun bu askerlerin sevkinde yardımcı ve koruyucu olarak bulunmalarına lüzum hasıl olmuştur.

---

321) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 9364.
322) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 19411, 25350.
323) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 40224.

Osmanlı Devleti yukarıdaki hazırlıkları yaparken, Rusya belirtildiği gibi kabilelerle çarpışıyordu. Bu hususla ilgili olan ikinci Rus plânı şöyledi :

a) General Radyaf kolu, b) General Palakin kolu, c) Albay Rebinder kolu.

Ruslar'ın üç kolu halindeki taarruzları, Jilehoy meydan muharebesini intaç etti. Kafkaslılar evvelâ, Albay Rebinder koluna hücum ederek onu yendiler. Diğer taraftan Palakin kolu da bir başarı sağlıyamadı. Ancak en son yardıma yetişen Radyaf kolunun sayesinde Ruslar başarı sağladılar ve Kafkas kabileleri yirmi kilometre geri çekildiler. Ruslar Kafkasyalıların bu çekilişlerinden istifade ederek yeniden aldıkları 10.000 kişilik kuvvetin de verdiği güvenle 22 Eylül 1788 de yukarıda bir ara işaret edildiği üzere ikinci bir taarruz yaparak kabileleri Anapa'ya çekilmeye mecbur ettiler. Fakat Anapa'yı muhasara edemeden geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Böylece Rus kuvvetleri ilk defa Kafkasya'nın içerisine bu kadar sokuluyorlardı. Geçtikleri yerleri tahrip ve yağma etmekten geri durmadılar. Bununla beraber, şimdiye kadar Ruslar hâlâ bütün uğraşmalarına rağmen Karadeniz'in doğu kesimine istedikleri gibi hakim olamamışlardı. Bütün arzuları da bu bölgeye varmaktan ibaretti.

Hakikatte Ruslar'ın maksatları bir Osmanlı - Kafkas işbirliğini önlemek olduğuna göre, yeniden taarruza geçmek gerekiyordu. İşte bu maksatladır ki, çok güvendikleri General Tükelli'yi Kafkasya'daki bu taarruzları idareye memur ettiler. Bu hususta; önceden işaret edildiği üzere, Osmanlı Devlet adamlarının bilgileri mevcuttu.

Tükelli'nin idaresinde yapılan Rus taarruzları ancak bir buçuk ay zarfında Anapa'ya varabildi. Bu seferde yorgun olan Rus kuvvetleri Anapa önünde mağlup edilerek geri çekilmeye mecbur bırakıldılar. Bilahere General Bibikof'un kumandası altında tekrarlanan yeni hücumlarda bir başarı sağlıyamadığı gibi, askerlerinin bir kısmı imha bir kısmı da esir olduktan sonra geri kalanlarla ancak geri çekilebilmişlerdi [324]. Karadan ve denizden yapılan Rus taarruzlarının akîm kalması, Kafkasyalılarda yeni bir ümit uyandırdı. Bilhassa Osmanlılarla harbe iştirak eden Kafkasyalılar bu fırsattan istifade yönü düşündüler. Ancak kuvvetleri azalmış, zayıf düşmüşlerdi. Bu maksatla Osmanlı Devleti'nden daha tesirli olabilecek bir yardım istediler. Devlet-i

324) General İsmail Berkok, aynı eser, s. 389 - 390.

Aliyye ise Battal Paşa kumandasında 30.000 kişilik bir kuvveti Kafkas cephesine sürmüştü. Battal Paşa'nın Kafkasya'daki hareketleri şu şekilde vukua gelmiştir [325].

BATTAL PAŞA'NIN KAFKASYA'DAKİ SAVAŞLARI

Ruslar (15 Ca. 1204) 3 Mart 1789 tarihinde Kuban nehri kıyısında inşa ettikleri 12 adet kaleye benzer palangalarında mevcut olan askerlerinin mümtazlarından 12.000 güzide asker üzerine Bulgakof ve Bibikof ismindeki generalerini başbuğ edip, denizden ve karadan Anapa kalesini kuşatmak üzere Mahoş köyüne hücum ederek, büyük bir yağma ve katliam hareketine geçtiler. Böylece Kuban boyunda olan Kassay, Kasbulat ve Nevruz - Oğlu kabileleri içerisine ansızın girmiş oluyorlardı. İsmi belirtilen kabileler şiddetli kıştan dolayı kaçmadıkları gibi, karşı da koyamadıklarından zaruri olarak Ruslar'a boyun eğdiler.

Bunların içerisinde bulunan Cengiz sülâlesinden Aslangiray - Oğlu Selim Giray Sultan'ı on iki mirzalarıyle birlikte olarak kendilerine kılavuz yapıp Anapa'ya doğru ilerlemeye başladılar. Diğer taraftan Rusyalıların Anapa'ya doğru hareket etmek üzere olduklarını, o tarihlerde Anapa'da bulunan Serasker Battal Paşa'ya bildirildi. Bunun üzerine Battal Paşa, Anapa muhafızı bulunan mirmirandan İpekli Mustafa Paşa'yı başbuğ tayin ederek, kendi tüfekçi başısını yanına yardımcı ve yedi adet çarka topu ve yeteri kadar asker ve mühimmat ile Rus askerlerine karşı gönderdi [326]. Kendisi de kalede kalarak viran olan mahallerinin tamiriyle uğraştı. Ayrıca kaleye yakın bir yerde sakin olan Nogay Tatarlarıyla ada halkını tamamen kaleye toplayarak onları da gerektiği şekilde yerleştirmiştir.

Rusya kuvvetleri ise; derhal hareket edip Hatukay ve Cane/Jane taraflarına gelinceye kadar kabile ve İslâm askerleriyle müteaddit mevkilerde muharebe ederek haylı telâfet vermişler ise de, yine de hareketlerinden vazgeçmemişler, İslâm askerlerinin kış olmasından dolayı güç karşı koymasından da istifade ederek, Anapa'ya dört saat mesafede olan Şayıka köyüne girmişlerdir. Ertesi gün Osmanlı askeri Şayıka köyü ile Anapa arasında bulunan boğazı tutmak için gayret sarfederken, Rus askeri de burayı geçmek istediğinden iki kuvvet arasın-

325) General İsmail Berkok, aynı eser, s. 390 - 391.

326) A. C. Bey, Vekayinamei Ahmet Cavid, s. 1; A. Cevdet, Tarih, C. V, s. 141.

da çarpışma devam etti. Ancak durumu iyi hissetmeyen Mustafa Paşa vaziyeti Battal Paşa'ya bildirerek onun verdiği emir gereğince Anapa'ya çekilmeye karar verdi. Ruslar; bu sefer Anapa'ya hücuma karar verdiler. Ancak Anapa kalesinden atılan topların sayesinde burada fazla dayanamayarak tekrar Şayika köyüne çekilirler. Battal Paşa bunun üzerine tekrar İpekli Mustafa Paşa'yı bir miktar askerle Rusları takibe memur eder. Fakat Şayika köyü yakınında dört saat devam eden muharebeyi tekrar Ruslar kazanarak İslâm askerlerini Anapa'ya kadar sürerler. Hattâ Anapa'da da burçlara kadar sokulmak suretiyle boğaz boğaza mücadele ederler. Neticede iki bin ölü ve fazla miktarda yaralı vererek geri çekilmek zorunda kalırlar [327].

Ruslar'ı takibe yine Mustafa Paşa memur edilir. Mustafa Paşa Ruslara Şane boğazında yetişerek muharebeye koyulur. Altı saat süren mücadeleden sonra, Ruslar bozguna uğrayarak Kuban'ı öte tarafa geçmek zorunda kalmışlardır [328]. Bu durum derhal Battal Paşa tarafından iki yüz kelle ve kulakla birlikte İstanbul'a bildirilmiştir [329]. İşte bu muharebelerin cereyan ettiği bir zamanda yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Kutatisli Mehmet Bey de Anapa'ya vasıl olmuştur. Battal Paşa'yla yapmış olduğu mülâkatında, kendisinin Anapa'ya gelmesiyle yüz bin Kafkasyalının derhal harekete geçeceğini bildirmesi üzerine Battal Paşa tekrar hiddetlenerek: «Araba ve bargir yok, neyle harp edelim» deyip bu arada kabile beylerine de ağır sözler söylemeye başlamıştır. Fakat beyler yine aldırış etmiyerek 950 kadar araba tedarik ettikleri gibi emrine hazır olduklarını da bildirdiler. Ancak Battal Paşa bunu da beğenmeyerek, «Yazık sizin gibi halka, Padişah-ı İslâmın bu kadar nan ve nimetin yiyip, söze geldikte din-i İslâmdanız ve padişah vüzerasından ve ricalindeniz dersiniz, bu ne hıyanettir ki bu kadar hazine yanınızda mevcut iken vaktiyle araba ve beygir tedarik olunmadı,» diye kızgınlığını ifade etmekten çekinmedi [330].

Kanaatimize göre, Battal Paşa'nın bazı noksanları bularak kızması yerinde olabilir. Fakat herşeyden evvel henüz vakit geçmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Ruslar Kuban'ın ötesine atılmıştır. Derhal yapacağı iş taarruza devam ederek kabilelerin yardımını temin etmekti. Ama o bunu yapamayarak bu neviden bahanelerle Anapa'da

327) Ahmet Cavit, Tarih, C. V, s. 143.
328) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 143.
329) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 55537.
330) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 143.

bir müddet bekledi. Bu hususta III. Selim'e sunulan bir arîzada Battal Paşa'nın esasen binbir güçlükle gittiği Anapa'da harekete geçmiyerek ayak sürdüğü ve Trabzon eyaletinin uhdesine tevcihini istediğine dair bilgi mevcuttur [331]. Devlet böyle güç bir zamanda Battal Paşa'nın bu isteğini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Nitekim (1204) 1789 tarihinde bu maksatla toplanan meclis bir karara vararak «Taleb-i veçhiyle Trabzon eyaletini, Battal Paşa'nın uhdesine tevcihini münasip görmüştür» [332].

Durum bu merkezde iken nihayet Kapudan Paşa donanmayı hümayun ile Anapa açıklarına demirlediğinde mahiyetinde bulunan Mahmut Haseki, günlerce Anapa'da vakit geçiren bir türlü Ruslar'a hücuma geçmeyen Battal Paşa'ya yanında bulunan hatt-ı hümayunu ibraz edince, Paşa artık itiraz edecek bir husus bulamadığından hemen Anapa'da mevcut askeri toplayarak (27 Za 1204) 9 Ağustos 1789 tarihinde 31 kıt'a top ve gereken mühimmatı alıp Anapa'dan Kabartay'a doğru harekete geçmiştir [333]. Bunun üzerine Çerkes beyleri birer birer gelerek kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Ancak Battal Paşa burada da iyi davranmamıştır. Hattâ on iki günde Kuban nehrine ulaşmak mümkünken 63 günde ancak Kuban sahasına varmıştır. Battal Paşa'nın bu hareketi yanında Anapa'daki durumla ilgili olarak Haseki Osman Ağanın (13. Z. 1204) 25 Ağustos 1789 tarihli bir takririn özeti şöyledir: «Ağa'nın Anapa'ya vararak emri Battal Paşa'ya verdiğine binaen, Battal Paşa'nın askerle birlikte düşman üzerine yürüdüğü belirtildikten sonra, Dersaâdetten gelip gitmek için üç kıt'a kırlangıcın lüzumlu olduğu üzerinde duruluyor. Anapa'nın içinde bulunduğu durum hakkında da halihazırda orduda buğday mevcut olup, mühimmat ve cephane bulunmadığına, asker ulufelerinin temininin elzem olduğuna işaret edilmiştir.» Ayrıca İpekli Mustafa Paşa'ya mütemadiyen Çerkes, Kabartay ve Abazaların müracaat ederek hizmete girmek istedikleri belirtiliyordu [334]. Devlet esasen bu hususta yeteri kadar tedbir almış ve Kabartay kabilelerinin de Battal Hüseyin Paşa'ya iştirak etmelerini temin için (Ra. 1204) Aralık 1789 tarihinde o havalinin beylerine hitaben bir kıt'a ferman gönderilmişti. Bunun özeti şöyledir: «Anapa Seraskeri Battal Hüseyin Paşa, Anadolu'dan mahiyetine tertip olunan külliyetli asker ile Anapa'dan kalkarak, Çerkes, Abaza ve Nogay yiğitlerini alarak Ana-

331) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 15408.
332) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 15565.
333) Ahmet Cevdet, anyı eser, C. V, s. 143.
334) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 11707.

pa cihetinden Çeçen ve Kumuk Dağistan askerleriyle birlikte Dağistan hanları dahi yerlerinden kalkarak ve haberleşerek Moskoflu'dan intikam almak ve dindaşlarını kurtarmak üzere Kızlar kalesine yürüyeceklerinden kendilerinin dahi iştirak eylemelerine dair Kabartay beylerine,» [335] denilmektedir. Yukarıdaki bilgiden anlaşılacağı gibi Battal Paşa'nın bu harekâtına Dağistan da iştirak etmiştir. Nitekim (10. S. 1204) 31 Ekim 1789 tarihinde İstanbul'a gelen bir mektupta, Dağistan'da Kızlar kalesine giden yol üzerindeki düşman kalelerinin tahribi için Anapa ve Soğucak'ta bulunan kumandanlar ve mahalli kabilelerle müşterek hareket fikri ileri sürülüyordu [336].

Ayrıca Oma Han'dan 1789 tarihinde Kaymakam Mustafa Paşa'ya gelen bir başka mektupta da Anapa seraskeri Battal Hüseyin Paşa, Çerkes, Abaza, Nogay ve Kabartay kabileleriyle müştereken Kızlar kalesi üzerine yürürse kendilerinin de bu harekete katılacağı belirtilmektedir [337].

Bir taraftan da Devlet Battal Hüseyin Paşa'nın emrine giren Kafkas kabilelerine hediyeler göndermekteydi. Hattâ Anapa seraskerinin maiyetindeki Çerkes kabilelerinin tayinatı için Kütahya cizyedârı Tahir Efendi'nin zimmetindeki meblâğın, emir mucibince talep ve tahsil edilmek istendiği, fakat bunun için yapılan tahkikatta Tahir Efendi'nin İstanbul'da zimmet halifesi hizmetinde bulunduğu için gerekli paranın tahsil edilmediği hususunda (15. S. 1204) 1 Mayıs 1789 tarihli bir vesikada bilgi mevcuttur [338]. Bunun yanında yine 1789 tarihinde Battal Paşa'nın maiyetinde çalışan Çerkes ve Abaza kabileleri için Kedos ve Anıid'de birçok Kirpas'ın dokutulduğu malûmunuzdur [339].

Böylece Devlet, bir taraftan Battal Hüseyin Paşa'nın hareketini temin için emirler gönderirken, diğer taraftan Dağistan hanları ile muhabereye devam ediyor ve Battal Paşa'nın emrindeki Çerkes, Abaza, Kabartay ve Nogay kabilelerini memnun etmek için gerekli hediye ve tayinatları göndermekten de geri durmuyordu. Battal Paşa'nın hareketiyle gerçekten Osmanlı Devleti'nin gâyeleri şöyle sıralanabilir :

İlk iş olarak Kafkas kuvvetleriyle müştereken hareket etmek suretiyle Rusları Kafkasya'dan çıkarmak. Bu suretle bir taraftan İran

335) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5515.
336) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44642.
337) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44624.
338) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 40410.
339) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 42186.

ve Gürcistan'a hakim olmak ve diğer taraftan da Tatar kuvvetlerinden de istifade ederek kuzey ve doğuya doğru yürümek. Bu sırada Kırım'ı tekrar alarak bu cepheyi kuvvetlendirmek, hattâ gerekirse Rusya'nın karşısına yeni bir Altınordu devleti çıkarmak. Bu plân büyük bir gelecek vadediyordu. Ama Battal Paşa, bunu temin edecek bir kuvvet ve kudrete sahip miydi? Bu hususu incelediğimiz zaman evet demenin güç olacağını anlıyacağız.

Battal Paşa'nın hareket plânı şöyleydi: Osmanlı kuvvetleri Anapa Terekkale, Vladikafkas yolunu takiben yürüyecek, Kafkas kuvvetleriyse bu kuvvetin sağında ileriye doğru kademeli olarak hareket edecektir. Yine Osmanlı kuvvetleri batıdan Ğumkale'ye taarruz ederken Kafkas kuvvetleri hem Kızlar kalesi istikametini örtecek, hem de doğudan Ğumkale'ye taarruz edecekti. Çünkü Ruslar'ı Kafkasya'dan atmak için onların merkez ittihaz ettikleri Ğumkale (Giyorgyevsk) mevkiinin zaptıyla mümkündü. Bu plân tam olarak tatbik olunamadı [340]. Şöyle ki, Battal Paşa 63 günde Kuban mansabına geldiği zaman henüz konaklamamışken 400 kadar Kabartay askeriyle beş nefer beyleri tercüman olarak yanlarında Mehmet Bey olduğu halde orduy-ı hümayunu istikbal edip birlikte Kuban nehrine varıncaya kadar kılavuzluk ettiklerinden harekât gayet kolay geçmiştir. Ancak Battal Paşa bundan dolayı beyleri taltif edeceği yerde yine kendilerini tekdirle karşılamıştır [341]. Kuban'ın kenarına geldikten sonra (5. M. 1205) 15 Eylül 1790 tarihinde Kuban'ın öte tarafına geçilir. Bu esnada Battal Paşa, ordugâhını kurmak ister. Fakat beyler Serasker Paşa'nın huzuruna gelerek: «Eskiden beri burası oturulacak mahal değildir. İşte Kabartay köyleri iki saat mesafededir. Etraf köy ve kasabalarla dolu, hepsi de müstahkem mahaldir. Varıp düşmandan evvel zaptedelim. Zira Moskoflularla bizim andlaşmamıza göre; eğer Osmanlıların ayağı kavimlerimizin içine düşer ise varın cümleniz onlara tabi olun, deyu münakit olmakla maazallah düşman Kömi'yi zapt eder ise hal müşkül olur. Ve hâlâ 30.000'e karip Kabartay ahalisi size amadedir.» Devamla: «Hemen cenabınızın hareket buyurması vakt ve hale göre lâzımdır.» dedikleri zaman onlara karşı cevap verip: «İşte Kuban'ı geçtik, ferman-ı Padişahî yerini buldu. Artık hareket etmem» demiştir. Bu kanaatladır ki, orduyu lüzumundan fazla alıkoymuştur. Hattâ bir aralık Kuban'ın çevresinde dört - beş bin Rus askerinin haberini alınca, evvelâ onları yok etmek lâzımdır bahanesiyle fikrinde israr eder. Halbuki kabile beyleri

340) General Berkok, aynı eser, s. 393.

341) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 144; Asım Efendi, Tarih-i Asım, C. I, s. 15-20.

şayet Kabartay'a girerse bu takdirde burada bulunan Dağistan ve Çerkesler'den 100.000 kişinin kendisine iltihak edeceğini bildirmişlerdir. O bunu da dinlemeyip, hakikatte Rusyalı ile muharebesi gerekliyken bunu yapmadığı gibi, Kuban canibinde bulunan Ruslar'ın üzerine orduyla gitmekten de vazgeçerek 13 Ekim'de dört - beş yüz askerle tüfekçibaşısını tayin ile yetinmiştir. Bunu gören kabile halkından bir kısmı beraber gidip Türklerle müştereken Ruslar'a karşı harbe tutuştuklarında, Rusların hücumları karşısında dayanamıyarak geri kaçmışlardır. İşte bu kaçış Osmanlı askeri için bir felâket oldu. Şöyle ki: düşmanın önünden kaçarken aniden panik halinde ordugâha girerler. Bunu bir düşman baskını zanneden hazırlıksız askerler de derhal karmakarışık bir halde kaçmaya başlarlar. Durumun iyi olmadığını anlıyan Battal Paşa da derhal birkaç yakını ile birlikte düşman'a teslim olmuştur[342]. Bu durumu gören kabileler, müthiş bir üzüntüye kapılmışlardır. Bir müddet sonra da İslâm ordusunun fazla zayiat vermemesi için yavaş yavaş bir taraftan cenk edip, bir taraftan da çekilmişlerdir. Ordu perişan bir şekilde 2 Ekim 1790 da Anapa'ya döküldü. Burada şunu da belirtmekten geçmiyeceğiz: Battal Paşa'nın 63 günde gittiği yolu, asker 12 günde katederek Anapa'ya gelmiştir. Ayrıca Battal Paşa'nın önceden Rusya ile anlaştığına bir delil de, yanında mevcut olan 800 keselik hazinesini çadır içinde bir yere gömmüş ve ordu çekildikten sonra gelip onu çıkarmış olmasının bazı vesikalarca belirtilmiş olmasıdır.

Battal Paşa'nın Ruslar'a teslimi büyük bir felâket oldu. Fakat buna rağmen kabile beyleri bir yere toplanıp müzakerelerde bulunduktan sonra «bir din hainiinin Ruslar'a teslim olması ile Devlet-i Aliyye'nin durumuna halel gelmez,» diyerek yeni bir serasker istemeğe karar verdiler[343]. Bu maksatla Mehmet Bey yine İstanbul'a gönderildi.

III. Selim Kaymakam Mustafa Paşa'ya hitaben yazdığı bir hatt-ı hümayunda durumu şöyle özetlemektedir: «Kaymakam Paşa Anapa'dan Mehmet Haseki geldi. Battal Paşa kâfiri firar etmiş ve asker Anapa'ya gelmiş. Top ve mühimmat kâfire kalmış. Mahmut'un götürdüğü tahriratlara bakup Anapa'ya vezir, asker, top ve mühimmat göndere bilmek için eceleten söyleşüp rabıta veresiz. Haktaalâ Hazretleri kâfirin hanedanını müzmahal eyleye. İşte Devlete böyle hiyanet eyledi.

342) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 144 - 145; Ahmet Cavit Efendi, aynı eser, (Yazma) v. 34 b.

343) Esat Efendi, Tarih I. v. 44 - 53; Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 145.

Anapa'ya bir serasker ve mühimmat ve asker yetiştirmek lâzımdır. Bir gün evvel hîzan veresiz.» [344].

Battal Paşa'nın Anapa seraskerliği esnasındaki menfî hareketleri yüzünden kendisinin bir ara değiştirilmek istenmesinin firar etmesine sebep olarak ileri sürülebilir. Fakat bu hareketin onda bu kadar kötü tesir bırakması bile hakkında iyi bir not olmasa gerek. Kaldı ki III. Selim'in hatt-ı hümayun'undan da anlaşılacağı gibi henüz veya Battal Paşa Ruslar'a teslim olmadan evvel Anapa'ya tayin edilmiş bir serasker yoktur. Ayrıca elimizde mevcut (1204) tarihli diğer bir vesikadan şöyle bir bilgi elde ediyoruz: «Kuban üzerinden Ruslar'a hücum edecek olan Serasker Battal Hüseyin Paşa ile maiyetindeki Kalgay sultanının betaatlarına mebni tebdilleri arzolunmuş ise de orduda aktolunan mecliste bunların azillerinin münasip olmadığına ve yalnız kendilerine müekked emirler yazılmasına karar verildiğinin Sadrazam'a bildirildiği,» üzerinde duruluyor [345]. İşte III. Selim'in bahsettiği Mahmut da bu emri Battal Paşa'ya götürmeye memur kimseydi. Ancak Cevdet Paşa, bu şahsın meşhur bir cellat olduğu üzerinde durarak idamına ferman çıktığını ileri sürmektedir. Ayrıca Cevdet Paşa, şöyle bir fikir daha serdetmektedir: «Fakat ol tarafları görmüş ve ol cenklerde bulunanları görmüş bazı kimselerden şöyle bir fikir elde edilmiştir ki, Battal Paşa 30.000 asker ile Kuban'ı geçmiş ve bir defa Rusyalıları bozmuş iken, babasının kethudalığından neşet etmiş olan Sarı Abdullah Paşa'ya bu esnada Erzurum ve Trabzon valilikleri tevcihi ile Anapa seraskerliği verilmiş olduğundan Battal Paşa da Devlete infial ile vehime düşmüş olduğu halde bu kere Kapudan Paşa ile gelen ve Cellat Mahmut deyu maruf olan Mahmut Haseki'nin yanında şayet ki kendi idamına dair hatt-ı hümayun vardır deyu tamamen esareti ihtiyar etmiş olduğu ol tarafta bilinmektedir.» [346].

Yukarıda da belirtildiği gibi, yeni bir emrin gönderildiği anda bunun mahiyetini henüz öğrenmeden korkabilir. Ancak hakikatte böyle bir emir olmadığı gibi, ancak son Mahmut Haseki ile gönderilen emrin mahiyeti de şöyledir: «(1790 tarihini taşır)» Anapa ve Soğucak seraskeri Battal Hüseyin Paşa'ya tezyidi kuvvet için gönderilecek kuvvet, hatt-ı hümayunla birlikte istiklâl-i fermanı, teşrifatı seniye yani samur kaplı bir adet esvap serasker ve bir adet şimşirin dahi beraber

344) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 9462.
345) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 8128.
346) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 145.

gönderilmesinin münasip olacağını seraskerin mahiyetindeki Kalgay Sultan'a da teşrifat gönderilmesine müsâde edilmesi,[347] istenmektedir ki, bu ferman ve hediyelerin Mahmut Haseki tarafından götürülmekte olduğuna şüphemiz kalmamıştır.

Fakat Battal Paşa'nın Anapa seraskerliğinde iken uygun olmayan kararlar verdiği muhakkaktır. 1790 tarihinde Battal Paşa'nın bir ordu nazarıyla para istemesi üzerine Boğaz kaleleri bina emini Memiş Efendi bu vazifeye uygun görülerek emrine gönderilmiştir[348]. Hattâ Memiş Efendi'ye yazılan hükümde, Abaza, Çerkes, Nogay ve Dağistan kabilelerinin teşvik edilmesi Anapa'da mevcut askerle sonradan oraya gelecek olan askere iyi bakılması emredilirken Serasker Battal Hüseyin Paşa ile birlikte hareket edilmesi emrediliyordu[349]. İşte bu zatın verdiği bilgiye göre, Soğucak muhafızı bulunan İpekli Mustafa Paşa'ya vezaret geldiğinde Battal Paşa çileden çıkıp gerek ahali ve gerek askerin cümlesine cephe aldı. Hattâ ordunun akçesini vermemeye başladı. Birçok yerlerde beş akçe sarfedilmesi lâzımken beş kuruş verir, bir taraftan da mîrî malını kendisi zimmetine alır oldu. Ayrıca defterdar olan Memiş Efendi'nin (18. N. 1205) 23 Nisan 1790 tarihli bir yazısında da Anapa havalisini aşarını serasker ve muhafızlar alıp, tabiye dizdar ve beşli ağalarına vermediklerini belirtmiştir. Buradan da anlıyoruz ki etrafında bulunanların birçoğu Battal Paşa'dan memnun değillerdi[350]. Burada şunu da belirtelim ki, Battal Paşa'nın emrinde toplanacaklarını bildiren Dağistan hanları da kendisine kızdıklarından gereği gibi yardım edememişlerdi. Bunun yanında Battal Paşa hakkında tam bir hakikat yapılmadan devlet ricali arasında verilen haberlere dayanarak, menfî bir kanaat te hasıl olabilirdi. Fakat bütün bu fikirlere rağmen fermandan anlıyoruz ki, III. Selim, Battal Paşa'nın kaçmasından sonra yeni bir vezirin tayinini emretmiştir. Önceden alınmış başka bir karar yoktur. Battal Paşa'nın hareketlerini belirten bir vesikanın özeti de şöyledir: (24. R. 1205) 2 Aralık 1790 tarihinde Dağistan ve Kabartay halkının Mansur mührüyle İstanbul'a gönderdikleri bu arîzada durum şu şekilde açıklanıyor: Bundan evvel (1203) 1788 senesinde Kuban başbuğu Mustafa Paşa'nın zamanında Devlet-i Aliyye'ye himmet etmek üzere Dağistan'dan hareketle Anapa'ya vardık. Buradaki ikâmetimiz esnasında Battal Paşa Anapa'ya geldi. Burada

347) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 11592.
348) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 11621.
349) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 49312.
350) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 50099.

nice durumlarda bulunduğundan cümlemiz buna razı olmayıp çaresiz hicret ederek yine Dağistan'a vatan-ı aslimiz olan Çeçen köyüne duhulümüzde, Dağistan ve Kabartay halkları durumu Devlet-i Aliyye'ye bildirmemi istediler. Bunun üzerine takrir ve beyan olundu. Ferman-ı Âlî üzere Hacı Battal Paşa Kabartay seraskeri olarak memur buyurulduğunu ifade ile Padişah-ı alempenah Efendimizin dahi kendilerinden istediği vazife gereğince bizlerin dahi kendi emrinde çalışmamızı emir buyurdular. Bizler dahi Padişah'ın emrinde çalışmaya amadeyiz diye hânân, sipah ve ulema ve köylerin fakir halkı ittifak ederek hazırlandık. İslâm askeri geldiğinde bizler dahi askerle birlikte hareket ederken müşarünileyh ordu-yı hümayun ile Kuban'ı geçip Kabartay karibinde durdu. Burada kendisinden fasit bir fikir endişe hasıl oldu. Bunun üzerine hemen bunca askeri bırakarak kâfire biat ederek, İslâm padişahının dinini terk etmişti [351]. Yalnız kalan İslâm askeri perişan ve perakende oldu. Bu haber Dağistan kabilelerine yayıldığında hepsi meyus olarak kabilelerine avdet ettiler. Ancak böyle kalmanın münasip olmadığını da anlıyarak kendi aralarında müzakere edip, yine Devlet-i Aliyye'nin kullarındanız diyerek gece ve gündüz savaştan kat'iyyen geri durmayıp din düşmanına gaza ettik. İş bu bin ikiyüz senesi zarfında yine umur-ı Dağistan halkı, hanları, mîrî sahipleri, ulema ve köy sahipleri, halkları ittifak üzre gözleri yaşlı olarak hududdan geri dönülmüştür. Şimdi arzumuz şudur ki, bu senei mubareke de bu tarafa, Dağistan ve gerek Kabartay üzerine bir miktar asker ile top ve cephane gönderilmesini, niyaz ederiz. İnşallah bu arzumuz malûmunuz buyurulduktta, yukarıdaki isteğimizin yerine getirilmesi için emir ve ferman buyurulması» isteniyordu [352].

Doğu seraskeri olarak vazife gören ve neticede Rusya'ya teslim olan Battal Paşa zamanında doğuda durum bu merkezdeydi [353].

---

351) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 4681.

352) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 4681. (Kafkasya'da bir başarı temin edemiyen Battal Hüseyin Paşa Canikli Ali Paşa'nın büyük oğlu olup babasının ölümüyle kapıcıbaşı olmuştur. Bilahere 1199 (1784) tarihinde vezaretle Erzurum valisi ve seraskeri oldu. (1200) 1785 te Halep, (1201) 1786 da Şam, (1203) 1788 de Trabzon valisi olup bilahere yukarıda açıklandığı üzere Rusya seferine serasker olmuştur. Buradaki faaliyetlerini tez konumuz icabı anlattığımızdan üzerinde durmayacağız. Sonra yukarıda açıklandığı şekilde Rusya'ya teslim olmuştur. (1213) 1798 de Rusya'nın talebiyle af olunarak vezaretle Trabzon valisi oldu. (1215) 1800 tarihinde burada ölmüştür. Mahmut Tayyar Paşa'nın oğludur.)

353) Mehmet Süreyya, a.g.e., C. II, s. 217 - 218.

BATTAL PAŞA'NIN RUSLAR'A ESİR OLMASINDAN SONRA ANAPA VE CİVARINDAKİ DURUM

Yukarıda Battal Hüseyin Paşa'nın Kafkasya harekâtını anlatırken ordunun perişan bir halde 12 günde Anapa'ya döndüğünü ve kabile beyleriyle ileri gelenlerin Mehmet Bey'i yeni bir serasker tayini ve mevcut durumu bildirmek için İstanbul'a gönderdiklerine işaret etmiştik.

SARI ABDULLAH PAŞA'NIN ANAPA VE CİVARINA SERASKER TAYİN EDİLİŞİ

İstanbul'da Doğu sınırından gelen kötü haberleri görüşmek üzere toplanan harp meclisinde yapılan müzakereler sonunda Caniklilerin yanında yetişmiş ve herkes tarafından şecaati bilinen Sarı Abdullah Paşa serasker tayin edilir. Bu zat Erzurum ve Trabzon'da valilik ve mutasarrıflık yapmıştır. Durum vahim olduğundan derhal Anapa'ya hareket etmesi emredilmişse de bu zat da Canikli Ali Paşa gibi Trabzon havalisindeki beylerle istişarelerde bulunarak istiklâl davası gütmeye başlar. Kafasındaki bu düşüncelerin tesiriyle tam bir yıl bugün veya yarın giderim diyerek Trabzon'da bekledi durdu; Abdullah Paşa'nın bu hususta ne şekilde hareket etmiş olduğunu Tatar İbrahim'in (8. Za. 1205) 10 Temmuz 1790 tarihindeki bir takririnden anlıyoruz. Buna göre: «Anapa seraskerini Anapa'ya gitmek için Tirebolu'dan hareket ettiğini fakat hava muhalefeti dolayısıyle yoluna devam edemeyip, bocalayarak tekrar Tirebolu'ya geldiği işaret edilmektedir. Her ne kadar müsait bir havada gideceği belirtiliyorsa da sadece iyi görünme için hazırlanmış bir plândır» deniyordu [354].

Durum bu merkezde iken Rusya kabile halkından Osmanlı Devlet adamlarına karşı bir kızgınlık görerek üçüncü defa olmak üzere Anapa'ya hücum etmiştir. Devlet-i Aliyye ise Kuban bozgunundan sonra Dağistan ve Kabartay halkından aldığı mektuplara da dayanarak yeniden emirler göndererek Rusya'dan intikam alınmasını istemiştir. Nitekim (N. 1205) 5 Nisan 1790 tarihinde Çerkes kabilelerinden Temirkuey kabilesi beylerinden Arslan Bey'e ve sair beylere gönderdiği emirde; «Moskofludan intikam almak üzere Anapa ve Kuban ve Taman ve havalisi seraskerliğine tayin olunan Erzurum valisi Abdullah

354) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 154.

Paşa külli asker ile Trabzon'dan hareket etmek üzere olduğundan bütün Çerkeslere müşarünileyh ile harbe iştirak etmelerine dair Selâtini Cengiziye'den Besni kabilesi nezdinde bulunan Aslan Giray ile Çerkes kabilelerinden Temirkuey kabilesi beylerinden Arslan Bey'e ve sair beylere hüküm ki» deniliyordu [355]. Yine 6 Ocak 1790 tarihinde Cengiz sülâlesinden olup Kuban başbuğ ve kalgayı olan Mehmet Giray Sultan ile Çerkes ve Abaza kabileleri beylerine yazılan bir hükümde; Moskoflu'dan intikam almak üzere diğer senelerden ziyade tedarikli davranıldığından Anapa seraskeri Abdullah ve başbuğu Mustafa Paşalarla muharebe ve ittifak olunarak düşmandan intikam alınması emr olunuyordu [356]. Bu hüküm yanında şunu da belirtelim ki, Şehbaz Giray Kuban hanlığından 1790 tarihinde azl olunarak yerine Baht Giray Kuban hanı olmuştur. Baht Giray Han ise, ilk iş olarak Kuban başbuğu Mehmet Giray'ın devlete hizmetini sağlamayı düşünmüştür. Çünkü Mehmet Giray'la Battal Paşa'nın da Kuban harekâtı sırasında araları açıktı. Bu hususta Battal Paşa'nın kabahatli olduğunu Kuban hanı Baht Giray'ın (11. Ca. 1205) 16 Şubat 1790 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir arîzasından anlıyoruz. Baht Giray Han burada Mehmet Giray Sultan hakkında vaki olan şikâyetlerin firar etmiş olan Battal Paşa'nın idaresizliğinden ve münasebetsiz hallerinden ileri geldiğini, bundan dolayı mumaileyh Kalgay Sultanı her haline kefil olduğunu belirtiyordu [357]. Nitekim bu meselenin hallinden sonra 8 Aralık 1790 tarihinde Kalgay Mehmet Giray Sultan'a 3500 kuruş verilmesine dair Anapa defterdarı Memiş Efendi'ye emir yazılmıştır.

Devlet böylece bir taraftan Kabartay, Dağistan ve Çerkes kabilelerine emir-nameler gönderirken, diğer taraftan Kuban hanlığı meselesiyle uğraşmıştır. Aynı şekilde asker ve mühimmat tedarikiyle Anapa'ya sevketmeleri için de Erzurum, Trabzon ve diğer vilâyetlere emirnameler göndermiştir [358]. Ayrıca Lesti kabilesi beylerinden Kızılviladik, Mezra ve Demirpuladik beylere hitaben yazılan (L. 1205) 4 Haziran 1790 tarihli yazıda durum şöyle özetleniyordu: Geçen sene Anapa ordusunun asker, top ve mühimmat ve sair bilcümle harp edavatı ikmal olunup Serasker ordusu ileri Kabartaylara vardığında Kabartay dilaverleri ve umum Çerkes, Abaza ve Nogay halkı orduda toplanarak Ruslardan intikam alınmasını kararlaştırmışlar iken sabık Serasker'in

355) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 1621.
356) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 1948.
357) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 4241.
358) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 5647.

tam iş görülecek bir zamanda hiyanet ve cebanatte bulunmasıyle beraber devletin kuvvetine asla inkisar ve kusur gelmediğini ve Serasker değiştirildiği gibi Kabartay... ve Çerkes dilaverlerinin güçlerinin yerinde olduğu her an hücuma hazır oldukları hususu Mehmet Bey ile gönderilen mahzarların ifadelerinden anlaşılmıştır. Devlet bununla yetinmiyerek kabilelere yeniden kuvvet verebilmek için bu kesimde yeniden bir kale inşa ederek içerisine gereken askerin konması, hattâ icabı halinde bölgenin muhafazasını temin bakımından Acara ve Sohum'dan Anapa tarafına külliyetli asker temin edilmesine dikkat çekildikten sonra, «İcabı halinde Anapa'dan Serasker'in ordusuyla beraber çıkarak bizzat sair tedbirleri alacaktır» şeklinde bir emir hazırlanmıştı. Hattâ yazılan emirde düşmanla cenk bütün müslümanların elbirliğiyle hareket ederek intikam almağa gayret göstermeleri isteniyordu [359].

Fakat alınması istenen ve alındığı belirtilen bu tedbirlerin yanında Sarı Abdullah Paşa'nın Trabzon'dan bir türlü çıkmaması işaret edildiği üzere Ruslar tarafından Anapa'nın muhasarasına sebep oldu. Şöyle ki: Rusya Battal Paşa harekâtını bertaraf ettikten sonra kendisine karşı koyan kabilelerin bir kısmını muharebe ile ezdi. Nitekim Ruslar Osmanlıların intizamsız hareketlerinden istifade ederek bütün kuvvetlerini Ğumkale'de topladılar. General Orbelyan Doğu'daki Kafkas kuvvetlerinin taarruzlarını durdurdu. General Herman ise emrindeki bütün kuvvetlerle Battal Paşa'nın teslim olunmasından sonra arta kalan ve intizamsız olarak hareket eden Osmanlı kuvvetlerine yüklenmişti. Bunu anlamakta gecikmeyen Kafkas kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerine daha yakından yardım edebilmek için bulundukları yerden kuzeye geçerek Battal Paşa'yı yenmiş olan Herman kuvvetlerine taarruza geçtiler. Fakat bu taarruz Herman'ı derhal kuvvetleriyle takviye etmiş olan Orbelyan kuvvetleriyle karşılanmıştı. Bundan dolayı Osmanlı kuvvetleri yenildiler. General İsmail Berkok ise Battal Paşa'nın bu esnada esir edildiğini yazmaktadır ki bu husus arşiv vesikalarının verdiği bilgiye uymamaktadır. Çünkü vesikalardan anlaşıldığına göre Battal Paşa esaslı bir çarpışma olmadan daha önceden yukarıda işaret edildiği üzere teslim olmuştu [360]. Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesinden mütevellit yalnız kalan Kafkasyalılar da savaşta haylı yıpranırlar. İşte bir taraftan bu baskılar devam ederken, diğer yandan kabilelerin bir kısmını da propaganda yoluyla kendi tarafına çeken Rusya,

359) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 3346.
360) İsmail Berkok, aynı eser, s. 394 - 395.

durumunu bu cephede iyice düzenledi. Vaziyetin müsait olduğu bu sırada daha fazla beklemiyerek Anapa'yı muhasara etti. Ruslar'ın Anapa'yı muhasara etmelerindeki gayeleri şuydu: Kuban vadisinden batıya doğru ilerliyerek Karadeniz kıyısına varmak dolayısıyle bu kıyıya hakim olmak ve bu suretle şimdiye kadar tesis etmiş oldukları müstahkem hattın henüz açık kalan yukarı kısmını, Kuban hattını ikmal etmek, bu taarruzun muvaffakiyetle neticelenmesi için kuvvetin büyük kısmını Kuban mıntıkasında kullanmak ve Kafkasya'nın bu kesimlerini ya kuvvet baskısı altında bulundurarak, veyahut propaganda ile uyartmak ve uyuşturmak. General Gudoviç'in bu ikinci faaliyeti Dağistan'da kendisini göstermiştir. Bundan dolayı Gudoviç, bu cepheden tasarruf edebildiği kuvvetleri Çeçenistan ve Kabartay mıntıkaları karşısında toplıyarak, mezkûr yerleri baskı altına almış ve bu suretle Kuban bölgesi için iki tümen piyade, 54 süvari, iki Kazak alayı, 150 toptan mürekkep bir siklet merkezi teşekkül ettirmiştir [361].

ANAPA'NIN MUHASARASI VE RUSLAR TARAFINDAN İŞGÂLİ

Buna karşılık Kabartaylılar ve diğer Kafkas kabileleri kuvvetlerinin büyük bir kısmını Anapa etrafına toplıyarak kat'î muharebeyi burada kabul etmek istediler. Böylece Osmanlı - Kafkas işbirliği tekrar teessüs etmiş ve Ruslar Osmanlı - Kafkas kuvvetleriyle Anapa'da tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. 1791 Temmuz'undan itibaren Anapa'ya kadar Rus öncü kuvvetleriyle çarpışan Kafkas kuvvetleri Anapa'nın muhasarası anında Kalgay Mehmet Giray'ın başkanlığında hariçten muhasara hatlarına mütemadiyen hücum yapıyorlardı. Bunun yanında Osmanlı askeri de savaşa iştirak ediyordu. Kalede hâlâ 10.000 den fazla kuvvet vardı. Nihayet Ruslar birkaç gün daha kaleyi alamazlarsa dönmeye karar verirler. Bu hususun doğru olduğu tutulan esirlerin ifadesiyle de sabit olmuştur. Şayet böyle bir anda Abdullah Paşa kuvvetleriyle Anapa'ya varmış olsaydı Rusya kale üzerine hücum bile edemezdi.

Fakat bütün bu tahminlerin hilâfına muhasara 13 gün devam edip 14. günü gecesi Ruslar gece saat yedide (alaturka) hücum ettiklerinde askerin müdafaa sistemi gereğince kale içerisinde top ve tüfenk ile mukabele etmesi lâzım iken bunun aksine bir taktik takip edilerek bir

361) İsmail Berkok, aynı eser, s. 397.

miktar asker kaleden çıkıp düşman üzerine hücum ederek derhal münhezimen avdet etmeleriyle düşman fırsat bulup bozgun asker ile beraber kaleye giderek iki saat kadar kale içinde yaka yakaya savaşarak biribirine girmiştir. Bu arada halk da eline geçirdiği ağaç ve taşla bir müddet mücadeleye iştirak eder. Nihayet halkın mücadeleye fazla devam edememesi ve askerlerin çaresiz kalmaları yanında muhafız bulunan İpekli Oğlu Vezir Mustafa Paşa ve Defterdar Memiş Efendi esir olduklarından kale kendiliğinden düştü ve böylece Ruslar da Anapa'yı zaptettiler. İçinde bulunan halk ve askerin çoğunu Kırım'a gönderdiler. Bunun arkasından Soğucak kalesi boşaltıldı. Ruslar'ın fazla ilerlemelerini önlemek için Sohum civarında ve Faş kalesinde müdafaa tedbirlerine başvuruldu [362].

SARI ABDULLAH PAŞA'NIN KATLİ

Ruslar bu muharebede Anapa'yı korumakla kendisini görevli sayan İmam Mansur'u da esir ederek Rusya'ya götürmüşlerdir. Çariçe İmam Mansur'u Petrograt yanında Şelesselburg'da hapsettirdi, bilahere de 1794 tarihinde idam ettirmiştir [363].

Sarı Abdullah Paşa'ya gelince yukarıda belirtildiği gibi Anapa seraskeri olduğu halde vazifesine gitmiyerek Trabzon'da ısrarla kalması neticesinde Temmuz 1791 tarihinde Anapa'nın Ruslar'ın eline geçmesi üzerine idamına ferman çıkmıştır. Fakat Abdullah Paşa durumdan haberdar olunca derhal Trabzon kalesine çekilerek gerekli tertibatı alır. Bunun üzerine Trabzon'a tayin edilen Süleyman Paşa Erzurum valiliğinin kendisine verildiğini söyler. Süleyman Paşa'nın sözüne inanarak Trabzon'dan çıkıp Erzurum'a gitmekte olan Abdullah Paşa evvelden alınan tertibat gereğince yolu kesilmek suretiyle katledilmiştir [364].

Kafkas bölgesi seraskerliğine tayin edildiği halde vazife mahalline gitmiyerek Anapa'nın düşmesine sebep olan Sarı Abdullah Paşa Canikli Ali Paşa'nın kölesidir. Sonra kethudası olmuştur. Bilahere Battal Hüseyin Paşa'ya kethuda oldu. 1790 da orduda bilfiil vazife görmesi şartiyle Trabzon valiliğine tayin edildiyse de belirtildiği gibi gitmediğin-

362) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 154; Haşim Efendi, aynı eser, s. 65.
363) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 117; Mirza Hasan, Asar-ı Dağistan, s. 171.
364) Ahmet Cevdet, aynı eser, s. 225.

den azledilerek isyanına sebep olundu. Nhayet (1206) 1791 tarihinde açıklandığı şekilde katledilmiştir [365]. Ruslar Anapa'nın düşmesinden sonra Kafkas cephesinde artık taarruzlarını durdurmuşlardı. Esasen kabileler de kendisini kuzeyden sıkıştırıyorlardı. Bunun akabinde 1792 Ocak ayında imzalanan Yaş andlaşmasıyle aradaki çarpışma da sükut etti.

YAŞ ANDLAŞMASI

Osmanlılarla Ruslar arasında başlıyan 1787 - 1792 harbi devam ettiği müddetçe birçok defalar sulh görüşmeleri yapılmışsa da netice alınamamıştı. Bilindiği gibi ilk teklifi Ruslar tarafından 1789 Ocak ayında yapılmıştı. Ancak Rusya'nın Uçakof, Özü ve Dinyester'e kadar Basarabya'yı istemesi üzerine durumda değişiklik olmamıştı.

İkinci görüşme teşebbüsü III. Selim tarafından Eflak voyvodası kanalıyla yapılmıştır. Potemkin buna da, Yedikule'de hapsedilen Bulgakof'un tahliyesiyle ancak müzakerelere başlanacağı cevabını verdi. Nihayet Akkerman'ın düşmesi üzerine Gazi Hasan Paşa Tayfur Paşa'yı Potemkin'e göndererek sulh teklifinde bulunmuşsa da bir netice alınamamıştır. Bu iş Gazi Hasan Paşa'nın sadareti zamanında yine ele alınmış fakat müsbet netice vermemişti. 27 Mart 1790 da yapılan bu son tekliften sonra III. Selim'in düşmana karşı bir başarı elde edilmesini müteakip sulh görüşmelerine başlanması arzusu ne yazık ki yerine getirilmesi ve Sadrazam Yusuf Paşa'nın arzusu üzerine düşmanın mütarekeyi şartlı olarak General Repnin vasıtasıyle ileri sürdüğü :

1 — Kaynarca muahedesiyle, ondan sonraki muahedeleri meri olması,

2 — Eflak ve Boğdan'ın bazı şartları Osmanlı Devleti'ne iadesi,

3 — Turla yani Dinyester nehrinin hudut kesilmesi keyfiyeti, kabul edilerek Ağustos 1791 tarihinde 8 aylık bir mütareke aktolundu [366]. Ruslar'la yapılan mütareke akdinden sonra, Ziştovi'de bulunan Osmanlı murahhasları olan Reisülküttap Abdullah Berri Efendi, Ordu kadısı İbrahim İsmet Bey ve Ruznamçe'i evvel Mehmet Dürri Efendiler, Ruslarla anlaşma şartlarını tesbite memur olduklarından, önce Silistre'ye

365) Mehmet Süreyya, aynı eser, C. III. s. 389.
366) Uzunçarşılı, aynı eser, C. IV. s. 585 - 590.

gelip orada da müzakere mahalli olan Yaş kasabasına gönderilmişlerdir. Rus murahhasları, Aleksandr ve Samilof, Dibas (Rus ince donanma komutanı), Lazkaraof (Boğdan generali) idi. Çariçe'nin emirleri gereğince müzakereler General Potemkin'in nezareti altında yapılacaktı. Ancak Potemkin bu sıralarda hastalanarak öldüğünden onun yerine Hariciye Nazırı Kont Besboredho tayin edilmiştir.

Müzakereler, Kasım 1791 iptidalarından başlıyarak günlerce süresiz devam etmiş ve fiili olarak 15 celse aktedilmiştir. Nihayet 10 Ocak 1792 de son bulmuştur. Müzakereler esnasında halledilmesi gereken konularda biri de Kuban hududunun kat'i olarak tayini, Kubanlıların memleketlerine geri dönmeleri halinde vaziyetlerinin tayini ve Kuban serbestisi meselesiydi [367]. Bunların hal edilmesinden sonra anlaşma 13 madde ve bir sonuç üzerinde imzalanmıştır. Bizim tezimizle ilgili olan maddelerini aşağıya alıyoruz.

Madde 2 : Hicri (14 C 1188) Milâdi 10 Temmuz 1774 de akdolunan anlaşma ve yine (20 Ca 1193) Milâdi 10 Mart 1779 da aktolunan tenkihnamede açıklanan ve hicri (21 Recep 1197) Milâdi 10 Haziran 1783 de akdolunan ticaret andlaşmalarla ve hicri (15 Safer 1198) Milâdi 9 Ocak 1784 de akdolunan [368] andlaşmalarla, Rusya'ya Kırım ve Taman'ın ilhakıyle, Kuban nehrinin hudut olduğunu belirten (9 Ocak 1784 tarihinde Rusya'ya verilen ve yukarıda belirtilen senet) eski senet ve ahitnamelerle değiştirilmiş ve terkolunmuş maddelerden başka bu anlaşma gereğince tekid ve tasdik olunurlar. Belirtilen anlaşmalarla senetler mahiyetleri itibariyle değiştirilmeksizin yürürlükte ve muteber tutulacaklardır. Bu anlaşma ve senetlerin iyi niyetle bütünlükleri muhafaza edilecek ve icra ve ifalarını iki devlet karşılıklı olarak taahhüd ederler.

Madde 5 : Akid devletler aralarında safvet ve dostluk işareti olarak, aralarında sulh ve selâhın ve iyi bir ittifakın yenilenmesine kanaat etmiyerek gelecek zaman için anlaşmanın kuvvetli bir şekilde devamını sağlamak ve düşmanlığı gerektirecek her türlü meselenin sulh yoluyla hallini temin hususuna taraftardırlar. Bunun için Devlet-i Aliyye taahhüd eder ki, önceden çıkarılmış olan fermanın bu defa yenilenmesiyle Tiflis hanının hükmü altında olan memlekete ve halkına Ahıska valisi ve serhad zabitleri, bundan sonra gizli ve açık ola-

367) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6140 - 6149 - 6189.

368) Muahedat Mecmuasında bu tarih 28 Aralık 1783 olarak gösterilmiştir ki yanlıştır.

rak herhangi bir bahane ile huzursuzluk veya tecavüz etmiyeceklerdir. Bu münasebetle anlaşmayı saymamak suretiyle hudut olduğu bölgeden karşı tarafa geçerek herhangi bir zarar vermek maksadiyle hareket etmemeleri için Ahıska valisine ve hudut zabitlerine ve diğer ilgililere bu hususta gerekli tenbih ve tekidile ilgili fermanlar çıkarılıp gönderilecektir.

Madde 6 : 9 Ocak 1784 tarihinde Rusya'ya verilen senet gereğince Kırım ve Taman'ın ilhakı ve Kuban'ın hudut olduğu hususu bu anlaşmanın ikinci maddesince teyid edilmiştir [369]. Sonra Osmanlı Devleti gelecek zaman için yüksek akid devletler arasında sulh ve salahın giderilmesine ve ittifaka bir zarar getirecek bütün engelleri uzaklaştırmak maksadında olduğunu alenen açıklar ve taahhüd eder ki, Kuban nehrinin sol yakasında yaşıyan kimseler Rusya'nın bütün hudut dolayısıyle sınırlarına tecavüzde bulunmayacak ve Rusya İmparatoruyla halkına ve onların mallarına, arazilerine de hiçbir şekilde hücum etmiyecekler ve yağma ve hasarda bulunmayacaklar. Gizli ve açık olarak herhangi bir bahane ile Rusya halkından bir kimseyi yukarıda belirtilen kabileler esir etmiyecekler. Bunun aksine olarak Devlet-i Aliyye'nin de istekleri dışında bu kimseleri herhangi bir tecavüzde bulunmalarını önlemek için belirtilen kabilelere şiddetli hükümleri içerisine alan fermanlar gönderilecektir. Böylece kendileri önceden tenbih edilmiş olacaklardır. Bu andlaşmanın tasdik edilmiş suretleri karşılıklı olarak mübadele edildikten sonra, yukarıda belirtilen hususlar mezkûr yerlerdeki kabilelere duyurulacaktır. Bu anlaşmada karar altına alınan şartlar dahilinde, belirtilen yerlerdeki halka gerekli açıklamaların yapılmasına rağmen, bu kimseler Rusya hududuna tecavüz ederek, can ve mala zarar verirlerse; zorla alıp götürdükleri malların veya esir ettikleri kimseleri, Rusya geri istediğinde veya başka bir şekilde bu hususta Rusya tarafından bir şikâyet vaki olursa hiç bir suretle mesele tehir edilmeksizin, gerekli teftiş veya tahkik işi bitirilir bitirilmez derhal mallar ve esirler iade edileceği gibi, bu hususta kabahatlı olanların ibret olarak gereken cezaları verilecektir [370]. Şayet hadisenin oluşundan altı ay sonra, veya şikâyetin yapılmasından altı ay sonra tahrip edilen veya kaçırılan mallar Rusya'ya iade edilmediği takdirde Devlet-i Aliyye taahhüd eder ki, bu hususta Rusya elçisi ta-

369) M. Mecm. C. 4, s. 8; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Ank. 1953, s. 187 - 190; G. Noradounghian, Recueil D'Actes İnternationaux de L'Empire Ottoman Paris, 1897, Tome 2 e.P. 16 - 21.

370) Muahedat Mecmuası, C. 4, s. 9; Nihat Erim, aynı eser, s. 191.

rafından devlet nezdinde yaptığı ihbar gününden itibaren bir ay zarfında halline çalışılacak ve vaki olan zarar ve ziyanı devlet hazinesinden bir ay içinde ödenecektir. Ayrıca bu zarar ve ziyana sebep olanların cezaları tehir edilmeksizin ifa olunacaktır [371].

YAŞ ANLAŞMASINA GÖRE KABİLELERİN DURUMU.

Yukarıdaki anlaşma metninden de anlaşılacağı gibi, Rusya 1767 - 1792 harbinde Doğu sınırında belirli bir toprak kazancı sağlıyamamıştır. Buna karşılık:

1 — Kırım'ın ve Taman'ın Rusya'ya ait olduğu hususunu bir kere daha Osmanlı Devleti resmen tasdik etmiştir.

2 — Tiflis hanının ülkesine (Rusya'nın himayesinde olmasından dolayı) Osmanlı Devleti herhangi bir şekilde de olsa akında bulunmayacak ve yapılması halinde de bunu durdurmakla mükellef olacaktır.

3 — En mühim olarak da, Kafkas kabilelerinin Rusya'ya akın yapmalarını önlemek için Rusya Osmanlı Devleti'nin kefaletini temin etmiştir.

Osmanlı Devleti böylece Kafkasya'daki kabilelerin Rusya'ya yapacakları çapul harekâtlarını önlemeye çalışacağı gibi, yapılması halinde meydana gelecek zararı da hiç tereddütsüz tetkik ettikten sonra tazmini cihetine gidilecektir [372]. Ancak Kafkas kabileleri kendilerini anlaşmaya bağlı saymadıkları gibi Rusya ile savaşa devam edeceklerdir. Bunun için burada Kafkas kabileleri ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi durumu hatırlatmak gerekir. Osmanlı Devleti bilindiği gibi, önce Ferah Ali Paşa bilahere de Mustafa Paşa vasıtasıyle metnini yukarıda verdiğimiz dokuz maddelik bir taahhütname ile kabileleri devlete bağlamıştır. Fakat İmam Mansur'un önderliğini yaptığı birçok kabileler kendilerini bu hükümlere bağlı addetmiyerek parçalar, guruplar halinde önce Mansur'un idaresi altında toplandılar, sonra mücadeleye giriştiler. Mansur herşeyden evvel, bir Kafkas milletleri tem-

371) Muahedat Mecmuası, C. 4, s. 9; Nihat Erim, aynı eser, s. 191.

372) Ahmet Cavid, Tarih-i Ahmed Cavid, Ty 92, (Ü. Ktp.) v. 85, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği bu hususu Osmanlı Devleti Rusya'ya 1739 Belgrad Andlaşmasıyla kabul ettirmişti. Buna göre Moskov Devletine tabi Kazak, Kalmuk v.s. ecnasdan Devlet-i Aliyye toprağına yapılacak taarruz da müsebbibler de derhal cezalandırılacaktı. (bkz. Madde 5).

silcisi bir din mücahidi olarak ortaya atıldığından, kendisini Osmanlı Devletine bağlı, onun emrinde görmüyordu. Esasen kabileler de kendi aralarında müstakil hareket etmeye alışkındılar. Osmanlı Devleti bu hususu anlamış olduğundan, Mansur hareketini ancak Rusya'yı yıpratması bakımından benimsemiş görünüyordu. Bunun dışında devlet, Mansur'un siyasi faaliyetlerini kontrol altına almaktan da kaçınmamıştır. İleride açıklıyacağımız gibi, Kuzey Kafkas kabileleri Osmanlı Devleti Rusya ile anlaşma yapmış olmasına rağmen bu düşmanları yani Rusya'ya karşı mücadeleden kaçınmamışlardır. Rusya bu durumu çok iyi bildiği halde yine de kabilelerin Rus topraklarına akınları halinde yaptıkları hasara karşılık tazminat ödenmesi meselesini, uzun müzakerelerden sonra Devlet-i Aliyye'ye kabul ettirmiştir.

YAŞ ANLAŞMASINDAN SONRA KAFKASLILARIN MÜCADELEYE DEVAM ETMELERİ.

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasetini, kısa olarak belirtmeye çalıştık. Hukuki bakımdan kendi toprakları içinde ve kendi teb'ası olarak kabul ettiği Kafkas kavimleri üzerinde çok defa fiili bir nüfûza sahip olmaktan uzak kalmıştır. Daha ziyade bu bölgedeki valileri vasitasiyle onlardan aldığı senetlerle iktifa etmiştir. Aslında bu senetlerde kabileler devlete sadık kalacaklarını bildirirlerken sadece kendi anlayışları yönünden yükümlülük duymaktadırlar. Bu yükümlülükler dışında kendilerine Sırbistan ve Eflak, Boğdan beylerine verildiği şekilde özel bir muhtariyet verilmediği halde mezkûr tarihlerde bu beyliklerin hareketlerini aşan davranışlarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. İşte bu husus Kafkas siyasetinin genel karakterini açıklar mahiyettedir. Şimdi bu açıklamamızı teyid etmek için Kafkas kavimlerinin Ruslarla olan mücadelesine kısaca temas edelim.

Ruslar Osmanlı Devletiyle anlaşma aktedince, yukarıdaki durumu bildiklerinden kendilerini Kafkasya'da serbest hissettiler. Zira biliyorlardı ki, Kafkas kabileleri er veya geç Rusya'yı Kafkasya'da harekete geçirecek vesileleri yaratacaklardır. Hattâ buna da meydan vermeden ilk olarak Osmanlı Devleti'nin nüfûzundan nisbeten uzak olan Dağistan'da siyasi faaliyete koyularak 1793 tarihinde Tarko şemhali, Bommat Mehmed'in Şemhalliğini resmen tanıdılar ve hediyelerle kendisini taltik ettiler. Bommat; buna nazire olmak üzere Rusya'nın İran'a karşı açtığı sefer esnasında II. Katerina'nın dostu ve gözdesi Kont

Zobof'un kumandasındaki Rus ordusunun Dağistan topraklarından geçmesine müsaade etti [373]. Ancak bütün Dağistan hanları Ruslar'ın bu politikasına karşılık Tarko şemhali gibi müsait davranmadılar. 1796 yılında Kont Godoviç, Prens Tsitsiyanof ve General Yermolof gibi tanınmış generallerin emrinde bulunan Rus ordusu, Derbend hudutlarında Derbend hanı Şeyh Ali Han tarafından karşılanarak büyük zayiatlara uğratıldılar, Şeyh Ali bilahere Ruslar'la yaptığı çetin muharebeler esnasında esir düşer. Şeyh Ali Han'ın esir edilmesinden sonra da Derbend Rusların eline düşmüştür. Ruslar bu tarihlerde yaptıkları yürüyüşlerle Bakü'yü mukavemetsiz alarak Gence'ye vardılar. Aras nehrine kadar Rus kuvvetlerini önliyecek bir set kalmamıştır. Ancak II. Katerina'nın ölümü ve orduda çıkan hastalık yüzünden Aras'a varan orduyu idareyle sorumlu General Zobof kuvvetlerini geri çekmiştir. Bu dönüş onlar için bir felâket oldu ve 40.000 kişilik Rus ordusundan sadece 20.000'i geri çekilebildi. Diğer taraftan Derbend hanı Şeyh Ali Han esirlikten kurtulduktan sonra Gazi Kumuk hanı Surhay Han ile birlikte Kuba'yı zapt ile uğraşan General Bulgakof'un ordusuna Kuba'ya giden dar boğazda pusu kurup mağlûp ettiler. Bu durum karşısında General Bulgakof da Terek'e çekilmek zorunda kalmıştır [374].

Belirtildiği gibi Rusya aynı senelerde Gürcistan işleriyle de yakından ilgilenmiş ve özellikle Kafkas kabilelerinin Gürcistan'a yaptıkları akınlardan dolayı da Devlet-i Aliyye nezdinde protestoda bulunmuştur. Lezgilerin bu akını da gösteriyor ki, Osmanlı Devleti, Kafkas milletlerini idare etmekten ziyade onların üzerinde nüfûz sahibidir. Nitekim, bilahere Lezgilerin memleketlerine dönüşleri Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın ikaziyledir. Lezgilerin ve İran hanı Ağa Mehmet Han'ın Gürcistan'a yaptıkları akın üzerine de Rusya önce Gürcistan'a asker sokmuş, sonra da 1801 de Gürcistan'ın Rusya'ya ilhak edildiğini bildiren bir beyanname neşretmiştir. Burada şu hususu da belirtelim ki, gerektiği yerlerde açıklandığı gibi, Devlet-i Aliyye'nin Kafkas kavimleri üzerindeki nüfûzu aynı değildir. Devlet-i Aliyye'nin Çerkesler, Abazalar ve Nogaylar üzerindeki tesiri Lezgilerle Çeçenlerden fazla olmuştur. Bu husus yer yer yaptığımız açıklamalardan da anlaşılabilir.

---

373) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 118.
374) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 119.

KUBAN HANI BAHT GİRAY'IN AZLİ MESELESİ.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hakimiyetinin devamında rolü olan bir mesele de Kuban hanlığı meselesidir. Bilindiği gibi Devlet bu vesile ile Kafkas kabilelerini bir emir altında toplamak imkânını buluyordu. Ancak belirtildiği üzre Kırım'ın Ruslarca işgali ve Kafkas kabilelerinin daha ziyade Anapa'dan idare edilmeye başlanmasından sonra Kuban hanlığı meselesi de eski önemini kaybetmiştir. Esasen Kuban hanlığına tayin edilecek kimseler de eskisi kadar Devlet-i Aliyye'ye güvenmiyorlar, hattâ daha da ileri giderek bu işin kendilerini ilgilendireceğini sanıyorlardı. Nitekim (1206) 1792 senesinde genel olarak ordunun son durumu müzakere edilirken, Kuban hanı tayin edilen Baht Giray Han'ın bu fikri alınmak istenmiştir. Bunun için 21 Haziran 1792 tarihinde kendisi İstanbul'a celbedildi. Bey Bahçesinde meclis toplanarak yeni Sadrazam Mehmet Paşa'nın da hazır bulunduğu bir sırada Kuban, Kabartay, Anapa taraflarının durumuna dair müzakerelerde bulunulur. Bu toplantılarda Baht Giray'ın davranışları biraz şüpheli görülür. Zira daha evvel özellikle Gazi Hasan Paşa sedareti zamanında yapılan bir meclis müzakeresinde: «Siz sairlerin nizamına çalışan Kırım'ı neylersiniz. Onun davası size düşmez,» dediği, gerek orada kalanların ve gerekse sonradan gidenlerin kızgınlığını mucip olmuştu. Hattâ o yüzden azli dahi düşünülmüş fakat Kuban dolaylarında bir karışıklık çıkarır endişesiyle üzerinde durulmamıştır [375]. Bu sefer Sadrazam Mehmet Paşayla yaptığı görüşmelerde de ileri sürdüğü fikirler yine aynı anlama geldiğinden tekrar hoşnutsuzluğa sebep olur; şimdiki halde eskisi gibi Tatar askerlerine lüzum olmadığına inanan o zamanın sadrazamı ve ileri gelenleri derhal Baht Giray'ın azlini ileri sürerek gerçekleşmesini sağlamışlardır. Alınan karar gereğince, Baht Giray Han Girit adasına sürülür. Daha sonra Midilli ve Sakız adalarına nakledilerek nihayet (1215) 1800 yılında Midilli'de ölmüştür. Bu tarihten itibaren Kuban hanı tayini meselesi bir tarafa bırakılmış oluyor. Anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti Kırım'ın elde edilmesi için sarf ettiği gayreti elden bırakmış, başka bir deyimle bu bölgedeki topraklar üzerindeki iddialarından vaz geçmiş görünmektedir. Zira bu hususta faydalanmağı düşündüğü Kuban hanlığını da siyasi bakımdan benimsemekten imtina etmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki olaylarda hedefin Kırım olması ön planda tutulmasıdır.

---

375) Ahmet Cevdet, Tarih, C. V, s. 282 - 283.

2 — YAŞ ANLAŞMASINDAN SONRA KAFKASYA'DAKİ SİYASİ DURUM.

Yaş anlaşması gereğince Ruslar, Anapa havalisini boşaltacaklardı. Tahliyenin yapılmasından sonra, Osmanlı Devleti yeniden tamirata başlamıştır. İlk iş olarak Anapa'ya toplanan fakat fazla birşey bulamayan ahalinin tayinatları ele alınmıştır [376]. Bu meselenin hallinden sonra Trabzon valisi ve Anapa seraskeri olan Yusuf Paşa'ya (1206) 13 Nisan 1792 tarihinde gönderilen bir emirle kalenin derhal tamiri emrediliyordu [377]. Bilahere (5. I. 1206) 28 Mayıs 1792 tarihinde Yusuf Paşa ile Anapa muhafızlığının kapu halkı ile sair mahiyetlerinin tayinatları için Samsun'dan bir kantar peksimet ve 300 kilo un çıkarılmıştır. Devlet-i Aliyye Anapa muhafızlığına direkt olarak bir vezirin tayinini uygun bularak Yusuf Paşa'nın ek olarak Anapa muhafızlık görevini üzerinden alarak oraya Osman Paşa'yı muhafız tayin etmek suretiyle İpekli Oğlu Mustafa Paşa'nın Ruslar'a esir edilmesiyle boşalan bu muhafızlığı tekrar faal hale getirmiştir [378]. Bu meselenin hallinden bir müddet sonra 28 Temmuz 1792 tarihinde yeniden iaşe meselesi ele alınarak Anapa'ya erzak nakline devam edilmiştir. Nitekim aynı tarihlerde Anapa gümrük eminine gönderilen bir yazıda Anapa seraskerine gönderilecek mühimmat ile istihdam edilecek ameleyi yükletmek için İstanbul'dan Sinop iskelesine kadar bir gemi tutulmak suretiyle gerekli mühimmat, erzak ve amelenin gönderilmesi isteniyordu [379]. Osman Paşa (Kel olarak bilinir) daha sonra Akkerman muhafızlığına tayin edilerek (1206) 1792 aynı yıl içerisinde Hafız Mehmet Paşa Anapa ve Soğucak muhafızlığı tayin ile kendisine hilat giydirilmiştir [380]. Bu aralık 1793 de Trabzon valisi ve ilk zamanlarda Anapa seraskeri olarak vazife görmüş olan Yusuf Paşa'nın Cidde'ye tayin edildiğini öğreniyoruz. Görülüyor ki bir taraftan sık sık muhafız değiştirilmesine rağmen Anapa'daki işlerin yürütülmesine gayret gösterilmiştir. Hattâ kalenin iyi bir surette tamir edilmesi için bir Fransız mühendisinin gönderilmesine dair de irade çıkmıştır [381]. Bununla da yetinilmeyerek kalede noksan olduğu bilinen topları tamamlamak maksa-

376) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 22289.
377) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5873.
378) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7697, Hayrullar Nuri, aynı eser, (Cilt V.) v. 58, a ve b.
379) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 6921.
380) Başbakanlık Arşivi, N. H. Nu. 13340.
381) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 14598.

dıyle (10. S. 1207) 28 Eylül 1792 tarihinde Anapa'ya 15 kıta top ve o kadar da kundak ve tekerlek gönderilmiştir [382].

Yukarıda Anapa muhafızlığına Hafız Mehmet Paşa'nın tayin edildiğini belirtmiştik. Hafız Mehmet Paşa'nın Anapa muhafızlığı da fazla sürmemiş (9 R. 1207) 26 Eylül 1792 de Kuğu - Oğlu Süleyman Paşa onun yerine tayin edilmiştir. Ancak Süleyman Paşa vazife yeri olan Anapa'ya gitmek üzere yol masrafı karşılığı olarak kendisine verilen 2500 kuruşu alarak vazifesi başına gitmeyerek boş yere vakit geçirmiştir. Bu husus ileride tekrar ele alınacaktır [383].

Bununla beraber kalenin tamiri hususu ihmal edilmiyordu. Nitekim (3. Ş. 1207) 15 Mayıs 1793 tarihinde Kastamonu havalisinden toplanan 500 kişi kalenin tamiri için çalıştırılmak üzere Anapa'ya sevkedilmişlerdir [384]. Ayrıca Anapa kalesinde bulunan cephane ve tophane mühimmatiyle zahire mahzenlerinin ve miri edevatın konmasına mahsus yerlerin saz ve kamıştan olan örtülerinin Bergoz ve havalisinden getirtilecek kiremitlerle örtülmesini sağlamıştır [385]. Bir taraftan da Anapa'ya asker sevkediliyordu. Bu maksatla Varna yoluyla 79 nefer kaleye gönderilmiştir [386].

Sırası gelmişken şunu belirtelim ki, biz tezimizin açıklanmasına çalışırken zaman zaman detaylara kadar inerek Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki faaliyetlerini en ufak noktasına kadar belirtmeye gayret göstereceğiz. Anapa kalesinin hangi şartlar altında tahkim edildiğini ve harp dolayısıyle sair anlarda mukavemet gücünün ne olduğunu ancak en ufak işaretlerin ortaya konulmasiyle aydınlığa kavuşturabiliriz. Yalnız şurası muhakkak ki, Devlet hâlâ kalenin tamiri hususunda Kafkas kabilelerinden faydanlanma yolunu pek seçmiyor, daha ziyade Anadolu ve Rumeli'den asker ve malzeme nakletmek suretiyle kalenin tamiri hususuna gidiliyordu. Halbuki Ferah Ali Paşa bizzat Nogay ve Çerkes kabilelerinden faydalanmıştır. Bunun için de Anapa muhafızlarının çalışmalarının üzerinde durmak gereklidir. Maalesef, 1792 Yaş andlaşmasını takip eden yıllarda buraya tayin edilen muhafızlar, yukarıda bir nebze belirtilmeye çalışıldığı gibi; ya vazifeleri başına gitmemişler veya tayinlerinden hemen sonra başka bir yere

382) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 28220.
383) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 26274.
384) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7769.
385) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 8077.
386) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7197.

nakledilmişlerdir. Bunu teyid eden husus Kuğu Oğlu Süleyman Paşa'nın vazifesi başına gitmemesi üzerine yerine Mustafa Paşa'nın tayin edilmesidir. Hattâ Mustafa Paşa'ya tayinat olarak (1207) 10 Haziran 1793 tarihinde senevi dört taksitle 5625 kuruş eden harcırahının birinci taksidi de alınarak daire halkı ulufelerine ve matbah masrafına sarf edildiğini tesbit edebiliyoruz [387]. Mustafa Paşa zamanında çalışmalarına diğer muhafızların zamanındakine nisbeten hızlandığı anlaşılıyor. Şöyle ki: Bu devrede Anapa'nın inşa faaliyetlerine ve harp malzemesi temini işine devam edildiği gibi, (1208) 1793 - 1794 tarihlerinde kalenin hendese (teknik bilgi, hesap) üzerine inşaasına dikkat sarfedilmiştir. Ayrıca muhafız tedariki, yine Anadolu taraflarından özellikle Kastamonu ve Canik sancaklarından sağlanmıştır. Nitekim bu iki sancaktan 100 nefer tüfekçinin getirildiğini öğreniyoruz [388].

Kalede kullanılacak çivi de İstanbul'dan temin edilmiştir [389]. Bu arada Anapa kalesine top nakli devam etmektedir. Bütün bu çalışmalar Devlet-i Aliyye'nin Anapa'ya verdiği önemi belirtir mahiyettedir [390]. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Anapa'ya top nakli devam ederken, nakledilen toplardan bir kısmı Samsun ile Bafra arasında denize batmışlardır. (12. Z. 1208) 12 Haziran 1794 tarihinde Vezir Mustafa Paşa'dan İstanbul'a gelen bir yazıdan Anapa kalesinin tamiri için lâzım olan karaağaç tahtaları ile yarımşar zira boyunda ve başları dökme 900 çivinin ilkbaharda yetiştirilmesi isteniyordu [391].

Bu kısımda Anapa'ya gönderilen ve Anapa'da yapılan işlerin bir bilançosunu vermeğe çalıştık. Gayemiz bu tarihlerde Kafkasya'nın ana kalelerinden olan Anapa'nın ne şekilde tahkim edileceğini belirtmekti. Anlaşılıyor ki devlet daimi olarak bu kaleyi tahkim etmiş ve oraya lüzumlu olan topları en uzak mesafelerden nakletmiştir. Nitekim Samsun ve Bafra'da batan toplardan başka daha (9 N. 1208) 11 Nisan 1794 tarihinde Varna'da bulunan toplardan Anapa kalesine dokuz çapında 38 kıta demir balyemez ve birbuçuk çapında beş sahi tunç ve gerekli malzeme nakledilmiştir [392].

---

387) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 17426.

388) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 13098.

389) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5882.

390) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nu. 200, s. 96 - 97.

391) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 27022.

392) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 420190.

KABİLELERİN YENİDEN İTAAT ALTINA ALINMASI

Yukarıda Anapa kalesinin tamiri meselesini ele almış ve buradaki çalışmalardan bahsetmiştik. Şimdi tez konumuzu yakından ilgilendiren kabilelerle devlet arasındaki ilişkilerden ve bu bölgedeki devletin nüfûzundan bilgi vermek istiyoruz. Bu tarihlerde Anapa muhafızı olan Mustafa Paşa, ilk iş olarak Anapa civarındaki kalelerden kaçan muhafızları toplamakla işe başlamıştır. Bu cümleden olarak (19 C. 1209) 13 Aralık 1794 tarihinde Muhafız Mustafa Paşa'nın işaretine göre, Anapa'ya yedi saat mesafedeki Kuban nehrindeki Karataş boğazının Türk kesiminde bulunan Cemanson ismindeki yere Ferah Ali Paşa zamanında yapılan Kara kal'anın istilası dolayısıyle dağılan muhafızların yeniden tayini cihetine gidilmişti [393]. Bundan sonra Mustafa Paşa, (6 Ca. 1209) 18 Aralık 1794 tarihinde Anapa civarındaki kabilelerden sayılır bir kabile olan Abaza kabilesinin ileri gelen ihtiyar özdenleri, hacıları ve söz sahiplerini Anapa'ya davet ederek bir kaç gün misafir ettikten sonra kendilerinden yurtlarının nizamlarına bağlı olacaklarına ve Devlet-i Aliyye'nin kulluğu altında bulunacaklarına dair söz almıştır [394]. Ayrıca yine aynı tarihlerde Muhafız Mustafa Paşa Natukaç, Şapsığ, Çerkes ve Abazek kabilelerinin özdenlerini ve söz sahiplerini Anapa'ya davet ederek onlardan İpekli Mustafa Paşa zamanında yapıldığı gibi bir senet almıştır [395]. Bu senedin bir aynını bundan önceki bahislerde verdiğimizden buraya tekrar almıyoruz. Kabilelerden devlete sadık kalacaklarına dair söz alındıktan sonra ikinci bir husus vardı ki o da, kabilelerin Yaş andlaşmasının ilgili hükmüne aykırı hareket ederek Rus hududuna saldırmalarının önüne geçmekti. Ancak ileride yeri geldikçe anlatılacağı gibi bunda başarıya ulaşamamıştır. Zira kabileler bu hususta kendilerini serbest addederek Rus hududuna akın yapacaklardır.

İRAN ŞAHI AĞA MEHMET HAN'IN TİFLİS VE DAĞİSTAN'A HÜCÛMU KARŞISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU.

Gürcistan - Osmanlı ve Dağistan - Osmanlı münasebetlerini gözden geçirirken 1793 tarihinde İran Şah'ı Ağa Mehmet Han'ın Dağistan

393) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5020.

394) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 22820; Mühimme Defteri Nu. 200, s. 2.

395) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu, 9895.

ve Tiflis'e saldırmasından kısaca bahsetmiştik. Burada Ağa Mehmet Han'ın bu hareketi esnasında Osmanlı Devleti'nin davranışını izaha çalışacağız. Filhakika İran Şahı Ağa Mehmet Han, Rusya ile yaptığı andlaşma şartlarına aykırı hareket ettiğinden dolayı Katerina'nın kendisine kızgın olduğunu biliyoruz. Ancak ilk zamanlarda Kırım'ın istilâsıyle meşgul, dolayısıyle Osmanlı Devletiyle harp halinde olduğundan doğrudan doğruya Şah'a karşı bir harekette bulunamamıştı. Sadece Azerbaycan hanlarına hediyeler göndermek suretiyle onları kendi tarafına çekmeye çalışırken bir taraftan da İran halkı arasında menfi propagandada bulunarak Ağa Mehmet Han'ı düşürmek istemişse de bir başarı elde edememiştir. Rusya'nın meşguliyetini fırsat bilen Ağa Mehmet Han'ı düşürmek istemişse de bir başarı elde edememiştir. Rusya'nın meşguliyetini fırsat bilen Ağa Mehmet Han ise önce İran'ın Farisî diye bilinen bölgede, sonra da Irak taraftarındaki hareketlerinde başarı sağlıyarak bu bölgeleri kendisine bağladıktan sonra Azerbaycan tarafına hareket ve Karabağ'ın zaptına mübaşeret ederek bilahere Gürcistan üzerine gidip Tiflis'i vurup ve talan ettiğini biliyoruz[396]. Ancak Rusya ve Ağa Mehmet Han arasındaki anlaşmazlık ve karşılıklı düşmanlığa karşılık Ağa Mehmet Han Osmanlı Devletiyle iyi geçinmek istemiştir. Fakat öteden beri Osmanlı Devleti'nin manevî hakimiyeti altında bulunan Azerbaycan ve Dağistan hanları Ağa Mehmet Han'ın Azerbaycan'a saldırısı üzerine Devlet-i Aliyye'ye mektuplar göndererek yardım istemeye ve mezkûr Şah'tan şikâyet etmeye başladılar. Nitekim (1209) 1795 tarihinde Çıldır valisi bulunan Süleyman Paşa'ya hanlardan gelen yazılarda; İran şah'ı Ağa Mehmet Han'ın Gürcistan valisi olduğundan kendilerine imdat verilmesi ve muhacirlerin Kars, Çıldır, Beyazıt, Van ve Erzurum'a geçmelerine müsaade edilmesi isteniyordu[397].

Diğer taraftan Karabağ hakimi İbrahim Halil Han'dan bizzat Sadrazam'a gelen yazıda durum şöyle açıklanıyordu; Öteden beri Devlet-i Aliyye'nin hakimiyetinde olarak ona sadıkız. Şimdi ise İran'da meydana çıkan Ağa Mehmet Han namında bir Kızılbaş üzerimize gelmektedir. Benden sonra da Erivan ve Gürcistan üzerine gidecektir, bunun için bize yardım ediniz ve bilhassa Osmanlı topraklarına geçecek muhacirleri kabul etmeleri için hudut valilerine emir buyurunuz[398].

---

396) Nuri Bey, Hayrullah Nuri, Tarih-i Nuri Bey, (İ.Ü. Ktp. T.Yz) C. III. v. 62 b; Ahmet Cevdet, Tarih. C. VI. s. 203-204.

397) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 6448.

398) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 6748 e-f.

Bu hususun gerçek olduğunu Erzurum valisi Yusuf Paşa'nın selâm ağası Memiş Ağa'dan gelen bir tahrirattan anlıyoruz [399]. Ağa Mehmet Han da belirtildiği gibi Tiflis'i yağmaladıktan sonra Gence üzerine hareket ederek Şeki ve Şirvan'ı hakimiyeti altına almıştır. Bundan dolayı İran ve Azerbaycan dolaylarında kendisine karşı harekete geçebilecek kimsenin kalmadığına kanaat getirildiğinden Rusya'ya harp açmak için bahaneler aramağa başlamıştır. İlk iş olarak Rusya ile hem hudut olan Congetay hanlığını bu devlet aleyhine tahrike başlar. Durumun Katerina tarafından anlaşılması üzerine Katerina, hem Ağa Mehmet Han'dan intikam almak, hem de Hazar denizi kıyılarındaki bazı İran topraklarını işgal etmek için (1210) 1795 senesinin başlarında Dağistan içerisinden sevk ettiği askerle ilk olarak Derbend'i kuşatarak almıştır [400].

Bu haber Ağa Mehmet Han'a ulaşınca derhal emrinde bulunan büyük bir orduyla Derbend'e vararak tekrar geri almıştır. Durumu güçleşen Ruslar da Kuban boyundan yeniden asker getirmek zorunda kalmışlar. Ruslar'la İran arasında bu mücadele devam ederken belirtildiği gibi Erivan ve Karabağ hanlarının takrirleri Abdullah Çelebi vasıtasıyle İstanbul'a varmış bulunuyordu. Hanların yardım talepleri meclisteki müzakere edildikten sonra, Ağa Mehmet Han'ın bu hareketleri karşısında onun Osmanlı düşmanı Rusya ile muharebe etmesinden dolayı bizzat karşı koymanın, yani hanlara askeri yardımda bulunmanın uygun olmıyacağı hususunda karara vardılar. Ancak buna mukabil Osmanlı topraklarına sığınan mültecilerin Ağa Mehmet Han'ın isteğine uyularak ona teslim etmenin Devlet-i Aliyye'nin şanına düşmiyeceğinden, gelenlerin kabul edilmesi ciheti hudut kumandanlarına yazılmıştır. Erivan ve Karabağ hanlarına verilen cevaplarda halihazırda İran'la Devlet-i Aliyye arasında sulh olduğundan Ağa Mehmet Han'ın sulhu bozar bir hareket etmedikçe Osmanlı Devleti tarafından İran havalisine askerle mücadele edilmeyeceği üzerinde duruluyordu [401]. Buradan anlıyoruz ki, her ne kadar Karabağ hanı İbrahim Halil Han, kendisinin Devlet-i Aliyye'nin himayesi altında olduğunu belirtmişse de Osmanlı Devleti bu hususu dikkate almamıştır.

Bu arada Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa tarafından gelen bir yazıda Mehmet Han'ın Revan kalesini teshir ettikten sonra Tiflis'e hücum ederek haneleri yakıp, ahalisini esir ve katledip, 15 gün sonra

399) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6748 B.
400) Ahmet Cevdet, Tarih, C. VI, s. 203-204.
401) Ahmet Cevdet, Tarih, C. VI, s. 204; Hayrullah Nuri, aynı eser, v. 63 b.

Tiflis'e 8 - 9 saat uzaklıktaki Şanak köprü ismindeki mahalle avdet etmiş olduğu belirtiliyordu [402]. Ancak Ağa Mehmet Han'ın artık Azerbaycan taraflarında işi bitmiş olduğundan bundan sonraki harekâtı için de herhangi bir haber alınamadığından, her ihtimale karşı hudut boylarına talimat verilerek hazır olmaları bildirildiği gibi, Şeyhülislâm konağında yapılan mecliste Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya seraskerlik tevcih edildi. [403]. Fakat çok garip bir davranış olarak, bilahere Devlet-i Aliyye bizzat kendisine karşı menfî hareket etmeyen Ağa Mehmet Han'ın bu durumu karşısında şüpheleneceği ileri sürüldüğünden Yusuf Ziya Paşa'ya verilen seraskerlik ünvanından sarf-ı nazar edilmiştir. Bununla beraber İran tarafındaki ahaliye dikkat edilmesi ve levazım teminine çalışılması hususu Erzurum valisine yazılmıştır. Ayrıca diğer serhat muhafızlarına; Erzurum valisinin reyine ve iradesine göre hareket etmeleri için ayrıca yazı gönderilmiştir. Bilahere (M. 1210) Şubat 1796 tarihinde Yusuf Ziya Paşa'dan gelen yazıda; Ağa Mehmet Han'ın Osmanlı topraklarına geçen İran rüesasını istemekte israr ettiği bildirildikten sonra İrakli Han'ın iltiması üzerine birçok Rusya askerinin Tiflis'e geldiğine dikkat çekiliyordu [404]. Ayrıca (13 Ra. 1210) 28 Ekim 1795 tarihinde Çıldır valisi Mehmet Paşa'dan (Süleyman Paşa'nın yerine Çıldır valisi olmuştur) gelen bir yazıda; Tiflis hanının askeriyle Tiflis civarında Ağa Mehmet Han'la muharebeye cüret ettiği fakat yenilerek kaçtığına dikkat çekildikten sonra şimdilik Ağa Mehmet Han'ın hududu hakaniyeye tecavüzü görülmemiş ise de ihtiyatkâr davranmak gerektiği üzerinde durularak, asker ve mühimmat gönderilmesi arzedilmektedir [405]. Bu maksatla Erzurum valisince Sivas ve Maraş havalisinden bir miktar askerin Erzurum'a gelmesi için yazılan yazıya cevap gelmediğinden bunun tekidi hususu Bab-ı Âlî'den isteniyordu. Yine (14 Za. 1210) 24 Mayıs 1796 tarihinde Anapa muhafızı Mustafa Paşa'dan gelen bir yazıda; Dağistan'da birçok hanların askerleriyle Ağa Mehmet Han'a biat ettikleri, Ağa Mehmet Han'ın kardeşi Feth Ali Han'ın Rus askeriyle muharebe ederek onları mağlup ettiği üzerinde durarak Ağa Mehmet Han'ın bizzat Kızılkaleye hücum ettiği açıklanıyordu. Ayrıca Mustafa Paşa bu yazısında Çerkes kabilelerinin Rus topraklarına saldırdıklarını da belirtiyor ki, bu bizim yukarıda verdiğimiz bilgiyi teyid eder mahiyettedir [406].

402) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6748 b. 6699.
403) Hayrullah Nuri, aynı eser, V. a; Ahmet Cevdet, Tarih, C. VI, s. 204 - 205.
404) Ahmet Cevdet, Tarih, C. II, s. 505.
405) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6688 a.
406) Başbakanlık Arşivi, H. H' Nu. 6715.

Dikkatimizi çeken bir husus da Rusya'nın Kabartaylardan 3000 süvari istemesine karşılık onların bu esnada verdikleri cevaptır. Buna göre Kabartay halkı: «Şayet bizim hazırlanmamızı istiyorsanız oluruz, şöyle ki hangi taraf mağlup olur ise o tarafı yağma eyleriz». Bundan başka Ağa Mehmet Han'ın Kabartay'lara gelmesi halinde Kabartay halkının ona tabi olacağı teyid ediliyordu. Bunun üzerine İstanbul'da tekrar meclis aktedilerek müzakerelere başlanmıştır. Müzakerelerde konuşmaların özeti şu mahiyettedir; «Rusya'ya karşı Ağa Mehmet Han'ın tutulmasını yeni harpten çıkmış olan Osmanlı Devletiyle Rusya'nın harp haline gelmesi demek olacağı, bu ise Anadolu'nun yeniden istilasına zemin hazırlayacağı, aksi olarak Rusya'nın tutulması halinde bir taraftan Tiflis hanlığı kuvvet bulacağı gibi, diğer taraftan Rusya Azerbaycan'dan inerek Anadolu'yu sıkıştıracağından, şimdilik bir tarafın tutulmamasına» karar verilerek buna göre hareket etmeleri hudut muhafızlarına yazılmıştır. Osmanlı Devlet adamları bu kararı alırken Rusya da boş durmayarak, tertip ettiği askerlerle Ağa Mehmet Han'a karşı yeniden harekete geçtiği gibi, Derbend'i de tekrar istila etmiştir. Bunun üzerine Ağa Mehmet Han, Osmanlı Devleti'nin bu hususta almış olduğu karardan habersiz olarak, Devlet-i Aliyye'ye yardım etmesi için müracaatta bulunmuştur. Yalnız Osmanlı Devleti bu tarihte sadece harp etmekten kaçındığı için değil, aynı zamanda Kuban hududundaki kabileleri Rusya'ya karşı çapul yapmalarından dolayı bir de ağır bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır [407].

Osmanlı Devleti'nin çekingen tutumuna rağmen İran Şah'ı Ağa Mehmet Han ümerasından Mehmet Sadık Han'a Cafer Kulu Han'ın risaleleri makam-ı sedarete geldiği gibi bunların mahiyetleri hakkında şu bilgi veriliyordu: Ağa Mehmet Han'ın Horasan taraflarını tesir ettiği, bu esnada Lezgiler'in de her nasılsa Rusyalı ile ittifak ederek Derbend taraflarına hücum ettiği açıklandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin de müşterek din düşmanı olan Rusya'ya harp ilân etmesinin gerektiği bildiriliyordu. Bir bakıma Osmanlı Devleti'nin İran'ın yanında Rusya'ya karşı harbe girmesi iyi olacaktı. Fakat Yusuf Ziya Paşa'dan gelen yazılara göre evvelâ Ağa Mehmet Han'dan şüphe ediliyordu. Sonra Osmanlı Devleti 1787 de Avusturya ve Rusya ile harbe girdiği zamanlarda İran bitaraf kalmak gibi bir yol tutarak şahsi menfaatini düşünmüştü. Bunun için Sadık Han'a ve Cafer Kulu Han'a Devlet-i Aliyye'nin Rusya'ya karşı harp açacak durumda olmadığı bil-

407) Ahmet Cevdet, Tarih, C. VI, s. 207.

dirildi. Ancak 1796 tarihinde II. Katerina öldükden sonra yerine geçen I. Pol daha ziyade pasif bir siyaset güttüğünden İran'la sulh yapmıştır. Böylece Azerbaycan ve Dağistan'daki harp harekâtı da bir müddet için sona erer [408].

1796 TARİHİNDE ANAPA'DAKİ FAALİYETLER

Bu harpler devam ederken devletin Karadenizin kuzey doğusundaki kalesi Anapa'nın inşaasına devam olunuyordu. Yukarıda Anapa'nın tamiri ve tahkiminde çalıştırılacak kimselerin hep Anadoludan getirildiğini bizzat Anapa etrafındaki yerli halktan istifade yoluna gidilmediğini dikkati çekmiştik. Bu cümleden olarak 1796'da da aynı yol seçilmiştir. Ve (29 Ş. 1210) 8 Nisan 1796 tarihinde yazılmış olan vesikadan Anapa'nın tahkim işlerinde kullanılmak üzere 1500 kadar amelenin Anadolu'dan toplattırılarak gönderildiğine şahit oluyoruz ki, bunların ücretleri de mîrîden ödeniyordu [409]. Devlet belirtildiği gibi bir taraftan Anapa'nın inşası için gerekli malzemeyi temine çalışıyor, diğer taraftan Anapa'nın bir an evvel onarılmasını Muhafız Mustafa Paşa ile bina emini eski Cebecibaşı Tosun Mehmet Efendi'den istiyordu [410]. Tosun Efendi Bergos'lu Mustafa'nın yerine tayin edilmiştir [411].

d) Esseyit Mustafa Paşa'nın Anapa Muhafızlığından Azli ve Osman Paşa'nın Anapa Muhafızlığı.

(11 M. 1211) 18 Temmuz 1796 tarihli bir yazıya göre Anapa Muhafızı Mustafa Paşa iyi tanınan bir zat iken, her nasılsa aslında siyasî bakımdan idamına ferman çıkan bir şahsa uyarak şer'e ve vezirlik şanına uymayan hareketlere düşmüştür. Her ne kadar kendisine nasihatlarda bulunulmuşsa da kâr etmemesinden, azledilerek Sinop kalesine sürülmüş ve Mustafa Paşa'yı iğfal eden Sarıbaba da idam edilmiştir [412]. Bilahere Mustafa Paşa yaptıklarına pişman olduğundan ve bu husus

408) Ahmet Cevdet, Tarih, C. VI, s. 251.

409) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 3708.

410) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5500.

411) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 8252.

412) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 10724.

tetkikat neticesinde sabit olunduğundan, Sinop kalesinden çıkarılarak İstanköy adasında ikamete memur edilmiştir. Mustafa Paşa'nın azli kararlaştırılınca Anapa gibi mühim bir kalenin muhafızlığına okur-yazar ve kuvvetli bir kimse olarak bilinen Melek Ahmet Paşa - Oğlu Osman Paşa'nın tayini kararlaştırıldı [413]. Ancak gerçekten söylenildiği gibi iyi bir kimse olup olmadığının tahkiki için kendisi İstanbul'a celbedilir. Gerekli tahkikattan sonra gerçekten bu vazifeye uygun olduğuna kanaat getirilerek (9 Ra. 1211) 13 Eylül 1796 tarihinde rutbei vezaretle Ankara sancağı bervechi Arpalık ve Kayseri sancağı dahi tevcih edilerek Anapa muhafızlığına gönderilmiştir. Osman Paşa da derhal maiyetiyle vazife yerine gitmek üzere hazinei şahaneden 100.000 kuruş ihsan alıp ayrıca Anapa havalisindeki kabilelere verilmek üzere kendisinden evvelkilerin yaptığı gibi bir miktar hediyelik eşya alarak Anapa'ya müteveccihen hareket eder. Anapa'nın Kafkasya'nın adeta idare merkezi yerinde oluşu ona bu derece ihtimamı gerektirirken, diğer kaleler de unutulmayarak, buralarda da ikinci derecede faaliyetler vardı. Nitekim Ahıska, Ahıkelek, Ardahan kalelerinin tamiri için gerekli çalışmalar yapılmaktaydı [414]. Bu maksatla (24 I. 1211) 24 Nisan 1796 da Ahıska kalesinin tamirine memur Mustafa Necip Efendi isminde bir zata hesap edilerek 15.000 kuruşun verilmesine dair emir çıkmıştı [415]. Böylece Osmanlı Devleti'nin harpten sonra bütün serhad şehirlerinde her harbe hazır vaziyette kalelerini yeniden tamir ettiğini görmüş oluyoruz. Ancak daha ziyade Anapa kalesi üzerinde durmuştur. Bunun içindir ki, kalenin eskisinden daha iyi bir hale getirilmesi için (2 R. 1211) 6 Eylül 1796 tarihinde Anapa kalesinin tamiri işinde kullanılmak üzere Bolu, Viranşehir ve Şarkikarahisar'a tabi Piriştine, Ordu, İfafçe, Ahköy, Pazarsuyu ve Hamas kazalarından mürettep ellişer amelenin süratle Anapa'ya nakli için emir çıkmıştır [416].

Bu aralık Anapa muhafızlığındaki yeni tayinler birbirini kovalar. Bu cümleden olarak Osman Paşa oradan alınarak yerine (1216) 1801 tarihinde Ali Paşa, Ali Paşa'dan sonra da Hafız Hasan Paşa, Hafız Hasan Paşa'dan sonra yerine (1219) 1804 tarihinde Edirne Bostancıbaşısı Hüseyin Ağa mirmiranlık rütbesi verilerek, Anapa muhafızlığına tayin edilmiştir.

---

413) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 45335.
414) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 6893.
415) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 39897.
416) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5872.

ÇERKESLERİN KABARTAYLAR'DA RUS TOPRAKLARINA AKINLARI

Yukarıda Çerkes kabilelerinin Osmanlı Devleti'nin istekleri dışında hareket ederek zaman zaman Rus topraklarına akınlarda bulunduklarına dikkati çekmiştik. Burada bu konunun geniş bir muhasebesi yapılacaktır (12 B. 1212) 1 Ocak 1798 tarihinde Anapa muhafızlığına yazılan bir emirde Kuban nehrinin karşı tarafına (Rus kesimine geçerek) Rusların mallarını gasp ile hayvanlarını katledenlerin takibi ile tedipleri ve aldıkları malların geri alınması isteniyordu [417]. Bunun üzerine gerekli tahkikat ve işlem yapıldıktan sonra Padişah'a aşağıdaki bilgi veriliyor: «Nehr-i Kubanın sol tarafında bulunan ve Devlet-i Aliyye'nin zir-i hükmünde kaim mahallerde oturan tarafeynden bazı kimselerin Rusya arazisine girerek kaçırmış oldukları ve değerinin 33.660 kuruş olarak tesbit edilen eşyanın çıkarılan emir gereğince bir takım mübaşirler vasıtasıyle bir kısmı tahsil olunmuştur. Tahsil olunan 20.310 kuruşun Rusya elçisine verilmesi için hazineye arzedilmiştir. Ancak bu anlarda Hazine-i amirenin muzayakası hesabıyle o miktar akçenin hazineyi amireden verilmesi mümkün olmadığından, belirtilen miktarın İrâd-ı Cedid hazinesinden verilmesi hususuna emirleriniz.» Böylece devlet akınları önliyemediği zamanlar tahsil edebildiği kadarını tahsil ediyor, geri kalanını da hazineden ödüyordu [418].

Abazalar bazan da bizzat Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan kalelerin halkına hücum ederek onların mallarını yağma etmekten çekinmezlerdi. Nitekim bunu teyid eden yazının özeti şöyledir: «Anapa kalesinin kalil ve zayif ve üç seneden beri askerden yoksun ve Abaza taifesinden bizar iken bu sene Abaza kabileleri Anapa civarına hücum ederek birçok zarar ve ziyana sebep oldukları gibi, fukarayı ziraatından men ettikleri yetmiyormuş olacak ki, halkın gece ve gündüz ayakta yeni bir baskını önlemek hususunda rahatlarını kaçırmaktadırlar. Ayrıca Anapa kalesinin etrafında iskan edilmiş bulunan Nogaylar'a ani hücumlar yaparak mallarına kastettikleri gibi, aile ve çocuklarını da esir etmektedirler. Bunun için her ne kadar Anapa kalesi muhafızı Osman Paşa baskına uğrayan 160 hane Nogayın durumuyla ilgilenmekteyse de mezkûr kimseler; bu baskından sonra yaşamağa tahammüllerinin kalmadığını belirtmektedirler. Kendilerinden emin olmayan

417) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 12284.
418) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5878.

bu kabilelere zahire yardımı yanında asker yardımının da yapılması gerekmektedir. Bunun için muhtaç oldukları asker ve zahirenin Eflak'tan tertip edilerek gönderilmesini niyaz etmektedirler [419].

Görülüyor ki, bu bölgenin yerli kabileleri belirtildiği gibi baskın yapmayı adet edinmişlerdir ve Rusya'ya yaptıkları gibi bizzat Osmanlı hakimiyetindeki bölgelere de baskın yapıyorlardı. Abazaların bu neviden talan yapmaları onların adetlerindendi. Rusya'ya yaptıkları talan (çapul) da bu anlayışla yapılıyordu ve her iki halde de yükü devlet çekiyordu. Ancak bu son hadiseler üzerine Çerkeslerin ve Abazaların özden ve sipahileri toplatılarak kendilerine son yaptıkları hareketlerden vazgeçmeleri ihtar edildiği gibi Rusya ile anlaşma olduğundan bu kesime yapılan akınların da durdurulması istendi.

OSMANLI - GÜRCİSTAN SINIRINDAKİ BAZI OLAYLAR.

1797 tarihinde Çıldır valisi Sait Mehmet Paşa'ya gönderilen talimatta hasta ve hayatından memnun olmayan İrakli Han'ın büyük oğlunu Tiflis'e han seçtiği, bu zatın da Rusya'dan ziyade Devlet-i Aliyye'ye arz-ı ubudiyet etmesinden diğer kardeşlerinin razı olmadığı bildiriliyor ve bunun doğruluğu ve yanlışlığı hakkında gerekli bilginin alınması isteniyordu [420]. Aynı tarihlerde yukarıdaki yazıya bir karşılık olacak mahiyette Tiflis hanı İrakli Han'ın Devlet-i Aliyye'nin dostu olduğuna dair gönderdiği yazının Erzurum valisi Abdullah Paşa vasıtasıyle alındığı fakat aslında belirtilen hanın bu hususta evvelce Çıldır valisine de aynı şekilde bir yazı gönderdiği, halbuki hakikatte öyle bir şeye inanmanın doğru olmıyacağının bilinmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu [421]. Bu yazılardan da anlaşılacağı gibi, Gürcistan hanları ve prensleri Rusya'ya bağlı olmakla beraber zaman zaman iç anlaşmazlıklar sebebiyle Osmanlı Devletine meyletmişlerse de Osmanlı Devlet adamları onların bu isteklerinin geçici olduğuna inandırdığındandır ki hiçbir zaman bu hususa ehemmiyet vermemişlerdir.

Nihayet 1798 tarihinde ise Rusya Tiflis kanalıyla Anakara ve Kemhal tarafında istihkamlar yapmaya başlamıştır. Anakara kalesi ise So-

419) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 3247.
420) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6696 - 6690.
421) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6693.

hum'a 80; Faş'a 50 mil uzaklıkta ve gemilerin sığınmasına müsait bir yerdedir. Şayet Migreli veya Rusya'nın eline geçerse Rusya buraya kuvvet toplayarak Sohum'a ve Anadolu tarafına geçebilecektir [422]. Durumun ilgililerce tahkiki üzerine vaziyet Rus elçisinden sorulur. Rus elçisi yapılan ameliyenin kale için olmayıp çardak şeklinde bir yer olduğunu belirterek bitirildiğinde içerisine buğday konulacağını da eklemiştir [423]. Rusya ile Anakara meselesi tartışılarak İran hükümeti de boş durmamıştır. Bununla ilgili olarak Çıldır valisi Sait Paşa'dan gelen bir yazıya göre İran Şah'ı Baba Han oğlu Mirza ve Süleyman sergerdeye tebligat yaparak, sefer tedarikine başladığını bildirerek kendilerinin de hazır olmaları emrediliyordu. Osmanlı Devleti de Doğu'da yine sınırlarına asker yığmak zorunda kalır. Bilhassa yukarıda belirtildiği gibi İrakli Han'ın hastalığı da ilerlemiş ve bilahere ölmüş olduğundan durum daha vahim bir hal almıştır. Rusya önceleri Devlet-i Aliyye'ye meyli bilinen Giyorgi'yi elde etmek için derhal kendisine hanlık kalpağı, kılıç ve hediyeler gönderilmiştir [424]. Tabii bunun neticesinde yeni Han derhal Rus taraflısı olarak Rusya'nın isteklerine göre harekete koyulur. Osmanlı Devleti de bu hususta yine susmayı tercih eder.

Diğer taraftan yukarıda İran Şahı'nın hazırlık yaptığından bahsetmiştik. Nihayet 1799 tarihinde Feth Ali Han, Çıldır valisi Sait Paşa'ya gönderdiği bir mektupta Şehzade Abbas Mirza kumandasında binlerce asker güveni sağlamak için Şirvan, Gürcistan ve Dağistan hudutlarına memur olduğundan şayet batı hududundan Osmanlı topraklarına iltica edenler olursa, bu gibi kimselerin kabul edilmemesini istiyordu [425]. Bilindiği gibi, Ağa Mehmet Han zamanında aynı hal vukua gelmişti. Ancak durumun alevlenmesinden önce Kars muhafızı Numan Paşa'dan (23 Ca. 1215) 22 Kasım 1800 tarihinde alınan bir yazıdan Baba Han'ın oğlu Abbas Mirza askerleriyle Azerbaycan üzerine gelirken buna karşı koymağa hazırlanan sabık Koy hanı Cafer Han'la Revan hanı Ahmet Han, Beyazıt mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın aracılığıyla aralarındaki düşmanlığın giderildiği ve böylece bu hadisenin de şimdilik kapatılmış olduğu belirtiliyordu [426]. Burada dikkati çeken taraf Osmanlı hududunun Azerbaycan'daki geçerliliğidir.

---

422) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 45644.
423) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 14616.
424) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 7490.
425) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6721 b.
426) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 6679.

Bu hadisenin kapanmasından iki yıl sonra (1217) 1800 tarihinde Rusya'nın Tiflis, Şuşi, Gence taraflarında İran'a karşı harekete geçtiğini müşahede ediyoruz. Bu hareket esnasında Gürcistan içerisinde kalan Rus askerine buğday dolayısıyle erzak gönderebilmesi için Rusya Faş, Batum ve Anafra sahiline gidecek gemilerine müsaade olunması için Devlet-i Aliyye nezdinde müracaatta bulunmuştur. Buna karşılık Devlet-i Aliyye durumun tetkiki için Çıldır valisine bir emir göndermiştir. Gaye işi oyalamak ve Rusya'nın isteğini bu suretle geçiştirmektedir [427]. Ancak Rus elçisi bu konuda tekrar ısrar edince durum yeniden gözden geçirilerek yalnız zahire sevkine müsaade edilmesine karar verildi. Şayet zahire yerine başka bir malzemenin ezcümle harp malzemesi veya asker sevki bahis konusu olursa bu takdirde duruma derhal müdahale olunması ve bilhassa verilecek ruhsatta da Gürcistan tabirinin kullanılmayarak yalnız Tiflis kelimesinin kullanılmasına karar verilmiştir [428]. Ruslar Gürcistan'a önem verdiklerinden bu bölge ile Karadeniz arasında olup da Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunan yerleri özellikle Faş ve Anakara sahillerini ilk hamlede elde etmek istemektedirler. Bu maksatla (28 B. 1219) 3 Kasım 1804 tarihinde Rusya Faş, Anakara arasındaki Kemhal boğazı iskelesini hiçbir delil ileri sürmeksizin zapt etmiştir. Durumun Sohum kalesi muhafızı Gülşen Ahmet Bey'ce haber alınması üzerine gerekli tertibat alınır [429]. Hattâ Ruslar bununla da yetinmiyerek Çıldır valisi Salim Paşa'dan alınan bir habere göre; askerleri Ahılkelek tarafından hududa tecavüz etmişlerdir. Devlet-i Aliyye haberlerini teyid edilmesi üzerine Rus sefiri nezdinde teşebbüse geçmiş dolayısıyle bu olayın açıklanmasını istemiştir. Rus elçisi de derhal Devleti nezdinde durumun hallini ister. Müzakereler sonunda Rusya Anapa ve Ahılkelek tarafındaki askerlerin geri çekilmesi için emir verdiği gibi Kemhal ve dolaylarından kale misali yaptığı yerlerin yıkılmasını da kabul etmekten çekinmediği gibi bu hususta ilgili memurlarına da talimat göndermiştir [430]. Fakat Ruslar'ın, Anapa'dan Batum'a kadar bütün Çerkesistan'ı ve dolayısıyle kuzey doğusundaki Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş olan kabilelerin ve bunların meskûn oldukları yerleri istila etmek emelinden vazgeçmeleri beklenemezdi. İşte bunun içindir ki, bu kesimlerde hudut anlaşmazlıkları devamlı olacaktır. Nitekim (1220) 5 Ağustos 1805 de huduttan

427) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 7081.
428) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 1898.
529) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 7006.
530) a.g.e.

gelen bir arizada, Rus askerlerinin Anakara kalesini cebren zapt ettiklerini belirtmektedir. Hattâ Rusya bununla da kalmıyarak bu havalideki kabileleri kendisine biat ettirmek için de çalışılır[431]. Diğer taraftan az evvel işaret ettiğimiz gibi, resmi surette söz vermiş olmasına rağmen bir yıl sonra yeniden Kemhal sahillerine yanaşarak toprak kaleler inşaasına başlamıştır. Bunun üzerine tekrar Rus elçisi nezdinde teşebbüse geçilerek Anakara'nın derhal boşaltılması ve Kemhal sahillerine yapılmasına başlatılan toprak kalelerin yıktırılması istenmiştir[432].

Bu tarihlerden sonra Ruslar'la Osmanlı Devleti arasında Kafkasya'da ufak hadiseler olmuştur. Ancak bunlar çok cuzi bir mahiyet arzettiklerinden izahına lüzum görmüyoruz. Esasen Rusya 1805 tarihinde İran'la harp halinde olduğundan Anadolu dolayısıyle Kafkasya taraflarına fazla önem vermiyor ve istediği şekilde hareket edemiyordu. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasî faaliyetleri de bu devrede pasif bir mahiyet arzeder. Kaldı ki Doğu meselesinden dolayı değil Batı'daki olayların tesiriyle Osmanlı Devleti bir yıl sonra Rusya ile altı yıl sürecek yeni bir savaşa girecektir. 1806 - 1812 Osmanlı - Rus harbinin Doğu cephesini ayrı bir kısım halinde açıklayacağız. Yalnız bundan evvel tezimizin iyice aydınlanmasını temin için 1792 yılında imzalanan Yaş andlaşmasından sonra Kafkaslılarla Rusya arasındaki ilişkilerden bahsederek bu iki milletin çarpışması halinde Osmanlı Devletinin tutumunu açıklamaya çalışalım.

DAĞİSTAN KURTULUŞ SAVAŞLARI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TAKİP ETTİĞİ SİYASET

RUSYA'NIN DAĞİSTAN'DAKİ ASKERİ HAREKÂTI

1792 Yaş andlaşmasının aktinden sonra Dağistanlıların bu andlaşma ile kendilerini yükümlü saymıyarak Rusya ile mücadeleye devam ettiklerini belirtmeye çalışmıştık. Haddizatında Rusya Dağistan'daki faaliyetlerine devam etmek arzusundaydı. 1801 de Rusya'nın başına geçtiğine işaret ettiğimiz Çar I. Aleksandr tarihi kaynaklara göre enerjik bir kıral olarak tanınmakta ve behemehal Kafkasya'nın isti-

431) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 4044.
432) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 7102.

lasını tasarlamaktaydı[433]. Bu maksada uygun hareket eden Rus devlet adamları 1802 yılında Kafkas genel valiliğine General Tsitsiyanof'u getirdiler. Tsitsiyanof ilk iş olarak Kafkas dağlarının güneyindeki Ossetleri itaat altına aldı. 1803 de General Kulakof Dağistan'ın Zakatala mıntıkasına taarruz ederek bu kesimleri yağma ve tahrip etmiştir. Ruslar bu akınla da yetinmiyerek aynı yıl Gence'ye taarruz ettiler. Gence hanı Cevat Han dahil bir çokları Ruslara karşı koyarak canlarını verdiler. Gence kısa zamanda Ruslar tarafından fethedildi. 1804 - 1805 tarihlerinde ise önce Şirvan, sonra da Şeki hanlığı Rusya'ya ilhak edildi. 1805 de Kafkas genel valisi olarak Tsitsiyanof bizzat Bakü'ya girdiyse de Bakü hanı Ali Han'ın adamları tarafından öldürüldü. Ancak Rus ilerlemesi devam ediyordu. Tarku şemhali Mehdi'nin topraklarından geçen Rus kuvvetleri Derbend'i tekrar işgal ettiler. Böylece Dağistan'ın Osmanlılar ve İran'la ilgisi kesilmiş bulunuyordu. Tsitsiyanof'un yerine Kafkas orduları başkomutanlığına getirilen General Yermolof, Kafkasya'nın tamamen işgaline memur edilmişti. Avar'lar, Gazi - Kumuk'lar, Akuşalılar, Rus taarruzları karşısında müdafaaya devam ediyorlardı. Yermolof, evvelâ Çeçenleri ele aldı. Sünc çayının güneyine bunları iterek, bu havalideki bütün ormanları kestirip istihkamları yaptırdıktan sonra Viladikafkas'tan ilerletmeğe koyuldu[434]. Yermolof'un bu ilerlemeleri devam ederken Osmanlı Devleti siyasî hiçbir harekette bulunmamış. Ancak Dağistan halkından gelen mektuplara intizar etmiştir. Bilindiği gibi 1793 tarihinde Osmanlı Devletiyle imzaladığı Yaş andlaşmasıyle bu devleti bir zaman için kendi iç işlerini düzeltmek hususunda yalnız bırakıp Rusya yukarıda belirtildiği gibi Kafkasya'dan adeta bir kaleyi zapt edercesine ve zalimce adım adım ilerlemeye koyulup, onun bu hareketi karşısında bütün Dağistan halkından zaman zaman Osmanlı Devlet adamlarına ve padişaha mektuplar yağmağa başladı. Rusların Kafkasya'daki ilerlemelerini tamamlamadan, bu mektupların tarih sırasıyle esaslarını ve gelen elçilerin durumlarını veriyoruz.

Ruslar'ın Dağistan'daki hareketleri karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumu ve Dağistanlıların Padişaha gönderdikleri mektupları:

Rusların Kafkasya'daki ilerlemeleri karşısında Osmanlı Devleti ne resmen bir protestoda bulunuyor, ne de daha ileri giderek fiili bir yardım yapıyordu. Bununla beraber hâlâ manevî yönden Dağistan hal-

433) Marrin Mitchell, Histoire Maritime Russie, Paris 1952. P. 127.

434) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 119 - 120; smail Berkok, aynı eser, s. 406 - 410.

kının bir desteği idi. Hâlâ bu havalideki halk Osmanlı Sultanı'nı dinî bakımdan halifeleri sayıyordu. Nitekim (Ra 1211) Ekim 1796 da Lak Mehmet Bey isminde bir zat ile dört nefer adamı Dağistan'dan İstanbul'a gelmişler ve kendilerine gerekli ihtimam gösterildikten başka, 1900 kuruş harcırahları da verilmek suretiyle geri göndermişlerdir [435]. Bu elçilerden Dağistan hakkında gerekli bilginin alındığını biliyoruz. Fakat onlara verilen cevaplarda din düşmanlığına karşı gaza yapmaktan çekinmeyiniz, gibi sathi telkinlerden ileri geçilemiyordu. Esasen Dağistanlılar bunu biliyorlardı ve mücadeleden de geri kalmıyorlardı. Rusya Dağistan'ı işgal için her gün yeni tedbirlere baş vururken Dağistanlılar da Rus kesimlerine karşı taarruza geçiyor ve ordugahlarını yağmalıyorlardı. Hattâ bununla ilgili olarak Çıldır valisi Mehmet Sait Paşa'dan da bir yazı İstanbul'a gelmiştir. Ne yazık ki bütün Dağistanlıların müşterek düşmanlarına karşı toplu halde karşı koymaları gerekliyken, sistemsiz ve çok defa mevzii bir harekette bulunmuş olmaları geçiciydi. Osmanlı Devletinin de gerçekte Dağistanlılar arasında Rusya'nın Sırbistan'da yapacağı gibi bir organizasyon yapması oraya fazla miktarda subay ve gönüllü göndermesi çok uzak bir ihtimaldi. Devlet-i Aliyye, daha ziyade gelen elçilere iyi muamele etmek, bu havalinin halkının sempatisini kazanmakla yetinir gözükmektedir. Bu neviden elçiler devamlı olarak muhtelif senelerde gelip gitmişlerdir. Nitekim (1214) 1799 da Dağistan hanlarından Han Giray tarafından gönderilen Hüseyin Efendi ile maiyetine iyi muamele edilmesi, parasiyle yem ve yiyecek temini ellerindeki ahkam gereğince beygir verilmesine dair iki hüküm çıkmıştır [436]. (23 M. 1215) 17 Haziran 1800 tarihinde Dağistan şemhalinin tahsisatiyle gelen Mehmet Bey'e bir kat elbise verilmiştir.

Bu elçiler vasıtasiyle Dağistan hanlarının gönderdikleri mektupların hepsinde; hanlar İslâm'ın halifesi olan Padişah'a bağlılıklarını belirterek müşterek düşman olan Rus'a karşı Devlet-i Aliyye'den yardım istemekteydiler. Bunlar içerisinde en dikkate değeri yukarıdaki elçilerden sonra (1228) 1813 tarihinde Dağistan valisi Surhay Han, Bab-ül Ebvab valisi Şeyh Ali Han, Tarko (Tarku) hakimi Mehdi Şemhal umum Dağistan valisi Selim Han, Congetay hakimi Hasan Han, İbrahim Han kızı Tuti Han'ın Bab-ül Ebvab ahalisi, Akuşa kadısı Hacı Mehmet Efendi, Kaytak hakimi Adil Han'dan Tabasaran valisi Abdullah Bey'den İlisu cemaati ve kadılarından gelen mektuplardır. Bilindiği gibi Rusya

435) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 1795.
436) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 4112.

bu tarihte Dağistan'da şiddetli bir istila hareketinde bulunarak Bakü ve havalisini işgal etmişti. Bu işgalin mahiyeti ve halkın Osmanlı Devletine bağlılık derecesini belirtmesi bakımından Dağistan valisi Surhay Han tarafından gönderilen mektubun özetini buraya alıyoruz: «...Ahvalimizden istihbar buyurulur ise, 18 seneden beri küffar ile muharebe ve onlara karşı müdafaayı kendimize esas ittihaz edip, asla cihad ve katl'den gafil olmayıp birçok defalar yaptığımız mücadelelerde kâh galip kâh mağlûp olarak ilk zamanlarda yenilerek istilaya muktedir olamadılar ve her defasında 7000 kadar belki daha ziyafe küffar katl olundu. İş bu sene-i mübarekede vuku bulan muharebede oğlum Halil Bey şehit oldu. Şimdiki halde bu havalide kuvvet kalmamıştır. Bizim elimizde de Çeçen müslümanları ve sair ahaliyi Dağistan Şemhal'in başkanlığında ittifak ederek cihada hazırladık. İnşaallah'ı taala imamımız Padişahımız efendimizden maada ferde ve akte bağlanmağa hiç bir zaman imkânımız olmaz. Gazi Hüseyin Efendi'yi ve Süleyman Bey kullarımızı ahvalimizi Devlet-i Aliyye'ye bildirsin diye gönderdik»[437]. Bundan başka umum Dağistan valisi Selim Han tarafından gönderilen mektubun özeti de şöyledir «...çok eski zamanlardan beri ecdadımız Devlet-i Aliyye'nin himmetinde mazhar olmuşlardı. Yaptıkları hizmetlere mukabil Devlet-i Osmaniye tarafından Dağistan'da idareye memur olanlara her sene ataya ve hediyeyi saniyye gönderilerek şeref verilmiştir. Bizler dahi imamımız efendimizin itaatlarıyle müftehiren ve şahanelerinin ziyaretine geleceğimizi düşünürken sefir-i aziz Şehsuvar Bey zuhur etti...» Bakü halkının Padişah'a gönderdiği mektup çok dikkate değer bir mahiyettedir. «...Ünvanlı ünvansız bütün müslümanlar hususi olarak toplandık. Ebediyyen küffarlardan muztarip iş bu fukaraların ahvallerini Devlet-i Aliyye'ye bildirmeleri vacip olduğundan iş bu ariza tahrir elhac Mehmet kullarıyle tarafınıza gönderildi. Ahvalimizin hülâsası budur ki, geçen senelerde küffar üzerimize hücum edip buna karşılık biz dahi, muharebeye koyularak serdarları olan Sihniçtur ismindekini katl ve idam eyledik. Bunun üzerine bütün askerleri münhezimen ricat eylemişlerdir. Daha sonra tekrar fazla miktarda askerle hücum eylediklerinde durumumuz iyi olmamasından dolayı mukabeleye kudretimiz olmayıp aynı zamanda bir taraftan da imdat zuhur etmediğinden ve hicret de mümkün olmadığından naçar idik. Bundan dolayı küffar içinde aciz ve inhisar ile fena bir hale düşmüşüzdür. Devlet-i Aliyye'den niyazımız budur ki ümerayı Dağistan'a emri ali gönderilerek bizlere imdat ve ianat eylemelerini emir

437) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44645.

ve tebliğ buyuralar. Zira bu esnada küffar pek zayıf olduğundan iktidarları yoktur. Allahın izniyle diyarımızdan çıkarılmaları mümkün olur. Bunun için de gereği gibi Dağistan'a yardım yapmasını emir ve tekid buyuralar. İmamımız Efendimiz hazretlerinin sayesinde durumumuzun iyiye yönelmesi mümkündür. Devlet-i Aliyye'lerinin payidar olması gayemizdendir»[438]. Çarlu ahalisinin arzuhallerinin mahiyeti ise şu şekildedir: «...sefiri aziz Şehsuvar Bey eliyle aldığımız fermanla şerefyap olduk. Bizim için önemli olan husus eski halimiz icabı ve şeriatın gereğince cihad yapmaktır. Bu hem şer'i hem de emre itaat bakımından vacibi zimmettir. Bu hilâlde bütün Dağistan ümerası ile ittifakımız olmakla durumumuzu Devlet-i Aliyye'ye bildirmeleri için tarafımızdan önemle, Gazi Hüseyin Efendi ile birlikle Mehmet yüzbaşı oraya gönderildi. Eğer ahvalimizden sual buyurulur ise, Tanrı'nın inayeti ile yerle bir olacak olan düşman, eskiden bir kere Tiflis tarafından 12.000 nefer olarak üzerimize hücum etti. Bu durum karşısında bizler dahi, muharebeye kıyam ile fazla miktarda katl ve idam edip, geri kalanlar dahi Tiflis tarafına firar ve orada karar eylediler. Her an yeni bir hücuma kudretleri yetmekle beraber Tiflis'e yakın olmamıza rağmen tekrar gelmekten çekinmişlerdir. Bizler dahi her halde onları katletmeğe muktediriz. Ve garetten (talandan) geri durmuyoruz. Taraflarına (onlara) meyl ve itaatımız imkândan hariçtir. İmamımız padişahımız hazretlerinden niyazımız budur ki, himmet-i âlileri olarak bendeleri tarafına masraf buyurulup ve bir miktar top gönderilmesine inayet buyuralar. Can ve başla küffara karşı durmak dinimiz icabıdır. Devlet-i Aliyye'den başkasını, amir ve imam bilmeyip, başka hiç bir tarafa hizmet ve itaat etmeyiz. Dünya'da evâmir-i âlîlerine ihtiyacımız derkârdır. Ve vakit vakit ferman gönderilmesini niyaz ederiz. Hususen emr-i âlilerine intizar ederiz. Devlet-i Aliye'den ne gûne ferman buyurulur ise, ona göre hareket etmek icabı halimizdir[439].

Mektupların bize verdiği en önemli bilgi, Dağistan ve Azerbaycan halkının Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı ve bilhassa bu mücadelede en yakın destek olarak bilmeleridir. Yine önemli noktalarından biri de Rus işgaline rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını kabul ediyor ve ondan maddî ve manevî yardım bekliyorlardı. Devlet-i Aliyye ve buna mukabil onların din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fer-

438) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44645.

439) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44645 L. (Diğer mektuplar için bu numaranın, Ç, N, O, A, B eklerine bakılmalıdır.

manlar göndermek ve çeşitli hediyelerle hilatlar sunmakla yetinmiştir.

Konunun iyi anlaşılması bakımından Dağistan - Osmanlı münasebetlerinin bu safhasını toplu olarak 1829 tarihine kadar uzatacağız. Bununla beraber, yeri geldikçe de ilerideki bahislerde gerekli açıklamalardan da kaçınmıyacağız. Şunu da belirtelim ki bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Dağistan'la olan ilgisi iyice zayıflamıştır. Burada kastettiğimiz ilgi, hakimiyeti bakımındandır. Yoksa, manevî ilgi devam etmiştir.

Dağistan ve Kafkasya'dan hacca gidenlere de iyi muamele edilmekte idi. (13 B. 1232) 30 Mayıs 1816 tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre, Dağistan'dan gelen hacılara hüsn-i muamele olunarak gümrük resminden başka bir meblağın alınmamasına dair hüküm çıkmıştır [440].

1829 tarihine kadar iki defa tekrar Dağistan'dan Osmanlı Devleti'ne elçi gelmiştir. Biri 1818 tarihinde [441], diğeri ise, (1244) 1828 tarihindedir. Bu tarihte Dağistan hanlarından Nuh Han ile, oğlu Mehmet Bey, 30 kişilik maiyetleri ile İstanbul'a gelmişler ve iyi karşılanmışlardır [442]. Bu açıklamalardan sonra Osmanlı Devletini yardıma çağıran, ondan yardım isteyen Dağistan ve Azerbaycan halkını Rusya nasıl ezmekteydi, bu hususu biraz daha açıklamaya çalışacağız.

1818 yılına kadar yer yer hücumlarda bulunan Yermolof, bu tarihte Sunç / Grozni kalesini yaptırdı. 1819'da da Andirey mıntıkasında Vinizapnoy kalesini yaptırdı. Bununla iktifa etmeyerek bu kaleler arasında bir takım küçük kaleler inşa ederek Salavat dağlarına doğru gidiş noktalarına el koydu. Yermolof, bu hazırlıklardan sonra ilk hedef olarak Avaristan'ı seçip, harekete geçtiyse de yaptığı işkencelere rağmen başarıya ulaşamadı. Bunun üzerine güneyde Kuba'da olan General Medadof, başarısızlığı örtmek gayesiyle, ordusunu Kura, Tabasaran (Tebesaran) Haydak üzerinden Gazi - Kumuk hanlığına doğru harekete geçirdi. Haydak usumisi Adil Giray, düşmanı cesaretle karşıladı ise de Ruslar üstün kuvvetlerle Başlı'yı muhasara ettiler [443]. 1819 Ekiminde Başlı düştü. 20 Ekimde Adil Giray'la Rus kuvvetleri Suma-

440) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 2696.
441) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 6396.
442) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, Nu. 2603.
443) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 120.

si denilen yerde savaşa tutuştular. Neticede Adil Giray ve oğlu öldü ve Haydak Rusların eline geçti. Diğer taraftan Tarko şemhali'nin Rus tarafını tutması üzerine General Tarko'dan geçirdiği kuvvetlerle Mihtili'yi muhasara etti, Mihtili Han'ı küçük ordusuyla Rusları evvelâ Akuray, sonra Talgın dağı eteğinde bilahere de Akuşalılardan aldığı kuvvetlerle Cüngütay mevkiinde Yermolof'u bir defa daha karşıladıktan sonra kaybettiği bu muharebelerle Mihtili hanlığı da Ruslar'ın eline geçmiş oluyordu. Hazar denizi kıyılarıyla Haydak ve Mihtili'nin de Rusların eline geçmesi merkezi Dağistan'ın durumunu çok güçleştiriyordu. Bu arada yurtlarını kaybeden Derbend hanı Seyyit Han, Haydak Usumisi Adil Giray ve Mihtili hanı Hasan Han, Akuşa bölgesine çekildiler. Avar hanı Ahmet Han ile Rusların en büyük düşmanı olan Gazi - Kumuk hanı Surhay Kambotay da Akuşa'ya gelerek bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda düşmana müştereken karşı koymaya karar verilir. Çok geç kurulmuş olan bir birlik olduğundan Rus taraftarı olan Tarko şemhaline karşı Tarko'da girişilen isyan hareketinde başarıya ulaşamadılar.

1819 Kasımında Lavaşa'da müttefik Dağistanlılar ile Ruslar arasında yapılan harbi Ruslar kazanarak Akuşa'yı zapt ettiler. Yermolof'un başarısını Ruslar 21 Aralık'ta şenliklerle tesbit ettiler. Yermolof bu toplantıya birçok Dağistan mümessillerini de davet ederek onlara Rus hakimiyetini kabul ettirdi. Bundan sonra Ruslar Kura hanlığı hududundan Çırağ mevkiine evvelce yaptırmış oldukları müstahkem mevkiden Kazı - Kumuk hanlığını tehdide başladılar. Yermolof daha hanlığı zapt etmeden Gazi Kumuk hanlığını kendi hakimiyetinde bulunan Kura hanlığına kattığını ilân etti [444]. Gerçekten bu sözde idi. Zira hâlâ Gazi Kumuk hanlığı Surhay Kambotay'ın elindeydi. 1820 yılında kahraman Kambotay Rusların Çırağ'daki kalesine hücum etti. Şayet emrindeki Rus imdat kuvveti yetişmemiş olsaydı bu Rus garnizonu tamamen imha olunacaktı. Bilahere Ruslar Medadof kuvvetleriyle de takviye olunarak hanlığa yeniden saldırdılar. Bu kuvvetleri Husrak köyünde karşılayan Gazi Kumuklularla Rus kuvvetleri arasında boğaz boğaza kanlı bir boğuşmadan sonra tekrar takviye kuvvetleri alan Rus askerleri galip geldiler. Ruslar Kazi Kumuk'a girdiler ve Surhay Han da İran'a iltica etti.

1821 yılında Yermolof o zamana kadar kendisine taraftar olan Tarko şemhalliğini Rusya'ya ilhak etti ve bu mıntıkaya Dornoya ka-

444) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 121.

lesini yaptırdı. Avarlar Tarko'dan Rusları atmak için hücuma geçtilerse de Yermolof'un erkânı harbiye reisi Vilyaminof'un kumandasındaki Rus kuvvetleriyle karşılaştılar. Evvelâ Congetay'da sonra da Aymeki'de yapılan iki muharebede de Avarlar yenildi. Böylece Ruslar Dağistan'ı ilhak için en büyük adımı atmış oldular [445]. 1822 tarihinde Rusların yeniden taarruza geçtiğini görüyoruz. Kuban'da toplanan Vilyaminof ve Lazarof kumandasındaki kuvvetler Kafkasya'nın ileri kuvvetlerini geriye atarak, ilerledilerse de dağ eteklerinde şiddetli bir mukavemetle karşılaştılar. Diğer taraftan Yermolof'un emrindeki büyük kuvvet ise Kabartay mıntıkasına yüklenmişti. Bu muharebelerde Ruslar Nalçik'e kadar olan kısmı işgal ettiler. Çarpışmalar esnasında bu havalideki halkı mallarıyle birlikte yakmış olmaları insanlık tarihi bakımından bir ibret sahnesidir [446].

KAFKASLILARIN RUSLARA KARŞI AYAKLANMALÂRI

Rusya XIX. Yüzyılın ilk 25 senesinde Dağistan'ı tamamen ilhak ettikten sonra, şenliklerle bunu kutladı. Osmanlı Devleti bilahere göreceğimiz gibi, Kuzey Kafkasya'dan İran'da Türkmen çayı anlaşmasıyla Güney Kafkasya'daki haklarından vazgeçmelerinden sonra Ruslar bu bölgede bulunan halk üzerine ananevî siyasetini tamamen uyguladılar. Belli bir zengini tutarak diğerlerini hakir görmek suretiyle çok defa uyguladıkları sistemle kendilerine bağlı bir halk kitlesi yarattılar. Buna dayanamıyan Kafkasyalılar Rusya'ya karşı genel savaş ilân etmişlerdir Bilhassa bu ayaklanmanın çekirdeğini Kafkas Avarları teşkil ediyordu. Hareketi 1829 tarihinden itibaren İmam Gazi Muhammed açmıştır. Bunun için önce İmam Gazi Muhammed hakkında kısa bir bilgi vereceğiz.

İMAM GAZİ MUHAMMED

İmam Gazi Muhammed 1793 de Gimri'de doğdu. Sait Hoca isminde bir hocadan yüksek tahsil seviyesinde ders aldı. Din ve dünya bilimlerine vakıf oluşundan iki kanatlı adıyla anılırdı. Gayesi ta talebeliğinden beri Kafkasya'daki idealini gerçekleştirmek dolayısıyla Kafkaslılara istiklâllerini temin etmek için Ruslara karşı harp etmektir.

445) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 122.
446) İsmail Berkok, aynı eser, s. 415 - 417.

Rus taraftarı olarak bilinen Tarko şemhali onu Gazâniş'teki camide bir vaaza davet etti. Burada başarılı konuşmalarda bulunduğundan kendisine birşey yapmadı ve Erpeli'ye kadı etti. İmam Gazi Muhammed'e bazı kimseler Gazi Molla da derlerdi.

İmam Gazi Muhammed idealini yaymak için nakşibendi tarikatına bağlı, Kuralı Muhammed ile onun halifesi Gazi Kumuk şeyhi Cemalettin'le münasebet tesis etti. Bundan sonra da onun tarikatına girdi. Az sonra da Rusya'ya karşı açacağı cihad hakkındaki fikirlerini Kuralı Muhammed'e açtı. Kuralı'dan bu hususta gerekli bilgiyi aldıysa da kendisi boş durmayarak bizzat «ikamet-ül Bürhan alâ irtidadi ürafa-i Dağistan» adlı eserini neşretti. Bunun sonunda 1829 tarihinde Gazi Muhammed nihayet bir beyanname neşrederek Ruslar'a karşı mücadeleyi fiili olarak açtı. Karargâhı doğduğu köy olan Gimri idi. İşte bundan sonradır ki, Dağistanlılar Rusya'ya karşı daha sistemli bir şekilde savaşacaklardır[447]. Ancak bu tarihlerde Osmanlı Devleti Rusya'yla imzaladığı Edirne anlaşmasıyla Kuzey Kafkasya dahil bu bölgedeki haklarından vazgeçtiğini bildirmiş oluyordu. Esasen 1812 tarihinden beri Kafkasya'da başarılı bir hamle yapmaktan uzak olan Devlet-i Aliyye'nin bu biraz da zaruri davranışıyla, onun artık Kafkasya'da tesirli bir siyaset gütmesi beklenemezdi. Bu bakımdan tez konumuzun dışında kalacak olan Dağistanlıların bu mücadelesini incelemeyeceğim. Kaldı ki bu tarihlerden sonra Dağistan ile Osmanlı Devleti arasında ciddi bir haberleşme de yoktur. Bununla beraber şunu da kaydedelim ki bütün Türk kavmi Dağistan'ın gerçekten kurtulması için manevî bir hissin tesiri altında kalarak dua etmişler ve Gazi Molla'dan sonra Hamzat, Şeyh Şamil ve Hacı Murat'ın savaşlarını sempati ile takip etmişlerdir. Nihayet Ruslar ileride de yeri geldikçe belirtileceği gibi 1864 tarihinde bütün Kafkasya'daki millî mücadele hareketlerini kanlı bir şekilde susturarak Kafkasya'yı tahakkümleri altına almışlardır.

Yukarıdaki açıklamamızdan daha ziyade Kafkasya'nın doğu kesimindeki yaşıyan Lezgiler, Avarlar ve Çeçenler ve Türklerin bir bakıma Osmanlı himayesinden yoksun olarak Ruslarla yaptıkları mücadeleler üzerinde durduk. Aşağıda ise, 1806 - 1812 tarihleri arasında Osmanlı - Rus savaşlarının Kafkas cephesi incelenecektir.

---

447) Şerafettin Erel, aynı eser, s. 125 - 126.

III. BÖLÜM

1806 - 1829 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ DURUMU

1 — 1806 - 1812 OSMANLI - RUS HARBİNDE KAFKASYA'DA GELİŞEN OLAYLAR

Osmanlı Devleti Rusyayla imzaladığı 1792 Yaş andlaşmasından sonra, Napolyon'un Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan Mısır'a saldırması üzerine, İngiltere ve Rusya ile Fransa aleyhine 1798 tarihinde bir ittifak anlaşması imzalamıştı. Devlet-i Aliyye'nin 23.12.1798 tarihinde biri gizli diğeri aleni olarak Rusya ile imzaladığı bu anlaşmanın Yakın Doğu'da tehlike ortadan kalkar kalkmaz bertaraf etmeye çalışacağı aşikârdır. Nitekim bir gaflet eseri olarak dokuz yıl müddetle imzaladığı bu andlaşmanın 1805 de yenilenmesinden bir müddet sonra İstanbul'da Napolyon'un Rus ve Avusturya ordularını Austerlitz'de yendiği haberi alındığında sevinç ve aynı zamanda bir an evvel haberin alınmadığından dolayı üzüntü uyandırmıştır[448]. Bu da bize gösteriyor ki Osmanlı Devleti ilk fırsatta verdiği imtiyazı kaldırmak istemektedir. Nitekim Bab-ı Âlî Fransızların Ruslara karşı kazandığı bu zaferden istifade etmek istedi. Bunun neticesi olarak da Prusya'nın arkasından Napolyon'un imparatorluğunu tasdik etti, hattâ bu maksatla Münip Efendi'yi Napolyon'u tebrik için fevkalâde elçi sıfatıyle Paris'e gönderdi. Münip Efendi'ye verdiği talimatta Rusya ile olan ittifakını fes etmek emelinde olduğunu, ancak şimdilik müttefiklerinden bunun gizlenmekte olduğunun bilinmesini açıklamıştır. Bu teşebbüslerden sonra Devlet-i Aliyye Rusların Boğazlardan harp gemilerini geçirmelerine bir son vermek istedi. Ancak bunun Rusya tarafından anlaşılması üzerine, bu devlet İstanbul'daki elçisi İtalinski'ye gönderdiği talimatta iki devlet arasındaki andlaşmanın hükümlerine saygı gösterilmesini ve buna bir cevap alınmadığı takdirde İstanbul'dan ay-

448) Cemal İ. Tukin, aynı eser, s. 108.

rılmak için kendi ve emrindekilerin pasaportlarını talep etmesini emretmiştir [449].

Osmanlı Devletiyle Rusya arasındaki bu meseleye Eflak ve Boğdan voyvodalarının azli hususu da karışınca iş iyice çıkmaza girdi. Şöyle ki, 15 Ağustos 1806 tarihinde Fransız generali Sebastian anlayışlı bir diplomat ve Yakın Doğu memleketlerinin adetlerini çok iyi bilen bir elçi sıfatiyle İstanbul'a geldi. Esas görevi Bab-ı Ali'yi Rus Çarı'nın soktuğu tahdit edilmiş durumdan ayırmaktı. Bunun için en uygun çare olarak memleketeyn prenslerinin mevkilerinden uzaklaştırılmaları görülüyordu. Gerçekten de Eflak prensi İpsilanti menfaatleri dolayısıyle Prusya'nın İstanbul elçisi tarafından desteklenen Rusya'nın, doğrudan doğruya emriyle Bab-ı Aliyi kendisinin prens tayin etmeye ikna edebilmişti. Boğdan voyvodası Aleksandr ise, Rusya'nın sadece bir alâmetinden başka bir şey değildi [450]. Bununla ilgili mülahazalar yanında Sebastiani'nin teşvikiyle Devlet-i Aliyye her iki prensi de istifanamelerini vermiş göstererek azletti. Osmanlı Devleti tamamen iç işi olarak kabul ettiği bu yeni değişiklikle yapılan andlaşmaların bozulamıyacağını zannediyordu. Azledilen voyvodaların yerine birbirinin akrabası olan Aleksandr ile Skarlak Kalimachi geçirildiler. Vazifesinden alınan İpsilanti ise Rusya'ya kaçmaktan sakınmadı. Murisi daha temkinli hareket ederek İstanbul'a dönmek üzere hazırlığa başladı. Kalimachi 25 Ekimde yeni vazifesine gitmek için prensliğin merkezi olan Yaş'a gitmeden Çar'ın ajanı Rodofinik oradan ayrılmak suretiyle anlaşmaya aykırı saydığı bu değişikliği protesto etmiş oldu [451].

Bu olaydan sonra Rusya Eflak ve Boğdan beylerinin azil kararını Bâb-ı Âlî nezdinde protesto ettikten sonra bu siyasî teşebbüsün neticesini beklemeden Dinyester boyunda toplanan kuvvetlerin kumandanı General Michelson'a Boğdan'a girmesini daha evvel, yani 16 Ekim 1806 tarihinde emretti. Bunun üzerine Devlet-i Aliyye diğer devletlere durumu bildirdikten ve onlardan aldığı cevapların tatminkâr olmaktan uzaklığı karşısında, kendi harp meclisinin kararı gereğince topraklarına saldıran bu devlete karşı harp ilân etmek zorunda kaldı ve durumu 5 Ocak 1807 de İstanbul'daki devlet elçilerine bildirdi [452].

---

449) Cemal İ. Tukin, aynı eser, s. 109 - 111.
450) Yorga (S. Sıtkı Baykal Tercümesi), Osmanlı Tarihi, C. V. s. 153.
451) Yoga, aynı eser, s. 154.
452) Cemal Tukin, aynı eser, s. 111.

DOĞUDAKİ RUS - OSMANLI MÜCADELESİ

Harbin sebepleri üzerinde kısaca durduktan sonra, bu harbin Doğu'daki safhası üzerinde tezimizin aydınlanması bakımından duracağız. Rusya, Batı'daki hareketine paralel olarak Doğudan harekete geçmek istemiş ve ilk defa önceden de girmek istediğini bildirdiğimiz Anakara ve Kemhale yerleşmeğe çalışmıştır. Bu teşebbüsünde başarı kazanarak (1221) 1807 tarihinde Anakara ve Kemhali işgal eder. Rusya'nın Karadeniz'in doğusunda kazandığı bu başarı üzerine, mezkûr mahalle külli mühimmat ve asker yığmış olan bu mütecaviz devlete karşı, Devlet-i Aliyye'de Sinop, Trabzon ve Faş ahalisini asker, top ve mühimmat göndermişse de Tiflis'deki Rus ordusunun Ahıska, Çıldır ve Kars taraflarına tecavüz edeceği haberinin alınması üzerine Erzurum valisi eski Sadrazam Yusuf Ziya Paşa Doğu seraskeri tayin edildi. Yusuf Ziya Paşa'nın maiyetine Diyarbekir, Sivas, Karahisar, Malatya, Maraş, Çorum ve Musul askerleriyle birlikte bu havalinin bütün vali, mirmiran ve özdenleri memur edildiler. (3 Safer 1221) 23 Nisan 1807 tarihinde Ordu-yı Hümayun Edirne'ye hareket ederken Doğu'daki durum bu merkezdeydi. Henüz toplanmış ve hareket halinde bir kuvvet yoktur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, mevzii tedbirler alınmakla yetinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya harp ilân ettiği tarihlerde İran Şahı da Rusya ile harp halindeydi. Hattâ bu maksatla Şehzâde Abbas Mirza serasker olarak Rus hududunda hazır bulunuyordu. Devlet-i Aliyye ile İran şahının müşterek düşmana karşı harp edebilmesi mümkündü. Ancak, bu esnada İran'a sulh teklifinde bulunduğundan ve ondan cevap aldığından bu devletten yeteri kadar istifade edilemedi.

DOĞU HUDUDUNDA ALINAN TEDBİRLER VE BAZI OLAYLAR

Ancak olayların bu safhasında esasen bilindiği gibi, Devlet-i Aliyye Fransa ile Rusya arasında 7 Temmuz 1807 de imzalanan Tiflis andlaşmasının 21, 22, 23. maddeleri gereğince Rusya ile 24 Ağustos 1807 tarihinde Slobozi mütarekesini imzalamıştı. Fakat barış görüşmelerinden bir sonuç alınmadığından 1809 tarihinde taraflar arasında harp yeniden başladı. Anlaşıldığı gibi, bundan evvelki çarpışmalarda Doğu cephesinde esaslı bir çarpışma olmamıştı. Osmanlı Devleti Doğu'daki mücadelelerde İran'dan faydalanamıyacağını bu tarihlerde kesin surette

anlayınca, Doğu hududuna eskisinden fazla önem vermeğe başladı. Bu cümleden olarak (1221) 1806 tarihinde Doğu seraskeri tayin edilen Yusuf Ziya Paşa Doğu seraskerliğinden alınmış, yerine Ferhad Paşa Doğu seraskeri tayin edilmiştir. Ferhat Paşa, görevi başına gider gitmez çalışmaya başlayarak kendisi için gerekli olan askeri temin ettikten sonra, bizzat Kars'a varıp yapacağı harekete hazırlanır. Fakat tam bu sıralarda Rusya'nın Faş kalesine hücum edeceği öğrenilince Batum limanının muhafazası gerekli göründü. Bunun üzerine Artvin (Vartın) sancağı beyi Süleyman Bey'in Trabzon valisi ve Anadolu sahilleri seraskeri Şerif Mehmet Paşa tarafından gitmesi emredilmişti. Şerif Mehmet Paşa da aldığı yeni kuvvetlerle derhal Batum tarafına takviye kuvvetleri gönderdi. Ayrıca Rize ayanı Tuzcu - Oğlunu da fazla miktarda askerle Faş'a gönderdi. Bu çalışmaları sezen düşman askeri geri çekilmişse de arkadan yeni hücumlar yaptığı haber alınır. Son durumun anlaşılmasından hemen sonra, Könye sancağı mutasarrıfı ve Faş muhafızı bulunan Batumlu - Oğlu Emin Bey'in tam techizatla hareketi için emir yazıldığı anda, Batum limanının muhafazası için de ayrı tedbirler alınmıştır [453]. Batum'un muhafazası için toplanan asker ki, bu asker şu havalilerden celbedilmiştir: Trabzon civarından, Kapıcıbaşı Falcıoğlu Memiş Ağa, Trabzon ağavatından Giresunlu Laçin - Oğlu Elhac Mustafa, Tirebolu voyvodası Süleyman Kuzuzâde Emin Bey, Bahadırzâde Osman Bey, Sakazâde Mehmet Bey, Polathane serdarı Mehmet Salihzâdeler. Genellikle Trabzon ve civarındaki beylerden ve onların mahiyetlerinden meydana gelen bu kuvvetler önce Batum'a, sonra da Faş'a gitmeğe memur oldular. Bu arada Koryal ismindeki kabile reisi Şerif Mehmet Paşa'ya müracaat ederek şayet Devlet-i Aliyye tarafından uhdesine seraskerlik verilirse sadakat ile hizmet ederek Faş havalisine Rus askeri uğratmıyacağını beyan etmesi üzerine, Şerif Paşa da kendisine şayet Kemhal'i Rusyalılardan kurtarırsan bu takdirde İstanbul'a yaptığın fedakârlıkları yazmak suretiyle belki bir sergedelik temin edilebilir diye cevap vermiştir. Bunun üzerine mezkûr şahıs emrindeki bir miktar kuvvetle Kemhal'in kurtarılmasına çalışmıştır. Fakat ciddî bir kuvvet olmadığından başarıya ulaşmasına imkân yoktu.

İşte durum bu merkezde iken Doğu cephesinde bulunan kumandanlar arasında anlaşmazlıklar meydana çıktı. Öteden beri araların-

453) Şanizade, Tarihi Şanizade, İst. 1291, C. I, s. 305; Ahmet Cevdet, Tarih, C. VIII, s. 135; Ahmet Cevdet, Tarih, C. IX, s. 146.

da anlaşmazlıkların olduğu kaydedilmiş olan Şerif Paşa ile Çıldır valisi Vezir Selim Paşa arasındaki bu geçimsizlik adeta düşmanlık halini aldı. Şöyle ki: Şerif Paşa'nın bu duruma bir son vermek amacıyla Selim Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin olduğu tarafa hareket etmesi üzerine, herhangi bir çatışmanın olmasını istemiyen Selim Paşa'nın askerleriyle birlikte Çıldır'ı boşaltarak Acara'ya çekilmesi üzerine, Çıldır askerden yoksun bir duruma düştü. Şerif Paşa'nın bu hareketi İstanbul'da iyi karşılanmadığından, kendisi derhal azledilerek Trabzon eyaleti halen Alaiye sancağı mutasarrıfı bulunan eski kaymakam Ali Paşa'ya verildiği gibi, Selim Paşa'nın da vazifesi başına dönmesi emredildi [454].

Diğer taraftan Doğu cephesinde bir başarı sağlayamayan Serasker Ferhat Paşa'nın Şark seraskerliği vazifesi, (1224) 1809 tarihinde üzerinden alınarak yerine Halepli emir-ül haç görevini deruhte eden, İbrahim Paşa bu vazifeye tayin edildi. Ancak görev mahalline gidinceye kadar yerine Erzurum gümrükçüsü Veyiszâde Emin Ağa tayin edilerek, keyfiyet kendisine bildirildi. İşte Osmanlı Devletinin Doğu cephesindeki bu istikrarsızlığını, plânsızlığını fırsat bilen Rusya, Faş kalesine yürüyerek kaleyi istilâ etmiştir. Faş'ın istilâsı Sohum'u tehlikeye düşürdüğünden, Sohum muhafızı olan Keleş Beyzâde Aslan Bey'e gerekli tertibatı alması için emir gönderildi. Böylece Rusya Kuzey Kafkasya'yı bir çember içerisine almış oluyordu.

DOĞU HUDUDUNDA ALINAN YENİ TEDBİRLER VE OLAYLAR

Diğer taraftan Trabzon ile Batum ve Sohum sahillerinin donanma ile korunması lâzım geliyordu. Durum bu merkezde iken, Anapa muhafızı bulunan Hüseyin Paşa bir arîza göndererek: «Şayet Anapa havalisi donanma ile korunmazsa Abaza, Çerkes halkı meyüs olacakları gibi, bu havali de elden gider demiştir. Bu yazı üzerine yapılan müzakerelerden sonra, Anapa valisine yardım için, iki kapak ile dört kıta şalapa gönderilmesi önce kararlaştırılmışken, bahriyede görevlilerin işareti üzerine Anapa taraflarının bu gemilerle müdafasının güç olduğu meydana çıkınca baharda Donanmayı hümayunun o havaliye gitmesine karar verildi. Ancak (1225) 1810 senesinde alınan bu kararın da gereği gibi yerine getirilmesi mümkün olmadı [455].

---

454) Şanizade, aynı eser, C. I, s. 309-311; Ahmet Cevdet, C. IX, s. 147.

455) Şanizade, aynı eser, C. I. s. 309 - 313 - 319 - 403; Ahmet Cevdet, Tarih C. IX, s. 112.

Bu arada Anapa muhafızı bulunan Hüseyin Paşa, kabilelerin de yardımıyla Ruslara karşı bazı mevzii başarılar sağlamışsa da bunun tesirli bir faydası görülmemiştir [456]. Bununla beraber Çerkes ve Abazaların Hüseyin Paşa ile işbirliği yapmalarının temini için Hüseyin Paşa'ya kabilelere dağıtılmak üzere hediyeler ve bu arada o havalide pek bulunmayan çadır, tuz ve sair eşyalar dahi gönderilmiştir [457]. Diğer taraftan Bâb-ı Âlî'ce Dağistan hanlarına gönderilen fermanlarda, onların da cihada katılmaları teşvik edilmiştir [458]. Böylece Devlet-i Aliyye karadan ve denizden hazırlıklarını tamamlarken diğer taraftan Anapa civarındaki Çerkes ve Abazaların Ruslara karşı harb etmelerini temine çalışıyor ve bir taraftan da Dağistan hanlarına fermanlar göndererek onları gazaya davet ediyordu. Bu arada şiddetli bir yiyecek darlığı meydana çıkmıştı. Fakat yine de orduya yeteri kadar yiyecek ve sair ihtiyaçlar yetiştirilmeye çalışılıyordu. Bir taraftan da Rusların Anapa havalisine saldıracağı haberi geldiğinden Anapa'nın müdafası için Şarkikarahisar'ı sancağından bir miktar asker yazılarak gönderildi [459].

Doğu seraskerliğine tayin edildiğini belirttiğimiz İbrahim Paşa da her ne kadar vazifesi başına gittiyse de esaslı bir başarıya ulaşamadığından dolayı beş ay sonra azledilerek Tokat'ta ikâmete memur edildi. Yerine de rütbe-i vâlâyı vezaretle Emin Ağa tayin edildi. Görülüyor ki, 1806 - 1812 harbi esnasında Doğu cephesinde esaslı bir iş görülmemiştir. Daha ziyade mevzii hareketler ve kale muhafızlarının müdafaaları esas tutulmuştur. Seraskerlerin esaslı bir faaliyetleri yoktur. Anadolu'nun muhtelif kazalarından toplanan askerler parçalar halinde olup bilahere bir araya getirilmekle biri Batum'da biri Kars havalisinde olmak üzere ayrı iki ordu husule getirilmiş ise de bu kuvvetlerin toplu hareketleri görülmemiştir.

1810 senesinde Rusya bir aralık 18 kıt'a gemiyle Trabzon civarına bir miktar asker çıkarma yapmışsa da Çerhacı Ali Paşa ve diğer bu çevredeki kuvvetler yetişip bir kısmını yapılan çıkarma esnasında katledilince geri kalanlar da perişan bir şekilde geriye gemilerine dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Ahıska kalesinde Rus generali Tarmasof

456) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44845 - 42188.
457) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42301.
458) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 21379.
459) Şanizade, aynı eser, C. I, s. 404; Ahmet Cevdet, Tarih, C. IX, s. 219; Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42120 b.

hücum etmek istemişse de Şerif Paşa'nın emrindeki Türk askerleri mukabil taarruza geçmişlerdir. Yapılan muharebede Tarmasof kuvvetleri yenilerek geri çekilmişlerdir. Hattâ bu esnada Emin Paşa da küllîyetli askerle yardıma koşmuş bulunuyordu. Diğer taraftan (1226) 1811 tarihinde vukua gelen Ahıska muharebesi esnasında Kars muhafızı mirmirandan Abdullah Paşa'nın fazla miktarda askerle buranın yardımına koşarak Rusların başarısızlığında rol oynadığından dolayı kendisine rütbeyi vala-yı vezaret ihsan buluyordu.

Aynı yıl İran'a elçi olarak gönderilen Yasinizâde Abdulvahap Efendi İran'ın başkendine vararak Şah'a Paşidah'ın gönderdiği hediyeleri taktim ettikten sonra vazifesi icabı İran devletinin Baban sancağındaki kuvvetleri Kars, Ahıska valilerine yardım babından katılmalarını veya bir tecavüz esnasında mezkûr valilere yardıma koşmalarının devletçe istendiğini belirtir. Buradan da anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti İran'ın kendisine yardım etmesini resmen istemiştir. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi İran'ın fiili bir yardımı olmamıştır. Kaldı ki bilahere Bağdat valisi Abdurrahman Paşa ile İran kumandanlarının arasında sınır meselelerinden dolayı anlaşmazlık çıktığı gibi, bir çatışmanın olmasına ramak kalmıştır [460].

1811 yılında Ahıska'ya hücum eden Tarmasof'un Tiflis hanlığı sınırları içerisinde geldiği bir zamanda Açıkbaş hanı Saloman'ı dostluk babında mülâkat için Tiflis'e davet etmiştir. Saloman da bu davete icabet eder. Ancak son Saloman'ın Rusya aleyhine bazı davranışlarını sezen Tarmasof onu gizli olarak verdiği bir emirle maiyetiyle birlikte yakalatıp Petersburg'a göndermek emelindedir. Saloman da kendisi hakkında verilen bu emri haber alır almaz derhal adamlarıyla geceleyin Tiflis'ten kaçarak Ahıska'ya gelmiştir. Ahıska'da bulunduğu anlarda bir taraftan kendisinin divan kâtibi bulunan Saloman'ı İran Şahına gönderdiği gibi, Davit ismindeki serdarına da Derisaadet'e yollamıştır. Tiflis'te kalıp ta kaçamıyan adamlarını da Tarmasof muhtelif yerlere dağıtır. Böylece Rusya Tiflis ve havalisini doğrudan doğruya merkezî bir idare sistemine bağlamış olduğu gibi, Açıkbaş ülkesini de aynı şekilde Rusya'ya katar. Bunun üzerine birçok Gürcüler Rusya'ya karşı Devlet-i Aliyye'den yardım istedikleri gibi, bizzat silâha sarılarak Rusya'ya cephe alanlar da olmuştur [461]. Esasen Osmanlı Devleti Rusya ile harp halinde olduğundan bunu bir fırsat bilerek Gürcü-

460) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IX, s. 221 - 222.
461) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IX, s. 223.

leri, Rusya'ya karşı kullanmayı denemek istemiştir. Bunun için (1226) 1811 de Açıkbaş hanı Saloman'a yazılan bir fermanda özellikle hakkının iade edileceğine işaret edildi [462]. Ayrıca Çıldır valisi Şerif Paşa'ya da Saloman'ın Rusya'ya karşı kullanılması hususunda elden gelenin yapılması emredilmiştir.

Bir taraftan Gürcüler kazanılmak istenirken, diğer taraftan da Doğu cephesi seraskeri Emin Paşa ile Çıldır valisi Şerif Paşa'nın emirlerine Erzurum, Diyarbekir, Harput, Bayburt, Tercan ve Erzincan taraflarından haylı asker geldi. Bununla beraber Maraş eyaletinde bulunan alay beyleri bütün eşkinci ve tımarlılarıyla birlikte Çıldır valisi Şerif Paşa maiyetine ve Trabzon eyaletinde bulunan alay beyleri aynı şekilde sancaklarında bulunan eşkinci ve tımarlılarıyla Canik muhassılı ve Trobzan mütesellimi olup, Faş kalesinin kurtarılmasına memur edilen Haznedar - Oğlu Süleyman Ağa'nın maiyetine memur oldular. Yine Rusların Karadeniz kıyılarına çıkarma yapmak istemelerine de Anadolu'nun iç kısımlarından Sinop ve kıyı kalelerine hayli kuvvet sevkedildi [463]. Ayrıca Soğucak taraflarında bulunan Çerkes, Abaza ve diğer yerli kabileler Rusya'nın aldatıcı sözlerine aldanmıyarak mücadeleye devam etmişlerse de Soğucak valisi Hüseyin Paşa, kaleye çekilmiş olduğundan, kendilerinden yeteri kadar istifade edilemiyordu. Bunun için Soğucak havalisinden yetişmiş olup halen ikinci ruznameci bulunan Ahmet Efendi, baş muhasebeci payesiyle Soğucak ordusu nazırı tayin edildi. Kendisiyle birlikte yeteri kadar mühimmat, bir topçu ortası, arabacı ortası, kabilelere taksim olunmak üzere bir miktar halı, haylice tuz ve ufak çapta eşya Soğucağa gönderildi. Bununla da yetinilmiyerek Trabzon mütesellimi olan Haznedar Oğlu Süleyman Ağa marifetiyle o havaliden Soğucağa gönderilmek üzere 4000 asker tertip olunarak sevkedilmesi emredildi.

Ancak yine de esaslı bir ordu harekâtı göremiyoruz. Sadece şunu belirtelim ki Devlet-i Aliyye, bu harplerde belki tam değil, fakat yine de Çerkes, Abaza ve diğer kabilelerden de istifade etmiştir. Nitekim bu yorumumuzu gerçek kılan (4. R. 1227) 19 Mart 1812 tarihli bir vesikada özetle Anapa havalisinde gönderilen top ve levazımın vasıl olduğu belirtildikten sonra, Çerkes kabilesi'nin Rusya'lı askerlerini kahreyledikleri açıklanıyordu [464]. Bununla birlikte Faş kalesinin kurta-

462) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44599 ç.

463) Ahmet Cevdet, Tarih, C. IX, s. 323-224; Şanizade, aynı eser, C. II, s. 27-28-31-53.

464) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 16751.

rılması hususunda da yine Çerkes ve Abazaların yardımına ihtiyaç duyulmuştur [465]. Bütün bunlar bizi Kafkasya'nın Rus baskılarına rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu gösterir niteliktedirler. Hattâ bu sayededir ki Rusya Faş, Kemhal, bilahere Sohum'dan başka Doğu'da bir yeri işgal edememiştir. Hattâ denilebilir ki Osmanlı Devleti daha enerjik, bilhassa sistemli hareket etseydi bu cephede Ruslar'ı perişan edebilirdi. Ancak zaman zaman işaret edildiği üzere bu bölgedeki kumandanlar arasındaki anlaşmazlık, muhafızların kalelere çekilmeleri, ordu seraskerlerinin Kars ve havalisinden ayrılması yüzünden Kafkasya'da az da olsa bir toprak kaybına sebep olmuştur.

BÜKREŞ ANDLAŞMASI

Yukarıdaki hadiseler dışında Doğu cephesinde bir mücadeleye rastlıyamıyoruz. 1812 yılı geldiğinde Fransız İmparatoru Napolyon'un Rusya'ya hücumu üzerine bir andlaşmaya henüz varamamış olan Osmanlı - Fransız Devlet adamları karşısında Çar, Osmanlı Devlet adamları ile ki, bu sırada mezkûr devlet adamları artık Napolyon'a bundan evvelki siyasî olaylar esnasındaki tutumundan dolayı güvenemiyorlardı, andlaşmaya muvaffak oldu. Ve yeni talimatla Bükreş'e gönderdiği General Çiçerof'un yönetimindeki Rus delegeleri ile Osmanlı baş delegesi Galip Efendi arasında 16 Mayıs 1812 tarihinde uzun müzakerelerden sonra Bükreş andlaşması aktolundu. Bu andlaşmada bulunan Türk delegeleri sadrıazam kethudası Esseyit Mehmet Sait Galip Efendi, Sundur'dan İbrahim Selim ve yeniçeri kâtibi Abdulhamit Efendilerdir. Rus delegesi ise, Josef Fonton'dur. Bükreş andlaşmasının tezimizle ilgili olan maddesini aşağıya alıyoruz.

Altıncı madde: Salifüzzikir senedi esasının üçüncü maddesinde musarrak olduğu üzere nehr-i Purut hududundan maade Anadolu semtinde ve sair mahallerde olan hudut kablessefer kadimi olduğu veçhile tamamen ibka bulunmakla Rusya Devleti iş bu hududu kadime dahilinde hasbel harp istilâ dide olan kıla ve bekaı dahi kezalik şimdiki bulundukları hal ve heyetiyle Devleti Aliyye'ye red ve şehir ve kasaba ve kura mesakiniyle cümle levahikini teslim eyleye [466].

---

465) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42230 - 14170.

466) Muahedat Mecmuası, C. IV. s. 49; Gorianov, Osmanlı Devleti Rusya siyaseti, s. 54; Nihat Erim, aynı eser, s. 250 - 251; Gorianov, Osmanlı Noradounghian, Recueil D'Actes İnternationoux de L'Empire Ottoman,, Tom 2e, P. 88.

Bükreş andlaşmasından sonra Ruslar'ın Doğu hududunda işgal ettikleri yerleri boşaltmaları :

Osmanlı Devleti Bükreş andlaşmasının altıncı maddesi gereğince Kafkasya'da hiçbir toprak parçasını kaybetmiyordu. Rusya evvelden işgal ettiği Faş, Kemhal, Sohum kalelerinin ahalisine dokunmadan buralarını tahliye edecekti. Nitekim Rus hudut generalleriyle Trabzon valisi Süleyman Paşa arasında yapılan vasıtalı müzakereler sonunda (1228) 1813 tarihinde Sohum, Anafra, Kemhal kaleleri yerli halkıyla birlikte Devlet-i Aliyye'ye teslim edilmiştir. Vaka Ruslar önceleri yalnız Ahıkelek'le Faş kalesini tahliye ederek diğerlerinden çıkmak istememişlerse de neticede anlaşma hükümlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır [467].

2 — BÜKREŞ ANDLAŞMASINDAN SONRA KAFKASYA'DA DURUM :

Osmanlı Devleti artık bu dönemde eski hukukî durumunu muhafaza etmekle yetinmeye razıdır. Ancak buna dahi muvaffak olamadığını olaylar göstermektedir. İç bünyedeki zayıflık bu bölgede de kendisini göstermiş, Kafkasyalıların Devlet-i Aliyye'ye güvenmekle istiklâllerini elde edemiyecekleri anlaşılmıştır. Bu yüzdendir ki, Osmanlı Devletinin Kafkasya siyaseti geçici olarak ta tasarlanmış olsa başarısızlığa uğramıştır. Bununla beraber Devlet ileri gelenlerinin de teşvikiyle bu bölgede durumu yeniden kuvvetlendirmek için haylı gayret sarfedildiği muhakkaktır. Nitekim 1813 tarihinden 1828 tarihine kadar yeniden Çerkesleri bir birlik etrafında toplamak devletin esas gayesi olmuştur. Bu maksatla da Anapa'ya iktidarlı bir vezirin tayini hususunda hayli müzakereler olmuştur [468]. Fakat hemen şunu belirtelim ki, kabileler artık devlete olan emniyetlerini yitirmişler, bunun için de merkeze bağlanmaktansa eskiden olduğu gibi serbest kalmayı tercih ettiklerini belitmekten çekinmemişlerdir. Böylece 1812 tarihinden 1828 tarihine kadar hukukî ve siyasî bakımdan Kafkasya'dan devletin lehine bir ilerleme kaydedilmemiştir. Halbuki bu tarihlerde Rusya Dağistan'da adım adım ilerlemekte ve Dağistan halkından imdat isteyen mektuplar Bâb-ı Âlî'ye ulaşmaktaydı. Nitekim 1812 (1227) tarihinde Bab-ül Ebvab valisi Şeyh Ali Han'dan Padişah'a gelen mek-

467) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 34665 - 50329 - 42056.
468) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 48952.

tupta Şehsuvar Bey vasıtasıyle cihad emrinin kendisine tebliğ olunduğu bildirilirken 25 bin kişiyle harbe hazır olduğunu açıklamışsa da bilindiği gibi bir netice alınmamıştır[469]. Yine Dağistan genel valisi Selim Han'dan Congetay hakimi Hasan Paşa'dan, Akuşa kadısı Mehmet Efendi'den, Kaytak hakimi Adil Usumi Han'dan, Tabasaran valisi Abdullah Bey'den, İlisu cemaatinden ve Bakü beldesi cemaatinden ayrı ayrı Padişaha gelen ve yardım isteyen mektuplardan faydalanma yoluna gidilmemiştir[470]. Onlar bilahere Ruslarla ölüm kalım mücadelesi yaparken Osmanlı Devleti de Rusya ile aktettiği sulha riayet etmekte azamî itinayı gösteriyordu.

ANAPA'DAKİ SON İNŞAATLAR VE GENEL FAALİYETLER

Yukarıdaki açıklamadan sonra Devletin bu bölgedeki faaliyetlerini teker teker incelemeğe devam edeceğiz. Osmanlı Devleti harbin sonunda Çerkesistan ve Abaza havalisinin kalesi sayılan Anapa'yı yeniden tahkime başladı. 1813 (1229) tarihinde tamirine başlanan kalenin inşa işi 1814 (1229) tarihinde bitirilmiştir, bununla da kalınmayarak zaman zaman gereken malzemeyi göndermekte geri kalınmamıştır. Nitekim 20 Ocak 1818 (11. R. 1233) tarihinde kalenin yeniden inşa işi ele alındığı gibi, İstanbul'dan da tamir işinin bir an evvel bitirilmesine dair emrin Anapa'ya geldiği bilinmektedir[471]. Anapa'da bulunan 120 topçu neferi de diğer Osmanlı kalelerinde olduğu gibi kapıkulu neferatı itibar olunarak senelik mevaciblerinin verilmesi tarafına gidilmiştir[472]. Muhafız bulunan Hüseyin Paşa da buradan alınarak yerine Seyyid Ahmed Paşa muhafız olarak 1815 tarihinde tayin edilmiştir.

Daha (22. B. 1232) 18 Haziran 1817 de Anapa kalesindeki yeniçeri ortalarına yapılacak kışlalara dair bir keşif yapılmıştır ki, bilahere de bu kışlaların yapımına başlanmıştır[473]. Ayrıca bir de zahire anbarının yapıldığını tesbit edebiliyoruz. Böylece Anapa günden güne kuvvetli bir şekle (Tabiye bakımından) giriyordu. Anapa muhafızlığına tayin edilmiş olduğunu gördüğümüz Ahmet Paşa'dan 6250 kuruş

469) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44645 C.
470) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44645, L, K, J, İ, H, E, D, Ç.
471) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 5763.
472) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 27016.

olup, zecriyye [474] sandığından ödenmekteydi [475]. Kalede mevcut askerler her yıl değiştirilmektedir. Bu da bize Anapa kalesindeki askerlerin daimi olarak kalede kalmadıklarına bir misaldir [476].

Devlet Kafkas cephesinde önemli bir mevki olan Batum'u ve diğer kaleleri de tahkim etmekteydi. Bu cümleden olarak (2. S. 1234) 2 Aralık 1818 tarihli bir yazıda Batum limanında sekiz tonluk bir tabya inşaasına ve kalesi hakim bir durumda olmayan Trabzon limanını gerektiği zaman müdafa edebilmek için bu şehirde mevcut olan ve Üçüncü - Oğlu Konağı diye tanınan binanın yerine Mimar Tahir Efendi'nin yeni bir tabya inşası için harekete geçmesine ve ayrıca, Faş kalesine Mimar Mehmet Halife tarafından yapılacak keşif üzerine bir tabya inşaası emrediliyordu [477].

Diğer taraftan (1241) 1825 te Anapa muhafızlığına tayin edilmiş olan Hacı Hasan Paşa'ya yazılan bir yazıda, kabilelerin reislerine verilmek üzere 130 adet kürkle, 50 adet tüfeğin gönderilmesinin kararlaştırıldığı belirtiliyor [478], buna göre devlet muhtemel bir harp tehlikesi karşısında kabileleri silâhlandırma yoluna gidiyordu. 1826 yılında Rusya ile bazı anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olan hadiselerin akabinde Anapa, Anadolu'dan getirilen askerlerle muhafaza altına alınmıştır. Bu cümleden olarak (L. 1240) Mayıs 1825 tarihinde Anapa kalesinin muhafazası için Trabzon kazalarından toplanan 500 nefer askerin bir an evvel bulundukları yerden çıkarılarak mahalline gönderilmesi için emir mevcuttur [479]. Hattâ bundan evvel (S. 1239) Ekim 1823 tarihinde yine Anapa'nın muhafazası için Saruhan sancağında bulunan Gündüz aşiretinden lâzım gelen ve başbuğlarıyla birlikte 300 neferden 150 si affedildiğinden geri kalan 150 sinin gönderilmesi hakkında karar mevcuttur [480].

---

474) Zecriye, müskirattan alınan resim (vergi) hakkında kullanılan bir tabirdir. Zecr, arapça bir şeyi yaptırmamak demek olduğu ve içki kullanılması şeran yasak olduğundan, vergi alınmak suretiyle bir dereceye kadar olsun önünün alınması, yasak edilmesi düşünülmüş olduğu için bu tabir meydana gelmiştir. Diğer tabirler için, bak M. Z. Pakalın, Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözl. s. 649.

475) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 8858.

476) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7532.

477) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 8503.

478) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu, 12110.

479) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 7259.

480) Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, Nu. 21674.

Bu mevzîî misaller bize eskiden olduğu gibi, 1812 Bükreş andlaşmasından sonra da Anapa'ya maddî kuvvetin yine Trabzon ve havalisinden gönderilmiş olduğunu göstermektedir. Buraya kadar Anapa'daki askerî faaliyetlerden bazı misaller vermiş oluyoruz. Şimdi de Kafkasya'daki siyasî durumu açıklamaya çalışacağız.

KAFKASYA'DAKİ SİYASÎ FAALİYETLER

Yukarıda Rusların Bükreş anlaşmasının altıncı maddesi gereğince Anadolu ve Kafkasya'da zapt etmiş oldukları kaleleri Osmanlı Devletine teslim etmeleri gerektiğini belirtmiştik. Fakat bu meselede bazı güçlükler çıkarmışlardır. Nitekim, (11. M. 1229) 3 Aralık 1813 te Trabzon valisi Süleyman Paşa'dan gelen bir yazıda, Rusların tahliye etmeleri gereken Sohum, Anakara, Kemhal, Şekolit ve Görkület adındaki yerlerle, Kutates, Bağdatuk ve Şehriban kaleleri hakkında ne yapmak lâzım geldiğine dair bilgi isteniyordu.

Buradan anlıyoruz ki, Ruslar kendiliklerinden tahliye işine girişmek istemiyerek buralarda kalmak arzusundadırlar [481]. Ayrıca diğer bir husus ta tarihlerde Rusya'ya karşı menfî fikirlerle dolu olan Gürcülerin Ruslar'ı Gürcistan'dan zorla çıkarmak istediklerini tesbit ediyoruz. Mezkûr bölgedeki kumandanlardan devlet merkezine gelen arîzalarda, Rusya'ya yüz çeviren Açıkbaş hanı Saloman'ın da bu işte halka önder olacağı bildiriliyordu. Şöyle ki, 18 Mayıs 1814 tarihinde Saloman Han'ın ricali tarafından gelen bir mektupta Ruslar'ın zülmünden kurtulmaları için kendilerine yardım yapılacak olunursa sadakatla, fedakârlıkla, itaat ve hizmette hazır olduklarını bildiriyorlardı [482].

Diğer taraftan 1814 yılında Sohum beyi olan Gülşen Bey'in oğlu Sefer Bey'in Sohum'u Ruslara teslim ettiği gibi kendisinin de onların tabiyetine girdiği belirtilmektedir. Bunun üzerine Gülşen Bey'in büyük oğlu Sefer Bey'in babalığı Ahmet Ağa; şayet Sefer Bey'in suçu affedilirse kaleyi Ruslar'dan alarak Devlet-i Aliyye'ye teslim edeceğini açıklamıştır. Devlet te Ağa Ahmet'e yazdığı bir emirle, şayet kaleyi teslim edecek olursa Sefer Bey'in cürmünün af olunacağına dair

481) Başbakanlık Arşivi, H.H. 44615.
482) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 44615 G/I

bir fermanın çıkarılacağı karşılık olarak bildirilmiştir [483]. Bilahere Sohum'un Osmanlı Devletine teslim edildiğini tesbit edebiliyoruz.

Ayrıca (7. M. 1234) 7 Kasım 1818 tarihinde Çıldır alisinden gelen bir yazıda Acarlıların ve Ahıska ahalisinin çeteler teşkil ederek Rus arazisine hücum ettikleri bildirildikten sonra bu çetecilerin aynı zamanda Tiflis ve Açıkbaş kesimlerine de akın yaparak bir takım halkı esir aldıkları üzerinde duruluyor. Aynı vesikada, bu neviden çete faaliyetlerinin men edilmesi hususunda emir beklendiği belirtilerek, çete reisi olan Acaralı Ahmet Bey'in ahvali hakkında bilgi verilmektedir [484]. Bu çeşit akınların siyasî değeri Doğu sınırımızdaki, özel duruma dikkatimizi çekmesidir. Batı hudutlarımızda mezkûr tarihlerde böyle akınlara tesadüf edilmektedir.

Bu mevziî olayların yanında (9. M. 1235) 23 Haziran 1819 tarihinde Çıldır valisi Ali Paşa'dan gelen bir yazıda, Gürcülerle Ruslar arasında halen muharebe olduğuna dikkat çekildikten sonra bu münasebetle Türkiye'ye iltica edenler hakkında Rusların menfî tavır takındıkları açıklanarak Devlet-i Aliyye'ye iltica edenlere muavenet edilip edilmeyeceği hususunda bilgi isteniyordu [485]. Bu konuda şunu belirtelim ki, Osmanlı Devleti daima kendisine iltica eden bir başka millet mensuplarını muhafaza etmiştir. Ancak Ruslarla mücadele etmekte olan Gürcülere maalesef Osmanlı Devleti fiili bir yardımda bulunamamıştır. Hattâ (B. 1235) 14 Nisan 1819 tarihinde Gürcistan Beyleri, Açıkbaş racaları ve tavatlardan Çıldır valisi Ali Paşa'ya gelen mektuplarda, bu kimselerden Ruslarla yaptıkları başarılı savaşlardan bahsederek, daima Devlet-i Aliyye'nin hizmetine amade olduklarını bildirmelerine rağmen istifade tarafına gidilememiştir [486]. Ancak biraz önce de bahsedildiği gibi 1819 tarihinde Türkiye'ye iltica edenlerden İstanbul'da olanlarına tahsisat dahi bağlanmıştır. Durumun fazla güç olduğunu anlıyan Ruslar 1820 tarihinden itibaren Gürcü beylerine iyi davranmak suretiyle kendilerine bağlama yolunu tercih etmişlerdir. Bununla beraber yine de hürriyeti seçerek Osmanlı Devleti'ne sığınanlar çok olmuştur. Bunlar içerisinde beyler dahi vardır. Nitekim 1820 tarihinde Gürcü beyleri ve bu arada Davithanzâde Vahtang ve

483) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44567 a.

484) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44596.

485) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44704.

486) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 7584.

Keyhüsrev'in adamları ile birlikte İstanbul'a geldikleri ve kendilerine maaş tahsis edildiğini öğreniyoruz [487].

Osmanlı Devlet'i Gürcistan işleri ile uğraşırken Osmanlı - Rus hududu olan Kuban nehri sınırında da bazı hadiseler olmaktaydı. Nitekim Kuban nehrini geçerek Rusya'ya çapul yapan Çerkes, Abaza kabileleri, yeniden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında diplomatik yönden yazışmalara sebep olmuşlardır. Bu maksatla 29 Eylül 1813 tarihinde Rus hudud komutanlarından Trabzon valisine ve Anapa seraskerine gelen bir Rusca mektupta Kuban nehrini geçen Nogay halkı mütecavizlerinin menedilmesi isteniyordu [488]. Bunun üzerine Anapa muhafızı bulunan Seyit Ahmet Paşa, tertibat almışsa da ancak (21. C. 1231) 20 Nisan 1815 tarihinde halkı yani kabileleri bir araya toplamayı başarabilmiş [489] ve kabilelerin tekrar Devlet-i Aliyye'nin emrinde oldukları, onun sulhu aktettiği Rusya'ya tecavüz etmeyeceklerine dair söz alınmıştır. Ancak kabileler buna rağmen bazı hususlarda kendilerini yine hür hissetmektelerdir. Bunu fırsat bilen Rusya da daima şikâyet konusu bulmakta gecikmemiştir. Hele bilhassa kabilelerin tekrar Devlet-i Aliyye'ye bağlı kalacaklarını ifade etmeleri, burayı hakimiyeti altına sokmaya çalışan Rusya'nın işine yaramamıştır. Hattâ bunu açıklıyan bir yazıyı (17. B. 1231) 1 Mayıs 1815 tarihinde Seyit Ahmet Paşa İstanbul'a göndermiştir. Bu yazısında, Çerkes ve diğer kabilelerin, Devlet-i Aliyye'ye bağlı olmalarının kendisi tarafından teminini hazmedemeyen Rusya'nın bu yüzden şikâyetlerini arttırdıklarını belirttikten sonra buna rağmen gayretini kırmıyarak çalışacağını belirtiyordu [490]. Fakat ne yazık ki devlet, Seyyit Ahmet Paşa'nın faaliyetlerini destekliyememiştir. Yukarıda belirtildiği gibi daha ziyade mevzîî bir takım tedbirler almakla vakit geçirmiştir.

Ruslar 12 Kasım 1817 (1. M. 1233) tarihinde Anapa muhafızlarından alınan bir yazıdan da anlaşılacağı gibi bu tarihlerde Çeçenlerle muharebe halindeydiler ve onları egemenlikleri altına sokmaya muvaffak olmuşlardı. Aynı tarihlerde Dağistanı da istilâ eden Rusların İranla gizli münasebetlerde bulunduğuna şahit olunmuştur. Bizzat Çar'ın kardeşi de kuzey ve doğu Kafkasya'da bir tahkik gezisine çıkmıştır [491]. Rusların Kafkasya'daki bu faaliyetleri Osmanlı Devletinin

487) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44603, 35300.
488) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44615.
489) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44558 F.
490) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44584.
491) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44595.

dikkatinden kaçmamıştır fakat, içerisinde bulunduğu kötü durum onu canlı ve fiili bir harekete geçmekten men ediyordu. Bu meyanda dünyanın birçok yerinde görülmemiş bir mukavemeti Dağistan, dolayısıyle Kafkasya'da görüyoruz. Birçok defalar Ruslar tarafından kanlı yenilgilere uğratılan Çeçenler tekrar mukavemete geçmişlerdir. Her mücadelede Ruslara büyük kayıplar verdiren Çeçenlerin (1234) 1818 tarihinde yine Rusları yendiklerini görüyoruz. Ne yazık ki gerçek yardımdan uzak ve daima muharebeye yetecek kadar kuvvet ve kudretleri yoktu. Bu maksatladır ki Dağistan ve Çeçen ahalisi adına Hacı Kurban isminde birini Devlet-i Aliyye'den yardım istemeye göndermişlerdir [492]. Rusların Çeçenlerle olan muharebelerini ayrı bir bölümde anlattığımızdan burada sadece devletin bu durumu, Anapa muhafızlığı vasıtasıyle de haber aldığını işaret etmekle yetineceğiz.

Ruslar bir taraftan Çeçen ve Dağistan'da muharebeler ederlerken bir yandan da Osmanlı himayesinde bulunan Abazalar arasında fesatlık tohumlarını ekiyorlardı. Bu durumu (3. B. 1236) 7 Nisan 1820 tarihinde Anapa muhafızı Ahmet Paşa'nın açıklamasından öğreniyoruz [493]. Bununla da yetinmeyen Rusya'nın Dağistan'da yaptığı gibi Faş civarındaki ormanı kaldırarak oraya kale ve pazar yapmak niyetinde olduğunu Faş muhafızı bulunan Mehmet Bey'in mektubundan öğrenmekteyiz [494].

Bu olayların ceryanı esnasında yukarıda belirtildiği üzere Sohum kalesini Ruslara teslim eden Sefer Bey'den sonra burayı Ruslar'dan almak isteyen Arslan Bey'in Ruslarla bir çok muharebeleri olmuştur. Nihayet yine Abaza ve Çerkes kabilelerinin yardımından istifade eden Arslan Bey, Sohum'un etrafını tamamen zaptederek kaleye kadar gelmiştir. Ancak kaledeki Rus subayı: «Ben emir kuluyum, devletiniz yazsın devletimden bana bir emir çıkartsın» demesi üzerine bu yoldan hareket edilerek kale bilahere alınmıştır [495]. Şunu da belirtmek yerinde olacaktır; Sohum muhafızı tayin edilen Arslan Bey Ruslara karşı hayli başarılı çete savaşları yapmıştır. (5. S. 1240) 30 Eylül 1824 tarihinde bizzat Arslan Bey'in Trabzon valisi Hasan Paşa'ya yazdığı bir arîzada düşmanın muhtemel taarruzuna karşı koyabilmek için mühimmat istediği ve Rusya'ya meyletmiş olan Abazaları tekrar kendi

492) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44601.
493) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44551 - 1
494) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 40990.
495) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44568.

tarafına döndürdüğü açıklanıyordu[496]. (7. Ra. 1241) 22 Eylül 1825 tarihli Erzurum valisi Galip Paşa'nın yazısından da Dağistan hanlarından Arslan Han'ın Ruslarla müzakereye yanaşmadığından bahisle Dağistan hakkında bilgi veriyordu. Hattâ Arslan Han'ın Ruslara karşı giriştiği muharebelerde kazandığı başarıların Rusları telâşa düşürdüğü, üzerinde de duruluyordu. Yine 1823 tarihinde Çeçen'de sayılır zat olan Gazi Muhammed tarafından Mehmet Efe isminde bir elçi Osmanlı Devletine gelerek Çeçenistan'daki madenleri işletmek için adam yani madenci ustası istemiştir[497]. Bu ve yukarıdaki bilgi bize Dağistan'daki Çeçen ve Lezgilerin son olarak Rusya'ya açtıkları kurtuluş savaşları esnasında da Osmanlı Devletiyle münasebetlerini kesmediklerini göstermektedir.

KABARTAYLARDAN OSMANLI DEVLETİNE İLTİCA EDENLERİN DURUMU

Rus topraklarına dahil edilen Kabartaylar'dan ise yer yer kaçarak Devlet-i Aliyye'ye iltica eden kimseler olmuştur. Bu hususta Anapa muhafızı olan Seyyit Ahmet Paşa'dan (23. Ra. 1238) 8 Ocak 1823 tarihinde gelen bir arîzada, Kabartay ahalisi Rusya ile harp ederek bizzat kendi kuvvetleriyle hudutları geçip Devlet-i Aliyye toprağına geldikleri belirtildikten sonra bunların İstanbul'a gitmek istedikleri, fakat kendilerine bu hususta müsâde edilmeyerek arz ve mahzarlarını Salih Çavuş ile göndermiş olduğunu açıklıyordu[498]. Kabartay halkının Devlet-i Aliyye'ye iltica etmeleri üzerine huduttaki Rus memurları Anapa muhafızlığına ve bilhassa hudut boylarına tecavüzkâr hareketlerde bulunmuşlardır. Anapa muhafızı Ahmet Paşa'nın bununla ilgili olan şukkasında; «Türkiye'ye iltica etmiş olan Kabartay kabilesine karşı bu tarafta Rus memurlarının tecavüzkâr hareketleri olmuştur. Bundan dolayı İstanbul'daki Rus elçisi nezdinde teşebbüste bulunulması» isteniyordu[499].

Bu olay Ahmet Paşa'dan sonra Anapa muhafızı olan Trabzon valisi Hasan Paşa zamanında da devam etmiş ve Kabartay halkının himaye edilmesi için Rus elçisi nezdinde teşebbüste bulunulması husu-

496) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36549, 36571.
497) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44553 A.
498) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43654 - 100.
499) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43107.

sunda ısrar ediliyordu [500]. Esasen Rus zulmü altında inleyen Kabartay halkı daima Ruslarla çete muharebesi yaparak ilk fırsatta da Türk topraklarına sığındıkları malûmdur. Bu cümleden olarak Anapa muhafızı ve Trabzon valisi Hasan Paşa'nın (23. R. 1241) 6 Kasım 1825 tarihinde alınan yazısında Rus generallerinin hudut kabileleri üzerine hücum ederek mağlup olduğu haberinin alındığı ve Kabartay'dan birkaç yüz hanenin beri tarafa geçtiği açıklanıyordu [501].

1822 - 1825 TARİHLERİ ARASINDA ANAPA VE CİVARINDA YAPILAN İŞLER

1822 - 1825 tarihleri arasında Anapa ve civarındaki işleri şu şekilde sıralayabiliriz :

Evvelâ (5. Ş. 1238) 8 Kasım 1822 tarihinde Anapa muhafızı olan Seyyid Ahmet Paşa'dan sedarete gelen kayimede Anapa kalesinde bulunan muhafızlarla kalenin müdafaası kabil olmadığından Çerkes ve Abazaların da kale içerisinde müdafa muharebesi yapamıyacaklarından bahsedilerek duruma çare bulunması isteniyordu. Çünkü bu tarihlerde Rusların bilinen hazırlıkları bizi dikkatli olmaya zorlamaktadır. Bundan dolayı kalenin muhafazası için Canik, Trabzon ve Kastamonu Sancaklarından birinin kendisine verilmesini talep ettiği gibi, bu alındığı takdirde de başka mahalden güzide asker tertip edilerek Anapa'ya gönderilmesini arzetmektedir [502]. (5. Ca. 1239) 7 Şubat 1824 tarihli diğer bir yazısında Ahmet Paşa Anadolu'dan muhafız toplaması meselesine yeniden dikkati çektikten sonra, kalenin buğday ambarlarının tamirine ve mühimmat gönderilmesine ehemmiyet verilmesini istemektedir. Devamla da, Rus donanmasının Anapa açıklarında dolaşmakta olduğundan dolayı da emrine bir birlik gemisinin verilmesi hususunda ısrar etmektedir [503].

Sekiz seneye yakın bir zaman Anapa muhafızlığında bulunan Ahmet Paşa'nın faaliyetleri de tatmin edici olmadığından kendisinin aşağıda özetini verdiğimiz bir vesikada anlaşılacağı gibi başka yere naklini istediğini görüyoruz. Bu arîzasında Ahmet Paşa kabilelerin bazılarını elindeki hediyelerle celbettiği halde, bazılarına hediye yetiş-

500) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43104.
501) Başbakanlık Arşivi, H.H. Nu. 31452 A
502) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44155 A - B.
503) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 33888.

tiremediğinden onların düşmanlığını celbettiği üzerinde duruyordu. Durum az sonra genel bir isteksizlik dolayısıyle bütün kabilelerin Paşa aleyhine dönmesini intaç ediyor. Hattâ Paşa'ya dargın olan kabilelerin kale muhafızlarını dahi iyi karşılamamalarına sebep teşkil etmiştir. İşte bundan dolayı bir türlü tam bir birlik kurmak da mümkün olamıyordu. Ahmet Paşa'nın bu açıklaması teftiş için Anapa'ya gönderilen Gedikli Seyit Ahmet Ağa'nın raporundan da anlaşılmaktadır [504].

Ahmet Paşa; kabilelerin keyfi hareketlerine mani olamıyacağını anladıktan sonra onlardan rehin alma yoluna geçmiştir. Bilhassa Rus topraklarına akınlar yapmamaları için baş vurduğu bu tedbirlerin önceleri iyi netice vermiş olduğuna şahid oluyoruz. (22 B. 1240) 15 Kasım 1824 tarihinde Ahmet Paşa, Anapa muhafızlığından alınarak yerine Trabzon valisi Hasan Paşa uhtesinde Trabzon valiliği kalmak suretiyle Anapa muhafızı tayin edilmiştir. Fakat Hasan Paşa kendisi gitmeyerek Abdullah Paşa'yı Kaymakam nasbederek 1500 neferiyle Anapa'ya göndermiştir [505]. Anapa muhafızlığından af edilen Ahmet Paşa da yanında tuttuğu rehinleri bıraktığından Çerkesler yeniden Rus topraklarına akına başlamışlardır. (13. Ca. 1240) 3 Şubat 1825 tarihinde Anapa muhafız kaymakamı Abdullah Paşa'dan alınan yazıdan şu bilgi mevcuttur; önceleri Çerkeslerin hududu geçerek Rus ahalisini gasbetmeleri karşısında aynı şekilde Rusların mukabelede bulunmaları üzerine sabık Anapa muhafızı Seyyit Ahmet Paşa ile Rusya murahhası Yermolof arasında yapılan muhabere sonunda Ahmet Paşa tedbir olarak Çerkeslerin tecavüzatta bulunmamaları için onlardan rehin almıştı. Ancak Ahmet Paşa'nın Anapa muhafızlığından azli üzerine bu rehineleri bıraktığından Çerkesler yine tecavüzata başladıklarından hayli güçlükler ortaya çıkmıştır [506]. Bu konuyla ilgili olarak Rus Generali Minof'tan Anapa muhafızı Kaymakam Abdullah Paşa'ya gelen cevabı bir yazıda; General Rusların silâh kullanmalarına Kabartay kabilelerinin sebep oldukları ve Kabartaylıların Ruslar'dan aldıkları mallarla birlikte esirleri teslim ettikleri an, Rusların Kuban nehrini geçmiyeceklerine dair taahhüt veriyordu [507]. Rus generalinin ifadesinden de anlaşıldığı gibi Ruslar bu neviden hareketleri bahane ederek Çerkes kabilelerine baskı yapmaktaydılar. Nitekim 31 Ağustos

504) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 33888 E, A, B.,
505) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 33803.
506) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 22616 G.
507) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44592 J.

1825 (15. M. 1241) tarihinde Anapa muhafız kaymakamı Abdullah Paşa'dan Sadaret'e gelen arîzadan, Abaza, Çerkes ve sair kabilelerin Rus zulmü karşısında perişan oldukları belirtilerek kendilerinin İstanbul'a durumlarını Padişah'a arzetmek üzere hareket etmiş olduklarını işaret ediyordu. Abdullah Paşa aynı zamanda yazısında, Rusların Çerkes ve Abaza kabilelerine yaptıkları bu baskınların sulha aykırı olduğunu Rus generaline yazmışsa da, Rus generalinden bir cevap alamadığını da belirtiyordu [508].

Bizzat kabileler hazırladıkları mahzarlarında muavenet edilmesini diliyorlardı [509]. Özellikle bu yazılarında, bundan böyle haklarında muavenet olunmaz ve halleriyle bırakılırlarsa az vakitte cümlesinin mahv ve perişan olacaklarını açıklayarak yakın bir zamanda Çerkesistan'a yeni palanga ve kaleler inşa edilmesini, ayrıca bu bölgeye yeni bir nizam ve usül ittihaz kılınmasını ve Çerkesistan'ın idaresindeki aksaklıklardan dolayı uğradıkları bu haksızlıklara son verilmesini istiyorlardı [510]. Nihayet yukarıda belirtildiği gibi, dileklerini bizzat İstanbul'da anlatmak istemeleri üzerine bir gemiye bindirilerek evvelâ Trabzon'a gönderildiler. Trabzon valisi ve Anapa muhafızı bulunan Hasan Paşa da bunları İstanbul'a sevketmiştir. İstanbul'a inen temsilciler durumlarını arzettikten sonra net bir cevap alamadıklarından meyusen geri dönmüşlerdir. Diğer taraftan (23. R. 1241) 6 Kasım 1825 tarihinde Anapa muhafızı Hasan Paşa'dan sadarete gelen bir arîzada Çerkes ve Abaza kabilelerinin Ruslar'dan şikâyetleri üzerine, burada, Anapa tarafında baharda istihkâm inşa etmek üzere kıştan tedarike başladığı, bunun için de bir mühendis halifesinin gönderilmesini arzetmektedir [511].

KABİLELER ARASINDA MÜSLÜMANLIĞI KABUL ETMİYENLERİN YENİDEN MÜSLÜMANLIĞA DAVETLERİ

Kafkasya'daki Osmanlı tutumu gözden geçirilirken kabileler arasında yapılan tahkikat sonunda, Ferah Ali Paşa zamanında girişilen teşebbüsle bir kısım kabileler İslâmiyeti kabul etmişlerse de bir kısım-

508) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44592 G.
509) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44592 E.
510) Lütfi Efendi, Tairih-i Lütfi, İstanbul 1990, C. I, s. 125.
511) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 31452.

larının hâlâ eski adetleri üzere oldukları meydana çıkmıştır. Bilhassa eski adetleri icabınca çoğu mecusi ayini üzerine israr ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca işleri güçleri çapulculuk ve hırsızlıktan geri durmamaktı. Bu cümleden olarak Anapa sahillerine düşen gemileri gasp ve garet ederek emniyete manî oldukları ileri sürülüyordu. Hattâ bundan dolayı havaliye gelen ticaret gemileri evvelemirde Anapa'ya gelip oradan kılavuz ve muhafız almadıkça hareket etmemeleri daha önceden bildirilirdi. Bu durum Çeçenzâde Paşa tarafından Devlet-i Aliyye'ye rapor edilince [512], bir nevi tedbir almak üzere İstanbul'da gemilerin reislerine yukarıdaki durum anlatılmıştı. Aynı zamanda Trabzon valisi olan Hasan Paşa'nın vazife yeri olan Anapa'ya gitmesi de kararlaştırıldığı gibi Hasan Paşa'nın kabileleri toplayarak kendilerine Padişah'ın fermanını vererek yeniden müslüman olmayanları müslümanlığa davet etmesi de uygun görüldü. Bunun için de 16 adet hükm-i şerif yazılarak taraf-ı fetva penahiden tasdik kılındıktan sonra yerlerine gönderildi [513]. Ferman gönderilen kabileler şunlardır: Bjeduğ, Şapsığ, Çerakiseden, Hatukay, Abaza'dan, Abazek, Çerakiseden Mahoş, Çerakiseden Temirkuey, Gerkini, Karaçay, Kabartay, Besni, Alnıkesik, Cane. Bir taraftan Hasan Paşa'nın kabileleri toplayarak itaat altına alması emredilirken, diğer taraftan da fermanların yazılması Çerkes - Kabartay ve Abaza kabilelerini Osmanlı Devletine yeniden dinî ve siyasî bakımdan kuvvetle bağlamaya kâfi geldi. Nitekim Hasan Paşa birçok kabileleri Anapa'ya davet ederek Rus hududuna akın yapmıyacaklarına ve Devlet-i Aliyye'ye sadık kalacaklarına dair kendilerinden söz almıştı. Bununla ilgili olarak (25. R. 1242) 28 Ekim 1826 tarihinde Anapa muhafızı Hasan Paşa'dan sadarete gelen bir kaimede bilcümle kabailin bey ve özdenleri davet olunup Anapa'nın dışında çadırlar kurularak ve iaşe edilerek üç ay müddetle müzakere ve müşavere olunup bazı hainlerden mâda ekserisinin Devlet-i Aliyye'ye söz verdikleri açıklanıyordu [514]. Üç aylık müzakerelerden sonra şu kabilelerden devlete sadık kalacaklarına dair akitname alınmıştır: Bağ, Cane, Besni, Alnıkesik, Mahoş, Barakay, Natukaç, Kazılbekit, Bjeduğ, Şegerey, Gerkini, Şapsığ, Karaçay, Nogay, Hatukay ve Kabartay [515]. Bununla beraber bazı yalı boyundaki kabileler devlete sadakat üzere olmadıklarından eski adetleri gerekince çapulculuk yapmakta

512) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44590 D/1
513) Lütfi Efendi, aynı eser, C. I, s. 231 - 233.
514) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44569 H.
515) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44590 P, S, S, T.

devam etmişlerdir. Yalnız 28 Ekim 1826 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre Hasan Paşa yalıboyundaki bu kabilelerden Anu ve Şaşe kabilelerinde bazı hediyeler vermek suretiyle devlete bağlılıklarını sağlamıştır [516]. Diğer taraftan Rus hudutlarında kaleler inşa edilmesi için kabilelerin verdikleri arzuhaller üzerine Hasan Paşa'nın delâletiyle gerekli hazırlıklara başlanacağını biliyoruz. Ancak Hasan Paşa'nın delâletiyle gerekli hazırlıklara başlanacağını biliyoruz. Ancak Hasan Paşa'nın yaptığı tahkikat sonunda (26. R. 1242) 28 Ekim 1826 tarihli yazılarıyla durum şu şekilde açıklanmaktadır: «Rus hudutlarında kaleler inşaasını iltimas etmişlerse de bizzat yapılmasını istedikleri yerler gezilip te görüldüğünde, bu kalelerin fazla masraf ve muhafıza ihtiyaç gösterileceği anlaşılmıştır. Fakat Soğucak ve Gelincik limanlarını muhafaza için iki ufak kale yapılması muvafıktır» deniliyordu [517].

Bir taraftan bu meselelerle uğraşılırken bir yandan da Anapa'ya muhafız celbetmek hususu da ele alınmıştır. Bunun için ilk olarak Trabzon ve civarından asker toplanması cihetine gidilmiştir. Fakat buradan getirilecek askerlerin fazla masraflı olması dolayısıyle 1826 yılında Hasan Paşa Anapa civarındaki kabilelerden 30.000 kadar kimsenin askere alınması tarafını tercih etmiştir [518]. Hattâ (25. B. 1242) 23 Şubat 1827 tarihli bir şukkasında: Çerkes ve Abaza kabileleri verdikleri söze sadık kalırlarsa devletin 150.000 den fazla hassa askeri olacağını belirttikten sonra kabilelerin beylerine hükümet tarafından maaş bağlanacağına dair söz verildiğini ilâve ediyordu [519].

Fakat şu açıklamayı yapmak lâzımdır ki, ne kabileler askere yazdırılabilmiş, ne de askerlik dışında onlardan gereği kadar faydalanılmıştır. Bununla beraber ileride açıklanacağı gibi 1828 - 1829 harplerinde kabileler Ruslara karşı klasik harp usulleri olan ani baskınlar yapmak suretiyle haylice faydalı olmuşlardır. Ayrıca Hasan Paşa'nın Çerkesleri bir nizama sokması, bilhassa askeri hususlarda talime tabi tutulduktan sonra Rusların dikkatini çekmiştir. Kafkasya'daki kabileleri emri altına almak istiyen Rusya, derhal İstanbul'daki elçisi vasıtasiyle bazı Çerkes kabilelerinin Anapa valisi tarafından top ve silah talimine tabi tutulduktan sonra Ruslara karşı akınlar yapmalarını teşvik

516) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. (44590 O. V.) N. G. F. U. B. C. D. E.
517) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44569 C.
518) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43831.
519) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44590 L.

ettiğini ileri sürerek bundan vazgeçilmesini beyan eder. Rusya bu arada elçisine Anapa valisinden Rus ticaret gemilerinin Anapa ve havalisinden geçirilmemesi ile ilgili olarak kabilelere telkinlerde bulunduğunu da ayrıca bildirerek buna son verilmesini talep etmesi hususunda emir verir. Hariciyemiz durumu inceledikten sonra kabilelerin talim ve terbiyeye tabi tutulmalarının Rusyayı ilgilendirmiyeceğini belirtmiş, ancak ticaret gemilerine herhangi bir hücumun yapılmaması için mezkûr valiliğe gerekli talimatın yazılacağını cevaben açıklamıştır [520].

Bu hususta (15 R. 1243) 7 Ekim 1827 tarihinde Trabzon valisi ve Anapa muhafızı Hasan Paşa'nın bir takririnin özeti şöyledir: «Çerkesistan sahillerinde Rusya'nın ticaretine mani olduğu hakkında Rus sefirinin yazmış olduğu şikâyet yersizdir. Şöyle ki: Bendenizin hareket tarzı Rus ticaretine mani olmak şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira benim gayem, Rus ticaretine mani olmak değil, Gelincik limanında Çerkesleri aldatmak için gelip, güya tuz ticareti yapan Rusları bu işten men etmekti» [521]. Anlaşılıyor ki Ruslar bunu fırsat bilerek harekete geçmişlerdir. Fakat netice alamadılar. (21 Ra. 1243) 12 Kasım 1827 tarihli başka bir yazısında da Hasan Paşa ilk fikirlerinden vazgeçerek yukarıda belirttiğimiz gibi kabilelerden hassa askeri temin etmenin imkânı olmadığını belirtiyordu. Paşa, nizam ve intizam altında olmak imkânsız diyor ve bunun üzerinde ısrar ediyordu [522] Bir Aralık 1827 yılında Çerkes beylerinden Sefer Bey'le Biskay Bey Bâb-ı Âlî'ye celbedilerek Anapa ve havalisi hakkında kendilerinden bilgi istenerek bunların ne şekilde müdafaa edileceği sorulmuştur [523]. Sefer Bey'in, bununla ilgili olarak verdiği takririn de, Şapsığ kabilelerinin dörtte üçü mûti ve müslüman, az bir kısmı muhaliftir. Anapa kalesi şayet askerlerle takviye edilirse bütün kabilelerin, hattâ Dağistan tarafından olan Avar, Çeçen, Nogay ve Andirey halkı dahi tamamen iltihak edecektir. Dağistan beylerinin Devlet-i Aliyye yanında savaşmaları için de onlara gerektiği kadar kürk, şal gibi hediyeler gönderilmelidir [524]. Bunun üzerine durum Anapa muhafızlığına bildirilir. Muhafız Hasan Paşa da ilk önce Soğucak, Gelincik kalelerinin tamiri ile, Şuşa ve Keçi'ler sahiliyle Kuban nehrinin Osmanlı hududu tarafına, palangalar yapılmasını ileri sürer. Bunun için de kendisine ve yanın-

520) Lütfi Efendi, aynı eser, C. I, s. 232 - 233.
521) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 46028.
522) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44562.
523) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44564.
524) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 44583.

dakilere gerekli emrin verilmesini talep ettiği gibi, maiyetine iki tabur asker verilmesinin elzem olduğuna dikkati çekiyordu. Bu konuda yine de yeteri kadar tedbir alınmamış olduğunu, Ruslar'ın Kafkasya'daki (1244 - 1245) 1828 - 1829 harbindeki başarıları ortaya koyuyor.

1827 - 29 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI - DAĞİSTAN MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti (1243) 1827 tarihinde yeniden Dağistan'la sıkı münasebetlere başlamıştır. Nitekim (23 R. 1243) 14 Kasım 1827 tarihinde Dağistan'dan sefaretle gelen Ali Efendi, Moskov'lunun Dağistan'a saldırmasından dolayı iane talep etmekte ve Dağistan halkının Devlet-i Aliyye'ye bağlılığını bildirmekte idi [525]. 13 Kasım 1827 tarihinde de aynı istekleri Nusal Han'ın bir mektubu İstanbul'a gelmiştir [526] Ayrıca 1827 tarihinde Dağistan hanlarından olup, sünni mezhebine mensup bulunan Hatem Han'ın Erzurum'a geldiğini tesbit edebiliyoruz. Kendisine lâzım gelen yakınlık gösterilmiş ve emrine de bir konak tahsis edilmiştir. Galip Paşa mührünü taşıyan bir tezkerede Hatem Han'a maaş bağlanması için teşebbüse geçildiği bildirilmektedir. Bu arada Şemhal Han'ın yeğeni Amalat Han da Trabzon'dan deniz yolu ile İstanbul'a gönderilmiştir [527]. Ancak şunu belirtelim ki bu neviden elçilerin çok defa yardım talebiyle Devlet-i Aliyye'yi ziyaretleri fiili bir yardımı gerçekleştirememiştir.

GÜRCİSTAN OLAYLARI

Yukarıda bir aralık temas edildiği üzere, Rusya'nın İran'la mücadelesi esnasındaki bu mücadele, 1812 tarihinde başlamış, aralıklarla 1828 Türkmençayı anlaşmasına kadar devam etmiştir. İran müteaddit defalar Osmanlı Devleti'nin de hıristiyan bir devlet olan Rusya'ya harp açmasını ve böylece iki müslüman devletin müşterek hareketi halinde mezkûr düşmanın mağlûp edileceğini belirtmişti. Nitekim bu maksatla İran kumandanlarından Hasan Han tarafından 1826 tarihinde Mirza Ağabek, yanında beş kişilik bir heyetle Çıldır valisi Hakkı Paşa'-

525) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 34931.
526) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 34931 - A.
527) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36159.

ya gelerek bu hususu belirttiği gibi, İran'a yardımda bulunan bazı kabilelerin Devlet-i Aliyye tarafından cezalandırılmalarını tenkid etmiştir [528]. Gerek bu elçiye ve gerekse Hasan Han'ın mektubuna verilen cevaplarda Osmanlı Devleti'nin tarafsız olması münasebetiyle, her iki devlete de yardımda bulunmayacağına işaret edilmekteydi. Esasen mezkûr tarihte İran, Gürcistan'da bazı askerî ve gizli faaliyetlerde bulunduğu gibi, buraya habersiz soktuğu harp malzemesi ile tahripler yapıyordu [529].

Devlet-i Aliyye, Ruslar'ın İran'a Tiflis'teki askerlerini sevketmesinden dolayı boşalan bu bölgede ayrıca İran'ın tahriplerini de nazarı dikkate alarak Gürcistan'da ilk zamanlar bir faaliyet göstermek istemişse de bilahere bunu tatbik edememiştir. Halbuki aynı anlarda Çıldır valisi Hakkı Paşa'nın Erzurum valisine gönderdiği bir mektubunda Tiflis ve Açıkbaş ahalisinin Devlet-i Aliyye'ye himayesini istediklerine dikkati çekiyordu [530].

Diğer taraftan 1827 yılında Gürcistan'daki olaylar daha ehemmiyetli bir hal almıştır. (13 R. 1243) 5 Ekim 1827 tarihinde Çıldır valisi İsmail Hakkı Paşa'dan Erzurum valisi Galip Paşa'ya gelen bir yazıda Gürcistan'ın Gürye sancağı zabiti Mamya öldüğünden ahalinin Rusya'nın tayin edeceği memura itaat etmemek için anlaştıklarını açıklıyordu. Zaman zaman Rusya'ya baş kaldıran Gürcülerin bu hareketleri genellikle Ruslar tarafından bastırılmıştır. Fakat buna rağmen rağmen esareti kabul etmiyenlerden Devlet-i Aliyye'ye sığınanları tesbit edebiliyordu [531]. (11 Ca. 1243) 31 Aralık 1827 de Van muhafızı İshak Paşa'dan Galip Paşa'ya gelen bir yazıda Tiflis hanı İrakli Han'ın oğlu Vali Han'ın Van'a gelerek delalet ettiği bildirilerek Rusların taleplerinden uzak tutmak için Erzurum'a gönderildiği açıklanıyordu [532]. Çıldır beylerbeyi Rüştü Paşa'dan (29 M. 1243) 15 Mayıs 1826 tarihinde gelen yazıda Güril tarafındaki Gürcülerin Ruslara mukavemete devam ettikleri gelen belirtildikten sonra imkânsız kaldıkları takdirde Türkiye'ye iltica edeceklerini açıkladıklarına dikkati çekiyordu [533]. Devlet-i Aliyye Güril tarafındaki bu karışıklıktan istifade etmek için Çıldır valisi Ahmet Rüştü Paşa vasıtasiyle, Davit Han'ın annesi Sof-

528) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 21863 B.
529) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 21863.
530) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 21863 D.
531) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36165 A.
532) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36165 B.
533) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36613 İ.

ya'ya Gürillik fermanından vermiştir. Bunun üzerine Sofya'ya gönderdiği bir mektupta Gürillik fermanından dolayı teşekkür ettikten sonra Devlet-i Aliyye'ye sadık kalacağını bildirir [534]. Sofya'ya Gürillik fermanının verilmesi Gürgi ve Zavar beyleri tarafından da iyi karşılanmış ve bu beyler Osmanlı Padişahına gönderdikleri mektupta memnuniyetlerini açıkladıktan sonra Gürcistan'dan Rusları atmaya çalıştıklarını belirterek altın ve gümüş mühürlerle silah ve para yardımı yapılmasında ısrar etmektedirler [535]. Bu aralık Göril hakimesi Dudu Pal'dan gelen bir mektupta da Keyhusrev'in kardeşi Davut'un (Sofya'nın oğlu olup dolayısıyle Güril Han'ı fermanını almıştır) Trabzon'a giderek asker istediği belirtilerek, devamla; «Hükümet imdat edecekse Güril'e etsin, Davut'un (Davit) ne hükmü ve ne de nüfuzu vardır. Güril bana tabidir» diyerek Rusya'nın harp tedbirleri aldığını açıklamıştır [536]. Dudu Pal'ın ayrıca Ahmet Paşa'ya gönderdiği bir yazısında, mühimmat ve cephane istediğini öğreniyoruz [537]. Rusya'nın Gürcistan'dan askeri kalmadığı ve Dağistan'la Çerkes tarafında çok meşgul olduğundan dolayı kendisine şayet Acaralı Ahmet Bey ve Zivanalı Ali Bey yardıma gönderilecek olunursa Gürcistan'ı kolayca zaptedebileceğini belirtiyordu [538]. Görülüyor ki, Gürcistan'da da tam bir birlik yok, muhtelif beyler ayrı ayrı görüşlerle hareket ederlerken düşünce noktaları şahsîdir. Nitekim 1828 - 1829 harplerinde Devlet-i Aliyye Rusya ile harp halinde olduğu halde Gürcistan'dan açık bir yardım görmemiştir.

Osmanlı Devleti bu durumu artık anlamış olduğu içindir ki, Gürcistan'dan gelen bu haberlere ikinci derecede önem vererek hudut boylarını takviyeye dikkat etmiştir. Hattâ bu arada Çıldır beylerbeyi Ahmet Rüştü Paşa'dan gelen yazıda, Rusya'nın Ahılkelek taraflarında bulunan askerlerinin çim, şarampol ve hendekler kazmak suretiyle yapılan tahkimatlar içerisine yerleştirildikleri gibi yeni getirilen toplarla da takviye edildiklerine dikkat çekiliyordu [539].

Anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti bir taraftan Güril taraflarına nüfûz etmeye çalışırken diğer taraftan bizzat casusları vasıtasiyle Rusların Doğu sınırındaki harekâtını kontrol ediyordu. Bu maksatladır

534) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 29329 G.
535) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 29329 K.
536) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36613 C.
537) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36613 H.
538) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42796.
539) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 36613 N.

ki, Hasan Paşa'ya yeni emirlerle birlikte Trabzon eyaleti, Faş kalesi muhafazası Gönye sancağı, Canik muhassılığı, Anapa ve yakın kaleler muhafızlığı yanında kabileler ve kavimler nezaretçiliği tevcih edilerek mümkün mertebe kuvvetlerin bir elden toplanmasına itina ediliyordu.

Nihayet devlet 1828 yılında Rusya'nın baskıları karşısında mukabil bir harekette bulunmak zorunda kalarak belirtileceği gibi harbe karar verdi. 1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne anlaşmasında Osmanlı Devleti bu harpte bütün Kafkasya'yı kaybettiğinden dolayı, harbin sebep ve safhaları üzerinde durmayı uygun buluyoruz.

3 — 1828 - 1829 OSMANLI - RUS HARBİ VE RUSLARIN KAFKASYA'YA YERLEŞMELERİ HARBİN SEBEPLERİ :

Osmanlı Devletiyle Rusya'nın harp haline gelmelerini sağlıyan sebeplerde, Doğu Anadolu, dolayısıyle Kafkasya ile ilgili kesin bir husus yoktur. Bu harbi doğuran sebepler arasında daha ziyade Yunan meselesi gelmektedir. Yunan meselesinin çıkışı 1821 Mora ihtilâliyledir. Mora ihtilâli Günay Amerika'daki olayların seyri ve bunlar karşısında İngiltere'nin takındığı tavırla sarsılmaya yüz tutan Avrupa birliğini iyice endişeye sokmuştur. Avrupa'nın birçok yerlerinde Yunan asillerine karşı duyulan sempati büyük devletlerin tavrı hareketlerini büsbütün değiştirdi. Rusya ise bu olayı iç siyaset düşüncesiyle sevk ve idare edilmeyen devlet işlerinde kuvvete müstenit bir siyaset gütmeye ve böylece Mukaddes İttifak'a arkasını çevirmeye vesile ittihaz etti. Balkanlardaki Hıristiyan milletlerine yardımda bulunmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne imha edici bir darbe vurmak ve onun yerine hakimiyetini ikame etmek için fırsat elverişli görünüyordu, Çar Aleksandr, bir taraftan İtalya'nın Karbonari cemiyetine benziyen Eterya ile ilgili olmadığını belirtmek için yaveri Aleksandr İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan'da çıkarmak istediği ihtilâl hareketlerini takbih ve aynı zamanda da İstanbul'daki elçisi Strogonof vasıtasiyle Bâb-ı Âlî'ye teminat bahşederken diğer taraftan da Doğu meselesini Rus menfaat ve emellerine uygun bir surette halledebilmek için artık Rusya'ya engel olmaktan çıkan Fransa'nın muzaharetini temine çalışyordu. Fakat Yunan meselesinde İngiltere ile Avusturya Rusya'nın bir müdahalede bulunmasını arzu etmediklerinden Çar Aleksandr; Türkiye'ye karşı girişecek bir harbin sorumluluğunu üzerine almak cesaretini

göstermedi. Bunun için de Avrupa devletlerini evvelâ Rus menfaatlerine hâdim kılmağa ve sonra da Avrupa'nın mandasıyla Rus istila hırsını terbiye etmeye gayret etti. Neticede 1825 yılında vuku bulan ölümüne kadar Osmanlı Devleti arasında notalar teati edilmesiyle iktifa etmek zorunda kaldı [540]. Fakat bir Rus Çarı için şan ve şerefin Bizans yolu üzerinde bulunduğuna kani olan Nikola, tahta çıkınca, Purut hududunda büyük kuvvetler topladı. 17 Mart 1826 da Bâb-ı Âlî'ye bir ültimatom göndererek Eflak ve Boğdan'a vadedilen hususların yapılmasını, Sırp meselesinin bir düzene konulmasını ve altı hafta zarfında müzakerelere başlamak üzere Rus sınırlarına yetkili memurlar yollanmasını talep etti. Bu hareket onu kendisi gibi Yunanlılara yardımda bulunmak isteyen Batı devletlerinin tarafına sevketti. Bu da üç devletin, yani Fransa, İngiltere ve Rusya'nın isyankâr bir hareketin lehinde bulunmaları demekti. Buna karşılık Avusturya peyki olan Rusya ile birlikte mevcut siyasal düzenin devamına taraftardılar. Fakat bu iki devlet Bâb-ı Âlî'ye ancak mânevî bakımdan bir yardımda bulunabilirlerdi. Bu suretle muhafazakâr Doğu devletlerinin müşterek hareketleri sona ermiş oldu.

Osmanlı Devleti; Tuna meselesi hakkında Nikola I. tarafından açığa vurulan arzuya o sırada Misolang'un alınmasının kuvve-i karibeye gelmesinden yeniçeriliğin kaldırılması tasarlanmış olduğundan ve bilhassa sözü geçen ultimatomda Mora meselesine temas edilmemiş olmasından nihayet işlerin yatıştığı bir sırada Rusya devleti ile bir gaile çıkarmak uygun olmayacağından İngiltere ve bilhassa Avusturya'nın tavsiyesi üzerine mümaşaat ederek güya Bükreş muahedesini tavzihen 7 Ekim 1826 tarihinde sekiz maddeden ibaret olan Akkerman muahedesini imzalamak zorunda kaldı [541].

Bu anlaşmayla Rusya harpsiz bir çok menfaatler temin etmiş oluyordu. 1827 yılının sonuna doğru Yuna meselesinden dolayı Türkiye ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki siyasî gerginlik büsbütün arttı. Bunun neticesinde Türk ve Mısır donanması bu sözü geçen üç müttefik devletin deniz kuvvetlerinin ansızın taarruzuna uğradı. Az zaman sonra da Rusya, kendisiyle sözü geçen olay yüzünden diplomasi münasebetlerin kesilmeden Osmanlı Devletine Yuna meselesinde Avrupaca verilen karara razı olmadığı ve kendisiyle yaptığı mevcut anlaşmalara riayet etmediği gibi bahanelerle Osmanlı sınırına saldırarak harp

540) Cemal Tukin, anyı eser, s. 128 - 129.
541) Cemal Tukin, aynı eser, s. 130.

ilân etmişti[542]. Çünkü Rusya o tarihlerde Osmanlıları şu şekilde düşünüyordu; Çar'a göre; bütün oyunda kazanan yegâne adam kendisiydi. Esasen Osmanlı Devleti'nin Navarin olayındaki tutumu ve Avrupa devletlerince hazırlanan Yunan meselesiyle ilgili raporun Devlet-i Aliyye'ce reddi ona bir fırsat vermişti. Zira daha baştan beri Rusya memleketeyn prensliklerini işgal etmek, Bâb-ı Âlî'ye; Avrupa devletlerinin muvâfakatını almış olmak şartiyle harp açmak emelindeydi. Şimdi ise Avusturya'nın düşmanca vaziyet alması ve İstanbul'dan elçisini geri çağırmamış olan Prusya'nın çekingenliği bir tarafa bırakılacak olursa, bu amacına ulaşmıştı. Sadece harbin tayin edilecek saatini biraz geciktirmek gerekiyordu, ancak Batı devletlerinin böyle bir adım atmakta tamamiyle haklı olduğunu kabul etmelerine kadar beklemek yerinde olacaktı.

Daha 6 Ocak 1828 I. Nikolay yeni programını ortaya atmıştı. Bu program eskisini yorumluyor ve tamamlıyor. Padişah Akkerman sözleşmesi hükümlerine göre Sırplar ve Rumenler için hiçbir şey yapmamıştı. Rusya'nın meşru ve tabii olan nüfûzunu tanımak istemiyordu. Son zamanlarda Rus tebaası bir takım hakaretlere maruz bırakılmıştı[543]. Bunlardan dolayı Çar kendi devletini yeni araziler fethederek büyütmek için hiçbir maksat gütmeksizin müttefikler adına ordusunu Prut nehrinden geçirmeğe ve Temmuz andlaşması hükümlerinin Bâb-i Âlî tarafından yerine getirilmesine kadar memleketeyn prensliklerine el koymağa müsaade edilmesini istiyordu. Bu arada müttefik devletlere düşecek vazife, donanmalarıyle denizi kontrol etmek hattâ filolarını Çanakkale Boğazı ve Sarayburnu önüne kadar göndermek, belki de Mora'da önemli mevkiler zapt ve İskenderiye'ye hücum etmekten ibaretti. Şimdilik devletler İstanbul'daki temsilcilerinin hareketlerini, Türk başkentini bırakarak gemilere bindirmelerini tasvip edecekler, gelecekteki hareketleri için Londra Andlaşmasını esas olarak tanıyacaklar. Mora'nın Türk kuvvetleri tarafından boşaltılması meselesi hakkına daha şiddetli bir lisan kullanacaklar, yeni Yunan devletinin sınırlarının kesin bir surette tesbit ve Karadeniz Boğazından serbestçe geçebilecek noktaları üzerinde ayak direyeceklerdi. Rumlara erzak ve mühimmat verilecek, onlara, bir istikrar temin olunacak ve Yunanistan için Avrupa Devletlerinin konsolosları hemen tayin olunacaklardır. Osmanlı Devletini daha küçük düşürmek için Bâb-ı Âlî'yi Arşipel adalarından birine murahhaslar göndererek kendisine

542) Cemal Tukin, aynı eser, 130; A. Rasim, Osmanlı Tarihi s. 1852, C. IV.
543) Yorga, aynı eser, C. V, s. 337 - 338.

dikte ettirilecek barışı bizzat Yunan murahhaslarıyle orada imzalamaya zorlamak uygun olacaktı. Eğer Bâb-ı Âlî iki ay içinde bunları yapamayacak ve aynı zamanda Tuna'daki paşalardan biri vsıtasiyle gönderilecek geçici andlaşmaları sekiz gün içinde kabul etmeyecek olursa, söz Rus generallerinin olacaktı. Aynı zamanda Avusturya'nın aracılık yapması kendisine yakıştırılmadı ve reddolundu [544].

Avrupa'da yaşamış olan Rus diplomatının bu kaba hareketi yanında Rusya daha da ileri giderek Bâb-ı Âlî'nin Rus ticaretini zarara uğrattığı ve şerefine tecavüz ettiği bahanesini ileri sürerek memleketeyn prensliklerini işgal etmeye karar vermiş bulunan ve bu kararını, Petersburg gazetelerinin birinde hiç çekinmeden yayınlıyan Rusya, mart ayı içinde İngiliz müttefiklerini de, her dört devlete karşı musamahata başlamış bulunan Bâb-ı Âlî'ye karşı savaşa iştirak etmeye davet etti. İngiltere Lord Ludley vasıtasıyle bunu reddettiği gibi, Rusya'nın hazırlıklarına dikkati çekti.

Dokuz Mart'ta Reis Efendi, İstanbul Patriği vasıtasıyle Rumları tekrar itaata davet ettikten sonra, Avusturya elçiliğinin aracılığıyla Bâb-ı Âlî'ye yapılan teklifleri red etti. Bu teklif haddizatında Mora'nın istiklâlini temin ettiğinden Bâb-ı Âlî'nin tutumuna aykırı idi. Bununla beraber Bâb-ı Âlî Rusya'ya tatmin edici bir izahatta yine Avusturya'nın aracılığıyla bulundu.

Fakat Çar Nikola, Avusturya'nın Rusya'daki elçisi Kont Zichy'ye Türkiye'ye karşı savaş açmaktan kendisini hiçbir şeyin alıkoyamıyacağını, hattâ Osmanlı Devleti çökse bile bundan vazgeçmeyeceğini bildirmiştir.

Nihayet 14 Nisan 1828 tarihinde Rus adının şerefini, Rus devletinin haysiyetini, haklarının dokunulmazlığını ve millî şerefi gibi fenatik duygu ve düşüncelerin korunması bahanesiyle Çar, Osmanlı Devletine harp ilân etti. Bilahere de Wittgensteinle Boğdan'a girdi [545].

1828 - 1829 OSMANLI - RUS HARBİNDE DOĞU CEPHESİ

Rusya Batıdaki harekâtına muvazi olarak Doğu'da da taarruza geçti. Tez konumuzla ilgili bulunması dolayısıyle Doğu harekâtını takip edeceğiz. Rusya'nın Doğu'da harekâta geçmesi üzerine Erzurum valisi

544) Yorga, aynı eser, s. 338.
545) Yorgo, aynı eser, s. 330 - 340.

ve Doğu seraskeri bulunan Galip Paşa, hazırlıklara başladı. Burada muharebe safhalarına geçmeden evvel her iki devletin kuvvetleri üzerinde duracağız. Evvelâ Asya'daki harp sahası Kars, Ahıska, Bayazıt arazisinden müteşekkil üç hareket hattı şeklindeydi. Aleksandr Pol kalesini teşkil eden Gümrü mevkiinde, Soğanlı dağı ismiyle anılan meşhur dağa kadar devam eden (bu sırada Kars istihkamları mevcuttur) harp sahası; yukarıda belirttiğimiz Kars dağının geçitleri haricinde geri kalan kesimlerde geçiş müşkül ve yalnız yaya geçilmeye müsait müteaddit dağlardan meydana gelmişti. Bunun için askeri bir yere toplanmadan evvel topların nakli için lüzumlu bulunan yolların inşasına önem vermek gerekiyordu. Havalide o tarihlerde yaşıyan yerli halktan hiç biri ziraatla uğraşmazdı. Bundan dolayı yerli mahsullerden erzak tedariki mümkün değildi. Hususiyle Türkler muharebenin ilk anlarında hudutta yerleşmiş ve ziraatla uğraşanları Türk ülkesine dahil ederek mahalli mahsulleri kâmilen ellerine geçirmişlerdir. Türk Rus hududu, yani çarpışma sahası 100 km. idi. Bunun için de geniş bir saha dahilinde erzak nakli güçlükler yaratıyordu. Bununla beraber Türk hükûmetinin en büyük dayanağı, Türk askerî harekâtının en büyük merkezleri olan yerlerde kaleleri mevcut oluşuydu [546]. Bunların başlıcaları da Kars, Ahıska, Soğucak ve Anapa kaleleriydi. Harp sahası hakkında kısa bilgi verdikten sonra şimdi de harbin ilk anlarında Anadolu harp sahasında tarafların durumuna bakalım.

TARAFLARIN KUVVETLERİ

(Nisan - 1243) Nisan 1828 tarihinde Ruslar tarafından, harbin ilanına yakın bir zamanda, Kafkasya'da bulundurulan askerleri İran seferinden henüz geri dönmüş olanlardı. Ordu aksamında insanca olan eksiklikler yanında, askerin elbise, ayakkabısı da eskimiş olduğundan Kafkasya askerini nizamasokmak için pek çok emeklerin sarfı gerekiyordu. Ayrıca Kafkasya'daki emniyetin temini için de askerin kasabalara dağıtılması gerekiyordu.

Aslında Kafkasya'nın İslâm seraskeri Türk hükümetine bağlı bulunmağa meyyal olduğundan Rusya'nın en çok askerin varlığıyle belli olabiliyordu. Hususiyle Türkiye'nin elinde bulunan iki müstahkem

546) Ahmet Muhtar Paşa, 1828 - 1829 Türkiye Rus Seferi ve Edirne Andlaşması, Ankara 1928, s. 56 - 57; W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, aynı eser, s. 23.

mevki olan Anapa ve Poti dikkat nazara alınırsa, esasen Kafkasya sahillerini eline geçirmekte ısrar eden Ruslar'ın ne kadar güç durumda oldukları kendiliğinden anlaşılır. Ayrıca Osmanlı Devleti o havalide bulunan İslâm sekenesini Rusya'nın aleyhine kışkırtmaktan geri durmuyordu. Nitekim (24 N. 1244) tarihinde Erzurum valisi Salih Paşa'nın bir kaimesi şöyledir: «Dağistanlılar ileriden beri Ruslar'la savaşmaktadırlar, ancak kendilerini bir kat daha savaşa teşvik için Erzurum'da misafireten oturan Dağistan sefiri Hacı Süleyman Efendi'nin Dağistan'a gönderildiği, ayrıca şayet Buharalılarla İranlılar da savaşa iştirak ederlerse savaşta muzaffer olunur»[547]. Anlaşılıyor ki, Türkiye, İran ve Buharayla da müzakerelere girişmiştir.

Türklerin stratejik durumuna gelince, Karadeniz'den Ararat dağı zirvesine kadar devam eden 500 km. lik hududu boyunda Lazlar ve Kürtler meskûn bulunuyorlardı. Bunlar gayet cengaver olduklarından Rus hududunda ufak bir gaflet vukuunda derhal çeteler tertip ediyorlardı; bilhassa bu akınların yapıldığı bölgenin merkezi Ahıska idi. Buna mukabil miktar olarak ifade edecek olursak Kafkasya'da 49 bin Rus askeri ve 166 kıta top vardı. Bunun 20 bini Kafkasya içerisindeki ahaliyi itaat altında tutmak için 58 topla birlikte ayrılmış bulunuyordu[548]. Ayrıca Rusya, İranla aktetmiş olduğu Türkmen çayı anlaşması gereğince Rusya'ya İran'ın ödemesi gereken harp tazminatı ödeninceye kadar, İran'da kalmak üzere bir miktar asker bırakmıştı. Hudut tecavüzünden korunmak amacıyla da 38 kıta top ile müteaddit müfrezelerle 15 bin kişiye yükseliyordu. Şu halde tecavüz hareketi için ancak 14 bin asker ile 70 top ayrılabilmişti. Bunun 8500'ü piyade 3500'ü de süvariydi. Yalnız şu kadarını belirtelim ki Rus askerinin azlığına rağmen tecrübesi fazlaydı. Çeyrek asırdan beri bu bölgedeki Rus askerleri harp ediyorlardı. Ayrıca Napolyon'u yendiklerinden de kendilerine güven duyuyorlardı. Rus askerinin başkumandanı olan Paskeyevitch ise bu askerle İran seferini icra etmiş bulunup maiyetinin emniyet ve güvenini kazanmıştı.

Bununla beraber Türk askerî gücü, Ruslarınkinden fazlaydı. Ayrıca İslâm ahalisi içinden bir hayli gayrı muntazam asker temini mümkün görülüyordu. Bunlarla bir bakıma nizamlı askere karşı harp etmek güçtü ama, kale içerisinde kendilerinden faydalanmak mümkün-

547) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42884; Celâl Erkin, Türk-Rus harbinde Kafkas Cephesi, İstanbul, 1940, s. 11-14.

548) Ahmet Muhtar Paşa, aynı eser, s. 208.

dü. Aslında harbin başlangıcında kalelerde fazla miktarda asker vardı. Nitekim Kars'ta 11 bin, Erzurum havalisinde 15 ile 20 bin kişilik bir kuvvet mevcuttu. Bunların içerisinde 6 bini nizamiye askeri idi. Türk askerinin toplamı 30 ile 35 bine yükseliyordu.

10 bin kişilik bir kuvvet de seyyar haldeydi. Bunlara ek olarak neferian usulüyle asker toplamak da mümkündü. Yalnız hemen belirtelim ki son şekilde toplanan askerle gereği gibi fayda temin edilememiştir[549]. Yine Türk askerinin kalelere kapanması harpteki hareket gücünü noksan bir hale koyuyordu. Netice olarak denilebilir ki her ne kadar Rus askerinin yorgun ve kıyafetçe perişan olduğu kabul ediliyorsa da, tecrübe ve intizamlı oluşu, ayrıca hareket etme kabiliyetinin üstünlüğü başlangıçta taarruz güçlerinin Türklerden fazla olduğunu gösteriyordu.

İki tarafın kuvvetleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra bu bölgedeki savaşların tafsilâtına geçelim. İlk muharebe Çürüksunun hat faslı bulunan (Seint Nieslar) kenarındaki Türk müfrezesi üzerine Hıristiyan Gürcülerin karışık bir halde Rus askerlerinin de iştirakiyle hücum etmeleriyle başlar. Durum haber alınır alınmaz derhal imdat gönderilerek oradaki kuvvetler takviye edilmiştir. Yeni kuvvetlerle hücuma geçen Türkler, muzaffer olmuşlardır. Bu mücadelede Türkler 16 yaralı ve şehit vermişlerdir. Rusların, dolayısıyle Gürcülerin kaybı daha büyük olmuştur. İkinci gün devam eden muharebelerde yine Türkler muzaffer olmuş ve Ruslara 500 kişi zayiat verdirmişlerdi. Muharebedeki başarısından dolayı da ordu kaymakamı Emin Ağaya da Hassa silahşörlüğü rütbesi verilmiştir.

ANAPA MUHAREBESİ

Anapa kalesi, bilindiği gibi Karadeniz'in doğu sahilinde ve Kuban nehri havzasından 32 km. kadar güneyde bulunan müstahkem bir kaledir. Türklere Kafkasya sıradağları üzerindeki kabileler üzerinde nüfûzlarını devam ettirebilmeleri için esas hareket noktası teşkil etmektedir. Ferah Ali Paşa zamanından beri Türklere büyük askerî faaliyetler sağlamış bir şehir, daha doğrusu Türk'ün meşhur bir askerî limanıydı.

549) Ahmet Muhtar Paşa, aynı eser, s. 209 - 210; W. E. D. Allen ve Paul, Muratoff, aynı eser, s. 24; Celâl Erkin, aynı eser, s. 15 - 30.

Türkler Anapa'dan dağ kuvvetlerine, icabında silah gönderirler ve bunları ruslara karşı muharebeye teşvik ederlerdi. Hattâ Türklerin doğu Karadeniz'deki hakimiyeti bu kale ile temin edilmiştir. Bu esnada Türklerin Anapa'da 4.500 askeri vardı [550].

2 Mayıs 128 tarihinde Amiral Goroyığ'ın emrindeki Rus filosu, Kont Mencikof'un idaresi altında bulunan 4.000 kişiyi hamilen Anapa'ya getirmiş ise de o esnada zuhur eden fırtına ile sahilin sığlığı yüzünden karaya çıkamamıştı. Bu sıralarda miralay Proski emrindeki 2000 kişilik Kafkasya askeri 7 bölük piyade, 4 Kazak alayı, 30 kıta top ile sahile yanaştı. Proski'nin vazifesi denizdeki Rus filosundan karaya asker çıkarılması esnasında kaledeki şiddetli bir akın yapan Türk askerinin baskısı ile mahvolmaktan kendini güç kurtardı. Ayrıca dağlardaki Türk askeri de bu kuvvete gerekli hücumlarda bulunuyordu. Nihayet 6 Mayıs 1828 tarihinde Prens Mencikof emrindeki 4000 kişilik kuvvet Anapa'yı muhasara etmek amacıyla karaya çıkmaya muvaffak oldu [551]. Fakat hem kaleden, hem de hariçten Çerkesler tarafından yapılan hücumlarla Ruslar hayli güç durumlarda bırakıldılar. Yalnız Ruslar Çerkeslere karşı propagandaya başladılar. Bununla ilgili olarak 1828 tarihinde İstanbul'a gönderilen bir mahzarda kabilelerin gayretlerinden bahis edilmekte ve bunun yanında Rusların kendilerine tekliflerde bulunmalarının endişe yarattığı üzerinde durulmaktadır. Böylelikle tuza pek fazla ihtiyacı olan kabilelerin, Rusya'nın bu teklifine, yani tuz temini edeceği hususuna aldanabilecekleri ortaya konuyordu [552]. Nitekim Haziran 1828 yani Anapa'nın muhasarası esnasında, Türkler tarafını bırakıp, Ruslar'la dost geçinmelerini temin için Kafkas havalisi, vali ve komutanı Yemanovil'den Kuban ve Karaderya taraflarındaki dağ kabilelerine, bey ve özdenlerine hitaben bir beyanname neşredilmiştir [553]. Az zaman içerisinde Ruslar, bu tetkiklerinde başarıya ulaştılar. Kabileler, yavaş yavaş Anapa'ya hücum etmekten vaz geçerek çekilmeye başlamışlardır. O zaman kale muhafızı Osman Paşa idi. Rusların Çerkeslerin çekilmesinden sonra yaptıkları teslim tekliflerinden birine «Burada 10 bin nefer muhafız mezarı vardır, on ikinciyi teşkil etmek için kendi mezarımı kazdırmışımdır. Can tende ve askerimiz harp etmekte devam edebildikçe mil-

550) Ahmet Muhtar Paşa, aynı eser, s. 212; Rifat Sadık, Rusya muharebesi, s. 20; Celâl Erkin, aynı eser, s. 30 - 32; A. Rasim aynı eser, C. IV, s. 1855.

551) Ahmet Muhtar Paşa, aynı eser, s. 212.

522) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43115 Ö.

553) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43115 U.

letimin bu mühim kalesinin bir taşını bile teslim edemem» demişti. Başka bir teklif esnasında da Osman Paşa «Ben Trabzon derebeylerindenim, burada dahi derebeyiyim, canımı feda etmedikçe milletimin kalesini vermek benim için boştur» diyordu [554]. Bir yandan da Trabzon'dan yardım bekleniyor ve yardım gelmesi için mahzarlar yazılıyordu. Bununla ilgili olarak Anapa kaymakamı Osman Paşa'nın; 21 Nisan'da gönderdiği bu şukkasında büyük çapta birkaç topa ihtiyaç olduğu yazılıydı [555]. Hattâ Osman Paşa, başka bir şukkasında Rusların kaleye attıkları topların güllelerini örnek olarak gönderdiğini de bildirmiştir [556]. Çarpışmaların sonunda kalede ancak 1.400 kişi kalmıştır. Trabzon'dan deniz yoluyla hâlâ bir yardım da yapılmadığı gibi mücadeleden sonra 17 Haziran 1828 tarihinde Anapa teslim olmuştur. Kaledeki muhafızlarla birlikte birçok kimseler Kırım'a esir olarak sürülmüşlerdir. Anapa'nın muhasarası ve işgali hakkında bilgi veren bir vesikanın özetini veriyoruz. Bu yazı Karadeniz seraskeri Hasan Paşa tarafından (15 M. 1244) 29 Temmuz 1830 tarihinde sedarete gönderilmiştir. Meali şöyledir: «Sultanım hazretleri, Şevvalin 27. günü Anapa kalesi üzerinde Moskoflu ilân'ı harp edip karadan asker desteğiyle denizden 33 pare sefine-i menhusası gelip Anapa kaymakamımız Osman Paşa kulları maiyetinde mahdut askerimiz şeref-i İslâm ile müşerref kabilelerden müteşekkil halkla birlikte gaza ve cihada mübaderetle mukabele olunarak her bir muharebede askerlerimiz muzaffer olduklarından düşmanın kaleye baskısı gitgide kantarlı top ve humbara atışıyla fazlalaşmıştır. Buna mukabil kalede karşılık verecek top ve humbara da bulunmadığından kalenin tahribi gitgide artmıştır. Bu durum kalede muhafız bulunan Paşa'nın yazısıyla malûm olduğundan bendeniz dahi durumu, hakipayi alilerine taktim ettiğim arıza ile açıkladım. Bunun için arizayı önceden bana getirmiş olan Arif ismindeki reis fazla bekletilmeyerek, her bir kabile ve mirzalarına ve özdenlerine başka başka emir buyuruldu ve mektuplarla birlikte gerekli yazılar gönderildi. Ancak küffar gün begün kale üzerindeki baskısını arttırıp kalenin içerisine gece gündüz top ve humbarayı yağmur gibi yağdırmaktaydı. Buna rağmen bir an bile muharebeden geri durulmamıştır. İçeriden mevcut muhafızlar ve dışarıdan da kabileler, kavimler ve müslüman olan gaza ve cihad etmekteydiler. Şöyle ki; bir taraftan kaleye hücum eden Rus askerine saldırılırken diğer

554) Ahmet Muhtar Paşa, aynı eser, s. 212.
555) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42781 F ve G.
556) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42782 H.

taraftan da Elburuz dağından ve diğer taraflardan Kuban nehrini geçerek çapul ve garet ettikleri gibi küffarın birçok askerini telef ve birçok ganimetlerle geri döndürmüşlerdir [557]. Bununla beraber, düşman daimi surette denizden aldığı yardımlarla top ateşine devam etmiştir. Kale içerisindeki muhafızlarımız da zaman zaman kaleden çıkarak taburlarıyle cihad ve gazaya ihtiyar ve küffardan fazla miktarda kimseyi katlettikleri gibi kendilerinden de birçokları şehid olmuşlardır. Hattâ bu arada küffardan iki top aldıkları gibi canlarını ateşe atarak din gayreti uğruna birbirine karışıp cihad-ı ekber olmuşlar ise de, muharip kabileler külliyetli olmadığından, fazla dayanamayıp kabilelerle taşrada bulunan asker canlarını kurtarmak cihetine gitmişlerdir. Akvam dahi feryad edip kalenin haricinde bir miktar asker bırakıp, yeniden cemiyetlerle gelmek üzere Paşa'dan izin alıp evlerine giderler. Bundan sonra da aralık aralık muharebe olunurken üç gün top ve tüfek sedası kesildiğinden bu durum dışarıda olanlarda şüphe yarattığından sorduklarında; içeriden mütareke suretiyle vira bayrağını çektiklerinden, din düşmanı merkûmeye girerek kaleyi zapta fırsat bulduklarından dolayı sükûnet olduğu hususunda cevap alınmıştır. Aslında kalede henüz top ve cephane bulunmaktaydı, bundan dolayı Osman Paşa'nın bu hareketine kalenin içinde ve dışında bulunanların aklı ermemiştir. Her ne kadar kale vira ile teslim edilmiş ise de düşman kaleye girdikten sonra burasının harple alındığını ileri sürmüş ve buna göre hareket etmiştir. Bunun üzerine civarda olan kabile ve akvam bu kazaya fazla miktarda üzülerek; külliyetli kabile halkı civar kalede cemiyet edüp dışarıya bir gavur çıkardıkları yok ise de bir taraftan kabileleri celb için kâğıtlar ve elçiler göndermekte iken Arif reis merkum gelerek yalı boyundakilerle bizlerin kâğıtlarımızı teslim etmiştir. Ancak kendisi Anapaya gidememiştir. Arif Efendi'nin kâğıtları getirdiği zaman da kabileler de gavurun kâğıtlarına cevap vermeğe hazırlanıyordu; ancak kâğıtlar gelince derhal red cevabı verildi» [558]. Bu yazıdan da anlıyoruz ki, Rusya'nın kabileleri aldatmak için gönderdiği mektupların tesiri olmuş dolayısıyle onlarda tereddüt yaratmıştır. Hattâ tam muharebenin sıkışık anında izin isteyerek dahi olsa çekilmiş olmaları bunu teyid eder. Ancak Trabzon valisi Hasan Paşa kanaliyle beylere yeni mektuplar Arif reis vasıtasıyle ulaşınca Rus isteklerini reddetmişlerdir. İkinci bir husus da kalenin beklenmiyen bir anda teslim olunduğunun ileri sürülmesidir. Bu da bilindi-

557) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42618.
558) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42618.

ği gibi kabilelerin kalenin dışından durumu izaha çalışmalarındandır. Hattâ Batum âyanı bulunan Arslan Bey'in kaleyi Ruslarla anlaşarak akçe karşılığı teslim eylediğini de ileri sürmüşlerse de bizzat kale kaymakamı bulunan Osman Paşa bu hususu red ederek Arslan Bey'in herkesten evvel mücadeleye atıldığını teyid eder. Bizca kalenin teslimi iki maddeye bağlıdır.

1 — Kabilelerin Rusların istekleri karşısında müzakerede bulunmak üzere çekilmeleri.

2 — Anapa'ya Trabzon'dan yardım gönderilmemiş olmasından dolayı 47 günlük muhasara esnasında kaledekilerin huruçlarla ezilme ve azalmaları üzerine geri kalan (1400) kişinin kaleyi müdafadan aciz kalmasıdır.

Anapa'nın işgalinden sonra kabileler kaleye giren Rus askerlerini bir müddet baskı altında bulundurmuşlardır. Nitekim Nezir Efendi'den Trabzon valisine gelen bir mektupta; Anapa'nın iyi müdafa edilmesine rağmen arife günü düşmanın meydanı boş bularak bir tek kurşun atmadan kaleye girdiğini açıklamış olması kabilelerin ve halkın bayram dolayısıyle çekildiklerini ısbat eder.

Ancak aynı vesikadan kabilelerin mücadeleye devam edecekleri bildiriliyor. Bu da Arif Efendi'nin kabile beylerine götürdüğü mektuplar üzerine fikirlerinin değiştiğine delalet eder[559] Çerkes kabileleri Anapa'nın teslim edilmesinden sonra Osmanlıların buralardan çekilmesinin kendileri için hiç de iyi olmıyacağını anlamakta güçlük çekmediler bunun içindir ki (21 M. 1244) 5 Mayıs 1829 tarihinde Trabzon valisi Hasan Paşa'dan gelen bir kaimeden, Çerkes beylerinden Abantbesni Beyle, Şahin Giray - Oğlu, Hatukay, Horatoğlu Hamzat ve Donakay Oğulu Karabatır ismindeki Beylerin imdat ve iane edilmesi için Derisaadet'e gitmekte olduklarını öğreniyoruz. Hasan Paşa kabile büyükleri olan bu şahıslara iyi muamele edilmesini ve çok bekletilmeden iade edilmelerine himmet buyurulmasını istiyordu[560]. Başka bir vesikada da Çerkes kabileleri tarafından İstanbul'a gönderilmiş bulunan yukarıda isimleri belirtilen şahısların verdikleri takririn mahiyetini öğreniyoruz. Bu tarihlerde Anapa kalesinin Rusların eline geçtiği belirtildikten sonra, hâlâ ısrarla harp etmeye kararlı oldukları açıklanıyor ve ayrıca Trabzon valisi Hasan Paşa'nın bizzat Ana-

559) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43115 N.
560) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42835) A.

pa'ya giderek kalenin kurtarılması için kendilerine yardımda bulunulmasını ileri sürüyorlardı [561]. Beylerin ileri sürdükleri bu fikri bilahere Hasan Paşa'nın yerine Trabzon valisi olan Osman Paşa da ortaya atmıştı [562]. Fakat Anadolu'da durum gittikçe fenalaştığından devlet bu işi başaramamıştır (17 Za. 1244) 21 Nisan 1830 tarihinde Anapa kalesinde esir edilmiş olanlardan 200 kadarı bir gemi ile Trabzon'a gelmişlerdir. Eski Anapa muhafızı Osman Paşa'nın da gelmekte olduğu Trabzon valisi Osman Paşa'dan kapı kethudasına gelen bir yazıdan anlaşılmıştır [563].

Böylece Anapa'nın zaptına ait bilgi verdikten sonra, Kafkasya'nın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına sebep olan 1828 - 1829 harplerinde, bütün cephelerdeki harekâtı da anlatmaya tezimizin konusu bakımından aydınlatıcı buluyoruz.

KARS'IN MUHASARASI VE SÜKÛTU

Anapa'nın alınmasından sonra Ruslar Kars'a hücum etmişlerdir. Şöyle ki, 14 Haziran 1828 günü Kont Paskiyeviç'in 14.000 kişilik kuvveti Gümrü yanından Arpaçayı'nı geçti. Bu Rus askerlerine yetecek erzak kırk günlüktü. Orduyla birlikte 20.000 top mermisi taşınıyordu. 19 Haziranda askerler güneyden Kars civarına gelerek Küçükkaz köyü civarında Türk süvarilerini dağıttıktan sonra Erzurum yolu üzerinde çadır kurdular.

Kars kalesinde 11.000 Türk muhafızı bulunup Erzurum'dan dahi Köse Mehmet Paşa tarafından büyük bir dikkatle Kars'a imdat yetiştirmekteydi. Kars çayı denilen suyun, Arpaçay'dan gelişe göre sağındadır. Önce birinci bir set bilahere surlarla tahkim edilmiş sağlam bir kalesi mevcuttur. Bir dış kalesi, bir de iç kalesi vardır. İç kale bir tepe üzerinde inşa edilmiş olduğundan etrafa hakimdir. Kars çayının solunda bulunan tepelerde, Çorak, Çavsa, Çakmak gibi Ermeni köyleri mevcuttu. Her ne kadar bu topraklar Kars kalesinin daha doğrusu kalenin bulunduğu tepelerden yüksekte iseler de, iç kaleye göre aşağıda sayılırlar. Ayrıca Kars çayının sol sahilindeki tepeler üzerindeki Temirkapu ismiyle maruf kalede cephanelik ile müstahkem mevkii ve çadırlar vardır. Tabya ve istihkamatın bir kısmı da kalenin kuzey do-

561) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42835.
562) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43259 - M.
563) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 52499 B.

ğusunda bulunan tepeler üzerinde bulunuyordu. Askerle birlikte kalede 150 adet top vardı [564].

Rus ordusu genel karargâh durumu şöyleydi: 1 — Başkumandan General Paskievietsch Erivanski, 2 — Erkanı harbiye reisi General Ostan Sachen, 3 — Piyade müfettişi General Valt Belks (Prens). Genel olarak tanzim şekli: 1 — Üç ağır batarya ile 24 top, 2 — İki hafif batarya ile 12 top, 3 — Dağ obüs bataryası ile 4 top, 4 — Don Kazakları süvari bataryası ile 18 top, 5 — Muhasara parkı ile 12 top, yekün 70 top, 8 bölük, 15 taburla birlikte 10 bin kişi.

Haziranın 20 sinde güney batıdan ateş hattı açılarak, 25 Haziran'da hücum emrinin verilmesi kararlaştırılacaktı. Buna uyularak 23 Haziranda Kars çayının sol tarafından 1, 2, 3 numaralı bataryalar, sağından da 4 numaralı batarya ateşe başladı. Kars çayının solunda duran Rus bataryalarını mezarlıkta mevzilenen Türk askeri tüfek ateşiyle perişan etmekteydi. Bunun üzerine 39. ve 42. bataryalardan ayrılan bölükler Mikalaşafaki kumandasında buraya sevkedildi. Bu yüzden iki kuvvet arasında şiddetli bir kılıç muharebesi meydana geldi. Fakat neticede mezarlık Ruslar tarafından zapt edildiği gibi hareketlerine Türk çadırlarına kadar devam ettiler. Ancak Türkler, yeniden taarruz ederek mezarlığı geri aldılar. Burada güç duruma düşen Rusların kurtulması için Komte Vadebuleski tarafından 39. ve 40. taburların bütün kuvveti buraya sevkedildi. Mezkûr Rus alaylarının bütün subayları ölmekle beraber Türklerin mukavemeti kırılmıştı. Bunun neticesinde Ruslar Türk çadırları ile Kars çayının solundaki tepeleri işgal ederek bu tepelerin kenarlarındaki Ermeni köylerine girdiler. O aralık topçu generali Gillensohmidt henüz işgal edilmiş bulunan tepelerin kenarına 10 top getirerek şehre hakim tepeden, şehri ateş altına almaya başladı. Durum Kars çayının sağından takip eden General Paskievitsch Erivanski, Kars'ı her tarafından topa tutmağa karar verdi [565]. Erivanlı efrad ile Gürcülerden teşekkül eden 1,5 iki tabur asker Paskievitsch'in emriyle ileri hareket etti. Bu asker çayın sağ tarafındaki varoş ile Karadağı zapt etti. Aynı zamanda Kars çayının sol sahilindeki sahada ihtiyat bırakılmış olan kıt'alar tarafından hücum birlikleri takviye edildikten sonra oradaki Ermeni köyü zapt edilerek şehre girildi. Şehirdeki mevcut kale duvarlarından geçilerek birkaç dakikada şehrin is-

564) Lütfü Efendi, aynı eser, C. II, s. 74; Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 215; Celâl Erkin, aynı eser, s. 32-39.

565) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 216; W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, aynı eser, s. 26-27.

tihkamları işgal edilir. Lütfi Efendi'ye göre ise top ateşinden sonra şehir ahalisi teslim olmuştur. İç kale bir miktar dayandıktan sonra kale kumandanı Emin Paşa, bir miktar daha dayandıktan sonra, kaledeki kumandanlar ve şehir eşrafının isteği üzerine mecburen teslim olmuştur. Mevcut askerden bazı süvari takımı yakayı kurtarmışlar ise de, muhafız ile beş altı sergerdesi ve kale haricinden gelen 1800 askeri silâh ve atlarıyla birlikte Ruslar esir alarak Tiflis'e götürmüşlerdir. Muharebede Ruslar'dan 14'ü subay olmak üzere 4000 kişi ölmüştür.

Muharebenin olduğu esnada Sivas valisi ve seyyar ordu kumandanı Köse Mehmet Paşa Kars'ın topa tutulduğu gün kaleye 10 km. mesafeye kadar yaklaşmış ise de bu sırada Kars'ın düştüğünü haber almış bulunduğundan hemen Ardahana çekilmiş ise de bilahere Rusların Erzurum'a gideceğini haber aldığından Soğanlı dağlarına doğru çekilmeye karar vermiştir [566].

Mesafenin uzunluğu dolayısıyle doğu tarafına yeteri kadar asker ve mühimmat sevkolunmadığından eski Sadrazam ve Doğu seraskeri olan Erzurum valisi Galip Paşa, asker, para ve topçu gönderilmesi için talepte bulunduğundan nahiyeden nahiyeye karadan menzil ile gitmek üzere bir miktar topçu neferatı gönderilmiş ise de her kazada at bulunmadığından bunlar yollarda kalmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi yardımın gelmemesi yüzünden Kars kalesi de 25 Haziran 1828 tarihinde Ruslara teslim edilmiştir. Bundan sonra Galip Paşa kapı kethudası Necip Efendi'nin maiyetine verilmesini istemiştir. Fakat istanbul'da yapılan müzakereler sonunda Kars eyaletini Hatunzâde'ye mirmiranlık ile verilmesi ve Necip Efendi'nin oğlunun memuriyeti de mümkün olmadığından yerine Arif Efendi'nin tayini ve Sivas'ta oturmakta olan Behram Paşa'nın vezaretinin ibkasıyle Galip Paşa'nın maiyetine gönderilmesi ve Doğu kesiminde yeniden harp düzeninin alınması için de gerekli emirler gönderilmiştir [567].

AHISKA MUHAREBESİNİ İNTAÇ EDEN ASKERÎ HAREKETLER.

Ruslar Kars'ı zarpt ettikten sonra 20 gün kadar harbi tatil etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Çünkü kalenin işgalinden bir süre sonra asker içinde veba hastalığı çıktı. Belirtilen gün içerisinde bir taraftan

566) Lütfü Efendi, aynı eser, C. II, s. 74; A. M. Paşa aynı eser, s. 217.
567) Lütfü Efendi, aynı eser, C. II, s. 74.

da hareketlerinin ikinci plânını yaparak Ahıska'nın fethine hazırlandılar. Kars'a yeteri kadar muhafız bıraktıktan sonra 9.000 asker ve 40 kıta topla Ahıska'ya hareket ettiler. Ahıska'da mevcut 10.000 kadar Türk'ün kaleyi canla başla müdafaya karar verdikleri, hattâ bu maksatla kaledeki çocuk ve kadınları dışarı çıkardıklarını haber almışlardı. Ayrıca Soğanlı tarafında 30.000 kadar Türk'ün Köse Mehmet Paşa'nın emrinde toplandığından haberleri vardı. Bunun için Paskievitsch tarafından Gürcistan'da bulunan bütün Rus askerinin 9.000 kişiye katılması emredildi [568]. Bu ordunun da aynı zamanda gelmesi maverayi Kafkas ile bağın kapanmaması için Paskievitsch tarafından verilen emir üzerine oldu. Rus kuvvetleri kuzeye giden ve Ahılkelekten geçen yol üzerinden harekete geçtiler. Aslında o tarihlerde burada yok denilebilecek açık bir hat yoktu. Sırh Ahılkelekten geçmek için yapılmış olan bu hareket mühimmatın da beraber alınmasından dolayı çok büyük güçlüklere katlanmayı gerektiriyordu. Plândan Köse Mehmet Paşa'yı haberdar etmemek için bütün Rus ordusu 12 Temmuzda Erzurum yolunu tutarak güneye doğru yürümeye başladı. Bunu anlıyan Türkler, Soğanlı dağına çekildiler. Fakat Türklerin derhal kendilerine taarruz edeceklerini anladıklarından yollarını değiştirerek Ahılkelek'e doğru harekete geçtiler. Bu hareketin olduğu günlerde Poti kalesi 15 Temmuzda Ruslara teslim olmuştur. Ancak durumun iyiye gitmediğini anlıyan Paskievitsch Kars'ta bulunan General Bergman'a Kars'ın güneyine doğru hücum ederek Türkleri oyalamasını emretmiştir.

21 Temmuzda Çıldır dağında açılan yollardan geçilerek bilahere de karlarla kaplı Gök dağı aşıldıktan sonra 1000 nüfuslu Ahılkelek'e gelen Ruslar burayı 18 topla dövmeye başlamışlardır. Mukavemet edemiyeceklerini anlıyan kale muhafızları kaleden aşağıya sarkıttıkları iplerden faydalanarak kaleyi terketmişlerdir. Bunu anlamakta güçlük çekmeyen Ruslar iki bölükle kaçanları takip ederlerken, iki bölükle de sarkan iplerden faydalanarak kaleye girmişlerdir. Bu arada kalede kalan 300 kişilik emsalsiz metaneti esaretle son buldu. Ruslar burada 2500 kişilik bir yardım daha almışlardır [569]. Bilahere de Hartvis isminde küçük bir kale kendilerine teslim oldu. Bütün bu başarılarına rağmen Rus askeri gerçekten müşkül durumdaydı. Aslında Ahılkelek'ten Ahıska'ya gidebilmek için iki yol mevcuttu. Bunlardan biri araba geçmesine müsait olup, Ardahan'a uğrayan 160 km. boyundaki yoldu.

568) Celâl Erkin, aynı eser, s. 39.

569) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 219 - 220; C. Erkin, aynı eser, s. 42 - 43.

Diğeri ise yalnız bir kişinin geçmesine müsait bulunan Çeki - Çiviler dağından geçen 60 km. uzunluğundaki yoldu.

Paskievitsch Köse Mehmet Paşa'nın Ahıska'nın imdadına gideceğini daha Ahılkelek'teyken haber almıştı. Hattâ Köse Mehmet Paşa'nın Ardahan'dan geçtiğini de istihbar etmişti. Bundan sonra Mehmet Paşa'nın kendisinden evvel Ahıska'ya gideceğinden korktuğundandır ki en kısa yoldan Ahıska'ya gitmeye karar verdi. 27 Temmuz'da harekete başlıyarak, 4 Ağustos'ta Ahiska'ya 6 km. mesafede bulunan Kür nehrine erişti. Buna rağmen Köse Mehmet Paşa daha seri hareket ederek Ahıska'ya yetiştiğinden dolayı burada Türk kuvvetleri Ruslardan fazla duruma geçmişti.

AHISKA MEYDAN MUHAREBESİ

Ruslar Ahıska'ya geldiler sonra Poskov çayı kenarında mevzilendiler. Ancak mevzilenme esnasında Türk süvarileri her ne kadar kendilerini sıkıştırdılarsa da bilahere yapılan mudahelelerle süvariler geri çekilmeye mecbur bırakıldılar. 8 Ağustosta Ruslar bir harp meclisi kurdular. Mecliste evvelâ Köse Mehmet Paşa ordusuna taarruza, sonra da 10.000 kişinin koruduğu Ahıska'ya taarruza karar verildi. Rusların emrinde 12.000 kişi vardı. Mehmet Paşa kuvvetleri ise 30.000'e yükseliyordu. Fakat bu askerin sadece onbini muntazam, geri kalan yirmi bini ise başıbozuktu. Yanlarında 18 adet de top vardı. Mehmet Paşa kuvvetleri Poskov çayının kuzeyinde ordugâh kurmuşlardı [570]. Yalnız elimizde mevcut 1828 tarihli bir vesikada Ahıska'ya hücum eden Rus askerinin, Sivas valisinin ihtiyatlı tedbiri sayesinde yeni gelen kuvvetlerle birleşemediği yazılıysa da Çıldır mutasarrıfı Ahmet Rüştü Paşa'dan Galip Paşa'ya gelen bu mektubun muhtevasında belirtildiği gibi, Ahıska muharebesinden evvel Rusların Ardahan'a gelmelerinden önce Köse Mehmet Paşa'nın onları geride bırakarak Ahıska'ya varmış olması anlatılmak istenmiştir [571]. Yoksa Ruslar daha Ahılkelek'teyken 2500 kişilik bir yardım almışlardır.

Bu hususa işaret ettikten sonra muharebenin seyrine dikkat edecek olursak Türkler arkalarını Kartalın dağına dayadıklarından gayet emin bir vaziyetteydiler. Ancak Paskievitsch Türklerin gece nöbet tut-

570) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 221 - 222; Rifat Sadık, Rusya Muharebesi, s. 20; Celâl Erkin, aynı eser, s. 43 - 50.

571) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42947.

makta yeteri kadar ihtimam göstermediklerini bildiğinden dolayı gece Kartalın dağlarını dolaşarak Türkleri arkadan vurmağa karar verdi ve bunda da başarıya ulaştı. Sabaha karşı Türkler Rusların çevirme hareketini fark ettiler. Derhal mücadele başladı, saat ikiye kadar devam eden mücadelede Türkler güç durumda kaldılar. Paskievitsch bunu sezince birinci tabyaya hücuma başlamasını emretti. Türkler Rusların birinci tabyeyi hedef tuttuklarını hisseder etmez kaçış yollarını muhafazaya koyulurlar. Bununla beraber Rusların top ateşlerine cevap vermeyerek onların hücumuna intizar ettiler. Ruslar da 40 - 50 metre yaklaşıncaya kadar mevzilerinden çıkmayarak beklediler ve bu mesafeye gelen Ruslara ani bir ateş açtıkları gibi kılıçlarla da hücum ederek birçoklarını mahvettiler bunun üzerine bir yandan Miralay Buradin, diğer yandan General Muravieff hücum emrini verdi. Neticede son hareketle galibiyet Ruslar tarafına döndü [572]. Bilhassa müstahkem tepenin Ruslar eline geçmesi üzerine Türkler kaçmaya koyuldular. Rus süvarileri 20 km. kadar kaçanları takip etmişlerdir. Bu muharebede Rusların zayiatı bir General, 32 subay, 500 neferden ibarettir.

AHISKA KALESİNİN MUHASARASI VE ZAPTI

10 Ağustosta Ruslar kaleyi muhasara ederek teslimini istediler. Müdafiler müdafa edeceklerine dair haber göndererek, Köse Mehmet Paşa'nın kalede bıraktığı 5000 muhafız ile 10.000 cengaver halk kaleyi koruyacaktı. Ahıska 50.000 nüfuslu bir kale idi. Halkın geçimi etraf kabilelerle yapılan mücadelelerle elde edilen esirlerin alışverişi ile temin edilmekteydi. Şehrin ahalisi kalenin başka bir kuvvet tarafından alınmasına öteden beri inanmamaktaydılar. Çünkü 250 seneden beri buraya gelen Rus ve İran orduları kaleyi hücumla alamamışlardı.

Şehir Poskow çayının mecrasının teşkil ettiği muhafazalı bir yerde kurulmuş ve kuvvetli bir sur ile çevrildikten başka iki sıra da taştan iç suru mevcuttu. Şehre hakim bulunan iç kalede kuvvetli durumdaydı. İstihkamlarında 70 adet bulunuyordu. Ahıska'nın evleri ayrı ayrı ve uçurumlarla birbirlerinden ayrıldıklarından dolayı, her evi ayrıca işgal etmek gerektiğinden başka bir güçlük meydana çıkıyordu. Paskieviestch, Türklere yardımın geleceğini de bildiğinden yaptığı plana göre evvelâ şehri topa tutmak sonra da ani bir hücumla almak

572) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 222 - 224.

kararını verdi. Verilen bilgiye göre şehre en kolay kuzey tepesinden girilebilirdi. Bunun için bu tepeye 42 top yerleştirildi. Geri kalan 15 top da doğu ve güney cephelerine yerleştirildi. 15 Ağustosta kalenin yakınına varıldığı gibi bir de gedik açılmıştı. 15 Ağustos günü 4 - 5 tabur şehre kuzeyden hücum için görevlendirildiler. Bu hücum karşısında Katolik mezarlığı ile kilisesi yanında toplanan Türkler de arasıra hücum etmekten geri durmuyorlardı[573]. Ruslar nihayet şehirde bir yangın çıkardılar. Paskieviestch ise çıkan yangının büyümesini emreder. Bu esnada Livanalı Ali Bey 1500 kişiyle kaleden çıkıp kaçmıştır. Bu durum karşısında Köse Mehmet Paşa'nın kaledeki askeri ve Ahmet Paşa bir miktar ahali ve Tuzcu - Oğlunun askerleriyle iç kalede epey dayanıldıysa da neticede onlar da vire suretiyle teslim olarak Oltu'ya çekilmişlerdir. Neticede 16 Ağustos saat 8 de Ahıska kamilen Ruslara teslim edildi. Bu çarpışmada Ahıskalılar mücadele ederek kadınlar, teslim olmaktansa kendilerini ateşe atmayı tercih etmişlerdir. Muharebe esnasında Ruslardan 62 subayla 600 er katledilmiştir.

AHISKA'NIN RUSLAR TARAFINDAN ALINMASINDAN SONRAKİ DURUM.

Yalnız bundan sonra Doğu defterdarı Nazif Efendi'nin gönderdiği bir şukkaya göre, Ahıska kalesi tekrar Türkler tarafından alınmak üzereyken alınamamasının sebebinin Ali Bey ile Ahmet Paşa arasında çıkan anlaşmazlıktan ileri geldiği öne sürülüyordu[574]. Bu durum gerçeğe uygundur, zira yukarıda da açıklandığı gibi Ali Bey 1500 kişiyle kaleden çıkıp kaçmıştır. Bu da bize Ahıska'nın düşmesinin Osmanlı Devletinin emrinde çalışan kumandanların anlaşamamalarından ileri geldiğini açıklar.

Ahıska'nın alınmasından sonra Erzurum'a kadar bütün Türk hattı boş kalmıştır. Durumu anlıyan Galip Paşa İstanbul'a yazdığı bir yazıyla derhal Ruslarla sulh müzakerelerine girişilmesini istemiştir. Ancak yapılan mecliste Galip Paşa'nın hareketinin korkaklıktan ileri geldiğine kanaat getirilerek Erzurum valiliğiyle Seraskerlik kendisinden alınıp Gelibolu'ya sürülmüş ve yerine Salih Paşa Erzurum valili-

573) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 225 - 227; R. Sadık, aynı eser, s. 20; Celâl Erkin, aynı eser, s. 47 - 50.

574) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43610 B, 42477 G.

ğiyle Doğu seraskerliğine tayin edilmişti [575]. Doğu seraskerliğine tayin edilen Salih Paşa Ahıska'yı almak için yeniden asker ve mühimmat sevketmişse de başarı elde edememiştir [576]. Nitekim bu maksatla Çıldır eyaleti mutasarrıfı bulunan Ahmet Rüştü Paşa'dan rikab-ı hümayuna gelen bir yazıda, Ahıska ve Ardahan kalelerini kurtarmak için Acara'dan Ahıska'ya hareket edeceği bildirilmiştir [577]. Gerçekten de ilk önce Ruslara yaptığı ani baskınla hayli telafat vermişse de bilahere başarı kazanamamıştı. Zira Rusların Ahıska'dan sonraki hareketleri şöyle olmuştur. Ahıska'yı aldıktan sonra Açhor ve Ardahan kendiliğinden teslim oldu. Bunların teslim olmasıyle de Ahıska paşalığının fethi tamamlanmış oluyordu. Ruslar bilahere Gürcistan'a doğru harekete başladılar. Paskieviestch de karargâhını Ardahan'a nakletmiştir.

Diğer taraftan General Hesse de Batum havalisinde Rion adıyle anılan Usur Gheti'yi ve bilahere de Gurien denilen bütün Gürcistan'ı işgal eyledi. Ayrıca 2000 askerle hareket eden Tohavthevatse «Çavçavadzi» ise Bayazıt, Diyadin bölgesini işgal eylemişti. Daha sonra da Eleşkird'i aldı. Böylece Asya'da icra edilen 1828 seferi hudut boyunda bulunan Kars, Ahıska, Bayazıt paşalıklarıyla 9 adet ikinci derecede kalenin Rusların eline geçmesiyle neticelendi. Bununla Ruslar 18.000 kişilik bir kuvvetle, maverayı - Kafkasya'yı tehlikeden korudukları gibi yeni elde ettikleri yerlerle de burayı koruyan bir hareket üssüne de sahip oldular [578].

1828 seferi Osmanlı Devletinin daha dikkatli olması gerektiği hakkında bir fikir verdiğinden devlet ileri gelenleri Doğuda kumandanları değiştirmişlerdir. Bu cümleden olarak yukarıda belirtildiği gibi Galip Paşa azledilerek onun yerine daha enerjik olduğu sanılan Salih Paşa tayin edildiği gibi, Salih Paşa'nın emrinde olması şartiyle Maden eyaleti eşrafından Hakkı Paşa da Sivas valiliğiyle bütün Anadolu askerî başbuğluğuna seçilmişti.

Bu cümleden olarak Doğu seraskeri Salih Paşa Erzurum'a varınca hemen 10.000 kadar nizamiye piyade askeri toplayıp, nizamiye şehri tahkime başladı. Erzurum, Horasan ve Hasankale'de buğday ambarları tesisi etti. Serdar'ın başkanlığında toplanan bir mecliste, Rusların Anadolu'da ele geçirdiği yerler görüşülerek alınması tarafına gidildi.

---

575) Lütfü Efendi, aynı eser, C. II, s. 75; Celâl Erkin, aynı eser, s. 55.
576) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 43844.
577) Başbakanlık Arşivi, H. H. Nu. 42601 E.
578) Ahmet Muhtar, aynı eser, s. 232-234.

İlkbaharda Paskieviestch'in bizzat kendi ordusu üzerine hareket edeceğini anlıyan serdar, önceden hareketle hücuma ondan evvel geçmeğe karar verdi. Bu maksatla 80.000 kişilik bir orduyu Soğanlı dağlarında topladı; 50.000 kişi de Beyazıt'a doğru hareket edecekti. Batum'dan da 60.000 kişilik başka bir kuvvet, Batum'dan Ahıska'ya doğru harekete geçecekti.

Paskieviestch'in ordusu muharebeye devam edecek durumda değildi. Emrinde sadece 17 - 18 bin askerle 68 kıta top mevcuttu. Bunun için de Temmuz'de gelecek 20.000 kişilik yeni kur'a askerlerini beklemesi lâzım geliyordu. Fakat buna rağmen Paskieviestch, başka bir plâna başvurdu. Anadolu'da zapt ettiği yerlerdeki beylere maaşlar bağladığından, onları kendi tarafına çekmek suretiyle yardımlar aldığı gibi, Ermeni ve diğer hıristiyan halk da bu hususta Türkler aleyhine çalışıyorlardı. Erzak temininde de bu yolda hareket ettiğinden bir güçlükle karşı karşıya değildi. Yalnız kumandanı korkutan noktalardan birincisi, İran elçisinin öldürülmesiyle İran'la Rusya arasında çıkan anlaşmazlık, ikincisi de, Türklerin karlı dağların ortasından geçerek kış ortasından itibaren Ahıska'yı kuşatmalarıydı[579]. Yukarıda belirtildiği gibi (8 Şubat'ta) Acaralı Ahmet Paşa'nın yaptığı bu hareketi Paskieviestch, Acara'ya General Heesse'in kumandasındaki askerin baskınlar yapmasını emretmekle, Tiflis'te bulunan General Muravieff'in askerini de 13 adet topla buraya yardıma gitmesini sağlamak suretiyle ancak tesirsiz bırakabilmiştir.

ERZURUM'UN RUSLAR ELİNE GEÇMESİ VE DİĞER CEPHELERDEKİ SON DURUM.

Son durumda Türklerin kuvveti şöyle sıralanabilir: Hasankale'de 50 topla birlikte 50.000 asker, Soğanlı'da bir miktar öncü askeri, Ardanuç'ta Kethuda Bey kumandasında 15.000 kişilik bir kuvvetle 20 top mevcuttu. 2 Haziran 1829 tarihinde Paskieviestch, Kethuda Bey kumandasında Ahıska'ya yönelen Türk kuvvetlerini yendi. Bunun akabinde 20 Haziran'da Erzurum yolunda Koyunlu mevkiinde yapılan muharebede Türkler 2.000 esir vererek geri çekilmişlerdir. 27 Haziranda da Erzurum silâh patlamaksızın şehir halkının, bilhassa Ermenilerin baskısıyla Ruslara teslim edildi. Erzurum'un teslimi diğer bir kaynağa göre şöyledir: Anadolu ordusu memurlarından Sivas valisi

579) A. Muhtar, C. II, aynı eser, s. 74 - 77; C. Erkin, aynı eser, s. 58.

Hakkı Paşa kuvveti vafire asker ile Erzurum yakınlarında Ruslara mukavemet ettiği esnada Erzurum valisi Salih Paşa'nın Erzurum'da yeniçeri ve islahat meselesi istemediğinden, o da Hasankale'sine beş altı yüz süvari ile giderek Ruslarla çarpışmış, fakat fena halde yenildiğinden dolayı Erzurum'a karışık bir halde dönerken, Hakkı Paşa'nın kuvvetlerini de sarstığından dolayı, onların çekilmesine de sebep olmuştur [580]. Bayazid'i kuşatan Van paşası İshak Paşa da Erzurum'un düştüğünü haber alır almaz Van'a çekilmiştir.

Nihayet Paskieviestch Erzurum'un düşmesinden sonra 4000 kişilik bir kuvvetle Ağustos'un ilk günlerinde Sivas - Bayburt yolunu tuttu. Gayesi Trabzon'a varmak oradan da plân gereğince gemilerle İstanbul'a hareket etmek suretiyle Rumeli ordusuyla birleşmekti. Ancak bu hareketinde başarı sağlıyamamıştır. Eylül 1829 da Bayburd'a yürüdü. Eylül'de yapılan Bayburd meydan muharebesini kazanarak Bayburd'a girdi. Bu arada Van'dan sarkan başka bir Rus askeri kolu da Muş'u işgal etmiştir. Böylece Rusların Anadolu'daki 1829 harekâtı da başarılı geçmiş oluyordu. Karşısında bulunan Osmanlı ordusu bozgun bir halde karşı koyamıyacak durumdaydı. Müteaddit defalar belirttiğimiz gibi kalelere sığınmak ve bilhassa bulundukları yeri müdafa etmekle kendilerini sorumlu tutmak gibi sathi düşünce yüzünden kocaman bir devletin ordusu yukarıdaki felâkete razı olmuştur.

Son durumu şu şekilde özetliyebiliriz. Rus Kafkas ordusu tarafından Erzurum - Muş eyaletleri kâmilen işgal edilmiş böylece bu eyaletlerin dahilindeki kalelerle birlikte 262 top, 65 sancak Rusların eline geçmiş bulunuyordu. Rusların kaybı da toplam olarak 3.900 kişiydi. Durumu kurtarmak için Trabzon valisi Osman Paşa vazifelendirilmiş ise de, bilahere mütareke aktedilmiştir [581]. Bu mütarekeye göre Ahıska ve Ahılkelek Ruslarda kalıyor diğer yerler Ruslar tarafından tahliye ediliyordu.

EDİRNE ANDLAŞMASINA GÖRE OSMANLI KAFKAS SINIRININ SİYASÎ DURUMU.

Netice olarak şunu söylemek gerekir ki, Osmanlı Devletinin 1828 - 1829 harplerinde Doğu'daki kaybı çok büyük olmuştur. Bilhassa yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletinin Doğu'da bir güven ve kuvvet kay-

580) Lütfü Efendi, aynı eser, C. II, s. 79; C. Erkin, aynı eser, s. 74.
581) Ahmet Muhtar, aynı eser, C. II, s. 79 - 84; C. Erkin, aynı eser, s. 75 - 80.

nağı teşkil eden Kafkas kabileleri üzerinde bu devletin hakimiyetinin sona ermesi bakımından dikkate değer bir gerileme mahiyetindedir. Nitekim (16 Rebi 1245) 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de Osmanlı murahhasları (Baş defterdar Mehmet Sadık Efendi, Sudurdan Abdulkadir Bey) ile Rus delegeleri (General Arekan, Kont Aleksi Orlof ile Kont Teodor Pale) arasında aktedilen Edirne andlaşmasının dördüncü maddesi şöyledir: Gürcistan İmereti ve Mekri ve Guril ve Kafkas semtinde kain sair eyalet-ı hesire senin-i vefîreden beru ilelebet Rusya Devleti memalikine munzam olup bu devlet-i müşârünileyh bundan başka İran Devletiyle beyinlerinde 1828 sene-i seviyesinin onuncu günü tarihiyle münakid olan Türkmen çayı muahedesi üzere Revan ve Nahçivan hanlıklarına malik olmuş olduklarından devleteyn-i fahimeteyn-i müteahideteyn memleketleri beyninde hatt-ı mezkûr imtidatında münâzeatı müstakbeleyi def edebilecek hudut-ı senîha ve muayene vaz ve tayininin lüzumuna vacip eden addeylemişlerdir[582]. Ve kezalik o tarafta hem civar olan kabailin şimdiye kadar tasaddi ettikleri ve biddefaat devleteyn beyninde cari olan alayık ve musavat ve hüsn-i civarının teşvişine bais olmuş çapul ve yağma ve garet misillü taaddilerine manii kavi olacak esbap ve vesaili lâzimenin istihsaline sarf-ı dikkat etmişlerdir. Binaberin kavil ve karar olundu ki, badezin Anadolu semtinde Rusya Devleti memalikiyle memaliki mahrusa beyninde hudut Guril memleketinin Karadeniz'den şimdiki hudut ile giderek İmereti hududuna çıkıp ondan en doğru tarik ile Ahıska ve Ahılkelek kaleleri kuzeyde ve hatt-ı hudut-ı mezkûrun dahilinde iki saatten az olmamak üzere mesafede kala ve iş bu hattı hududun güney ve batı taraflarında Kars ve Trabzon semtlerinde kain olan arazi ile Ahıska eyaletinin en büyük kıtası ilelebet Devlet-i Aliyye'nin tasarrufunda ola ve hatt-ı hududu mezkûrun taraf-ı imalî ve şarkîsinde Gürcistan ve İmeret ve Güril semtlerinde kain arazi ve Kuban nehrinin ağzında San Nikola limanına kadar liman-ı mezkûr dahil olmak üzere cem-i Karadeniz sahili ilelebet Rusya devleti tasarrufunda ola. Binaenaleyh Rusya devleti Ahıska eyaletinin mebahisini ve Kars şehri ve eyaletini, velhasıl Erzurum şehri ve eyaletini, Bazayıt şehri ve eyaletini tarafından istiladede olup, hududu meşruhadan hariçte kalan bilcümle mahalleri taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye red ve teslim eder[583].

582) Muahedat Mecmuası, C. IV, s. 72; Nihat Erim, aynı eser, s. 280-G. Noradonghian, Recuil D'actes Internationaux de L'Empire Ottomane, Tome, 2e P. 166-173.

583) Muahedat Mecmuası, C. IV, s. 70; Nihat Erim, aynı eser, s. 281 Martens Recuil de Traites, Vol. VIII. P, 143-152; Mustafa Nuri, aynı eser, C. IV, s. 80.

Muahedenin dördüncü maddesinden de açıkça anlaşıldığı gibi devlet bütün Kafkasya ile bilhassa stratejik bakımdan önemi olan Karadeniz'in doğu sahillerini Rusya'ya terk etmek suretiyle de bu denizin emniyetini tehlikeye koymuştur. Ancak netice Kafkas milletlerinden olan Çerkesler, Abazalar, ve Çeçenler Osmanlı Devletinin 1829 Edirne andlaşmasıyle Rusya'nın Kafkasyâ'daki hakimiyetini tanımasını protesto ettikleri gibi, önce Gazi Muhammed, sonra da Şeyh Şamil'in emrinde toplanarak millî mücadeleye girişmişlerdir. Rusya'nın bundan sonra dolayıdır ki Kafkasya'daki hakimiyeti ancak 1864 de bu millî hareketi susturmakla başlamış sayılmaktadır. Yalnız bizim tezimiz, konusu itibarı ile 1829 tarihinde son bulduğundan, Kafkasyalıların bu kurtuluş savaşlarını açıklıyamayacağız.

Çünkü siyasî yönden artık Osmanlı Devleti Kafkasya üzerinde bir iddia sahibi olmaktan geçici olarak uzaklaşmıştı [584].

584) Raymond Lacoste, La Russie et la Ğuestion D'Orient, Paris, 1945 P. 48.

NETİCE

Osmanlı İmparatorluğunun 1774 - 1829 tarihleri arasında Kafkasya'da takip ettiği siyasetin neticesini şu ana noktalarla ifade edeceğiz.

1 — Osmanlı Devlet idaresi, umumî olarak dikkat nazara alındığı vakit görülecektir ki, Kafkasya'nın fütûhatını müteakip, devletin siyaseti icabı, idarî bakımdan bu bölgeye önem vermiyerek sadece askerî mülahazalarla buraya değer vermiştir. Bu husus vesikaların incelenmesiyle de anlaşılmıştır. Bundan dolayı da adı geçen yerde mevcut teşkilâtlarıyla, yerli halk üzerinde devletin nüfûzu ilk zamanlarda istenilen şekilde olmamıştır. Her ne kadar, Kırım hanlarının idaresine bağlı olması dolayısiyle Kafkasya'nın kuzey batısındaki Çerkesistan ve Abkhazya'da, Gürcistan'da [1] doğu ve kuzey Azerbaycan'daki Bakü ve Erivan dolaylarında ve 1578 seferini müteakip, Dağistan'ın Derbend kesimlerinde ilk zamanlarda devletin nüfûzu kuvvetli addedilmekteydi ve sonraları bu nüfûz ve hükümranlığı zayıflamıştır.

Bununla beraber bahsedilen devrede diplomatik alanda kayda değer faaliyetler göstermiş, fakat devletin bu siyaseti de, Rusya'nın ve İran'ın mezkûr bölgedeki rekabet ve müdahaleleri karşısında gereken sonucu vermekten uzak kalmıştır. Ancak, Rusya'nın 1722 tarihinde Dağistan'ın önemli bir mevkiinde kurulmuş olan Derbend'le etrafındaki küçük kasabaları işgal etmesi ve 1774 de Osmanlı Devletiyle imzaladığı Küçük Kaynarca anlaşmasının ilgili üçüncü maddesi gereğince, asırlarca Türk hakimiyetinde olan Kırım'ı mezkûr devletin idaresinden ayrılmayı başararak, kendi nüfûzu altına alması ve bilahere de, Kabartay bölgesiyle birlikte işgal için çalışması Bâb-ı Âlî'yi Kafkasya'ya önem vermek zorunda bıraktı. Nitekim, Rusya'nın yukarıda belirtilen fütuhat siyaseti III. Mustafa (1757 - 1774) zamanında anlaşıldığından, fiili olarak hareket geçilmek istenmişse de netice alınamamamıştır.

---

1) Gürcistan'da; belli ve istikrarlı bir idare şekli uygulanamamıştır. Bu bölgede umumî olarak, bazı vergi vermesi şartiyle yerli beyler iç işlerinde serbest bırakılmış, bazan da daha ziyade merkezi sisteme uyularak beylerin yetkileri azaltılıp bölge doğrudan doğruya Çıldır ve Ahıska vali ve muhafızlığı kanalıyla idare edilmiştir.

2 — Devlet-i Aliyye; Rusya'nın XVIII. Yüzyılda Kafkasya'da kuvvetlenerek ilerlemesini önlemek için esaslı tedbirleri Sultan I. Abdülhamid'in (1774 - 1789) saltanatı zamanlarına rastlayan 1780 tarihinden itibaren almaya başlamış ve mezkûr bölgede nüfûzunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Devletin bu tarihten itibaren Kafkasya'daki çalışmaları, tezde belirtildiği üzere bu bölgenin etnografik ve siyasî durumuna göre çeşitli safhalar arzeder. İşte etnik yapının değişik bir manzara arzetmesi ve burada mevcut olan küçük devletlerin ayrı ayrı hususiyetleriyle dikkatimizi çekmesi, bizi imparatorluğun Kafkasya'daki faaliyetlerini aydınlatmak için birbirinden farklı özellik taşıyan bölgeleri teker teker ele alarak incelemeye mecbur bıraktı. Bunun için de; İmparatorluğun belirtilen devrede Kafkasya'daki faaliyetlerini Çerkesistan, Gürcistan ve Dağistan bölgeleri adı altında ayrı ayrı incelemiş bulunuyoruz. Bu gaye ile hareket edilerek aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

a) Osmanlı Devleti, Kırım'ın hukukî bakımdan 1774 tarihinden itibaren kendi toprakları dışında kalmasıyla, idarî bakımdan buranın mülhakatından sayılan kuzey - batı Kafkasya'yı merkeze bağlamak için harekete geçmiştir. Bu maksatla, önceden harap ve devletle siyasî ilişkileri zayıf bulunan Soğucak bölgesine değerli bir idareci olarak bilinen Ferah Ali Paşa vali (muhafız) tayin edildi. Ferah Ali Paşa'nın Kafkasya'daki müsbet çalışmaları sonunda Çerkesler, Abazalar, hattâ Lezgiler ve Çeçenler'in Devlet-i Aliyye'ye bağlılıkları sağlanmıştır.

Kafkasya'da bilhassa Çerkesistan ve Abkhazya'daki halkın çoğunluğunun yine aynı tarihlerde müslüman oluşu ise, Osmanlı Devleti'nin Ruslar'la yaptığı savaşlarda (1787 - 1792, 1806 - 1812 ve 1828 - 1829 Osmanlı Rus savaşları) dinî ve siyasî inançla bu kabilelerin Türk ordusu saflarında istiyerek yer almalarını temin etti. İşte bunun içindir ki devletin Kafkasya'nın bu kesiminde nüfûzu eskisine nisbetle daha kuvvetlenmiş oldu. Çünkü önceleri burası, belirtildiği gibi, Kırım hanları tarafından vasıtalı olarak idare edildiği gibi, çok defa devlet tarafından mezkûr bölgeye gönderilen emirlere buradaki kavimler pek riayet etmezlerdi. Halbuki Ferah Ali Paşa'nın siyasî çalışmalarıyla adı geçen kabileler bizzat Padişah'a arzettikleri mahzarlarında, artık resmen Devlet-i Aliyye'nin teb'ası olduklarını kabul ederek, kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Kafkas halkının Osmanlı Devleti yanında ciddî bir surette yer almış olması, Rusya'nın buradaki fütûhat siyasetinin süratle gelişmesine imkân vermemiştir.

b) Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya'nın doğusunda yaşıyan Lezgiler ve Çeçenler üzerindeki siyasî nüfûzu, başka bir mahiyet arzeder. Evvelâ, Devlet-i Aliyye 1578 tarihinden itibaren aralıklarla da olsa, Dağistan'a muhafız tayin ederek veya oranın yerli beylerine çeşitli derecede rütbeler vermek suretiyle devletin emirlerinin bu bölgede tatbikini imkân dahiline sokmak istemişse de başarıya ulaştığı ileri sürülemez. 1780 tarihinden itibaren de Devlet-i Aliyye bu bölgeyi batı ve kuzey batı Kafkasya'da olduğu gibi merkezden idare etmemiştir. Fakat ekseriyetinin müslüman olan halkını yerli beylerin idaresine bırakmıştır. Bununla beraber, buranın Osmanlı Devleti'ne siyasî ve dinî yoldan bağlılığı temin edilerek adı geçen bölgedeki beylerin İmparatorluğa sadık kalmaları sağlanmıştır. Beylerin devlete sadakatı ise, Dağistan halkının Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Ruslar'ı düşman tanımalarını ve uzun müddet bu devletle mücadeleye girişmek kolay kolay onun hakimiyetini kabul etmemelerini gerçekleştirmiştir.

Rusya'dan memnun olmayan Dağistan halkı Osmanlı İmparatorluğunun bu siyasî faaliyetleri yanında, yerli halkın hür yaşama arzusunun da tesiriyle Rusya ve İran'ın Dağistan ve Azerbaycan'a yerleşmek arzuları ilk zamanlar bura sakinlerinin tepkisinden neticesiz kalmıştır. Diğer taraftan Devlet-i Aliyye'nin Kafkasya'daki hakimiyetinin yerli kavimlerce iyi karşılanması, dolayısıyle ciddî bir tepki görmemesi ve hattâ Lezgilerle Çeçenlerin mezkûr devlete karşı hiçbir zaman savaşmayı düşünmemiş olmaları, siyasî bakımdan kayda değer hususlardan biridir. Bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun idare sistemindeki İslâmiyetle ilgili kaidelerin, müslüman olan yerli halkça benimsenmesinin rolü olmakla beraber, Kafkas halkının geleneklerine ve istiklâl içinde yaşama temayüllerine devlet adamları tarafından saygı beslenmiş olmasının da tesiri büyüktür.

c) Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'ya yakın olan Gürcistan topraklarındaki halk üzerinde nüfûzu; inceleme devremizde devlet adamlarının eski tarihlere nisbeten fazla gayret göstermelerine rağmen zayıftır. Bu bölgede Rusya daha faal bir rol oynama imkânını bularak, 1801 yılından itibaren kesin bir hakimiyet tesis etmiştir.

Devlet-i Aliyye'nin Gürcüler üzerindeki nüfûzunun etkisiz oluşunu şu hususlarda aramak lâzımdır. Gürcülerin çoğunluğu IV. asırdan başlıyarak hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun müslümanlığı Gürcistan'da yaymak için giriştiği çalışmalar Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleri yüzünden zorluklarla

karşılaşmış ve Rusların propagandaları da bu güçlüklere eklenince durum daha da ciddî bir mahiyet almıştır. İslâmiyeti kabul etmiyen Gürcüler de Rusya'ya yaklaşmaktan çekinmiyerek onun hakimiyetini tanıdılar. Ancak müslüman olan Gürcüler, Devlet-i Aliyye'ye daîma bağlı kalmayı siyasetlerine daha uygun bulmuşlar ve Rus propagandasına inanmıyan yurtdaşlarıyle birlikte bu devletin Gürcistan'a yerleşmesine karşı koyarak savaşmaktan çekinmemişlerdir. Hattâ Rusya'nın bu bölgeye yerleşmesinden sonra da mücadeleye devam etmişler ve adı geçen devletin bunlar üzerindeki baskısının artmasıyla Osmanlı Devleti'ne sığınmakla, mezkûr devlete olan güvenlerini göstermişlerdir. Belirtildiği gibi, Gürcüleri bu hareket tarzına sürükleyen husus Osmanlı Devleti'nin töleranslı hareketi olmuştur. Bu açıklama XIX. Yüzyılın başlarında dinî anlayışın devletlerin siyasetlerinde etkili olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bir hususdur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki bu başarısı genel durum dikkate alındığında yine de yukarıda belirtildiği gibi kısmidir. Bunun için Devlet-i Aliyye'nin yukarıda belirtilen noktayı dikkate alarak Gürcistan'da askerî idare kurması ve burayı merkezden idaresi gerekmekteydi. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin idarecileri inceleme devremizde Çıldır valiliği vasıtasıyle Gürcüleri nüfûzları altına almak istemişlerse de bu bölgedeki iskân siyasetinin yetersizliği onları başarısızlığa sürüklemiştir. Halbuki Rusya aynı problemle Kafkasya'nın kuzey batısında karşılaşınca birçok Rus Kazaklarını cezalı ve canileri Kuban nehri kıyısında yerleştirmek kendilerinden adı geçen bölgeye yaptığı saldırılar esnasında istifade etmesini bilmiştir. Osmanlı Devleti bunu yapmamakla kalmıyarak Gürcistan halkını Dağistan'da olduğu gibi kendi beylerinin idaresine bırakmıştır, bu beyler de İslâm kanunlarıyle halkı idare etmekten çekinerek Hıristiyan umdelerine benimsemiş kimselerdi ve Rusya'nın vaadleri karşısında onunla anlaşmışlardır. Rusya da bunu fırsat bilerek Gürcistan'daki nüfûzunu kuvvetlendirip burasını Osmanlı Devleti ve İran'a yapacağı saldırılar için üs olarak kullanmıştır.

3 — Yukarıda belirtilen esaslar dahilinde 1780 tarihinden 1812 tarihine kadar Osmanlı Devleti Kafkasya'daki milletler üzerinde (Hıristiyan Gürcüler, Ossetler, Svanlar hariç) üstün bir nüfûza sahip iken 1812 tarihinden itibaren mevcut durumunu muhafaza edememiştir. İmparatorluğun siyasî sahadaki bu gerileyişini, şu hususlardaki tutumunda aramak gerekmektedir.

a) Bunlardan ilki, Rusya'ya karşı açılan savaşlarda (1787 - 1792 ve 1806 - 1812 seferleri) devletin Kafkasya bölgesine tayin ettiği muhafızlar Ferah Ali Paşa ve İpeklioğlu Mustafa Paşa gibi, Çerkesleri, Abazaları, Lezgileri, Çeçenleri teşkilâtlandırarak Ruslar'a karşı toplu halde sevketmekte başarı göstermemişlerdir. Hattâ bunlardan Bican - Oğlu Ali Paşa vazifesini gerektiği gibi yapacakken esir ticaretiyle uğraşarak devletin bu bölgedeki hakimiyetini kuvvetlendirmek şöyle dursun, halkın devlete karşı güvenini sarsmıştır. 1789 yılında Doğu seraskerliğine tayin edilen Battal Paşa ise, bütün Dağistan halkı, Çerkesler ve Abazalar devlet kuvvetleri yanında Rusya'ya karşı savaşa hazırlandıkları bir zamanda onları idaresi altına alarak savaşa süreceği yerde sudan bahanelerle kendilerini tahkir etmekten çekinmemiş, neticede de devlete ve millete ihanet ederek Ruslar'a sığınmıştır. Zayıf, kabiliyetsiz ve devlete karşı menfî fikirlerle hareket eden hattâ ihaneti seçen vali ve seraskerlerin bu bölgeye tayin edilmiş olmaları ise ya devlet ricalinin samimiyetle hareket ettiğinde şüphe uyandırır veya tayindeki isabetsizlikten dolayı, kendilerinin yetersizliğini ortaya koyan neticeye bizi sevk eder.

b) Osmanlı Devleti'nin başarısızlığa uğramasının ikinci sebebi, devlet bir taraftan Dağistan halkına gönderdiği fermanlarda, onları Rusya, İran ve Gürcistan'a karşı savaşa teşvik ederken, diğer taraftan Rusya'nın ve İran'ın Dağistan halkına karşı giriştikleri savaşlarda bu bölge sakinlerine kendisine mahzarlarla baş vurmalarına rağmen fiilî bir yardım yapamamış olması dolayısıyle onların zamanla devlete olan inançlarının sarsılmasına sebep olmuştur.

c) Diğer bir hususta, Rusya'ya bağlılığı tesbit edilen İrakli Han'a karşı devlet Lezgileri teşvik etmişken Oma Han'ın emrinde Dağistanlıların Gürcistan'a yaptıkları (1784 - 1785) akında Rusya ile aktettiği sulha bağlı kalarak, onların bu seferlerini fiilî olarak desteklemekten çekinmek suretiyle istikrarsız bir siyaset gütmüş olması keyfiyetidir. Devletin bu davranışları, Kafkas kavimlerinden olan Abazalar, Çerkesler, Çeçenler, Lezgiler ve diğer kabilelerin Osmanlı Devletine olan güvenlerini sarsmıştı. Bunun için de önceleri istiklâllerini ellerinde tutabilmelerinin ancak Osmanlı Devleti'nin manevî ve fiilî yardımıyle gerçekleşebileceğine inanmış olan bu kahraman Kafkas milletleri, hamisinden ayrı olarak onun fiilî yardımından uzak, yalnız başına Rusya'nın istila gücüne karşı koymak zorunda kaldığını anlamıştır. Ne yazık ki Rusya Osmanlı Devleti'nin yardımından yoksun kalan Kafkas kavimlerine karşı giriştiği bu harekâtında başarıya ulaşarak

adım adım ilerlemek suretiyle önce Dağistan ve Azerbaycan'ın önemli yerlerini zaptetmeye muvaffak oldu.

4 — Osmanlı Devleti, 1812 - 1829 tarihleri arasında Dağistan'a manevî yönden tesir etmekle beraber adı geçen bölgenin 1829 tarihinde Ruslar'ın hakimiyeti altına girmesine mani olamadı. Bununla beraber Çerkesistan ve Abkhazya'yı Rusya'nın 1806 - 1812 yılında işgal etmesine rağmen bu bölge sakinleri üzerindeki içtimai ve siyasî etkisinin üstünlüğü sayesinde Bükreş anlaşmasıyle tekrar mezkûr devletten geri alarak 1829 yılına kadar hakimiyetinde tutmağa muvaffak oldu. Ancak 1828 - 1829 tarihleri arasındaki Rus - Osmanlı savaşında Çerkesistan ve Abkhazya'yı işgal eden Rusya, Kafkasya'daki durumunun kuvvetli gördüğünden bu toprakları tekrar Devlet-i Aliyye'ye vermek istemiyerek hakimiyetine almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun 1829 tarihinden itibaren Kafkasya'daki fiilî hakimiyeti sadece Çıldır, Kars, Ardahan, Ardanuç ve çevresine inhisar etmektedir.

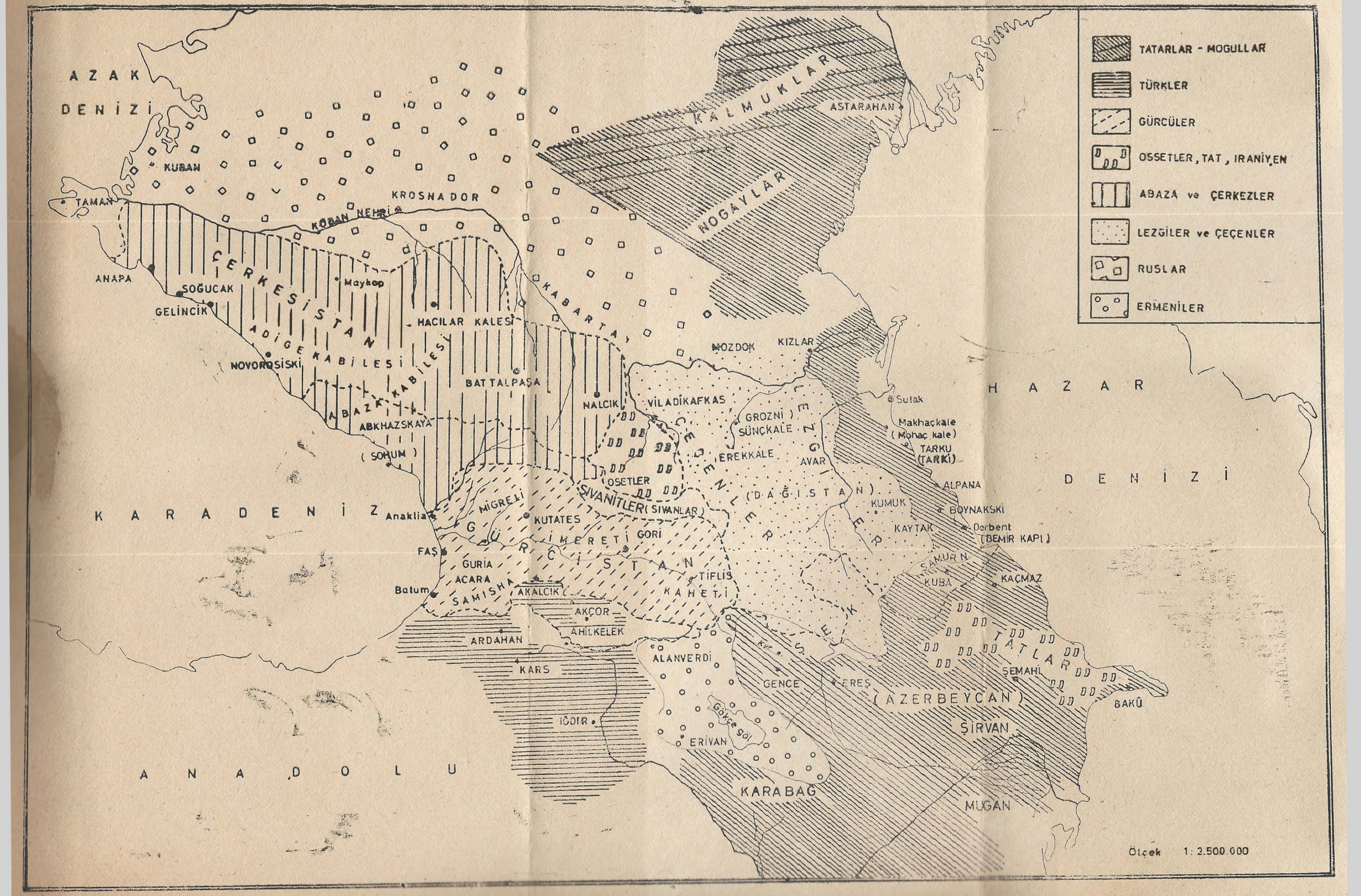
Ancak Dağistan, Azerbaycan, Gürcistan, Abkhazya, Çerkesistan bölgesindeki milletler Rus hakimiyetini uzun müddet tanımıyarak ona karşı ölüm kalım mücadelesine giriştiler. Şöyle ki, Osmanlı Devletinin 1829 Edirne andlaşması ile Rusya'ya bıraktığı topraklarda yaşıyan Çerkesler, Lezgiler, Çeçenler, Abazalar ve bu bölgede kalan Türkler, önce Devlet-i Aliyye'nin bu hareketini protesto ettiler. Onlar, Osmanlı İmparatorluğu idarecilerinin kendileri hakkında bir karar vermeğe, dolayısıyle üzerinde yaşadıkları toprakları tek taraflı bir kararla Rusya'ya bırakmağa hakkı olmadığını savundular. Esasen daha 1785 tarihinde İmam Mansur idaresinde Kafkasya'da Osmanlı İdaresine karşı olmıyan, fakat bu devletin siyasî istekleri dışında Rusya'ya karşı millî bir hareket başlamıştı. 1791 tarihinde İmam Mansur'un Ruslar'a esir düşmesiyle Kafkasya'daki gücünü kaybeden bu millî hareketi, 1829 tarihinde İmam Gazi Muhammed yeniden teşkilâtlandırmıştır. Gazi Muhammet'den sonra Hamzat, Şeyh Şamil (1834 tarihinden 1859 tarihine kadar) ve Hacı Murat'ın idaresinde ayaklanan Kafkasyalılarla bu bölgeyi mutlak surette istilâ etmeyi düşünen Rusya arasında 1864 tarihine kadar şiddetli bir mücadele olmuştur. Bunun içindir ki, Rusya'nın Kafkasya'daki nüfûzu ancak 1864 yılında adı geçen milletlerin mücadeleyi bırakmak zorunda kalmalarından sonra kuvvetlenmiş sayılmaktadır.

Kafkasyalıların Ruslara karşı giriştikleri millî mücadeleyi Osmanlı Devleti, 1785 tarihinde İmam Mansur'un Çerkesistan, Abkhaz-

ya ve diğer bölgelerde kendine bağlı milletleri hakimiyetinden ayırarak özel bir birlik kurar korkusuyla müsbet karşılamadı. Ancak mezkûr bölgeye gönderdiği vazifeliler vasıtasıyle Kafkas halkının henüz Osmanlı Devleti'ne karşı böyle bir düşüncede olmadığını anlayınca Mansur'un Ruslar nezdindeki başarılarını sevinçle karşıladığı gibi İstanbul'da bu başarılarından dolayı şenlikler dahi yapılmıştır. Gazi ve Şeyh Şâmil'in Rusya'ya karşı giriştiği mücadeleyi ise Devlet-i Aliyye fiilî yardım yapmamakla beraber, manevî yönden desteklemeyi bir vazife saymıştır. Osmanlı Devleti'ni bu harekete zorlayan sebepler şunlardır.

Evvelâ, kendi hakimiyetinden yeni çıkmış olan bu toprakların düşmanı saydığı Rusya'ya kalmasını istememesi. Sonra, müslüman Kafkas halkına manevî bakımdan saygı duyması. Daha sonra, Kafkasya'daki istiklâl hareketini kendi anlayışına uygun görmesi ve nihayet içtimaî ve siyasî alanda adı geçen bölgede yarattığı tesirin devamını istemiş olmasıdır. Gerçekten de İmparatorluğun Kafkasya'da kültür alanındaki etkileri kayda değer mahiyettedir. Hattâ Rusya'nın Kafkas milletlerini etkiliyen Osmanlı kültürünü mezkûr kabileler üzerine baskı yapmak suretiyle kaldırmak istediği, bilinen bir gerçektir. Ancak başarı sağladığı ileri sürülemez. Nitekim, Kafkasya 1864 yılından itibaren Rus hakimiyetine geçmiş olmasına rağmen 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbinde adı geçen milletlerin bu devlete karşı ayaklanmalarında şahsî inançlarının yanında Türklere besledikleri müsbet duyguların ve Osmanlı kültürünün tesirinin de rolü olduğu inkâr edilemez.

KALMUKLAR
ASTARAHAN
NOGAYLAR
KUBAN
KRASNADOR
TAMAN
STAVROPOL
kuban nehri
ŞAPŞIH KABİLESİ
ŞAYIKA
ANAPA
SOĞUCAK
MAYKOP
HACILAR KALESİ
VAROŞILOF
ÇERKESİSTAN
GELİNCİK
ADİGE KABİLESİ
NOVOROSİSKİ
KABARTAY
KABARTAY KABİLELERİ
GIYORGIYEF
GUMKALE
MOSDOK
KIZLAR KALESİ
KIZLAR
BATTAL PAŞA
NALCIK
CEÇEN KABİLESİ
SUNCSKİ (GROZNI)
sulak o
SULAK
HAZAR DENİZİ
ADLER
SOÇİ
ABAZA KABİLESİ
VLADİKAFKAS
TEREKKALE
HACIMİRYURT
BONAYUR
MOHAÇKALE
SOHUM
ABHAZYA
SVANİTLER
TARKU (TARKİ)
AVAR
TEMURHAN ŞURA
DAĞISTAN
ALPANA
KUMUK
BAŞLI BOYNAKSKİ
KARA DENİZ
OSSETLER
ANAKLIYA
ANAKARA
(pot i)
İĞREL (ODİŞ)
KUTATEŞ
ANDİ
KAYTAK
DERBENT
TEREKEME (DEMİRKAPI)
TABASERAN
GURİA RİON
İMERETİ (BAŞIAÇIK)
GORİ
AZGIR
KARTLI
KAHETİ (KAKHETİ)
samur n
KUBA
ACARA
SAMİSHA
AHISKA
AKALCIK
TİFLİS
BATUM
GÜRCİSTAN
AKÇAR
TOMANİS
SABAN
AHILKELEK
kürün
KARAKAYTAKLAR
KURA (KÜR)
ARDAHAN
ÇILDIR
AI ANVERDI ORİ
LAHIÇ
TATLAR
KARS
çıldır gölü
ŞEMAHİ
SERDARABAD
GENCE
APŞIRON (APCHERON)
BAKU
EREŞ
AZERBAYCAN ŞİRVAN
İĞDIR
ERİVAN
gökçe göl
TÜRKİYE
NAHCİVAN (ARASBARAN)
KARABAĞ
MUĞAN
KARADAĞ
Ölcek 1:2.500.000

TATARLAR - MOGULLAR
TÜRKLER
GÜRCÜLER
OSSETLER, TAT, IRANIYEN
ABAZA ve ÇERKEZLER
LEZGİLER ve ÇEÇENLER
RUSLAR
ERMENİLER
AZAK DENİZİ
KUBAN
TAMAN
KROSNADOR
KUBAN NEHRİ
ANAPA
SOĞUCAK
GELİNCİK
Maykop
ÇERKESİSTAN
ADİGE KABİLESİ
HACILAR KALESİ
NOVOROSİSKİ
ABAZ KABİLESİ
BATTALPAŞA
ABKHAZSKAYA
(SOHUM)
KABARTAY
KALMUKLAR
NOGAYLAR
ASTARAHAN
MOZDOK
KIZLAR
NALCIK
VİLADİKAFKAS
GROZNİ)
SÜNÇKALE
HAZAR
DENİZİ
Sutak
Makhaçkale
(Mohaç kale)
TARKU
(TARKİ)
ÇEÇENLER
EREKKALE
AVAR
LEZGİLER
(DAĞISTAN)
ALPANA
KUMUK
BOYNAKSKİ
KAYTAK
Derbent
(DEMİR KAPI)
KARADENİZ
Anaklia
OSETLER
SİVANİTLER (SIVANLAR)
MİGRELİ
KUTATES
İMERETİ
GORİ
GÜRCİSTAN
FAŞ
GURİA
ACARA
SAMİSHA
Batum
AKALCIK
TİFLİS
KAHETİ
SAMUR N.
KUBA
KAÇMAZ
AKÇOR
AHILKELEK
ARDAHAN
KARS
ALANVERDİ
GENCE
ERES
TATLAR
SEMAHİ
BAKÛ
(AZERBEYCAN)
ŞİRVAN
IĞDIR
Göke göl
ERİVAN
KARABAG
MUGAN
ANADOLU
Ölçek 1: 2.500.000

Dr. Cemal Gökçe

1933 yılında Erzincan'a bağlı Tercan ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini Tercan'da, Ortaokul'u da Pulur'da tamamladı. Erzincan İlköğretmen okulu ile Lisesini bitirdikten sonra bağlı olduğu il merkezinde üç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. Yüksek Öğretmen Okulu adına 1958 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne kaydoldu. Buradan 1962 yılında pekiyi ile mezun olduktan sonra aynı bölümün Sonçağ tarihi kürsüsünde 1967 yılına kadar asistanlık yaptı. Daha sonra Fakülte'den ayrıldı. 1967-1970 yılları arasında Diyarbakır Eğitim Enstitüsünde çalıştı. 1970'den beri de tarih öğretmeni olarak Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde görev yapmaktadır.

Yayımladığımız doktora tezi 1970 yılında pekiyi ile kabul edilmiştir. Çeşitli dergilerde bilimsel makaleler de yayımlayan Cemal Gökçe son olarak üzerinde çalıştığı «II. Mahmut Çağında Islâhat Hareketleri» adlı araştırmasını da tamamlamıştır.

Vakfımız tarafından yayımlanan bu eseri de ülkemizde en ciddî çalışmalar arasında sayılacak bir üründür. Temel kaynakları da T.C. Başbakanlık Arşivi belgelerine dayanır. Türkiye'de, Kafkasya hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinin kişisel düşüncelere ve duygulara göre yönlendirildiği göz önüne alınırsa bu yapıt, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetini somut kanıtlarla gün ışığına çıkarır. Ciddî çalışmalarda ve eleştirilerde doğru yönü saptayabilmek için Cemal Gökçe'nin tezi temel kaynaklar arasında önemle anılmaya değer.

Fiyatı 125 TL.